

**A Study of an Enlightenment of the Never-Returner
(Anāgāmi) in Theravada Buddhist Scriptures**

Phrapalad Somkiat Pemasilo (Chomchit)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Vipassana Meditation)
Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
Bangkok, Thailand
C.E. 2014

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาการบรรลุมรรคของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

(พระราชสิทธิมนี วิ.,ดร.)

ประธานกรรมการ

(พระมหาบุญศรี ญาณวฑฒไธ, ผศ.ดร.)

กรรมการ

(พระราชารัตนมนี, ผศ.)

กรรมการ

(พระมหาสุรชัย วราสโภ, ดร.)

กรรมการ

(ผศ.ดร.ณัทธิร์ ศรีดี)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระมหาสุรชัย วราสโภ, ดร.

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร. ณัทธิร์ ศรีดี

กรรมการ

ผู้วิจัย

(พระปลัดสมเกียรติ เปมสีโล)

ชื่อวิทยานิพนธ์ : ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ผู้วิจัย : พระปลัดสมเกียรติ เปมสีโล (โณมจิตร)

ปริญญา : พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (วิปัสสนาภาวนา)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

: พระมหาสุรชัย วราสโภ, ดร. ป.ธ.๗, พธ.บ., M.A., Ph.D. (Vecic Studies)

: ผศ.ดร. ฌ์ธีร์ ศรีดี ป.ธ.๙, พธ.บ., ศศ.ม., Ph.D. (Philosophy and Religion)

วันสำเร็จการศึกษา : ๓๑/มีนาคม/๒๕๕๘

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาหลักธรรมและหลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยการศึกษาข้อมูลจากคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และคัมภีร์อื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค และตรวจสอบโดยผู้เชี่ยวชาญ ผลการวิจัยพบว่าการบรรลุธรรม หมายถึง การบรรลุอนุโลมุตตรธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก หรือสภาวะพ้นโลก มี ๙ อย่าง ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน ๑ เข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคลเมื่อเรียงลำดับจากต่ำสุดไปถึงสูงสุดได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

หลักธรรมและหลักปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมนั้น ปฏิบัติด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ อันเป็นทางสายเดียว ประกอบด้วย กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน โดยมีโพธิปักขิยธรรมช่วยสนับสนุน อาศัยวิปัสสนาญาณและมรรคญาณที่เกิดจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวะธรรมล้วน ๆ และมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรม มีความเพียรเป็นเลิศ ปัญญาที่เกิดร่วมกับสติและสมาธิย่อมพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ การปฏิบัติมี ๒ ประเภท คือ ๑ สุขขวิปัสสกะ หมายถึง ผู้เห็นอย่างแท้จริง คือผู้มีได้ฌานบรรลุธรรมด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วน และ ๒ สมถยานิก ผู้มีสมถะเป็นฌาน คือท่านผู้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อจนสำเร็จเป็นพระอริยบุคคล

การบรรลุธรรมของพระอนาคามีเป็นผลของการบรรลุธรรมแต่ละระดับ สามารถขจัดกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด โดยมีสังโยชน์ ๑๐ อันเป็นธรรมชาติที่ผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้ออกไปจากวัฏฏะทุกข์ได้ เหมือนหนึ่งเชือกที่ผูกโยงสัตว์ หรือวัตถุสิ่งของไว้

ไม่ให้หลุดไป มีปัญญาธรรม อันได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ และมานะ คอยขัดขวางการปฏิบัติ เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้า ผู้ปฏิบัติสามารถละสังโยชน์ และอนุสัยต่าง ๆ ได้ตามกำลังของมรรค สามารถบรรลุมรรคผล สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาโดยลำดับ ส่วนผู้ที่จะบรรลุธรรมเป็นพระอนาคามีได้นั้นต้องสามารถละโอรัมภาคิยสังโยชน์ อันเป็นสังโยชน์เบื้องต้นได้หมด คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และปฏิฆะ การบรรลุอรหัตตมรรคซึ่งเป็นเครื่องประหานกามุปาทาน เป็นความปรารถนาและแรงจูงใจให้พระอนาคามีกระทำความดีต่อไป

Thesis Title : A Study of an Enlightenment of the Never Returner
(Anāgāmī) in Theravada Buddhist Scriptures

Researcher : Phrapalad Somkiat Pemasīlo (Chomchit)

Degree : Master of Arts (Vipassana Meditation)

Thesis Supervisory Committee

: Phramaha Surachai Varāsabho (Booranawangsilā), Pali VII,
B.A., M.A., Ph.D. (Vedic Studies)

: Asst. Prof. Dr. Naddhira Sridee, Pali IX, B.A., M.A., Ph.D.
(Philosophy & Religion)

Date of Graduation : 31/March/2015

Abstract

This thesis is of 3 objectives, namely:- to study the enlightenment of the Dhammas appearing in Theravāda Buddhist Scriptures, to study the doctrinal principle and the principle of practice to attain the Dhamma as appearing in Theravāda Buddhist Scriptures and to study the enlightenment of the Dhammas by Phra Anāgāmī as appearing in Theravāda Buddhist Scriptures, by studying the data from Theravāda Buddhist Scriptures:- the three Baskets, the Commentaries, the Sub-Commentaries and other connected Scriptures such as Visuddhimagga Scripture etc. and they are checked by the experts.

From the research, it is found as follows: the attainment of the Dhamma is the attainment of 9 Lokuttara Dhammas which are the Doctrines which are not worldly, that is the state of being away from the world. Such the doctrines are 4 Maggas, 4 Phalas and 1 Nibbhāna which cause a human beings to reach the state of being the Noble one. When it is set in order from the lowest ones to the highest ones, they are Sotāpanna, Sakadāgāmī, Anāgāmī and Arahant.

The Doctrinal principles and the principles of practice to attain the Dhammas are the practice by developing the Four Foundations of Mindfulness which are the single ways consisting of Kāyānupassanā Satipaṭṭhāna, Vedanānupassanā Satipaṭṭhāna, Cittānupassanā Satipaṭṭhāna, and Dhammānupassanā Satipaṭṭhāna with the support from Bodhipakkhiya-Dhammas with the help from Vipassanā-ñāna and

Magga ñāna arising from the training the mind. When the mind single recollects the Doctrinal state and is of strong concentration in the Doctrinal state and is of the excellent effort, the wisdom arising together with the mindfulness and the concentration can develop strongly in order. There are two types of practice. They are 1) Sukkhavipassaka which means the one who is of the dry-visioned Arahanta. That is the one who does not attain Jhāna, but is the one who develops only Vipassanā Meditation 2) Samathayānika is the one who has Samathā as Jhāna. That is to say one who develops Samatha up to attaining the Jhāna Samāpatti is the Noble one.

The attainment of each level of the Dhammas can get rid of the defilement in order, from the rough defilements up to the delicate defilements with 10 Saṃyojanas which bind the human beings not to go out of the suffering in the circle of birth and death. Which is the same as the rope tying the beasts and the materials not to be away from another with 5 Dhammas: -Craving, View and Pride which are against the practice of the Dhammas. When Vipassanāñāna is strong, the practiser can get rid of Saṃyojanas and different Anusayas according to the power of Magga and can attain the Magga and Phala and can be the Noble one in Theravāda Buddhism in order. One who can attain the Dhammas to be Phra Anāgāmī, can get rid of all Orambhāgiya Saṃyojanas which are the lower ones which are Sakkāyadiṭṭhi, Vicikicchā, Sīlabbataparāmāsa, Kamarāga and Paṭigha. The attainment of Arahattamagga which is the material for killing the defilement is the wish and the urging matter causing the Anāgāmī to do good things for ever

กิตติกรรมประกาศ

เกล้า ๆ ขอประทานอนุญาตกราบขอบพระคุณ เจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถร), ศาสตราจารย์พิเศษ, ป.ธ.๙, M.A., Ph.D., เจ้าคณะใหญ่หนกลาง, กรรมการมหาเถรสมาคม, ประธานศูนย์เผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ, รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูงยิ่ง ที่พระเดชพระคุณฯ ได้เปิดหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษา และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา อันส่งผลให้เกล้าฯ ได้เข้ามาศึกษา และปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เป็นระยะเวลา ๗ เดือน

สยาดอ อชิน อุ ชฎิละ อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิปัสสนาจารย์ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมมหาศีลศาสนเย็กต้า กรุงย่างกุ้ง สหภาพเมียนมาร์ ที่ได้เมตตาอนุเคราะห์ สอบอารมณ์ เอาใจใส่การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาให้เป็นไปตามหลักธรรมในสติปัฏฐานสูตรที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

พระมหาสุรชัย วราสโร ดร. ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส พระภาวนาพิศาลเมธี วิ. อาจารย์ฝ่ายวิปัสสนา ให้คำแนะนำวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ พระมหาณรงค์ฤทธิ์ ธรรมโสภโณ ให้คำปรึกษาในการจัดรูปแบบของวิทยานิพนธ์

รศ. เวทย์ บรรณกรกุล แนะนำการเขียนวิทยานิพนธ์ตั้งแต่เริ่มต้น โดยให้ข้อมูลแนะนำวิธีการเขียนวิทยานิพนธ์ และ ผศ.ดร.ณัฏฐ์ ศรีดี อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ให้คำแนะนำตรวจสอบแก้ไขจนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม ทุกภาคส่วน และเพื่อนร่วมรุ่น สหธรรมิกทั้งบรรพชิตและคฤหัสถ์ทุกท่านที่เป็นกัลยาณมิตรที่ดี โดยเฉพาะนิสิตมหาบัณฑิต สาขาวิชาวิปัสสนาภาวนา รุ่น ๘/๒๕๕๕ ทุกท่าน ขอเจริญพรคณะศรัทธาของญาติโยมที่สนับสนุนปัจจัย ๔ ตลอดมา ทำให้วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จด้วยดี ขออนุโมทนาบุญต่อคณาจารย์ทุกท่าน ขออัญจนาใจคุณพระศรีรัตนตรัย คุณบิดามารดา คุณครู อุปัชฌาย์อาจารย์ ขอกุศลผลบุญนี้ ส่งผลให้ท่านทั้งหลาย “เอวี่ โหตุ” ท่านปรารถนาสิ่งใด ขอจงได้สำเร็จในสิ่งนั้นทุกประการ

พระปลัดสมเกียรติ เปมสีโล (โถมจิตร)

วันที่ ๓๑ เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๘

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(๑)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(๓)
กิตติกรรมประกาศ	(๕)
สารบัญ	(๖)
สารบัญตาราง	(๘)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(๙)
บทที่ ๑ บทนำ	
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๑
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๑๑
บทที่ ๒ การบรรลุลุทธิที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	
๒.๑ ความหมายของการบรรลุลุทธิ	๑๒
๒.๒ เหตุปัจจัยให้เกิดการบรรลุลุทธิ	๑๕
๒.๓ ประเภทการบรรลุลุทธิ	๒๐
๒.๔ นิยามและความหมายของพระอริยบุคคล	๒๙
๒.๕ ความเป็นมาและประเภทของพระอริยบุคคล	๓๐
๒.๖ สัจโยชน์ ๑๐	๓๗
๒.๗ วิธีการละสัจโยชน์	๕๕
๒.๘ ประเภทของพระอริยบุคคลตามนัยของการละสัจโยชน์	๕๘

เรื่อง	หน้า
บทที่ ๓ หลักธรรมและหลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	
๓.๑ หลักธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อการบรรลุธรรม	๖๓
๓.๑.๑ หลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔	๖๔
๓.๑.๒ สัมมปปธาน ๔	๖๙
๓.๑.๓ อิทธิบาท ๔	๗๐
๓.๑.๔ อินทรีย์ ๕	๗๑
๓.๑.๕ พละ ๕	๗๒
๓.๑.๖ โภชณงค์ ๗	๗๓
๓.๑.๗ อริยมรรคมีองค์ ๘	๗๗
๓.๒ หลักการปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอริยบุคคล	๗๙
๓.๒.๑ การปฏิบัติวิปัสสนาแบบสมถยานิก	๘๐
๓.๒.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก	๘๕
๓.๒.๓ การทำให้สมาธิสมบูรณ์เพื่อบรรลุอนุคามิ	๑๐๔
๓.๒.๔ การอธิษฐานจิตเพื่อละความเป็นพระอริยบุคคลเบื้องต้น	๑๑๒
บทที่ ๔ การบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท	
๔.๑ ความหมายและความเป็นมาของพระอนาคามี	๑๑๕
๔.๒ ประเภทของการบรรลุธรรมของพระอนาคามี	๑๒๓
๔.๓ การละสังโยชน์ของพระอนาคามี	๑๓๙
๔.๔ แนวทางการเจริญวิปัสสนาเพื่อความเป็นพระอนาคามี	๑๔๑
๔.๕ การบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในพระสูตรโดยสังเขป	๑๔๕
๔.๖ การใช้ชีวิตของพระอนาคามีในปัจจุบันภาพ	๑๕๕
บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๕๘
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๖๒
บรรณานุกรม	๑๖๔
ประวัติผู้วิจัย	๑๗๑

สารบัญตาราง

เรื่อง	หน้า
ตารางที่ ๑ แสดงการเปรียบเทียบสังโยชน์ตามนัยพระสูตรและพระอภิธรรม	๕๔
ตารางที่ ๒ แสดงการละสังโยชน์ของพระอริยบุคคลในแต่ละระดับ	๖๐
ตารางที่ ๓ แสดงการบรรลุอนาคามีของอุบาสกอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา	๑๕๕

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งภาษาบาลีและภาษาไทยของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย โดยใช้ชุด “พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐” ที่พิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ และใช้ชุด “พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ที่พิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยกำหนดการใช้คำย่อชื่อพระไตรปิฎกเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้ แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น

- ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรคคปาติ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐ เล่มที่ ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗

- ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่มที่ ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘

ผู้วิจัยจะทำการอธิบายสัญลักษณ์คำย่อเฉพาะคัมภีร์ที่นำมาใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์นี้ เท่านั้น ไม่ได้ทำอักษรย่อไว้ครบทุกคัมภีร์ มีรายละเอียดสัญลักษณ์และคำย่อ ดังนี้

พระวินัยปิฎก

เล่ม.	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๑-๒	วิ.มหา. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวิภังค์ (ภาษาไทย)
๔-๕	วิ.ม. (ไทย) = วินัยปิฎก	มหาวรรค (ภาษาไทย)
๗	วิ.จ. (ไทย) = วินัยปิฎก	จูฬวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม.	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๙	ที.สี. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย มหาวรรค (ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (ไทย) = สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม.	คำย่อ			ชื่อคัมภีร์		
๑๒	ม.มู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มูลป็นณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมป็นณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริป็นณาสก์ (ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ.	(บาลี)	=	สุตตณตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปริปณณาสกปาติ (ภาษาบาลี)
๑๖	ส.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค (ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๐	อง.ติก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ติกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๐	อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทุกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปญจก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตุตก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๓	อง.นวก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	นวกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๓	อง.นวก.	(บาลี)	=	สุตตณตปิฎก	องคุตตรนิกาย	นวกนิปาตปาติ (ภาษาบาลี)
๒๔	อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อิติ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อิติวุตตกะ (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	อุทาน (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ (ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต (ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา (ภาษาไทย)
๒๙	ขุ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	มหานิทเทศ (ภาษาไทย)
๓๐	ขุ.จู.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทศ (ภาษาไทย)
๓๑	ขุ.ป.	(บาลี)	=	สุตตณตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎิสัมภิทามคคปาติ (ภาษาบาลี)
๓๑	ขุ.ป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ปฎีสัมภิทามวรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก (บาลีและไทย)

เล่ม. คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
๓๔ อภิ.สง. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี (ภาษาไทย)
๓๕ อภิ.วิ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก	วิมังค์ (ภาษาไทย)
๓๖ อภิ.ปุ. (ไทย) = อภิธรรมปิฎก	ปุคคลบัญญัติ (ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. (บาลี) = วิสุทฺธิมคฺคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย) = วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อเกี่ยวกับคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยใช้คัมภีร์อรรถกถาเฉพาะภาษาไทยเนื่องจากผู้วิจัยไม่มีความรู้ด้านภาษาบาลีไวยากรณ์ขั้นสูง โดยใช้ฉบับของมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยที่อยู่ในชุด “พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม” ที่พิมพ์เมื่อปีพุทธศักราช ๒๕๓๕ เหตุที่เลือกใช้ฉบับนี้เพราะแปลสมบูรณ์ครบทุกคัมภีร์และอยู่แนบท้ายเรื่องในพระไตรปิฎกแต่ละเรื่องทำให้สะดวกแก่การค้นคว้าหาข้อมูล ทั้งนี้ผู้วิจัยกำหนดการใช้คำย่อชื่ออรรถกถาอนุวัตตามคู่มือวิทยานิพนธ์ของบัณฑิตวิทยาลัย โดยเริ่มจากอักษรย่อชื่อคัมภีร์ ตามด้วยวงเล็บฉบับที่ใช้ แล้วตามด้วยลำดับเล่ม/ภาค (ถ้ามี)/ตอน (ถ้ามี)/หน้า ตามลำดับ เช่น

ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๒/๘๙ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ฐัมมบท เล่มที่ ๑ ภาคที่ ๒ ตอนที่ ๒ หน้า ๘๙ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๕๓๕

ผู้วิจัยจะทำการอธิบายสัญลักษณ์คำย่อเฉพาะคัมภีร์ที่นำมาใช้อ้างอิงในวิทยานิพนธ์นี้เท่านั้น ไม่ได้ทำอักษรย่อไว้ครบทุกคัมภีร์ มีรายละเอียดสัญลักษณ์และคำย่อ ดังนี้

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์
ที.ม.อ. (ไทย) = ทีฆนิกาย	สมังควลลิตานี มหาวรรคอรรถกถา (ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์			
ที.สี.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	สีลขันธวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ.	(ไทย) =	ทีฆนิกาย	สุมังคลวิลาสินี	ปาฎีกวรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.มู.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	มูลปัณณาสก์ อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.อุ.อ.	(ไทย) =	มัชฌิมนิกาย	ปปัญจสูทนี	อุปริปัณณาสก์อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ส.สพ.อ.	(ไทย) =	สังยุตตนิกาย	สารัตถปกาสินี	สหายนววรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	เอกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.สตุตค.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	สัตตกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.อ.	(ไทย) =	อังกุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	จตุกกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ปญ.ฉกก.อ.(ไทย)	=	อังกุตตรนิกาย	มโนรลปุรณี	ปัญจกฉกนิบาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.จู.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	สัทธัมมปัชโชติกา	จูฬนิตเทสอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.อิตี.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	ปรมัตถทีปนี	อิติวุตตกอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ป.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	สัทธัมมปกาสินี	ปฏิสัมภิตามรรคอรรถกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ.	(ไทย) =	ขุททกนิกาย	ขุททกนิกาย	ธรรมบทอรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์			
อภิ.สง.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	ธรรมสังคณี	อัญจสาลินีอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อภิ.วิ.อ.	(ไทย) =	อภิธรรมปิฎก	วิภังค์	สัมโมหวิโนทนีอรรถกถา	(ภาษาไทย)

ค. คัมภีร์ฎีกา

ฎีกาปกรณ์วิเสส

วิสุทฺธิ. ฎีกา (บาลี) =	ปรมตถมณชฺฐสา	วิสุทฺธิมคฺคมหาฎีกา	(ภาษาบาลี)
-------------------------	--------------	---------------------	------------

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในพระพุทธศาสนา หากแม้เราต้องการปฏิบัติเพื่อการบรรลุเป็นพระอรหันต์ขั้นใดขั้นหนึ่งนั้น จะต้องผ่านการปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงชี้แนะเรียกว่ากรรมฐาน มี ๒ ประเภท คือ สมถกรรมฐาน และการเจริญวิปัสสนาภาวนา สมถกรรมฐาน^๑ เป็นแนวปฏิบัติเพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิ ทำให้จิตมีความตั้งมั่นสงบระงับจากสิ่งที่ขัดขวางไม่ให้ก้าวหน้าในคุณธรรม ได้แก่ ความพยายาม ความฟุ้งซ่าน เป็นต้น เมื่อจิตมีความประณีตสงบระงับจากสิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง และขัดขวางต่อความก้าวหน้าของการปฏิบัติ ทำให้เอื้อประโยชน์ด้วยการใช้เป็นบาทฐานในการเจริญวิปัสสนาภาวนาซึ่งเป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อมุ่งให้เกิดปัญญา ทำให้มองเห็นทุกสรรพสิ่ง รวมทั้งตัวผู้ปฏิบัติตามความเป็นจริง ทำให้ไม่หลงผิดในเรื่องความคิด และการกระทำ

สิ่งที่ต้องทำตลอดเวลาขณะเจริญวิปัสสนาภาวนา คือ ให้มีความระลึกรู้ กาย เวทนา จิต ธรรม กำจัดความยินดียินร้ายในโลก มีตบะหรือความเพียรเผาผลาญกิเลส หมายความว่าให้มึนขันธ์คือความอดกลั้น เป็นตบะธรรมเผาผลาญกิเลส ต้องต่อสู้กับกิเลสนานาชนิด เช่น ความเกียจคร้าน ความฟุ้งซ่าน ความลังเลสงสัย เป็นต้น เพราะกิเลสเหล่านี้ ล้วนแต่เป็นตัวขัดขวางการปฏิบัติทั้งสิ้น หากผู้ปฏิบัติถึงพร้อมด้วยอินทรีย์ ทั้ง ๕ ได้แก่ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญาครบบริบูรณ์^๒ โดยเฉพาะถ้าทำได้ถึงขั้นฌาน ก็ย่อมเสวยความสุขอันเลิศยิ่ง เป็นบาทฐานเพื่อก้าวขึ้นไปสู่การเจริญวิปัสสนาภาวนา จนถึงจุดมุ่งหมายสูงสุดได้แก่การบรรลุมรรค ผล นิพพาน^๓

ในมหาสติปัฏฐานสูตรได้กล่าวว่า สติเป็นทางสายเดียวแห่งความหลุดพ้น ผู้ปฏิบัติย่อมบรรลุญาณทัสสนะต่าง ๆ มีอุทยัพพญาณเป็นต้น เกิดขึ้นตามลำดับแล้วไม่นานนัก ก็บรรลุถึงสังขารุเปกขาญาณ ถ้ากำลังสมาธิ และปัญญายังไม่แก่กล้าก็จะดำรงอยู่ในญาณนั้น ถ้าอินทรีย์แก่กล้าแล้ว ย่อมมีความก้าวหน้าในทางปฏิบัติไปตามลำดับขั้นของวิปัสสนาญาณ จนก้าวเข้าสู่ความเป็นพระอรหันต์ ซึ่งสามารถจัดแบ่งได้ ๔ ระดับ ตามลำดับความเข้มข้นของการปฏิบัติ โดยอาศัยการละสังโยชน์ และกิเลสต่าง ๆ ตามลำดับขั้นตอน ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำ จนถึงเบื้องสูง คือ การ

^๑ ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๙/๓๓๐., ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๔/๒๔๕., อจ.เอกก. (ไทย) ๒๑/๒๒๔/๕๔.,

ช.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑๓/๑๔๐.

^๒ ช.ป. (ไทย) ๓๑/๔๒๓/๓๐๐.

^๓ ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๖๐๕-๖๐๗.

ตัดสังโยชน์ให้หมดไปจากจิตใจ อยู่ในอารมณ์ที่เป็นสุขเพราะใจเป็นอิสระจากเครื่องผูกมัดร้อยรัดทั้งปวงไม่มีเครื่องผูกมัด คือกิเลสทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว อันได้แก่ พระโสดาบัน หมายถึง ผู้เข้าถึงกระแส มรรคหรือผู้เดินตามทางถูกต้องอย่างแท้จริง คือปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง การ บรรลุธรรมระดับนี้ผู้ได้บรรลุทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ ทำได้พอประมาณใน ปัญญา สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สีสัพพตปรามาส พระสกทาคามี หมายถึง ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีก ครั้งเดียว ก็สามารถกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ ผู้ได้บรรลุ ธรรมระดับนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในชั้นศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิและปัญญา นอกจากนี้สามารถ ทำสังโยชน์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สีสัพพตปรามาส ให้หมดสิ้นไป และยังทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง และพระอรหันต์ ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส สามารถทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา สามารถละกิเลสได้อีก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา จนหมดสิ้นอาสวะกิเลสทั้งปวง

พระอนาคามี หมายถึง ผู้จะปรินิพพานในที่สุดไม่เวียนกลับมาอีก ผู้ได้บรรลุธรรมใน ระดับนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลและสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา^๔ ทำสังโยชน์ ๕ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีสัพพตปรามาส กามราคะ และพยาบาทให้หมดสิ้นไป^๕ การบรรลุธรรม ระดับนี้ ระดับมรรค เรียกว่า อนาคามีมรรค ชั้นผล เรียกว่า อนาคามีผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมี ชื่อว่า พระอนาคามี พระอริยบุคคลระดับพระอนาคามีนี้ ต้องละสังโยชน์ ๕ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีสัพพตปรามาส กามราคะ และพยาบาท ได้อย่างเด็ดขาด^๖ ไม่มีเหลืออยู่ใน จิตสันดาน ยังมีอนิสงส์อื่นใดนอกจากนี้อีกหรือไม่ ยังมีความสงสัยอีกมากที่ต้องการไขความ กระจ่างโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการละอาสวะกิเลสและสังโยชน์ ดังเช่นข้อความที่มีมาในขุนทดก นิกาย ปฏิสัมภิตามรรค ความว่า

ในขณะที่แห่งอนาคามีมรรค ชื่อว่าสัมมาทิฏฐิ เพราะมีสภาวะเห็น ฯลฯ ชื่อว่าสัมมาสมาธิ เพราะมีสภาวะไม่ฟุ้งซ่าน เป็นมรรคและเป็นเหตุ เพื่อละกามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ ส่วน ละเอียด ๆ กามราคานุสัย ปฏิฆานุสัย ส่วนละเอียด ๆ เพื่ออุปถัมภ์สหชาติธรรม เพื่อ ครอบงำกิเลสทั้งหลาย เพื่อความหมดจดในเบื้องต้นแห่งปฏิเวธ เพื่อความตั้งมั่นแห่งจิต เพื่อ ความผ่องแผ้วแห่งจิต เพื่อบรรลุธรรมวิเศษ เพื่อรู้แจ้งธรรมอันยิ่ง เพื่อตรัสรู้สัจจะ เพื่อให้จิต ตั้งมั่นอยู่ในนิโรธ^๗

ⁱ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘๖.

^๔ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๑/๔๕๘.

^๖ อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๑/-/๖๓๕.

^๗ ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๓.

ด้วยเหตุผลเพราะพระอนาคามีย่อมเป็นพระอริยบุคคลผู้เข้าใจการละสังโยชน์ได้อย่างสิ้นเชิง เป็นผู้จะปรินิพพานที่ผุดเกิดขึ้น ไม่เวียนกลับมาอีก เป็นผู้ทำได้บริบูรณ์ในศีล บริบูรณ์ในสมาธิ แต่ทำได้พอประมาณในปัญญา ละสังโยชน์เบื้องต้นได้ครบ ๕ ข้อ ถ้าพระอนาคามีไม่ประกอบความเพียรให้ยิ่งขึ้นไปในชาตินี้ ท่านย่อมไปอุบัติในชั้นสุทธาวาส แล้วดับขันธปรินิพพานในพรหมโลกนั้น อนึ่ง การเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อให้ได้มาซึ่งความเป็นพระอนาคามีนั้นดูเหมือนว่าเป็นสิ่งที่ทำให้สำเร็จได้โดยง่าย แต่ในความเป็นจริงนั้นเป็นสิ่งที่ยากนักหนา เพราะผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาผู้มุ่งปฏิบัติเพื่อให้พระอนาคามีมรรคญาณอุบัติเกิดขึ้นในชั้นธสันดานแห่งตนนั้น ต้องเป็นผู้มีสมาธิเยี่ยม ต้องเป็นผู้มีสมาธิเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ที่สุด ซึ่งเป็นการปฏิบัติบำเพ็ญที่ค่อนข้างจะลำบากและยังขาดรายละเอียด

ทั้งข้อมูลที่เป็นอานิสงส์ของการเจริญกรรมฐานจนสำเร็จผลเป็นพระอนาคามีที่จักได้ไปจุติในพรหมโลกก็ดี อานิสงส์ที่จักไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏก็ดี หลักการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่ยังขาดรายละเอียดก็ดี และอุปสรรคที่ท้าทายในการปฏิบัติก็ดี เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ทำให้ผู้วิจัยมีความสนใจใคร่รู้ และเพียรพยายามศึกษาการบรรลุดุธรรมของพระอนาคามีซึ่งเป็นพระอริยบุคคลในชั้นที่สูงขึ้นไปให้กระจ่างขึ้น นอกจากนี้องค์ความรู้ในเรื่องราวของพระอนาคามีจากการวิจัยนี้ยังจะเป็นแรงผลักดันให้ผู้ใฝ่ในการเจริญวิปัสสนาภาวนาได้ทุ่มเทความเพียรเพื่อนำพาตนให้หลุดพ้นจากอวิชชา และสังโยชน์ที่คอยฉุดรั้งให้สรรพสัตว์ทั้งหลายหลงจมอยู่ในวัฏฏสงสาร

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาการบรรลุดุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักธรรมและหลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุดุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาการบรรลุดุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ การบรรลุดุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓.๒ หลักธรรมและหลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุดุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ การบรรลุดุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทเป็นอย่างไร

---

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิตภัณณ์, ๒๕๕๕), หน้า ๔๐๙.

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับการบรรลุลหกรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจาก คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาด้านเนื้อหาเรื่องการบรรลุลหกรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทครั้งนี้กำหนดขอบเขตคัมภีร์ปฐมภูมิเป็นหลัก คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕ อรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์วิสุทธิมรรค และพระไตรปิฎกนิสสัยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร เป็นต้น ซึ่งตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ ๑ และข้อที่ ๒

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านการศึกษา

เพื่อให้การศึกษาเรื่องการบรรลุลหกรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนี้มีขอบเขตการศึกษาที่กว้างขึ้น คือ คัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๓๙ คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ.๒๕๒๕ แล้ว ยังค้นคว้าในอรรถกถา ฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องซึ่งเป็นเนื้อหาที่มีรายละเอียดที่ลึกซึ้งลงไป เช่น คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ คัมภีร์ปรมัตถทีปนี และคัมภีร์วิปัสสนาขุณี เป็นต้น ตลอดจนหนังสือ เอกสารตำรา มีหนังสือ วิปัสสนานัยเล่ม ๑ และ เล่ม ๒ รจนาโดย พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) และหนังสือวิปัสสนากรรมฐาน รจนาโดยพระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ) เป็นต้น ผลงานทางวิชาการและรายงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์พุทธศาสนาพุทธศาสนมหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ซึ่งตรงตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๓

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ พระอนาคามี หมายถึง ผู้จะปรินิพพานในที่สุดไม่เวียนกลับมาอีก ผู้ได้บรรลุลหกรรมในระดับนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในขั้นศีลและสมาธิ และทำได้พอประมาณในปัญญา ทำสังโยชน์ ๕ ประการ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพตปรามาส กามฉันทะ และพยาบาทให้หมดสิ้นไป

๑.๕.๒ การบรรลุลุทธิธรรม หมายถึง ความเป็นสภาวะแห่งความหลุดพ้น ความรู้แจ้ง ความถึงพร้อม ความสำเร็จ หรือความเข้าใจในธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในระดับมรรค ผล คือ ระดับโลกุตตรปัญญา เพื่อความเป็นพระอริยบุคคลระดับใดระดับหนึ่ง

๑.๕.๓ การเจริญวิปัสสนาภาวนา หมายถึง การอบรมจิตโดยมีสติกำหนดรู้รูปนามในปัจจุบันอารมณ์ ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยมุ่งหวังการเจริญวิปัสสนาภาวนาขั้นสูง เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง หลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส และกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานในที่สุด

๑.๕.๔ สังโยชน์ หมายถึง กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ ไม่ให้ออกไปจากวัฏฏ์ทุกข์ได้ สังโยชน์ผูกไว้เสมือนหนึ่งเชือกที่ผูกโยงสัตว์ไว้ หรือผูกมัดตุ๊กตาสัตว์ไว้ไม่ให้หลุดออกไปฉนั้น มี ๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ ปภีฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา

๑.๕.๕ การละสังโยชน์ หมายถึง การทำให้เกิดภาวะไร้กิเลส ซึ่งเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ไม่ให้หลุดไปจากวัฏฏ์ทุกข์ และไม่มีทุกข์เกิดขึ้น

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ คัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

ข้อมูลปฐมภูมิ ยกตัวอย่างได้แก่

๑.๖.๑.๑ พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้แสดงข้อความเกี่ยวกับการบรรลุลุทธิธรรมของพระอนาคามี ไว้หลายแห่ง เช่น พระสูตรตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสก เอกาทสนิบาต ได้แสดงข้อความถึงผลของการบรรพชาในปีพหัชชาสูตรไว้ว่า “เมื่อใดจิตของภิกษุได้รับการอบรมตามสมควรแก่บรรพชา และบาปอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ไม่ครอบงำจิตอยู่ คือ จิตได้รับการอบรมด้วยอนิจจสัญญา ๑ จิตได้รับการอบรมด้วยอนัตตสัญญา ๑ จิตได้รับการอบรมด้วยอสุภสัญญา ๑ จิตได้รับการอบรมด้วยอาทีนวสัญญา ๑ จิตนั้นรู้ความประพฤติชอบ และไม่ชอบของสัตว์โลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา ๑ จิตรู้ความเจริญ และความเสื่อมของสัตว์โลกแล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา ๑ จิตรู้ความเกิดและความดับแห่งสังขารโลก แล้วได้รับการอบรมด้วยสัญญา ๑ จิตได้รับการอบรมด้วยปหานสัญญา ๑ จิตได้รับการอบรมด้วยวิราคสัญญา ๑ จิตได้รับการอบรมด้วยนิโรธสัญญา ๑”^๙

^๙ อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๙/๑๒๗.

เมื่อนั้น ภิกษุหนึ่งพึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จักเป็นอนาคามี”

พระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุपरิปณาสก์ ได้แสดงข้อความถึงผู้เป็นพระอนาคามีว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในภิกษุสงฆ์นี้มีภิกษุผู้เป็นอนาคามี เพราะสิ้นโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ จะเกิดเป็นโอปปาติกะ จะปรินิพพานในโลกนั้นๆ ไม่กลับมาจากโลกนั้นอีกเป็นธรรมดา ในภิกษุสงฆ์นี้ก็มีภิกษุแม้เช่นนั้นอยู่”^{๑๐}

พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้แสดงข้อความจำแนกพระอนาคามีไว้ ๕ ประเภทดังนี้

๑. อันตราปรินิพพายี คือ ผู้ที่จะปรินิพพานในระหว่างอายุยังไม่ทันถึงกึ่ง
๒. อุปหัจจปรินิพพายี คือ ผู้ที่จะปรินิพพานต่อเมื่ออายุพ้นกึ่งไปแล้ว
๓. อสังขารปรินิพพายี คือ ผู้ที่จะปรินิพพานโดยไม่ต้องใช้ความเพียรมาก
๔. สสังขารปรินิพพายี คือ ผู้ที่จะปรินิพพานโดยต้องใช้ความเพียรมาก
๕. อุทรังโสโต อกนิภูฐคามี คือ ผู้มีกระแสในเบื้องบนไปสู่ชั้นอกนิภูฐภาพ^{๑๑}

ข้อมูลหตุยภูมิ ได้แก่

๑.๖.๑.๒ อรรถกถา (แปล) ฉบับมหาวิทยาลัย ได้แสดงข้อความเกี่ยวกับการบรรลุนิพพานของพระอนาคามีไว้หลายแห่งเช่น ในโกธสูตร ว่าด้วยละความโกรธได้เป็นพระอนาคามีไว้ว่า “พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสแล้ว เพราะเหตุนั้นข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่งได้ เราเป็นผู้รับรองเธอทั้งหลาย เพื่อความเป็นพระอนาคามี ธรรมอย่างหนึ่งเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละธรรมอย่างหนึ่ง คือ โกรธได้ เราเป็นผู้รับรองเธอทั้งหลายเพื่อความเป็นพระอนาคามี ชนผู้เห็นแจ้งทั้งหลาย รู้ชัดด้วยดีซึ่งโกรธ อันเป็นเหตุให้สัตว์ผู้โกรธไปสู่ทุกคติ แล้วละได้ ครั้นละได้แล้ว ย่อมไม่มาสู่โลกนี้อีกในกาลไหนๆ”^{๑๒}

๑.๖.๑.๓ คัมภีร์ฎีกา แสดงข้อความเกี่ยวกับการบรรลุนิพพานพระอนาคามี และสังโยชน์ไว้หลายแห่ง เช่น อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี ได้แสดงข้อความถึงความแตกต่างที่ปรากฏในพระอภิธรรมและในพระสูตรว่า “สังโยชน์มี ๑๐ อย่างในพระสูตรและพระอภิธรรม คือ โอรัมภาคิยสังโยชน์ สังโยชน์ที่ปรากฏในเบื้องต่ำ คือ กามภูมิ ๕ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามฉันทะ และพยาบาท พร้อมทั้งอุทัมภาคิยสังโยชน์สังโยชน์ที่ปรากฏในเบื้องสูง คือ พรหมโลก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจะ และ

^{๑๐} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๗/๑๘๕.

^{๑๑} ที.ปา (ไทย) ๑๑/๓๑๘/๓๐๗.

^{๑๒} ส.สพ.อ. (ไทย) ๔/๑/๑๓๙/๑๕๙.

อวิชา ลำดับของสังโยชน์ทั้งสองไม่สอดคล้องกับพระบาลี คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะนี้คงกล่าวลำดับไว้เป็นอย่างอื่น ด้วยการประมวลธรรมที่มีสถานะเหมือนกัน”^{๑๓}

๑.๖.๑.๔ ปกรณ์วิเสส วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้แสดงข้อความถึงอนาคามีมรรคญาณไว้ว่า “พระสกทาคามีอริยสาวกนั้น ครั้นสำรวจทบทวนดูโดยอาการดังกล่าวแล้ว ยังนั่งอยู่ ณ อาสนะนั้นนั่นเอง หรือในสมัยต่อมา ทำโยคะเพื่อบรรลุภูมิที่ ๓ เพื่อละสังโยชน์ส่วนล่างอีก ๒ คือ กามราคะ และพยาบาท ที่เป็นส่วนละเอียดโดยไม่เหลือ พระอริยสาวกนั้นจึงชุมนุมอินทรีย พละ และโพชฌงค์ ทำให้สม่าเสมอกัน แล้วบดขยี้สังขารนั้นนั้นแล ด้วยญาณกำหนดรู้ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ทบทวนไปมา หยั่งลงสู่วิถีของวิปัสสนาญาณอีกครั้ง เมื่ออริยสาวกนั้น ปฏิบัติโดยอาการอย่างนี้แล้ว ครั้นอนุโลมญาณและโคตรญาณเกิดขึ้นโดยอาวัชชนะเดียวกันในตอนท้ายของสังขารูปกษญาญาณ โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแลอนาคามีมรรคก็เกิดขึ้นในลำดับโคตรญาณ”^{๑๔}

๑.๖.๒ ตำราวิชาการพระพุทธศาสนาเถรวาท

๑.๖.๒.๑ พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร ที่จัดสร้างโดย คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ ได้แสดงข้อความถึงขอบเขตการดับของพระอริยบุคคลเบื้องต้นว่า “สกทาคามีมรรคทำให้อภิสังขารวิญญูณที่ทำให้เกิดในภพ ๓-๔-๕-๖-๗ ดับไปอย่างสิ้นเชิง เพราะฉะนั้นพระสกทาคามีจึงไม่มีสิทธิ์เกิดภายในภพ ๕ ภพนี้ ทั้งมนุษย์โลกและเทวโลกอย่างแน่นอน เพราะนามรูปที่เป็นอนาคตที่จะสามารถไปบังเกิดในภพ ๕ ภพนั้นได้ถูกทำให้ดับลงแล้วอย่างสิ้นเชิง ในขณะที่ได้สกทาคามีมรรคนั้นเทียว อนาคามีมรรคทำให้อภิสังขารวิญญูณที่ทำให้เกิดในภพที่ ๒ ถึงซึ่งการดับไปอย่างสิ้นเชิง พระอนาคามี จึงไม่มีสิทธิ์เกิดในภพที่ ๒ อีกต่อไป อรหัตตมรรคทำให้อภิสังขารวิญญูณที่ทำให้เกิดในรูปภพและอรูปภพถึงซึ่งการดับไปอย่างสิ้นเชิง เพราะฉะนั้นพระอรหันต์จึงไม่มีสิทธิ์เกิดในภพภูมิใด ๆ อีกต่อไป”^{๑๕}

๑.๖.๒.๒ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) ได้แสดงข้อความถึงการบรรลุ มรรคขั้นสูงของพระอริยบุคคลไว้ในหนังสือ วิปัสสนานัย เล่ม ๒ ไว้ว่า “พระอริยะผู้เจริญวิปัสสนา

^{๑๓} พระอนุรุทธะ และพระญาณธชะ, **อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี**, แปลโดย พระคันธ-สารากวีวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๔๗.

^{๑๔} พระพุทธโฆสเถระ, **คัมภีร์วิสุทธิมรรค**, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถระ), พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๓๙.

^{๑๕} คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ, **พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๗.

เพื่อบรรลุมรรคขั้นสูงจะบรรลุวิปัสสนาขั้นต่างๆ ก่อนแล้วบรรลุมรรคขั้นสูงเมื่อสังขารุเปกขาญาณ แก่กล้าแล้ว แต่ไม่อาจเข้าผลสมาบัติได้เพราะมุ่งหวังในมรรค และถ้าวิปัสสนาญาณของท่านยังไม่ แก่กล้าก็จะเกิดสังขารุเปกขาญาณซ้ำแล้วซ้ำเล่า บางท่านที่ยังยินดีในการเข้าผลสมาบัติอยู่ก็อาจ น้อมใจไปในผลสมาบัตินั้น ทำให้มีผลจิตปรากฏอย่างต่อเนื่องและอยู่ได้นาน ดังนั้น ผู้ที่ต้องการจะ บรรลุมรรคขั้นสูงจึงควรอธิษฐานขอไม่เข้าผลสมาบัติตลอดช่วงเวลานี้ แม้ในเวลาปฏิบัติธรรม ก็ต้อง ระมัดระวังไม่ให้มีจิตไปน้อมใจไปในผลสมาบัติ”^{๑๖}

๑.๖.๒.๓ พระธรรมธีรราชมหามุนี(โชดก ญาณสิทธิ) ได้แสดงข้อความถึง วิธีการละสังโยชน์ไว้ว่า “สังโยชน์ที่ละแล้วไม่เกิดอีกต่อไป ด้วยประการใด ก็รู้ประการนั้น หมายความว่า สังโยชน์ทั้ง ๕ คือ สักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สีลัพพตปรามาส ๑ อิสสา ๑ มัจฉริยะ ๑ จะไม่เกิดอีกเลยด้วยอำนาจแห่งโสดาปัตติมรรค สังโยชน์ ๒ อย่างหายาบ คือ กามราคะอย่างหายาบ ๑ ปฏิฆะอย่างหายาบ ๑ จะไม่เกิดอีกด้วยอำนาจแห่งสกทาคามิมรรค, ส่วนกามราคะ ปฏิฆะสังโยชน์ อย่างละเอียด จะไม่เกิดอีกด้วยอำนาจแห่งอนาคามิมรรค มานสังโยชน์ ๑ ภวราคะสังโยชน์ ๑ อวิชชาสังโยชน์ ๑ สังโยชน์ทั้ง ๓ นี้ จะไม่เกิดอีกด้วยอำนาจแห่งอรหัตตมรรค”^{๑๗}

๑.๖.๒.๔ พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ ได้แสดงข้อความถึงอนาคามีผล ญาณว่า “ผู้ต้องการบรรลุอนาคามี มีความปรารถนาที่จะบรรลุมรรค ผล จึงอุทิศสาหะเจริญ วิปัสสนาภาวนาให้ยิ่งขึ้น เมื่ออินทรีย์ทั้ง ๕ เสมอกันเป็นอันดี โดยที่วาสนาบาปกรรมอันตนได้เคยสั่ง สมอบรมมาเพียงพอ สภาวะแห่งวิปัสสนาญาณก็จะเกิดขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่อุท্থัพพญาณ เป็นต้นไปจนถึงสังขารุเปกขาญาณ สภาวะญาณเหล่านี้จะปรากฏชัดเจนแจ่มแจ้งกว่าสภาวะญาณที่ ตนได้เคยผ่านมาในโลกุตตรภูมิก่อนๆ ต่อจากนั้นอนุโลมญาณก็จะเกิดขึ้น ตามติดด้วย โวทาน ครั้น แล้ว อนาคามิมรรคญาณ ก็เกิดซึ่งทำการประหานกิเลสได้อย่างเด็ดขาดได้อีกส่วนหนึ่ง เมื่อ อนาคามิมรรคบังเกิดขึ้น อนาคามีผล ก็เกิดตามติดมา”^{๑๘}

๑.๖.๒.๕ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้แสดงถึงความแตกต่างระหว่าง พระอนาคามีและพระอรหันต์ไว้ในหนังสือพุทธธรรมว่า “สอุปาทิเสสบุคคล คือ ผู้ยังมีอุปาทิ เหลืออยู่ คือ ยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ซึ่งหมายถึงยังมีกิเลสเหลืออยู่บ้างนั่นเอง จึงได้แก่

^{๑๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ ครั้งที่ ๑, (นครปฐม: หจก.ซีเอไอ เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐), หน้า ๔๕๙.

^{๑๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี(โชดก ญาณสิทธิ), วิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์ปริ้นท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๙๔๓-๙๔๔.

^{๑๘} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๒ วิปัสสนากรรมฐาน, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๓๗.

ทักษิณบุคค ๓ ระดับต้น ส่วนอนุปาติเสสบุคค คือ ผู้ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ คือ ไม่มีอุปาทานเหลือ ซึ่งก็หมายถึงว่าไม่มีกิเลสเหลืออยู่เลยนั่นเอง จึงได้แก่พระอรหันต์ ในพระสูตรที่แสดงข้อปฏิบัติสำคัญๆ เช่น สติปัฏฐาน ๔ อธิบา ๔ อินทรีย์ ๕ เป็นต้น ในตอนท้ายมักมีพุทธพจน์ที่ตรัสในทำนองสรุปแบบส่งเสริมกำลังใจผู้ปฏิบัติว่า เมื่อได้บำเพ็ญข้อปฏิบัติต่างๆ แล้ว พึงหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาผล ๒ อย่างนี้ได้ คือ อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทิเหลืออยู่ ก็เป็นอนาคามี”^{๑๙}

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๓.๑ พระครูนนทคุณวิสุทธิ (สมพงษ์ สุทฺถจิตโต) ศึกษาเรื่อง “หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย” พบว่าการเปรียบเทียบสังโยชน์ด้วยลักษณะทางกายภาพด้านภพภูมิของสรรพสัตว์ กล่าวคือ เปรียบโอรัมภาคิสังโยชน์เหมือนกามภพ ซึ่งมีกายปรากฏให้เห็นชัด เช่น สภาพสิ่งทั้งหลายในโลกมนุษย์ เป็นต้น ซึ่งสื่อให้เห็นสภาพความหยาบของสังโยชน์ และเปรียบอุทฺธมภาคิสังโยชน์เหมือนรูปภพหรืออรูปภพ ซึ่งมีความละเอียดขึ้น เพราะภูมิของรูปพรหมและอรูปพรหม ซึ่งสูงกว่ากามภพ^{๒๐}

๑.๖.๓.๒ พระนิรุต จิรภูจิโก (เชียวทอง) ศึกษาเรื่อง “อริยบุคคลที่ปรากฏในมูลปริยายสูตร” พบว่าในส่วนของพระอริยบุคคลที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น บุคคลที่ประเสริฐสามารถทำให้กิเลสที่มีอยู่ในจิตนั้นเบาบาง หรือหมดไปจากจิตของบุคคลได้อย่างหมดจด หรือที่เรียกว่าการบรรลุธรรมนั้น ท่านแบ่งโดยประเภท คือ เสขบุคคล ได้แก่ บุคคลที่ยังต้องศึกษาอยู่ อเสขบุคคล ได้แก่บุคคลที่ไม่ต้องศึกษา ถ้าแบ่งตามประเภทบุคคลแบ่งได้เป็น ๔ คู่ ๘ ระดับ คือ ผู้บรรลุโสดาปัตติมรรคและผู้บรรลุโสดาปัตติผล คือ ผู้แรกเข้าถึงกระแสธรรม ผู้บรรลุสกทาคามีมรรคและผู้บรรลุสกทาคามีผล คือ ผู้กลับมาเพียงครั้งเดียว ผู้บรรลุอนาคามีมรรคและผู้บรรลุอนาคามีผล คือ ผู้ไม่กลับมาเกิดอีก ผู้บรรลุอรหัตตมรรคและผู้บรรลุอรหัตตผล คือ ผู้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนา^{๒๑}

^{๑๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงขยาย), พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิตภัณ, ๒๕๕๕), หน้า ๔๐๙-๔๑๐.

^{๒๐} พระครูนนทคุณวิสุทธิ (สมพงษ์ สุทฺถจิตโต), “ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๕.

^{๒๑} พระนิรุต จิรภูจิโก (เชียวทอง), “ศึกษาอริยบุคคลที่ปรากฏในมูลปริยายสูตร”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๖.

๑.๖.๓.๓ นางสาวพัชรินทร์ พรชัยสำเร็จผล ศึกษาเรื่อง “สังโยชน์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔: เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน” พบว่ากิเลสที่ผูกมัดใจสัตว์ไว้กับความทุกข์ สิ่งที่ผูกมัดร้อยรัดสัตว์ทั้งหลาย ให้ผูกติดอยู่กับความทุกข์ทำให้ไม่สามารถหลุดออกมาได้ คือ ได้แก่ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สิลัพพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา เพราะเป็นเครื่องมือผูกดวงจิตของสัตว์ไว้กับกองทุกข์ในวัฏฏ์ทุกข์ที่ยาวนาน และการบรรลุเป็นอริยบุคคลขั้นใดขั้นหนึ่งนั้นจะต้องมีสังโยชน์เป็นนิमितบอกว่า ตัดละสังโยชน์ตัวใดไปบ้างแล้ว และยังมีเหลือสังโยชน์ตัวใดอยู่^{๒๒}

๑.๖.๓.๔ นายประจวบ สะพุ ศึกษาเรื่อง “ติเหตุกบุคคลกับการบรรลุธรรม” พบว่าการบรรลุธรรม หมายถึง การพัฒนาปัญญาเพื่อให้เกิดการหยั่งรู้ริยัสัจ ๔ ตามระดับโลกุตตรธรรม ๙ ประการ ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ ผู้บรรลุธรรมเรียกว่า อริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ โดยอาศัยการตัดสังโยชน์และกิเลสต่าง ๆ ตามลำดับขั้นตอน ตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต่ำจนถึงเบื้องสูงได้ เมื่อศึกษาด้านความสัมพันธ์ระหว่างติเหตุกบุคคลกับการบรรลุธรรม พบว่า พระอริยบุคคลทุกระดับล้วนเป็นติเหตุกบุคคลทั้งหมด ติเหตุกบุคคลจึงเป็นคุณสมบัติขั้นพื้นฐานของผู้ที่จะเป็นพระอริยบุคคล แต่ติเหตุกบุคคลหากไม่มีคุณสมบัติอื่นเช่น ศรัทธา วิริยะ ปัญญา บารมี ก็ไม่สามารถปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเพื่อบรรลุเป็นพระอริยบุคคลได้^{๒๓}

จากการศึกษาทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องทั้งหมดนี้ พบว่า งานวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาทั้งหมดนี้ได้วิจัยเฉพาะแง่มุมที่สอดคล้องและใกล้เคียงกับเนื้อหาการศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีเท่านั้น แต่ยังไม่ตรงและครอบคลุมประเด็นเนื้อหาทั้งหมดเพียงสามารถใช้เป็นแนวทางในการวิจัยเท่านั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งไม่เคยมีงานวิจัยที่กล่าวถึงการเจริญวิปัสสนาภาวนา และการละสังโยชน์ของพระอนาคามีอย่างเป็นกิจลักษณะ ดังนั้นการศึกษาวิจัยครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาเพิ่มเติมในรายละเอียดเพื่อประโยชน์เกื้อกูลต่อผู้สนใจการศึกษาเพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ซึ่งจะยังประโยชน์ต่อการศึกษาแนวทางการปฏิบัติเพื่อที่จะนำตนให้ดำเนินสู่มรรค ผล นิพพาน สืบต่อไป

^{๒๒} นางสาวพัชรินทร์ พรชัยสำเร็จผล, “ศึกษาสังโยชน์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔: เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒.

^{๒๓} นายประจวบ สะพุ, “ศึกษาติเหตุกบุคคลกับการบรรลุธรรม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๖.

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทครั้งนี้ เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาของ การศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนา และการบรรลุธรรมของพระอนาคามีแล้วนำมาสรุปบรรยายเชิงพรรณนา ดังนี้

๑.๗.๑ ศึกษาเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙, คัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา ภาษาไทย แปล ชุด ๙๑ เล่ม ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕ และอรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อใช้เป็นพื้นฐานข้อมูล

๑.๗.๒ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) คือ อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา ปกรณ์วิเสสอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ คัมภีร์วิสุทธิมรรค คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ คัมภีร์ปรมัตถทีปนี และคัมภีร์วิปัสสนาขุณี เป็นต้น ตลอดจนหนังสือ เอกสารตำรา มีหนังสือ วิปัสสนาญ้ย เล่ม ๑ และเล่ม ๒ รจนาโดย พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) และหนังสือวิปัสสนากรรมฐาน รจนาโดยพระธรรมธีรราชฆาณนี (โชดก ญาณสิทธิ) เป็นต้น ผลงานทางวิชาการและรายงานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์พุทธศาสนาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต (บัณฑิต วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) เพื่อเป็นการอธิบายขยายความเนื้อหาเพิ่มเติมจากในพระไตรปิฎกให้มีความละเอียดชัดเจนมากยิ่งขึ้น

๑.๗.๓ นำข้อมูลที่ได้จากศึกษาเอกสารทั้งชั้นปฐมภูมิ ชั้นทุติยภูมิ และงานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้องมาวิเคราะห์และเรียบเรียงแบบบรรยายเชิงพรรณนา ผลการศึกษาการเจริญวิปัสสนาภาวนา และการละสังโยชน์ของพระอนาคามี เป็นรูปแบบองค์ความรู้ใหม่

๑.๗.๔ นำข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบและปรับปรุงแก้ไขตามคำแนะนำ พร้อมนำเสนอ เป็นวิทยานิพนธ์

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบการบรรลุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๒ ทำให้ทราบหลักธรรมและหลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

๑.๘.๓ ทำให้ทราบการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

บทที่ ๒

การบรรลุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การจะเข้าถึงการบรรลุธรรมของพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา คือ สภาวะแห่งนิพพาน บุคคลจะเข้าถึงได้โดยการปฏิบัติธรรมและเข้าถึงซึ่งธรรมเรียกว่าการบรรลุธรรม ตามแต่กำลังของจิตที่ตัดอาสวะกิเลสได้ คือ ปัญญาจักขุที่ถอนอวิชชาและตัณหาเสียได้ เป็นผู้ไกลจากข้าศึก คือ สังโยชน์ เป็นการดับสิ้นทำให้เกิดปัญญาแจ่มแจ้งเห็นจริง เป็นผลให้ถอนความหลงผิด ฐมิต และยึดติดในสังขารเสียได้ อันเป็นทางเข้าสู่พระนิพพานซึ่งเป็นสภาวะที่พ้นจากสังโยชน์เครื่องร้อยรัดทั้งปวง ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป การที่จะเข้าถึงพระนิพพานเป็นลำดับขั้นไป ตามแต่กำลังของแต่ละบุคคล ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงกำหนดหัวข้อเพื่อทำการศึกษาไว้ดังนี้

- ๒.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม
- ๒.๒ เหตุปัจจัยให้เกิดการบรรลุธรรม
- ๒.๓ ประเภทการบรรลุธรรม
- ๒.๔ นิยามและความหมายของพระอริยบุคคล
- ๒.๕ ความเป็นมาและประเภทของพระอริยบุคคล
- ๒.๖ สังโยชน์ ๑๐
- ๒.๗ วิธีการละและขจัดสังโยชน์
- ๒.๘ ประเภทของพระอริยบุคคลตามนัยของการละสังโยชน์

๒.๑ ความหมายของการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรม หมายถึง การบรรลุจนโลกุตระธรรม คือ ธรรมอันมิใช่วิสัยของโลก หรือ สภาวะพ้นโลก มี ๙ อย่าง ได้แก่ มรรค ๔ ผล ๕ และนิพพาน ๑^๑ ซึ่งเป็นสิ่งที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน”^๒ และคำศัพท์ที่แสดงถึงการบรรลุธรรมนั้นมีหลายคำ เช่น

---

^๑ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๗๐๖/๒๗๘., ดุรายละเอียดยใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๒๒๖.

^๒ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๖/๖.

ปฏิเวธ หมายถึง ความแทงตลอดมรรคปัญญา^๓ อธิคม หมายถึง ความสำเร็จ ปัตติ หมายถึง ถึงแล้ว บรรลุแล้ว อภิสมโย หมายถึง ความถึงพร้อมเฉพาะ^๔ สัจฉิกิริยา หมายถึง การทำให้แจ่ม แต่ที่ปรากฏอยู่บ่อยครั้งได้แก่คำว่า ญาณทัสสนะ และวิโมกข์ เป็นต้น

ศัพท์ว่า “ญาณทัสสนะ” แยกออกเป็น ๒ คำคือ “ญาณ” แปลว่า ความรู้ ปรีชาหยั่งรู้ ปรีชากำหนดรู้^๕ และ “ทัสสนะ” หมายถึง การเห็น การเห็นด้วยปัญญา ความเห็น สิ่งที่เห็น ดังนั้น ญาณทัสสนะ จึงแปลว่าการรู้เห็นด้วยปัญญา^๖ หมายถึง การรู้เห็นอริยสัจ ๔ ครบ ๓ รอบ เป็นอาการ ๑๒ ของพระพุทธเจ้า ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ญาณทัสสนะ ทรงนำมาเป็นบทสรุปของศัพท์เหล่านี้ คือ จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา อาโลกะ อันเป็นปัญญาที่ตรัสรู้หรืออริยสัจครบ ๓ รอบ ๑๒ อาการ ดังพระพุทธพจน์ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ญาณทัสสนะตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อาการ อย่างนี้ ยังไม่หมดจดดีตราบใด เราก็งยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้ สัมมาสัมโพธิญาณ อันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ตราบนั้น

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ความรู้เห็นตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อาการอย่างนี้ หมดจดดีแล้ว เมื่อนั้นเราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก^๗

ศัพท์ว่า “วิโมกข์” แปลว่า ความหลุดพ้นจากกิเลส^๘ ในความหมายที่จัดตามลักษณะ การเห็นไตรลักษณ์ หรือวิมุตติ โดยมุ่งศึกษา ๓ ประการเท่านั้น คือ

^๓ พระอังกวังสเถระ รัตนา, สัททนีติธาตุมาลา, แปลโดย พระมหานิมิต ธรรมสารโร และจำรูญ ธรรมดา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๕๓๖-๕๓๗.

^๔ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ตีนก้นเสียที จากความเท็จของหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ. ๑”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗), หน้า ๑๐.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๘๙.

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

^๗ วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓-๒๔.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๗๙.

๑. สมุจเฉทวิมุตติ หลุดพ้นอย่างเด็ดขาด หมายถึง อริยมรรค ๔ เพราะว่าพ้นจากกิเลสที่ตนตัดขาดแล้วเอง

๒. ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ หลุดพ้นอย่างสงบ หมายถึง สามัญญผล ๔ เพราะว่าเกิดขึ้นในที่สุดแห่งความสงบของกิเลสด้วยอานาภาพแห่งมรรค

๓. นิสสรณวิมุตติ หลุดพ้นด้วยการสลัดออกไป หมายถึง นิพพาน เพราะว่าสลัดปราศจากไป ดำรงอยู่ไกลจากกิเลสทั้งปวง

ดังนั้น การบรรลุธรรม ในความหมายทางพระพุทธศาสนาเถรวาท จึงหมายถึง การรู้แจ้งอริยสัจ ๔ กล่าวโดยย่อคือ บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ คือ บรรลุมรรค ๔ ผล ๕ นิพพาน ๑ เข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล เมื่อเรียงลำดับจากต่ำสุดไปถึงสูงสุดได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ พระอรหันต์ผู้ประเสริฐสูงสุดกว่าพระอรหันต์ทั้งหลายคือ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า การบรรลุธรรมเป็นพระอริยบุคคลนั้นมีได้ทั้งผู้เป็นนักบวช และผู้ที่ไม่ใช่ นักบวช ทั้งที่เป็นเทวดาและพรหม ทั้งผู้ที่เป็นเด็กตั้งแต่อายุ ๗ ขวบขึ้นไป ทั้งบุรุษมีสังกัจจามณเฑาะ^๙ เป็นต้น และสตรีมีนางวิสาขามหาอุบาสิกา^{๑๐} เป็นต้น พวกบัณฑิตหรือกะเทย เป็นต้น ไม่อาจบรรลุธรรมได้ คำว่า“พระอริยบุคคล” ท่านอธิบายไว้ว่า “เป็นผู้ไกลจากกิเลสไม่ดำเนินไปในทางเสื่อม ดำเนินไปแต่ในทางเจริญ เป็นผู้ที่ชาวโลกและเทวโลกควรดำเนินตาม^{๑๑} เป็นผู้รู้แจ้งแทงตลอดในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ด้วยโลกุตตรปัญญา”^{๑๒}

จากความหมายดังกล่าวข้างต้นนั้น ว่าโดยสรุป การบรรลุธรรม จึงหมายถึง การเข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ ด้วยการรู้แจ้ง^{๑๓} แทงตลอดอริยสัจ ๔ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมณะ และวิปัสสนา ตามหลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้ กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ อย่าง รวมลงก็คือ “รูปและนาม” ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้า ดำเนินตามทางแห่งวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติก็สามารถละสังโยชน์และอนุสัยที่มีอยู่ในตน ได้ตามกำลังของมรรค สามารถบรรลุมรรคผลนิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา มีพระโสดาบันเป็นเบื้องต้น พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ตามลำดับ^{๑๔} เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

^๙ ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๘/๔๖๗.

^{๑๐} อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/๑๔/๗๔.

^{๑๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒/๒.

^{๑๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), **คู่มือสอบอารมณ์กรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑.

^{๑๓} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑-๑๐๙๒/๖๐๕-๖๐๗.

^{๑๔} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๓/๒๑๒., อัง.อภุจก. (ไทย) ๒๓/๑๙/๒๔๖-๒๕๑.

๒.๒ เหตุปัจจัยให้เกิดการบรรลุธรรม

คำว่า มูลเหตุแห่งการบรรลุธรรม หมายถึง เหตุทำให้บุคคลได้บรรลุธรรมตามพระพุทธรู้ธรรมที่ตรัสไว้ในวิมุตตายนสูตร^{๑๕} ทรงแสดงว่า เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป ย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ เหตุแห่งวิมุตติ คือ การหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสมี ๕ ประการ คือ

๑. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ที่ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูป แสดงธรรม (อริยสัจ ๔) แก่เธอ เธอรู้แจ้งอรรถ (รู้ความหมายบาลีว่า ‘ศีลมาในที่นี้ สมาธิมาในที่นี้ ปัญญามาในที่นี้’) รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น (เข้าใจพระพุทธรู้ธรรม เช่น ทรงจำบาลีที่ให้ความหมายได้อย่างถูกต้อง) ตามที่ ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์แสดงแก่เธอ เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ย่อมเกิดปราโมทย์ เมื่อมีปราโมทย์ ย่อมเกิดปีติ เมื่อใจมีปีติ กายย่อมสงบ เธอมีกายสงบย่อมได้รับสุข เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งการบรรลุการธรรมประการที่ ๑

๒. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ที่ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่เธอ แต่เธอแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถ รู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอแสดงธรรม ตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ฯลฯ

๓. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่เธอ แม้เธอก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดาร แต่เธอสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่เธอสาธยายธรรม ตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ฯลฯ

๔. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจรรย์ผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่เธอ แม้เธอก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร แต่เธอตรึกตามตรงตามเพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่เธอตรึกตามตรงตามเพ่งตามด้วยใจ ซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ฯลฯ

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๒๖/๓๒-๓๕.

๕. ศาสดาหรือเพื่อนพรหมจารีผู้ตั้งอยู่ในฐานะครูบางรูปไม่ได้แสดงธรรมแก่เธอ แม้เธอก็ไม่ได้แสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาแก่ผู้อื่นโดยพิสดาร ไม่ได้สาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาโดยพิสดาร และไม่ได้ตริกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมาตามที่ตนได้เรียนมา แต่เธอเรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดีแห่งตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้นตามที่ได้เรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญา เธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรมในธรรมนั้น ตามที่ได้เรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญา เมื่อเธอรู้แจ้งอรรถรู้แจ้งธรรม ฯลฯ นี้เป็นเหตุแห่งการบรรลุธรรม ประการที่ ๕^{๑๖}

ข้อความนี้แสดงว่า การบรรลุธรรมต้องเกิดปัญญาญาณที่สามารถจัดสังโยชนิกิเลสตามลำดับ ต้องอาศัยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างที่กล่าวมานี้ คือ ด้วยการได้ฟังธรรม คือ อริยสัจ ๔ บ้าง, การแสดงธรรมตามที่ตนได้สดับมา ได้เรียนมา แก่ผู้อื่นโดยพิสดารบ้าง, การสาธยายธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมา โดยพิสดารบ้าง, การตริกตามตรองตามเพ่งตามด้วยใจซึ่งธรรมตามที่ตนได้สดับมา ตามที่ตนได้เรียนมาบ้าง, การเรียนสมาธิชนิดอย่างใดอย่างหนึ่งมาดี มนสิการดี ทรงจำไว้ดี แห่งตลอดดีด้วยปัญญาบ้าง เพราะว่าท่านผู้เป็นพระอริยบุคคลทุกระดับล้วนแต่บรรลุธรรมด้วยการเจริญวิปัสสนา และด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาเหตุ ๕ อย่างนั้น มีการได้ฟังธรรม คือ อริยสัจ ๔ เป็นต้นบ้าง ดังมีอุทาหรณ์ว่า พระธัมมาราม ได้ฟังธรรมพร้อมทั้งเจริญสติปัฏฐาน กำหนดรูปนามปัจจุบันที่ปรากฏชัด และหยั่งเห็นรูปนาม ที่เกิดดับตามความเป็นจริง จนกระทั่งบรรลุมรรคญาณทั้ง ๔ ตามลำดับ ในที่สุดได้บรรลุอรหัตตผล ไม่ยึดมั่นด้วยตัณหาและทิฏฐิ เพราะทุกคนต้องบรรลุธรรมด้วยการเจริญสติปัฏฐานอันเป็นทางสายเดียวนี้ อาศัยวิปัสสนาญาณและมรรคญาณที่เกิดจากการอบรมจิต เมื่อจิตระลึกรู้สภาวะธรรมล้วน ๆ และมีสมาธิตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรม ปัญญาที่เกิดร่วมกับสติและสมาธิย่อมพัฒนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” ดังข้อความว่า

„3f1q k00f803603ff0ff0ff0 f057 3580 s 58f0k0034k0 0030ff0900
3k00k8035007k0 00300058 0ff0500ff0500ff0%”

“อนึ่ง ภิกษุนี้กำหนดรู้อารมณ์ด้วยสติแล้วย่อมหยั่งเห็นด้วยปัญญา เพราะไม่มีการหยั่งเห็นที่ปราศจากสติ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวสติว่ามีประโยชน์ในที่ทั้งปวง”^{๑๗}

^{๑๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๒๒/๓๑๓-๓๑๔.

^{๑๗} เนตติ.อ., หน้า ๑๐๕. อ้างใน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๘.

ในพระดำรัสในตอนท้ายแห่งวิมุตตายนสูตรนั้นว่า “เมื่อมีสุข จิตย่อมตั้งมั่น นี่เป็นเหตุแห่งวิมุตติ” เพราะคำว่า “จิตตั้งมั่น” ย่อมทำให้เข้าใจได้ว่า ได้เพียงสมาธิเท่านั้นแล้วจะถึงความหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสได้อย่างไร ในประเด็นนี้มีคำอธิบายว่า สมาธิเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้ปัญญาเกิดขึ้น เมื่อจิตสงบนิ่งก็มีช่องให้ปัญญาเกิดขึ้น สามารถเข้าใจสภาวะที่แท้จริงของรูปและนาม บางครั้งอาจมีญาณหยั่งรู้ความแตกต่างระหว่างรูปและนามตลอดจนความสัมพันธ์โดยความเป็นเหตุและผล ระหว่างรูปและนาม ปัญญาจะเจริญขึ้นตามลำดับจนสามารถหยั่งรู้ความเป็นจริงในระดับที่ลึกซึ้งมากขึ้น ผู้ปฏิบัติจะสามารถเห็นได้อย่างชัดเจนในลักษณะของอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา^{๑๘} ในที่สุดถึงญาณที่หยั่งรู้การดับทุกข์ เมื่อการตรัสรู้เกิดขึ้น บุคคลผู้นั้นจะไม่อาจกลับกลายเป็นบุคคลที่เลวร้ายได้อีกไม่ ว่าสถานการณ์จะเป็นอย่างไร เพราะฉะนั้น จึงอนุมานได้ว่าพระดำรัสนั้นตรัสไว้โดยย่อ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นต่อจากนั้น มีรายละเอียดที่เกิดขึ้นกับแต่ละบุคคลนั้นไม่เหมือนกันไปทุกด้าน พระองค์จึงตรัสไว้เฉพาะประเด็นที่เหมือนกัน คือ มีจิตตั้งมั่นเป็นฐานรองรับก่อนจะตรัสรู้ ซึ่งตรงกับอริยมรรคมีองค์ ๘ ข้อสุดท้ายว่า “สัมมาสมาธิ” นั่นเอง

แต่เนื่องจากในมหาสติปัฏฐานสูตรได้กล่าวไว้ว่า สติเป็นทางสายเดียวแห่งความหลุดพ้น เขาย่อมบรรลุมรรคผลต่าง ๆ มีอุทัยพรมญาณเป็นต้น เกิดขึ้นตามลำดับแล้วไม่นานนัก ก็บรรลุมรรคผลถึงสังขารเพิกขญาณ ถ้ากำลังสมาธิ และปัญญายังไม่แก่กล้าก็จะดำรงอยู่ในญาณนั้น ถ้ากำลังดังกล่าวแก่กล้าแล้วย่อมบรรลุมรรคผลนิพพานที่ดับสังขารได้เหมือนก่อนแล้วบรรลุมรรคญาณและผลญาณที่ ๔ คำที่กล่าวว่า “มรรคญาณและผลญาณย่อมเกิดขึ้น” ระบุถึงบุคคลผู้มีบารมีเต็มเปี่ยมพอจะบรรลุธรรมได้ ส่วนบุคคลที่บารมียังไม่เต็มก็จะหยุดอยู่ในระดับสังขารเพิกขญาณ แต่ผู้ที่บรรลุธรรมผลที่ ๑ แล้วมักบรรลุธรรมผลที่ ๒ ได้ง่าย แต่บรรลุธรรมผลที่ ๓ ได้ยาก เพราะท่านผู้เป็นพระโสดาบัน และพระสกทาคามีเป็นผู้มีศีลบริบูรณ์ ดังพระพุทธพจน์ว่า **Āyācāmi** ผู้ประพฤติศีลอย่างบริบูรณ์ ส่วนพระอนาคามีเป็นผู้มีสมาธิบริบูรณ์ ดังพระพุทธพจน์ว่า **Āyācāmi** ผู้เจริญสมาธิอย่างบริบูรณ์

ดังนั้น ผู้ที่มีสมาธิยังไม่บริบูรณ์จึงบรรลุธรรมผลที่ ๓ ได้ยาก แต่หากมิได้ปฏิบัติธรรมก็ไม่อาจรู้ว่าตนมีบารมีสูงงอมพอที่จะบรรลุธรรมผลได้หรือไม่ นอกจากนั้น มีคนจำนวนมากที่ต้องปฏิบัติธรรมนานหลายเดือนหลายปีจึงจะบรรลุธรรมได้ ผู้ที่ไม่อาจบรรลุธรรมภายในเวลาเพียงไม่กี่วัน ไม่กี่เดือนจึงยังไม่ควรเข้าใจว่าตนไม่มีบารมีเพียงพอ ความจริงแล้วการปฏิบัติธรรมในปัจจุบันเป็นการอบรมบารมีที่ยังไม่สูงงอมให้สูงงอมได้ในปัจจุบันชาติ ดังนั้น จึงไม่ควรคำนึงถึงบารมีเก่าของตน เพราะการไม่ปฏิบัติธรรมเป็นการไม่สร้างบารมี และแม้จะมีบารมีเก่าเพียงพอก็ตาม ถ้าไม่ปฏิบัติก็ไม่อาจบรรลุ

^{๑๘} พระกัมมัฏฐานาจริยะ อุ บัณฑิตาภิวงสะ, โภขณังค์, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๙๑-๙๒.

มรรคผลได้ ส่วนผู้ที่มีบารมีแล้วย่อมสามารถบรรลุธรรมในภพนี้ได้โดยง่าย หรืออย่างน้อยที่สุดก็เป็น
เมล็ดพันธุ์แห่งบารมีเพื่อการบรรลุธรรมในภพต่อไป^{๑๙}

นอกจากนี้แล้วการแสดงธรรมของพระพุทธองค์ตลอด ๔๕ พรรษา เน้นที่การประกาศ
อริยสัจทั้ง ๔ ประการ แต่เป็นการแสดงโดยย่อบ้าง โดยพิสดารบ้าง โดยตรงบ้าง โดยอ้อมบ้าง ทั้งนี้
ขึ้นอยู่กับความเข้าใจของผู้ฟังธรรมในแต่ละโอกาส ในคัมภีร์ที่ขนิภาย มหาวรรค ปรากรกฎพุทธพจน์บท
หนึ่ง มีเนื้อความว่า “การที่สรรพสัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนี้ตลอดกาลอัน
ยาวนาน ก็เพราะไม่รู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ประการนี้เอง แต่เมื่อเห็นอริยสัจ ๔ ตามความจริงแล้วก็จะ
สามารถตัดรากเหง้าแห่งทุกข์ได้” เพราะเหตุนี้ อริยสัจ ๔ จึงมีความสำคัญในฐานะเหตุของการบรรลุ
ธรรม สามารถแสดงรายละเอียดให้เห็นได้ดังต่อไปนี้

อริยสัจ แปลว่า ความจริงอันประเสริฐ, ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้เป็น
พระอริยะ และเป็นชื่อธรรมหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เป็นหลักธรรมที่สำคัญที่สุดใน
พระพุทธศาสนา ซึ่งถือว่าเป็นหลักแห่งความจริง และนำผู้เข้าถึงให้บรรลุถึงความ เป็นพระอริยะได้ และ
การที่พระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการตามความเป็นจริงนี้เอง ชาวโลกจึงเรียกพระองค์ว่า
“พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ ย่อมตรัสรู้ อริยสัจ ทั้ง ๔ ประการตาม
ความเป็นจริง เป็นความสิ้นอาสวะของผู้รู้ เพราะเห็นว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธ
คามินีปฏิปทา ด้วยเหตุนี้ ธรรมทั้งหลายทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนเอาไว้ นั้น สามารถสรุป
สังเคราะห์ลงในหลักอริยสัจ ๔ อันเป็นธรรมที่ดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า ท่านผู้
มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าเหล่าใดเหล่าหนึ่งของเหล่าสัตว์ผู้ท่องเที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้น
ทั้งหมดย่อมถึงการประชุมรวมลงในรอยเท้าช้าง เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยใหญ่ ฉันทใด กุศลธรรม
ทั้งหลายทั้งปวงย่อมถึงการนับสังเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ ฉันทนั้น

อริยสัจทั้ง ๔ ประการนี้ คือ หลักการแห่งเหตุและผล ตัวอย่างคาถาที่กล่าวถึงอริยสัจ ๔
ซึ่ง อุปติสสมาณพ ได้ฟังธรรมจากพระอัสสชิแล้วบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน คือ

“เย ธมมา เหตุปุปภาวา   เตสํ เหตุ ตถาคโต
เตสญจ โย นิโรธจ   เอวาวาที มหาสมโณ”

“ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๒๐}

^{๑๙} พระโสกถมมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**, แปลโดย พระคันธสาราภิกังค,
(นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๐) หน้า ๖๔-๖๕.

^{๒๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖๐/๗๓.

จากพระธรรมเทศนาของพระอัสสชิบนี้ทำให้เข้าใจได้อย่างลึกซึ้งถึงความเป็นเหตุและผลของทุก ๆ สรรพสิ่งได้เป็นอย่างดี สอดคล้องกับคำสอนของหลวงพ่อดมเด็จพระพุทธิชินวงศ์ ว่า สิ่งที่เราเจอ คือ เกิดเพื่อรอเวลาตาย ได้เพื่อรอเวลาเสีย มีเพื่อรอเวลาหมด เจอเพื่อรอเวลาจาก และพบเพื่อรอเวลาพราก เมื่อสงเคราะห์ลงในหลักของอริยสัจ ๔ จะเห็นได้ว่า ทุกขสัจ กับ นิโรธสัจ เป็นตัวผล และสมุทยสัจ กับ มรรคสัจ เป็นตัวเหตุ ดังนั้น อริยสัจ ๔ จึงเป็นหลักการแห่งเหตุและผล

อริยสัจ ๔ ก่อให้เกิดญาณทัสสนะ ซึ่งในพระสูตรแรกของพระพุทธศาสนา คือ อัมมจักกัปปวัตตนสูตร ได้แสดงอริยสัจ ๔ ไว้เป็นหลัก ดังนั้น อริยสัจ ๔ จึงเป็นหัวใจของคำสอนทั้งหมด สมดังพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองว่า

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขอริยสัจ คือ แม้ความเกิดก็เป็นทุกข์ แม้ความแก่ก็เป็นทุกข์ แม้ความเจ็บก็เป็นทุกข์ แม้ความตายก็เป็นทุกข์ ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รักก็เป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักก็เป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานขันธ์ ๕ ก็เป็นทุกข์

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขสมุทยอริยสัจ คือ ตัณหาอันทำให้เกิดอีก ประกอบด้วยความเพิลิตเพลินและความกำหนด มีปกติให้เพิลิตเพลินในอารมณ์นั้น ๆ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความดับตัณหาไม่ให้เหลือด้วย วิราคะ ความสละ ความสละทิ้ง ความพ้น ความไม่อาลัยในตัณหา

ภิกษุทั้งหลาย ข้อนี้เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละคือ

๑. สัมมาทิฏฐิ
๒. สัมมาสังกัปปะ
๓. สัมมาวาจา
๔. สัมมากัมมันตะ
๕. สัมมาอาชีวะ
๖. สัมมาวายามะ
๗. สัมมาสติ
๘. สัมมาสมาธิ^{๒๑}

ภิกษุทั้งหลาย ญาณทัสสนะ ตามเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อากาโรยงนี้ ยังไม่หมดจดดีตราบใด เราก็ยังไม่ยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกกับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้ง สมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ทรานั้น

^{๒๑} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๒๑-๒๒.

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อใด ความรู้เห็นตามความเป็นจริงของเราในอริยสัจ ๔ เหล่านี้ ๓ รอบ ๑๒ อากาโรยงนี้ หมดยศดีแล้ว เมื่อนั้น เราจึงยืนยันได้ว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลก กับทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ ญาณทัสสนะเกิดขึ้นแก่เราว่า ความหลุดพ้นของเราไม่กำเริบชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก^{๒๒}

ดังนั้น เหตุของการบรรลุธรรม คือ อริยสัจ ๔ เพราะเมื่อไม่รู้แจ้งอริยสัจ ๔ ย่อมไม่สามารถกล่าวได้ว่าตรัสรู้ธรรม หรือบรรลุธรรม และอริยสัจ ๔ ประการนี้ คือหลักการแห่งเหตุและผล เนื่องด้วยทุกขสัจ และนิโรธสัจ คือลำดับแห่งผลของอริยธรรม ส่วนสมุทัยสัจและมรรคสัจคือเหตุแห่งสัจธรรม และอริยสัจทั้ง ๔ ประการนี้ เมื่อสงเคราะห์ลงสู่ภาคส่วนแห่งการประพฤติปฏิบัติแล้วย่อมก่อให้เกิด ญาณทัสสนะ คือ การรู้แจ้งโลกโดยประการทั้งปวง กล่าวคือ สัจจญาณ กิจจญาณ และกตญาณ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการได้รู้ ความรู้ที่เกิดจากการได้ละ และความรู้ที่เกิดจากการได้เข้าใจตามลำดับ

๒.๓ ประเภทการบรรลุธรรม

แนวทางการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา จำแนกออกเป็น ๗ ประเภท ในเกณฑ์การแบ่งแบบนี้ จัดตามอินทรีย์ที่แก่กล้าเป็นตัวนำในการปฏิบัติ และสัมพันธ์กับวิโมกข์ ๘ โดยสาระสำคัญแล้ว วิโมกข์ ๘ ก็คือ การแสดงสมบัติทั้งหลาย (ครบถึง อนุปัพพวิหารสมบัติ ๙) อีกแนวหนึ่งนั่นเอง^{๒๓}

๑. วิโมกข์ แปลว่า ความหลุดพ้น หมายถึง ภาวะที่จิตหลุดพ้นจากธรรมที่เป็นปฏิปักษ์ทั้งหลาย เพราะจิตนั้นยินดียิ่งในอารมณ์ที่กำลังกำหนด จึงน้อมดึงเข้าอยู่ในอารมณ์นั้น ในเวลานั้นจิตปราศจากบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย จึงเรียกว่าเป็นความหลุดพ้น แต่ก็เป็นเพียงความหลุดพ้นด้วยกำลังสมาธิในฉานสมาบัติ และเป็นไปชั่วคราวตราบเท่าที่อยู่ในฉานสมาบัติเหล่านั้น ไม่ใช่วิมุตติที่เป็นความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์สิ้นเชิง ซึ่งเป็นไฉวันของนิพพาน^{๒๔}

วิโมกข์มี ๘ อย่าง^{๒๕} คือ

๑. ผู้มีรูป มองเห็นรูปทั้งหลาย หมายถึง รูปฉาน ๔ ของผู้ที่ได้ฉานโดยเจริญกสิณ

^{๒๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๓-๒๔.

^{๒๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๐/๒๗๖.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๑๑.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๑๒.

ที่กำหนดวัตถุในกายตัว เช่น สีส้ม เป็นต้น เป็นอารมณ์

๒. ผู้มีรูปสัญญาภายใน มองเห็นรูปทั้งหลายภายนอก หมายถึง รูปमान ๔ ของผู้ที่ได้ฌานโดยเจริญกสิณ กำหนดอารมณ์ภายนอก

๓. ผู้โน้มใจตั้งใจไปว่า “งาม” หมายถึง ฌานของผู้เจริญวรรณกสิณ กำหนดสีที่งามหมดจดเป็นอารมณ์หรือตามคัมภีร์ปฏิสัมพันธ์มหัคค์ว่า ฌานของผู้เจริญอัปปมัญญา คือ พรหมวิหาร ๔ ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เป็นอารมณ์ ซึ่งทำให้มองเห็นคนสัตว์ทั้งหลายงดงามน่าชมไปหมด ไม่น่ารังเกียจเลย

๔. เพราะล่องเสียซึ่งรูปสัญญาโดยประการทั้งปวง เพราะปฏิสัมพันธ์ดับไป เพราะไม่ใส่ใจในนัตตสัญญา ความกำหนดหมายภาวะที่เป็นต่าง ๆ จึงเข้าถึงอากาสนัญญาตนะ โดยมนสิการว่า อากาศ ช่องว่าง หาที่สุดมิได้

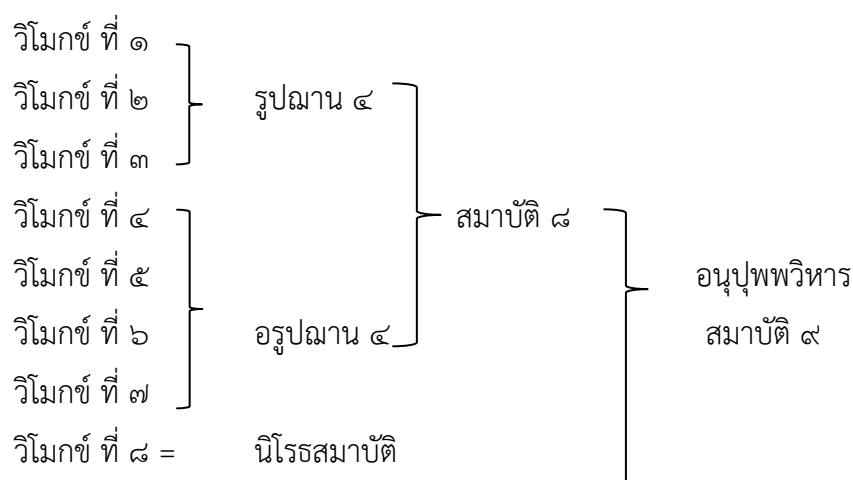
๕. เพราะล่องเสียซึ่งอากาสนัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงวิญญานัญญาตนะ โดยมนสิการว่า วิญญานหาที่สุดมิได้

๖. เพราะล่องเสียซึ่งวิญญานัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงอากิญจัญญาตนะ โดยมนสิการว่า ไม่มีอะไรเลย

๗. เพราะล่องเสียซึ่งอากิญจัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญาตนะอยู่

๘. เพราะล่องเสียซึ่งเนวสัญญานาสัญญาตนะโดยประการทั้งปวง จึงเข้าถึงสัญญาเวทยิตนิโรธอยู่

ว่าโดยสาระสำคัญ วิโมกข์ ๘ ก็คือ การแสดงสมบัติทั้งหลาย (ครบถึงอนุปปพวิหารสมาบัติ ๔) อีกแนวหนึ่งนั่นเอง ดังจะเทียบได้ ดังนี้^{๒๖}

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๑๓.

วิโมกข์ ๘ คือ บุคคลเหล่าใดเหล่าหนึ่งบรรลุแล้วด้วยการบรรลุปฏิบัติสัมภิตามมรรคมีอาทิว่า รูปปี รูปานิ ปัสสติ ดังนี้ บทว่า ติสโส ลิกขา ลิกขา ๓ คือ อธิสัสลิกขา อธิจิตตลิกขา อธิปัญญาสิกขาบรรลุมรรคแล้วยังศึกษาอยู่ บทว่า ทุกข์ ปริชานนติ กำหนดรู้ทุกข์เป็นต้น กำหนดรู้ในขณะแห่งมรรคนั้นเอง บทว่า ปริญญาปฏิเวธ ปฏิวิชฌติ แห่งตลอดทุกขสังข์ เป็นการแห่งตลอดด้วยปัญญา ชื่อว่า ปริญญาปฏิเวธ เพราะแห่งตลอดด้วยการแห่งตลอดด้วยปัญญา หรือพึงแห่งตลอดด้วยปัญญา แม้ในบทที่เหลือก็อย่างนั้น ท่านกล่าวคำมีอาทิว่า อภิญญาปฏิเวธ แห่งตลอดด้วยอภิญญา เพราะให้แปลกจากธรรมทั้งปวงเป็นต้น ส่วนแห่งตลอดด้วยสังข์ฉิกิริยาพึงทราบด้วยสามารถความสำเร็จญาณในการพิจารณาในขณะแห่งมรรคนั้นเอง ในที่นี้เป็นอันท่านชี้แจงถึงอริยบุคคล ๕ ไว้อย่างนี้ ไม่ชี้แจงถึงอริยบุคคล ๒ เหล่านี้ คือ อุภโตภาควิมุตติ และปัญญาวิมุตติ แต่ในที่อื่นท่านกล่าวไว้ว่า บุคคลใดมนสิการโดยความเป็นทุกข์ มากด้วยปัสสทธิยอมได้ สมาธิทริย บุคคลนั้นชื่อว่า กายสักขีในที่ทั้งปวง ส่วนบุคคลบรรลุอรุณรูปแล้วบรรลุผลเลิศ ชื่อว่า อุภโตภาควิมุตติ อนึ่ง บุคคลใดมนสิการโดยความเป็นอนัตตามากด้วยความรู้ยอมได้ปัญญาทริย บุคคลนั้น ชื่อว่าธรรมานุสารีในขณะแห่งโสดาปัตติมรรค ชื่อว่า ทิฏฐิปัตตะ ในฐานะ ๖ ชื่อว่าปัญญาวิมุตติในผลอันเลิศ ในที่นี้ท่านสงเคราะห์บุคคลเหล่านั้นด้วยกายสักขีและทิฏฐิปัตตะ แต่โดยอรรถชื่อว่า อุภโตภาควิมุตติ เพราะพ้นโดยส่วนสอง คือ ด้วยอรุณรูป และด้วยอริยมรรค ชื่อว่า ปัญญาวิมุตติ เพราะรู้อยู่จึงพ้น ด้วยเหตุเพียงเท่านั้นเป็นอันท่านชี้แจงถึงความวิเศษของอินทริยและบุคคล.

บัดนี้ พระสารีบุตรเถระประสงค์จะแสดงถึงวิโมกข์พิเศษ อันเป็นหัวหน้าของวิโมกข์ และบุคคลพิเศษ จึงกล่าวคำมีอาทิว่า อนิจจโต มนสิการโรโต เมื่อมนสิการโดยความเป็นสภาพไม่เที่ยง. ในบทเหล่านั้น บทว่า เทว วิโมกขา วิโมกข์ ๒ คือ อัปณิหิตวิโมกข์และสุญญตวิโมกข์ มรรคได้ชื่อว่า อนิมิตตวิโมกข์ด้วยสามารถถึงอนิจจानุสสนา ย่อมได้แม้ชื่อว่า อัปณิหิตวิโมกข์ โดยความมีคุณเพราะไม่มีราคะ โทสะ โมหะเป็นที่ตั้ง และโดยอารมณ์ เพราะทำนิพพานอันได้ชื่อว่า อัปณิหิตะ เพราะไม่มีปณิธิเหล่านั้นให้เป็นอารมณ์ อนึ่ง ย่อมได้แม้ชื่อว่า สุญญตวิโมกข์โดยความมีคุณ เพราะว่างเปล่าจากราคะ โทสะและโมหะ และโดยอารมณ์เพราะทำนิพพานอันได้ชื่อว่า สุญญตะ เพราะว่างเปล่าจากราคะเป็นต้นนั้นแล ให้เป็นอารมณ์ เพราะฉะนั้น วิโมกข์ ๒ เหล่านี้ จึงชื่อว่าไปตามอนิมิตตวิโมกข์ อนึ่ง พึงทราบทั่วว่า ปัจจัยมีสหชาติปัจจัย เป็นต้น แม้ไม่อื่นไปจากมรรคอันเป็นอนิมิตตะ ย่อมเป็นด้วยสามารถแห่งองค์มรรคหนึ่ง ๆ ขององค์มรรคหนึ่ง ๆ ขององค์มรรค ๘ ^{๒๗}

^{๒๗} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๓๙๓-๓๙๔.

ในการปฏิบัติ อินทรีย์จะมาสัมพันธ์กับวิโมกข์ดังนี้ คือ เมื่อเริ่มปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติจะมี สัทอินทรีย์หรือปัญญินทรีย์ อย่างใดอย่างหนึ่งแรงกล้า เป็นตัวนำ ถ้าผู้นั้นไปบำเพ็ญสมณะจนได้ วิโมกข์ ก็จะไปเปลี่ยนไปเป็นสมาธิอินทรีย์เป็นตัวนำ ที่ว่าได้วิโมกข์ในที่นี้หมายถึงวิโมกข์ที่ ๔ ขึ้นไป (คือได้ถึงอรุณรูป) ส่วนผู้ที่ยังคงมีสัทอินทรีย์หรือปัญญินทรีย์เป็นตัวนำ ก็อาจได้ถึงรูปฌานที่ ๔ แต่ไม่สามารถได้ออรุณรูป พุคคละมๆ ว่าไม่อาจได้วิโมกข์ (อย่างไรก็ดี ถึงหากจะมีสมาธิอินทรีย์เป็น ตัวนำ แต่เมื่อถึงตอนท้ายสุด สมาธิอินทรีย์นั้นก็ต้องกลายเป็นฐานให้แก่ปัญญินทรีย์อยู่ดี ต่างแต่ว่า กว่าที่จะถึงตอนนั้น สมาธิอินทรีย์ก็ได้ช่วยให้เกิดวิโมกข์เสียก่อนแล้ว)

ทักษิณยหรืออริยบุคคล ๗ สัมพันธ์กับอินทรีย์และวิโมกข์ ดังจะเห็นได้ต่อไปนี้

๑. อุภโตภาควิมุตติ คือ หลุดพ้นทั้ง ๒ ส่วน หมายถึง หลุดพ้นจากรูปกายด้วยอรุณรูป สมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณะกัมมัฏฐานได้ สัมผัสวิโมกข์ ๘ และนิโรธสมาบัติด้วยนามกาย ได้เจโตวิมุตติขั้นอรุณรูปสมาบัติ แล้วสิ้นอาสวะ เพราะเห็นด้วยปัญญา^{๒๘} หมายถึงพระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมณะมาเป็นอย่างมากก่อนแล้ว จึงใช้ สมณะนั้นเป็นฐานบำเพ็ญวิปัสสนาต่อจนสำเร็จ^{๒๙} มี ๕ ประเภท คือบุคคลผู้ได้ออรุณรูปสมาบัติ ๔ ออกจากอรุณรูปสมาบัติแล้ว พิจารณาสังขารทั้งหลายบรรลุพระอรหันต์มี ๔ ประเภท และพระอนาคามีผู้ ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วบรรลุพระอรหันต์

๒. ปัญญาวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึง พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนา โดยไม่ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญาได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนา เป็นตัวนำมาโดยตลอด จนสำเร็จ มี ๕ ประเภท^{๓๐} คือ พระอรหันต์สุกขวิปัสสกะ ๑ ประเภท และบุคคลผู้ออกจากอรุณรูปฌานทั้ง ๔ แล้วบรรลุพระอรหันต์ ๔ ประเภท

๓. สัทธาวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยศรัทธา หมายถึง เข้าใจอริยสัจถูกต้อง ได้แก่พระอริยบุคคล ผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหันต์ที่มีศรัทธาแก่กล้าในการปฏิบัติ

๔. อัมมานุสारी คือ ผู้แล่นไปตามธรรมหรือผู้แล่นตามไปด้วยธรรม ได้แก่ ผู้ปฏิบัติ เพื่อบรรลุโสดาปัตติผล ที่มีปัญญินทรีย์แรงกล้า อบรมอริยมรรคโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ (ท่านผู้นี้ ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นทวิภูมิตะ)

๕. สัทธานุสारी คือ ผู้แล่นไปตามศรัทธา หมายถึง ท่านผู้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติมรรค กำลังปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้าในการปฏิบัติอบรมอริยมรรคโดยมีศรัทธา เป็นตัวนำ (ท่านผู้นี้ ถ้าบรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตติ)^{๓๑}

^{๒๘} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๓๙๓.

^{๒๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๑๓.

^{๓๐} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๓๙๓.

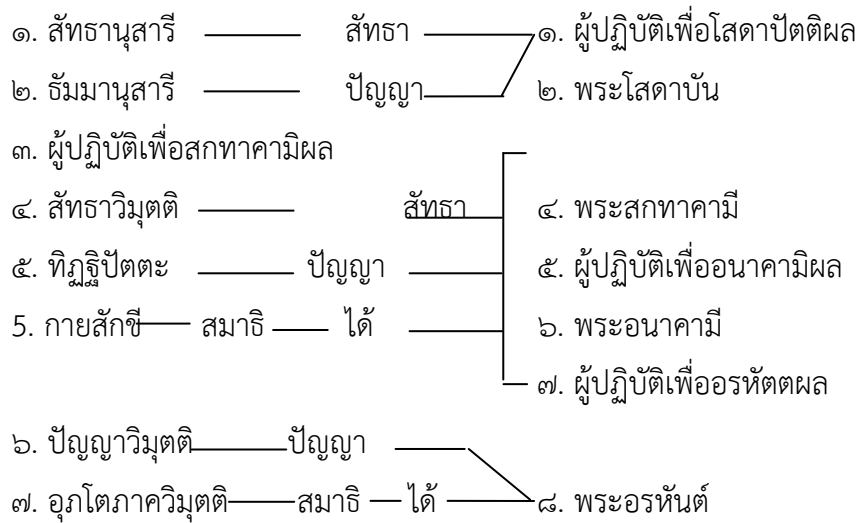
^{๓๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๑๓.

๖. ภายสัทธิ คือ บรรลุโดยมีพยานในนามกาย หมายถึง ได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ ด้วยนามกาย แล้วอ้าวระบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงท่านผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหันต์ ที่มีสมาธิแก่กล้าในการปฏิบัติ ท่านผู้นี้ ถ้าบรรลุอรหัตผลกลายเป็นอุกโตภาควิมุตติ^{๓๒}

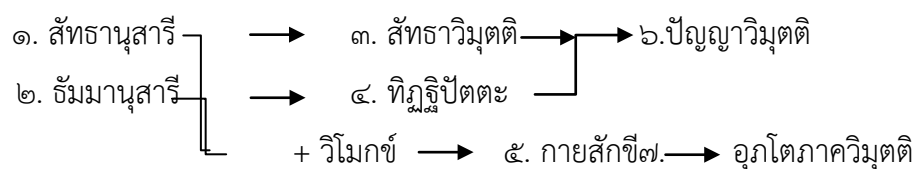
๗. ทิฏฐิปัตตะ คือผู้บรรลุสัมมาทิฏฐิ หมายถึง บรรลุธรรมโดยการเข้าใจอริยสัจถูกต้องแล้ว เห็นธรรมที่พระตถาคตประกาศโดยแจ่มชัด ประพฤติปฏิบัติถูกต้องดี และอ้าวระบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา ได้แก่ พระอริยบุคคลผู้บรรลุโสดาปัตติผลขึ้นไป จนถึงผู้ปฏิบัติเพื่อพระอรหันต์ ที่มีปัญญาแก่กล้าในการปฏิบัติ^{๓๓}

เพื่อให้มองเห็นชัดเจนขึ้น จะแสดงทักษิณยหรืออริยบุคคล ๗ นั้น โดยสัมพันธ์กับอินทรีย์ที่แรงกล้า และการสัมผัสวิโมกข์ พร้อมทั้งเทียบกับทักษิณยบุคคลในชุดแรกไว้ด้วย ดังนี้

ทักษิณยบุคคล ๗ อินทรีย์ที่แรงกล้า   ทักษิณยบุคคล ๘
(วิโมกข์ ๔-๘)

ถ้าแสดงให้เห็นลำดับที่ต่อเนื่องกัน ก็จะได้ ดังนี้^{๓๔}

^{๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๑๓.

^{๓๓} พุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๓๘๙-๓๙๐.

^{๓๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๑๔.

ความที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปสาระสำคัญไว้ ณ ที่นี้^{๓๕} ดังต่อไปนี้

๑. ผู้ปฏิบัติเพื่อโศดาปัตติผล	๒. พระโศดาบัน ละสังโยชน์ ๓	๓. ผู้ปฏิบัติเพื่อสกทาคามีผล	๔. พระสกทาคามี ราคะ โทสะ โมหะ เบาบาง	๕. ผู้ปฏิบัติเพื่ออนาคามีผล	๖. พระอนาคามี ละสังโยชน์อีก ๒	๗. ผู้ปฏิบัติเพื่ออรหัตตผล	๘. พระอรหันต์ ละสังโยชน์ ๑๐	
๑. สัทธานุสารี	+สมาธิไม่เกินฉานที่ ๔	→	๓. สัทธาวิมุตติ	+สมาธิไม่เกินฉานที่ ๔	→	๖. ปัญญาวิมุตติ	→	
๒. อัมมานุสารี		→	๔. ทิฎฐิปัตตะ					→
+วิโมกข์ (ชั้นอรุพमान)		→	๕. กายสักขี					→

๒. การบรรลุลุทธิธรรมในระดับโลกุตตระ

การบรรลุลุทธิธรรมในระดับโลกุตตระ หมายถึง มรรคญาณ ๔ อันได้แก่ โศดาปัตติ มรรคญาณ, สกทาคามีมรรคญาณ, อนาคามีมรรคญาณ และอรหัตตมรรคญาณ และผู้ที่เข้าถึง มรรคญาณอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว สามารถละอกุศลได้อย่างเด็ดขาด จะเป็นผู้มีคติที่แน่นอน จะไม่ไปเกิดในทุคติภูมิ และหากยังละอกุศลธรรมยังหลงเหลืออยู่ จะนำไปเกิดในสุคติภูมิ^{๓๖} ดัง อรรถาธิบาย ดังต่อไปนี้

การกำจัดอกุศลธรรม ระดับโลกุตตระ มี ๔ ระดับ โดยจำแนกตามความสามารถ ของการละสังโยชน์ คำว่า “สังโยชน์” หมายถึง เครื่องรัดมัดสัตว์ไว้กับทุกข์^{๓๗} สังโยชน์ มี ๑๐ อย่าง ได้แก่ ๑. สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่า เป็นตัวตน ๒. วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย ๓. สีลัพพตปรามาส ความยึดมั่นในการปฏิบัติที่ผิด ความยึดมั่นในศีลพรต ๔. กามฉันทะ ความพอใจในกาม ๕. พยาบาท ความคิดร้าย ๖. รุปราคะ ความยินดีติดใจในรูปमान ๗. อรูปราคะ ความยินดีติดใจ ในอรุพमान ๘. มานะ ความถือตัว ๙. อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน ๑๐. อวิชชา ความไม่รู้แจ้งในพระ สัทธรรม^{๓๘} ซึ่งพระอริยบุคคลสามารถละสังโยชน์ได้มากน้อยต่างกัน ตามระดับของการบรรลุลุทธิธรรม ดังนี้

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๑๔-๔๑๕.

^{๓๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๑/๑๐๒๐/๖๖๙.

^{๓๗} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๑/๑๐๒๐/๖๖๙.

^{๓๘} อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

๑. โสดาปัตติมรรคญาณ หมายถึง ปัญญาในโสดาปัตติมรรคจิต สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่า เป็นตัวตน วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย และสีลัพตปรามาส การปฏิบัติที่ผิด ความถ่อมมั่นในศีลพรต^{๓๙}

๒. สกทาคามิมรรคญาณ ปัญญาในสกทาคามิมรรคจิต สามารถละสังโยชน์ที่เป็นอย่างหยาบ ๒ อย่าง คือ กามราคสังโยชน์ และปฏิฆสังโยชน์^{๔๐}

๓. อนาคามิมรรคญาณ ปัญญาในอนาคามิมรรคจิต สามารถละสังโยชน์ที่ละเอียด ๒ อย่าง คือ กามราคสังโยชน์ และปฏิฆสังโยชน์^{๔๑}

๔. อรหัตตมรรคญาณ หมายถึง ปัญญาในอรหัตตมรรคจิต สามารถละสังโยชน์ ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา เป็นผู้หมดจดจากกิเลสทั้งปวง^{๔๒}

พระเสขะ แปลว่า ผู้ยังต้องศึกษา คือ ยังมีกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนที่จะต้องทำต่อไปอีก จึงได้แก่ทักษิณียบุคคล ๓ ระดับต้น ซึ่งจะต้องปฏิบัติในสิกขา เพื่อละสังโยชน์ และบรรลुरुทธธรรมสูงขึ้นไป จนถึงเป็นพระอรหันต์ ส่วนพระอเสขะ แปลว่า ผู้ไม่ต้องศึกษา คือ ทำกิจเกี่ยวกับการฝึกฝนอบรมตนเสร็จสิ้นแล้ว บรรลุประโยชน์ตนแล้ว ไม่ต้องปฏิบัติในสิกขาต่อไป ไม่มีกิเลสที่ต้องพยายามละต่อไป และไม่มีภูมิธรรมสูงกว่านั้นที่จะต้องขวนขวายบรรลุอีก จึงได้แก่พระอรหันต์^{๔๓}

สุอุปาทิเสสนบุคคล คือ ผู้ยังมีอุปาทิเหลืออยู่ คือ ยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ซึ่งก็หมายถึงยังมีกิเลสเหลืออยู่บ้างนั่นเอง จึงได้แก่ทักษิณียบุคคล ๓ ระดับต้น ส่วนอนุอุปาทิเสสนบุคคล คือ ผู้ไม่มี อุปาทิเหลืออยู่ คือ ไม่มีอุปาทานเหลือ ซึ่งก็หมายถึงว่าไม่มีกิเลสเหลืออยู่เลยนั่นเอง จึงได้แก่พระอรหันต์

พึงสังเกตว่า ในที่นี้ แปลคำอุปาทิ ว่าอุปาทาน คือ ความยึดมั่นที่เป็นตัวกิเลสเอง ให้ต่างจากอุปาทิในสุอุปาทิเสสนิพพาน และอนุอุปาทิเสสนิพพาน ซึ่งแปลว่าสิ่งที่ถูกยึดมั่น อันหมายถึงเบญจขันธ์ ความจริงไม่ขัดแย้งกัน

ในพระสูตรที่แสดงข้อปฏิบัติสำคัญ ๆ เช่น สติปัฏฐาน ๔ อธิติบาท ๔ อินทรีย์ ๕

^{๓๙} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/๕๓๕/๔๕๒.

^{๔๐} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/๕๓๕/๔๕๒.

^{๔๑} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๓., ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/๕๓๕/๔๕๒.

^{๔๒} ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๓., ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/๕๓๕/๔๕๒.

^{๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๐๙.

เป็นต้น ในตอนท้ายมักมีพุทธพจน์ที่ตรัสทำนองสรุปแบบส่งเสริมกำลังใจของผู้ปฏิบัติว่า เมื่อได้บำเพ็ญข้อปฏิบัตินั้น ๆ แล้ว พึงหวังผลอย่างใดอย่างหนึ่งในบรรดาผล ๒ อย่างนี้ได้ คือ “ทิฏฐฐวธมเม อญญา สติ วา อุปาทิสเส อนาคามิตา” (อรหัตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทิสเหลืออยู่ก็เป็นอนาคามี) ซึ่งเห็นได้ชัดว่า คำว่าอุปาทิสในกรณีเช่นนี้ หมายถึง อุปาทาน หรือพูดอย่างกว้าง ๆ ว่า กิเลสนั่นเอง

ทักษิณียบุคคล หรืออริยบุคคล ๘ ก็คือ ทักษิณียบุคคล หรืออริยบุคคล ใน ๔ ระดับข้างต้นนั่นเอง ที่แบ่งข่อยออกไประดับละคู่ ดังนี้^{๔๔}

๑. โสดาบัน ท่านผู้ทำให้แจ้ง คือ บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว
๒. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งโสดาปัตติผล
๓. สกทาคามี ท่านผู้ทำให้แจ้งสกทาคามีผลแล้ว
๔. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งสกทาคามีผล
๕. อนาคามี ท่านผู้ทำให้แจ้งอนาคามีผลแล้ว
๖. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอนาคามีผล
๗. อรหันต์ ท่านผู้ทำให้แจ้งอรหัตตผลแล้ว
๘. ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตตผล

ทักษิณียบุคคล ๘ จัดเป็น ๔ คู่นี้ ที่ท่านหมายถึงว่าเป็น สวากสงฆ์หรือพระสงฆ์ สวากของพระพุทธเจ้า ที่เป็นอย่างหนึ่งในพระรัตนตรัยหรือเป็นชุมชนในอุดมคติของพระพุทธศาสนา ดังคำในบทสวดสังฆคุณว่า ยทิท จตตาริ ปุริสยุคานิ อนุธฺมา ปุริสยุคคฺลา เอส ภควโต สวากสงฺโฆ (ได้แก่ คู่บุรุษ ๔ ตัวบุคคล ๘ พระสงฆ์สวากของพระผู้มีพระภาคนี้) และสวากสงฆ์นี้แล ที่ต่อมานิยมเรียกกันว่า อริยสงฆ์

ในชั้นพระไตรปิฎก พบใช้คำว่า “อริยสงฆ์” แห่งเดียว ในข้อความที่เป็นคาถา ในอังคุตตรนิกาย ฉักกนิบาต คือ ใช้อริยสงฆ์ เป็นไวพจน์ของสวากสงฆ์ ในคัมภีร์อรรถกถาจึงใช้คำว่าอริยสงฆ์กันมากขึ้น ดังจะเห็นได้ชัดเจนในคัมภีร์วิสุทธานิคมัคค์

เมื่อนิยมเรียกสวากสงฆ์ เป็นอริยสงฆ์แล้ว ก็เรียก ภิกษุสงฆ์ เป็น สมมติสงฆ์ (สงฆ์โดยสมมติ คือ โดยการตกลงหรือยอมรับร่วมกัน ได้แก่ ชุมนุมพระภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ไม่เจาะจงรูปใด ๆ) เป็นอันเข้าคู่กัน (สวากสงฆ์ คู่กับภิกษุสงฆ์ อริยสงฆ์ คู่กับสมมติสงฆ์)

อย่างไรก็ดี การเรียกว่า อริยสงฆ์ และสมมติสงฆ์นี้ นับว่าเป็นการเรียกที่มีหลัก และเป็นการเน้นความหมายที่มีประโยชน์อีกด้านหนึ่งของคำว่าสงฆ์ จึงไม่น่าจะมีข้อขัดข้องใด ๆ

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๑๐.

ในการที่จะใช้กันอย่างแพร่หลาย

ภาพที่จะไปเกิด ผู้เจริญสมณะและวิปัสสนาภาวณา จนสามารถเข้าถึงการบรรลุธรรม ก้าวล่วงจากความเป็นปุถุชน เข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล หากพระอริยบุคคลยังละสังโยชน์ ยังไม่หมด สังโยชน์ยังคงเหลืออยู่ สังโยชน์เหล่านี้ย่อมนำไปเกิดในสุคติภูมิ^{๔๕} ซึ่งพระอริยบุคคล จะไปเกิดในภูมิใดนั้น ขึ้นอยู่กับระดับการบรรลุธรรมที่ตนปฏิบัติได้ ดังอธิบายต่อไป

๑) พระโสดาบัน เมื่อบรรลุโสดาปัตติมรรคแล้ว มีคติที่แน่นอน คือ ไม่ไปเกิดใน ทุกคติภูมิ^{๔๖} แต่จะท่องเที่ยวในมนุษยโลกและเทวโลกอีกไม่เกิน ๗ ชาติ แล้วจะบรรลุอรหัตตผล^{๔๗}

๒) พระอนาคามี ประเภทมีความเพียรแก่กล้า จะไปเกิดในรูปภูมิ ชั้นอตปปาภูมิ เป็นที่อยู่ของพระอนาคามีผู้ไม่มีความเดือดร้อน^{๔๘}

๓) พระอนาคามี เมื่อบรรลุอนาคามีมรรคแล้ว จะท่องเที่ยวอยู่ในรูปภูมิ ชั้น สุธาวาส ๕ แล้วจะปรินิพพาน^{๔๙} ซึ่งพระอนาคามีจะไปเกิดในชั้นสุทธาวาส ๕ ภูมิใดภูมิหนึ่งนั้น เป็นไปตามระดับอินทรีย์ของตน^{๕๐} ดังนี้

๑. พระอนาคามี ประเภทศรัทธาแก่กล้า จะไปเกิดในรูปภูมิ ชั้นอวิหาภูมิ เป็นที่อยู่ ของพระอนาคามีผู้ไม่หวั่นไหว คือ ไม่คลายจากสมณะและวิปัสสนากรรมฐาน^{๕๑} มีอายุประมาณ ๑,๐๐๐ กัป^{๕๒}

๒. พระอนาคามี ประเภทมีความเพียรแก่กล้า จะไปเกิดในรูปภูมิ ชั้นอตปปาภูมิ เป็นที่อยู่ของพระอนาคามีผู้ไม่มีความเดือดร้อน^{๕๓} มีอายุประมาณ ๒,๐๐๐ กัป^{๕๔}

๓. พระอนาคามี ประเภทมีสติแก่กล้า จะไปเกิดในรูปภูมิ ชั้น สุทัสสาภูมิ เป็นที่อยู่ ของพระอนาคามี ผู้เห็นดี ประกอบด้วยปสาทจักขุ ทิพยจักขุ ธรรมจักขุ และปัญญาจักขุ^{๕๕} มี อายุประมาณ ๔,๐๐๐ กัป^{๕๖}

^{๔๕} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๐๖/๑๖๖.

^{๔๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒/๕๓๑.

^{๔๗} อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๑/๑๕๔., อภิ.ปุ.อ. (ไทย) ๓/-/๔๙/๒๓๗.

^{๔๘} อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๔/๑๕๕.

^{๔๙} พระอนุรุทธะและพระญาณธชะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๔๒๘.

^{๕๐} อภิ.ปุ. (ไทย) ๓๖/๓๕/๑๕๕., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๓.

^{๕๑} พระอนุรุทธะและพระญาณธชะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๔๒๙.

^{๕๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๓-๖๗๔.

^{๕๓} พระอนุรุทธะและพระญาณธชะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๔๒๙.

^{๕๔} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๓-๖๗๔.

๔. พระอนาคามี ประเภทมีสมาธิแก่กล้า จะไปเกิดในรูปภูมิ ชั้นสุทัสสีภูมิ เป็นที่อยู่ของพระอนาคามีผู้มีความเห็นเป็นเลิศกว่าพระอนาคามีทั้งหลาย^{๕๗} มีอายุประมาณ ๘,๐๐๐ กัป^{๕๘}

๕. พระอนาคามี ประเภทมีปัญญาแก่กล้า จะไปเกิดในรูปโลก ชั้นอกนิฐฐาภูมิเป็นที่อยู่ของพระอนาคามี ผู้มีคุณวิเศษสูงสุด ไม่เป็นรองผู้ใด^{๕๙} มีอายุประมาณ ๑๖,๐๐๐ กัป^{๖๐}

๒.๔ นิยามและความหมายของพระอริยบุคคล

คำว่า อริยะ แปลว่า เจริญ ประเสริฐ เมื่อนำคำว่า บุคคล สมรสกับคำว่า อริยะ เป็นอริยบุคคล หมายถึง บุคคลผู้ประเสริฐ บรรลุธรรมวิเศษมีโสดาปัตติมรรคเป็นต้น อีกอย่างหนึ่งหมายความว่า เป็นผู้ไกลจากข้าศึกคือกิเลส หรือละกิเลสได้เด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) ไม่กำเริบอีก เป็นอารยะในความหมายของพระพุทธศาสนา^{๖๑} รู้ชัดถึง สรรพสิ่งตามความเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกขสมุทัย นี่ทุกขนิโรธ นี่ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๖๒} และที่เรียกว่า พระอริยะ นี้ หมายถึง พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า และพุทธสาวก ที่ชื่อว่าพระอริยะเพราะไม่ดำเนินไปในทางเสื่อมเสีย ดำเนินไปแต่ในทางเจริญเป็นผู้ที่ชาวโลกและเทวโลกควรดำเนินตาม^{๖๓}

อีกนัยหนึ่ง พระอริยะ คือ ท่านผู้ไกลจากกิเลส หมดจากโลภะ โทสะ โมหะหรือกำจัดความโลภ ความโกรธ ความหลง ให้ลดน้อยเบาบางลง จนกระทั่งเป็นอริยะอย่างสูงสุด คือเป็นพระอรหันต์ ซึ่งหมดกิเลสทั้ง ๓ อย่าง เป็นผู้ประเสริฐสูงสุด^{๖๔}

^{๕๕} พระอนุรุทธะและพระญาณธชะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๔๒๙.

^{๕๖} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๓-๓๗๔.

^{๕๗} พระอนุรุทธะและพระญาณธชะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๔๒๙.

^{๕๘} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๘/๖๗๓-๖๗๔.

^{๕๙} พระอนุรุทธะและพระญาณธชะ, อภิธัมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี, หน้า ๔๒๙.

^{๖๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๐๒๗/๖๗๓-๖๗๔.

^{๖๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สี่ตะวัน จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๗๗.

^{๖๒} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔๖/๙๐.

^{๖๓} ม.มู.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๒๒.

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง, พิมพ์ครั้งที่ ๖๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓.

ในพระพุทธศาสนาแบ่งพระอริยบุคคลเป็น ๔ ชั้น คือ ๑. พระโสดาบัน ผู้สัมผัสกระแส นิพพานครั้งแรก ๒. พระสกทาคามี ผู้จะมากเกิดในโลกนี้อีกครั้งเดียว ๓. พระอนาคามี ผู้ไม่เวียน กลับมากเกิดในโลกนี้อีก และ ๔. พระอรหันต์ ผู้ไกลจากกิเลสโดยสิ้นเชิง ดังพุทธพจน์ว่า

มหาเถร มหาเถรในธรรมวินัยนี้เป็นโสดาบัน เพราะละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างไม่มีทางตกต่ำ มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิในวันข้างหน้า ภิกษุเป็นสกทาคามี เพราะละสังโยชน์ ได้ ๓ อย่าง บรรเทาโรคโทสะและโมหะให้เบาบางได้ มาสู่โลกนี้อีกเพียงครั้งเดียวก็จะทำ ที่สุดแห่งทุกข์ ภิกษุไปบังเกิดเป็นโอปปาติกะ เพราะละสังโยชน์เบื้องต้นได้ ๕ อย่าง ปรินิพพานในภพนั้น ไม่หวนกลับมาจากโลกนี้อีก ภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญา วิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะสิ้นอาสวะไป ด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๖๕}

พระพุทธศาสนาถือว่า พระอริยบุคคลเหล่านี้เป็นบุคคลผู้ประเสริฐที่ประสบความสำเร็จในชีวิต เข้าใจสี่ธรรมคือ อริยสัจ ๔ อันเกิดจากการศึกษาอบรมไตรสิกขา และสามารถประพฤติปฏิบัติไตรสิกขาได้ครบถ้วนสมบูรณ์ จนสามารถละกิเลสคือ สังโยชน์ที่ผูกมัดจิตใจ มนุษย์อยู่กับความทุกข์ให้ลดลงหรือหมดไป พัฒนาจิตของตนพ้นจากภาวะปุถุชนไปเป็น อริยบุคคล พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีนั้น แม้จะยังมีกิเลสเหลืออยู่บ้าง แต่ มีเบาบาง ถ้าเป็นพระอรหันต์แล้ว ดับกิเลสและความทุกข์ได้ทั้งหมดข้ามพ้นจากวัฏฏสงสาร คือ การเวียนว่ายตายเกิด ได้อย่างสิ้นเชิง ได้ชื่อว่าบรรลุถึงประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพานอันเป็น จุดหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนา

ในขณะเดียวกัน ความเป็นอริยบุคคลชั้นสูงสุดเป็นภาวะที่บริสุทธิ์จากอกุศลธรรมทั้ง ปวง ปิดกั้นอกุศลธรรมอันจะเกิดขึ้นทางกาย วาจา และใจ พระอริยบุคคลชั้น พระอรหันต์เป็นผู้ เจริญไปด้วยศีลธรรม ค้นเคยกกับการประกอบความดี มุ่งทำประโยชน์ เพื่อสังคมมากกว่าเพื่อตนเอง

๒.๕ ความเป็นมาและประเภทของพระอริยบุคคล

๒.๕.๑ การเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคล ๗ ประเภท

การจำแนกการเข้าถึงความเป็นพระอริยบุคคลโดยการใช้อินทรีย์^{๖๖} เป็นเกณฑ์ อินทรีย์ แปลว่า ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจ หมายถึง ธรรมที่เป็นเจ้าการ ในการครอบงำหรือกำราบสิ่งที่ เป็น ปฏิปักษ์ในการปฏิบัติธรรม คือ ความขาดศรัทธา ความเกียจคร้าน ความเพิกเฉยปล่อยปละละเลย

^{๖๕} ที.สี. (ไทย) ๙/๓๗๓/๑๕๖.

^{๖๖} ตูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๔๒๓-๔๖๓/๓๐๐-๓๔๔.

ความฟุ้งซ่าน และการขาดความรู้ ความหลงผิดหรือการไม่ใช้ปัญญา ส่วนอินทรีย์ คือ อำนาจที่
 หนุนนำให้ปฏิบัติธรรมก้าวหน้าไปได้ มี ๕ อย่าง คือ สัทธา (ความเชื่อ) วิริยะ (ความเพียร) สติ
 (ความระลึกได้หรือครองใจไว้กับกิจที่กำลังทำ) สมาธิ (ความมีจิตตั้งมั่น) และปัญญา (ความรู้ชัด
 หรือความเข้าใจ) ในการปฏิบัติธรรม อินทรีย์แต่ละอย่างของต่างบุคคล จะยิ่งหรือหย่อนไม่เท่ากัน
 อินทรีย์ที่ทำให้เกิดความแตกต่างในการบรรลุธรรมจึงนำมาเป็นเกณฑ์แบ่งประเภทพระอริยบุคคล
 มี ๓ อย่าง คือ สัทธินทรีย์ (อินทรีย์ คือ ศรัทธา) สมาธินทรีย์ (อินทรีย์ คือ สมาธิ) และ ปัญญินทรีย์
 (อินทรีย์ คือ ปัญญา) โดยจำแนกการเข้าถึงการเป็นพระอริยบุคคล ๗ ประเภท^{๖๗} ดังนี้

๑. อุภโตภาควิมุตบุคคล ได้แก่ ผู้สัมผัสซึ่งวิโมกข์ ๘ ด้วยกายและสิ้นอาสวะแล้วเพราะ
 เห็นด้วยปัญญา คือ เลयरูปสมาบัติไปเป็นอรุปสมาบัติ และอาสวะทั้งหลายของเธอก็หมดสิ้นไป
 เพราะเห็นอริยสัจด้วยปัญญาหมายเอาพระอรหันต์ผู้ได้เจโตวิมุตติขั้นอรุปสมาบัติมาก่อนที่จะได้
 ปัญญาวิมุตติบางคราวอาจไปพบคำว่า พระอรหันต์เจโตวิมุตติ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ฟังทราบวา
 พระอรหันต์เจโตวิมุตติ ก็ คือ อุภโตภาควิมุตบุคคลนั่นเองเป็นผู้มี สมาธินทรีย์ แก่กล้า เป็นตัวนำใน
 การปฏิบัติ

๒. ปัญญาวิมุตบุคคล ได้แก่ ผู้ไม่ได้สัมผัสด้วยกายซึ่งวิโมกข์อันละเอียด ผู้หลุดพ้นด้วย
 ปัญญาสิ้นอาสวะ เพราะเห็นอริยสัจด้วยปัญญาหมายเอาพระอรหันต์ประเภทปัญญาวิมุตติ
 มีปัญญินทรีย์ แก่กล้าเป็นตัวนำในการปฏิบัติ

๓. กายสักขีบุคคล ได้แก่ ผู้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันละเอียด คือ เลयरูปสมาบัติไป
 เป็นอรุปสมาบัติ และอาสวะบางส่วนของเธอก็หมดสิ้นไป เห็นอริยสัจด้วยปัญญา คือ พระโสดาบัน
 พระสกทาคามี พระอนาคามี และท่านผู้ตั้งอยู่ในอหัตตมรรคโดยมีสมาธินทรีย์เป็นอินทรีย์ที่แก่
 กล้าเป็นตัวนำในการปฏิบัติ

๔. ทิฏฐิปัตตบุคคล ได้แก่ ผู้มิได้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันละเอียดแต่เป็นผู้บรรลุ
 สัมมาทิฏฐิ คือ ท่านที่เข้าใจอริยสัจธรรมถูกต้องแล้วและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วย
 ปัญญาหมายเอาพระอริยบุคคลได้แก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และท่านผู้ตั้งอยู่
 ในอหัตตมรรค ที่มีปัญญินทรีย์แก่กล้าเป็นตัวนำในการปฏิบัติ

๕. สัทธาวิมุตบุคคล ได้แก่ ผู้มิได้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์ เป็นผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา
 คือ ท่านที่เข้าใจในอริยสัจธรรมถูกต้องแล้วและอาสวะบางส่วนก็สิ้นไปเพราะเห็นด้วยปัญญา แต่มี
 ศรัทธาเป็นตัวนำในการปฏิบัติ หมายเอาพระอริยบุคคลได้แก่พระโสดาบัน พระสกทาคามี
 พระอนาคามี และท่านผู้ตั้งอยู่ในอหัตตมรรค ที่มีสัทธินทรีย์แก่กล้าในการปฏิบัติ เห็นอริยสัจ
 ด้วยปัญญา และเธอมีศรัทธาในพระตถาคตที่ตั้งมั่น

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต, **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒,
 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พลีธัมม์, ๒๕๕๕), หน้า ๔๑๓-๔๑๔.

๖. อัมมานุสारीบุคคล ได้แก่ ผู้มิได้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันละเอียด และอาสวะบางส่วนของเธอก็หมดสิ้นไป เพราะเห็นอริยสัจด้วยปัญญา และธรรมทั้งหลายที่พระตถาคตประกาศแล้ว คือ ผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรคผู้มีปัญญินทรีย์แก่กล้ามากกว่าสัทธินทรีย์และสมาธิินทรีย์

๗. สัทธานุสारीบุคคล ได้แก่ ผู้มิได้สัมผัสด้วยกาย ซึ่งวิโมกข์อันละเอียด และอาสวะบางส่วนของเธอก็หมดสิ้นไป เพราะเห็นอริยสัจด้วยปัญญา และเธอมีความเชื่อ ความรักในพระตถาคต ได้แก่ ผู้ตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรคผู้มี สัทธินทรีย์ แก่กล้ามากกว่า ปัญญินทรีย์ และ สมาธิินทรีย์ ทั้ง ๗ ข้อนี้เรียก พระอริยบุคคล ๗^{๖๘}

เมื่อเริ่มเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคลผู้ปฏิบัติจะมีสัทธินทรีย์หรือปัญญินทรีย์ อย่างไรก็ดี อย่างหนึ่งแก่กล้าเป็นตัวนำ ถ้าผู้นั้นไปบำเพ็ญสมณะจนได้วิโมกข์ ก็จะเปลี่ยนไปเป็นสมาธิินทรีย์เป็นตัวนำ ที่ว่าได้วิโมกข์ หมายถึงได้วิโมกข์ ๔ ขึ้นไป (ได้ถึงรูปฌาน) ส่วนผู้ที่ยังมีสัทธินทรีย์เป็นตัวนำ ก็อาจได้ถึงรูปฌานที่ ๔ แต่ไม่สามารถได้อรูปฌาน (ไม่ได้วิโมกข์) อย่างไรก็ตาม ถ้าหากจะมีสมาธิินทรีย์เป็นตัวนำ ในท้ายที่สุด สมาธิินทรีย์นั้น ก็ต้องกลายเป็นฐานให้แก่ปัญญินทรีย์อยู่ดี แต่เมื่อถึงตอนนั้นสมาธิินทรีย์จะช่วยให้เกิดวิโมกข์ได้^{๖๙} ในฎีกาแห่งวิสุทธีมัคค์ คือ ปรมัตถมัญชุสา มีคำอธิบายว่า ผู้มิได้วิโมกข์ ๘ เมื่อตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรคเป็น สัทธานุสारीบุคคล และ อัมมานุสारीบุคคล อย่างใดอย่างหนึ่งต่อนั้นเป็นสัทธาวิมุตติ หรือ ทิฏฐิปัตตะ จนได้สำเร็จจรหัตตผล จึงเป็น ปัญญาวิมุต ผู้ได้วิโมกข์ ๘ เมื่อตั้งอยู่ในโศดาปัตติมรรคเป็นสัทธานุสारी หรือ อัมมานุสारी อย่างใดอย่างหนึ่งจากนั้นเป็นกายสักขี สำเร็จจรหัตตผล เป็น อุภโตภาควิมุต^{๗๐} แต่บางคราวอาจไปพบคำว่า พระอรหันต์เจโตวิมุตติในคัมภีร์พระพุทธศาสนาในที่อื่น พึงทราบว่าเป็น พระอรหันต์เจโตวิมุตติ ก็คือ อุภโตภาควิมุตบุคคลนั่นเอง และในบางแห่ง แม้ผู้ที่ได้บำเพ็ญทั้งสมณะและวิปัสสนามาโดยตลอดด้วยกัน ท่านแยกเรียกเป็นพระเจโตวิมุตติบ้าง พระปัญญาวิมุตติบ้าง เพราะความต่างแห่งอินทรีย์เท่านั้นก็มี หรือในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ใครเป็นพระสัทธาวิมุตติ พระทิฏฐิปัตตะ และพระกายสักขี ท่านก็เรียกอย่างนั้นไปตลอดจนเป็นพระอรหันต์

๒.๕.๒ ประเภทของพระอริยบุคคล

^{๖๘} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๘๒/๒๐๘.

^{๖๙} พระมหาบุญธรรม ปุณณมโม (ธูปจันทร์), “ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการกำหนดรู้เวทนาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๙.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรินติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๘๒.

คัมภีร์มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ในจุฬาสีนาทสูตร ยังสามารถจัดแบ่งตามภูมิแห่งความเป็นพระอริยบุคคลได้ ๔ ระดับ คือ สมณะที่ ๑ หมายถึง พระโสดาบัน สมณะที่ ๒ หมายถึง พระสกทาคามี สมณะที่ ๓ หมายถึง พระอนาคามี สมณะที่ ๔ หมายถึง พระอรหันต์^{๗๑} มีรายละเอียดดังนี้

๑. พระโสดาบัน ผู้บรรลุธรรมระดับที่ ๑ หมายถึง ผู้เข้าถึงกระแสสมรรคหรือผู้เดินตามทางถูกต้องอย่างแท้จริง คือ ปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง การบรรลุธรรมระดับนี้ผู้ได้บรรลุทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และ สีลัพพตปรามาส การบรรลุขั้นนี้ ระดับมรรค เรียกว่า โสดาปัตติมรรค ระดับผล เรียกว่า โสดาปัตติผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุมีชื่อว่า พระโสดาบัน ในพระอภิธรรมปิฎกได้กล่าวถึงพระโสดาบันไว้ ๕ ประเภท ได้แก่

๑.๑ เอกพีชีโสดาบัน หมายถึง ผู้มีพีช คือ อตภาพอันเดียว คือ เกิดอีกครั้งเดียวก็จักบรรลุอรหัตตผล เป็นพระเอกพีชีโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสกทาคามี

๑.๒ โกลังโกลโสดาบัน หมายถึง ผู้ไปจากตระกูลสู่ตระกูล คือ เกิดในตระกูลสูงอีก ๒-๓ ครั้ง หรือเกิดในสุคติภพอีก ๒-๓ ครั้ง ก็จักบรรลุอรหัตตผล เป็นพระโกลังโกลโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระเอกพีชีโสดาบัน

๑.๓ สัตตักขัตตูปรมโสดาบัน หมายถึง ผู้เกิด ๗ ครั้งเป็นอย่างยิ่ง คือ เวียนเกิดในสุคติภพอีกอย่างมากเพียง ๗ ครั้ง ก็จักบรรลุอรหัตตผล เป็นผู้ละสังโยชน์เบื้องต้น ๓ ประการ ได้แล้ว เป็นผู้ไม่ตกไปในอบาย ๔ มีความแน่นอนที่จะตรัสรู้มรรค ๓ เบื้องสูง เมื่อจะเกิดในภพใหม่เป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็เกิดได้ไม่เกิน ๗ ครั้ง เป็นพระสัตตักขัตตูปรมโสดาบัน เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโกลังโกลโสดาบัน

๑.๔ ฐัมมานุสारीโสดาบัน หมายถึง ผู้เล่นไปตามธรรม คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นทิฏฐิปัตตะ เป็นพระโสดาบันผู้ฐัมมานุสारी เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระสัตตักขัตตูปรมโสดาบัน

๑.๕ สัทธานุสारीโสดาบัน หมายถึง ผู้เล่นไปตามศรัทธา คือ ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้วกลายเป็นสัทธาวิมุตติ เป็นพระโสดาบันผู้สัทธานุสारी เพราะมีอินทรีย์อ่อนกว่าพระโสดาบัน ผู้ฐัมมานุสारी^{๗๒}

๒. พระสกทาคามี ผู้บรรลุธรรมระดับที่ ๒ หมายถึง ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีก ครั้งเดียวก็สามารถกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในขั้นศีล ทำได้

^{๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๓๙/๑๓๓.

^{๗๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๐/๑๑๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๔/๓๐๔.

พอประมาณในสมาธิและปัญญา นอกจากนี้สามารถทำสังโยชน์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพตปรามาส ให้หมดสิ้นไป และยังทำราคะ โทสะ โมหะให้เบาบางลง การบรรลุธรรมระดับนี้เป็นขั้นมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ชั้นผล เรียกว่าสกทาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระสกทาคามี^{๗๓} ในอภิธัมมัตถสังคหะ ได้กล่าวถึง พระสกทาคามีไว้ ๕ ประเภท ได้แก่

๒.๑ พระสกทาคามี บางจำพวกสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยโลกนี้แล้วไปบังเกิดเป็นเทพเจ้า ณ เทวโลก เมื่อจุติจากเทวโลกกลับมาเกิดในมนุษยโลกนี้อีก ครั้งหนึ่ง ก็ได้บรรลุอรหัตตผลและดับขันธปรินิพพานในมนุษยโลกนี้เอง

๒.๒ พระสกทาคามี บางจำพวกสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยโลกนี้แล้วกระทำความเพียรเจริญวิปัสสนาต่อไปอย่างไม่หยุดยั้งจนกระทั่งได้บรรลุอรหัตตผลและดับขันธปรินิพพานในมนุษยโลกนี้เอง

๒.๓ พระสกทาคามี บางจำพวกสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคลในมนุษยโลกนี้แล้วไปบังเกิดเป็นเทพบุตร ณ เทวโลกและก็ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธปรินิพพาน ณ เทวโลกนั่นเอง

๒.๔ พระสกทาคามี บางจำพวกเป็นเทพเจ้าสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคล ณ เทวโลกแล้วได้บรรลุอรหัตตผลและดับขันธปรินิพพาน ณ เทวโลกนั่นเอง

๒.๕ พระสกทาคามี บางจำพวกเป็นเทพบุตรสำเร็จเป็นพระสกทาคามีบุคคล ณ เทวโลก แล้วจุติมาอุบัติบังเกิดในมนุษยโลกนี้แล้วได้บรรลุพระอรหัตตผลและดับขันธปรินิพพานในมนุษยโลกนี้เอง^{๗๔}

๓.พระอนาคามี ผู้บรรลุธรรมระดับที่ ๓ หมายถึง ผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้นดังกล่าว ละกามราคะและปฏิฆะได้อีก การบรรลุธรรมระดับนี้ ขั้นมรรคเรียกว่า อนาคามีมรรค ชั้นผลเรียกว่า อนาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระอนาคามี ในอังคุตตรนิกาย ได้กล่าวถึง พระอนาคามีไว้ ๕ ประเภท ได้แก่ อันตราปรินิพพายี อุปะหัจจปรินิพพายี อสังขารปรินิพพายี สสังขารปรินิพพายี อุทังโสโตกนิภูคามี ซึ่งจะกล่าวโดยละเอียดในบทที่ ๔

๔.พระอรหันต์ ผู้บรรลุธรรมระดับที่ ๔ เป็นระดับสุดท้าย ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส สามารถทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา สามารถละกิเลสได้อีก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจจะ และอวิชชา การบรรลุธรรมระดับนี้

^{๗๓} อด.ติก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖.

^{๗๔} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, **วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาญาณการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑๖-๓๑๗.

ชั้นมรรค เรียกว่า อรหัตตมรรค ชั้นผล เรียกว่า อรหัตตผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระอรหันต์ ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้กล่าวถึง พระอรหันต์ไว้เป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

๑. ตามวิธีปฏิบัติ ๒ ประเภท

๑.๑ สุขวิปัสสกะ หมายถึง ผู้เห็นอย่างแท้จริง คือ ผู้มีได้ฉานสำเร็จอรหัตตผล ด้วยเจริญแต่วิปัสสนาล้วน

๑.๒ สมถยานิก ผู้มีสมถะเป็นฉาน คือ ท่านผู้เจริญสมถะจนได้ฉานสมาบัติแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อจนสำเร็จอรหัตตผล^{๗๕}

๒. ตามผลที่ได้ ๔ ประเภท มีดังนี้

๒.๑ สุขวิปัสสกะ ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน

๒.๒ เติวิชชะ^{๗๖} ผู้ได้วิชชา ๓

๒.๓ ฉฬภิญโญ^{๗๗} ผู้ได้อภิญญา ๖

๒.๔ ปฏิสัมภีที่ปัตตะ^{๗๘} ผู้บรรลุปฏิสัมภี ๔

ความเข้าใจในความเป็นพระอรหันต์โดยความหมายตามเจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ดังต่อไปนี้

เจโตวิมุตติ คือ ความบริสุทธิ์หมดจดแห่งจิต เป็นชื่อของอรหัตตผลจิต ซึ่งหลุดพ้นจากเครื่องผูกคือกิเลสทั้งปวง เป็นสมาธิในอรหัตตผล ผู้เจริญสมถะเพื่อให้เกิดสมาธิได้ฉาน ได้แก่ รูปฉาน ๔ ในจตุกนัย หรือรูปฉาน ๕ ในปัญจกนัยและอรุณฉาน ๔^{๗๙} และนิโรธสมาบัติใช้ฉานเป็นบาทเจริญวิปัสสนา เมื่อบรรลุอรหัตตผล ก็ได้ชื่อว่า อุกโตภาควิมุตติ คือผู้หลุดพ้นทั้งสองส่วน หมายถึงท่านผู้หลุดพ้นจากรูปฉานด้วยอรุณสมาบัติ และหลุดพ้นจากนามกายด้วยอริยมรรค ได้แก่ พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญสมถภาวนาได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ คือ ฉานสมาบัติและนิโรธสมาบัติ^{๘๐} ด้วยนามกาย ท่านย่อมาได้ เจโตวิมุตติ ขึ้นอรุณสมาบัติ และสิ้นอาสวะ เพราะเห็นด้วยปัญญาเป็นพระอรหันต์ผู้ได้

^{๗๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๓), หน้า ๕๑๔.

^{๗๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๕.

^{๗๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔.

^{๗๘} คุรายละเอียดใน อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒-๒๔๓.

^{๗๙} คุรายละเอียดใน อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๖๒๓-๖๒๖/๔๑๓-๔๑๕.

^{๘๐} คุรายละเอียดใน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๙-๑๓๐/๗๕-๗๖.

ปัญญาวิมุตติ ดังนั้น พระอรหันต์อุกโตภาควิมุตติ ย่อมได้ทั้ง เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติ^{๘๑} ดังนั้น พึงทราบว่าการบรรลุธรรมเป็นพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ ย่อมได้ทั้ง เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติเสมอ^{๘๒}

ปัญญาวิมุตติ คือ ปัญญาในอรหัตตผลซึ่งหลุดพ้นจากเครื่องผูกคือ กิเลสทั้งปวง ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุตติคือ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึง พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะเพราะเห็นด้วยปัญญา (สุขขวิปัสสกะ) แต่โดยความจริงแล้ว ย่อมได้เจโตวิมุตติด้วย^{๘๓} ดังข้อความว่า

อันที่จริงได้ เจโตวิมุตติด้วย เพราะการได้ปัญญาวิมุตติส่อความคุมถึงอยู่แล้วว่าต้องได้เจโตวิมุตติด้วย^{๘๔} ถ้ามีแต่ปัญญาวิมุตติอย่างเดียว หมายถึง พระอรหันต์เท่านั้น ดังพุทธพจน์ว่า “อานนท์ ภิกษุผู้รู้ถึงความเกิด ความดับ คุณ โทษ ของวิญญูณฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ และอุบายสลัดออกจากวิญญูณฐิติ ๗ และอายตนะ ๒ นี้ตามความเป็นจริง ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือนั้น ภิกษุนี้เราเรียกว่าผู้เป็นปัญญาวิมุตติ”^{๘๕}

ดังนั้น พระอรหันต์ผู้ที่เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ก็ดี ได้เฉพาะรูปฌานก็ดี ได้ทั้งรูปฌาน อรูปฌาน และนิโรธสมาบัติก็ดี ย่อมได้ทั้ง เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติทั้งหมด^{๘๖} แสดงให้รู้ว่า สมณะและวิปัสสนา เป็นธรรมคู่กันทั้งมรรคและผล เจโตวิมุตติเป็นผลของสมณะ ปัญญาวิมุตติเป็นผลของวิปัสสนา แต่ถ้าได้รูปสมาบัติแล้วบรรลุพระอรหันต์ ย่อมได้ชื่อว่า อุกโตภาควิมุตติ^{๘๗}

๓. โดยคุณวิเศษ ๒ ประเภท

๓.๑ ปฏิสัมภีทาปัตตะ คือ ผู้แตกฉานในปฏิสัมภีทาทั้ง ๔ ประการ คือ
 อัถลปฏิสัมภีทา คือ แตกฉานในอรรถ
 ฌัมมปฏิสัมภีทา คือ แตกฉานในธรรม
 นิรุตติปฏิสัมภีทา คือ แตกฉานในภาษา
 ปฏิภาณปฏิสัมภีทา คือ แตกฉานในปฏิภาณ ไหวพริบ

^{๘๑} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓.

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, พิมพ์ครั้งที่ ๑๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๓๐๘-๓๒๐.

^{๘๓} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓.

^{๘๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุง, หน้า ๓๑๑.

^{๘๕} ดุรายละเอียดยไน ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๒๘/๗๔-๗๕.

^{๘๖} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๘๗/๑๓๓.

^{๘๗} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), “เอกสารประกอบการสอน ราชวิชา สติปัญญาฐานภาวนา”, (นครปฐม: ม.ป.ท., ๒๕๕๖), หน้า ๔๘๕-๔๘๗.

ปฏิสัมพันธ์กันทั้ง ๔ อย่างนี้ อุบัติขึ้นพร้อมกัน ในขณะที่ท่านได้บรรลุอรหัตตมรรคอรหัตตผล

๓.๒ อปปฏิสัมพันธ์กัน คือ พระอรหันต์บุคคลผู้ซึ่งไม่แตกฉานในปฏิสัมพันธ์กันทั้ง ๔ เรียกว่า มุลพระอรหันต์ คือ พระอรหันต์ผู้ไม่มีความรู้ในพระปริยัติธรรม^{๘๘}

สรุปว่า ประเภทของการบรรลุธรรมหรือความหลุดพ้นในงานวิจัยนี้ มุ่งเน้น โลกุตตรธรรม ๙ โดยตรง พระอริยบุคคล ตั้งแต่พระโสดาบัน จนถึงพระอรหันต์เท่านั้น โดยอาศัยการตัดสังโยชน์และกิเลสต่าง ๆ ตามลำดับขั้นตอนตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต้น จนถึงเบื้องสูง คือการตัดสังโยชน์ให้หมดไปจากจิตใจ อยู่ในอารมณ์ที่เป็นสุขเพราะใจเป็นอิสระจากเครื่องผูกมัดร้อยรัดทั้งปวงไม่มีเครื่องผูกมัด คือกิเลสทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว

๒.๖ สังโยชน์ ๑๐

พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาทั้งหลายพระพุทธองค์ทรงแสดงพระสังฆธรรมไว้ ซึ่งปรากฏชัดแจ้งไม่มีเงื่อนไขแล้วมีศรัทธา คิดว่า เราเป็นผู้อันมีชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะทุกข์ โทมณัส อุปายาส ท่วมทับแล้ว ถูกความทุกข์ท่วมทับแล้ว มีความทุกข์เป็นเบื้องหน้าควรที่กระทำที่สุดแห่งกองทุกข์ทั้งหมดนี้ กิเลสเป็นสภาพธรรมที่ทำให้ใจเศร้าหมอง กิเลสเป็นสภาพธรรมที่เกิดประกอบกับจิตตามเหตุปัจจัยและเป็นสิ่งที่บดบังไม่ให้เกิดปัญญาให้เห็นตามความเป็นจริง เพราะจะคอยขวางกั้นจิตใจของผู้ปฏิบัติธรรมไม่ให้ดำเนินไปตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้โดยง่าย อันเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมและการบรรลุธรรมอย่างแท้จริง เป็นสิ่งที่ต้องรีบกำจัดให้หมดสิ้นจากใจ ผลของการบรรลุธรรมแต่ละระดับ สามารถจัดกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด สภาวะของการบรรลุธรรมในแต่ละช่วงของการบรรลุธรรมนั้นมีความแตกต่างกัน แล้วแต่บุญกุศลและปัญญาบารมีของแต่ละบุคคล

๒.๖.๑ ความหมายของสังโยชน์

๒.๖.๑.๑. ความหมายตามนัยพระสูตร

คัมภีร์พระไตรปิฎกให้ความหมายสังโยชน์ แปลว่า เครื่องร้อยรัดสัตว์ให้ติดอยู่ในสังสารวัฏ เป็นสิ่งที่ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติตามเกิดปัญหา ไม่สามารถหยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง แล้วก่อให้เกิดอวิชชาและตัณหาอุปาทานในที่สุด คือ กิเลสเป็นเครื่องผูกใจสรรพสัตว์ไว้กับทุกข์^{๘๙}

นอกจากนี้คัมภีร์พระไตรปิฎกได้ให้ความหมายตามอรรถหรือสภาวะสังโยชน์ว่า หมายถึง เครื่องผูกพันน้อยใหญ่^{๙๐} เป็นธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์^{๙๑} เป็นเครื่องพันนาการ เพราะ

^{๘๘} พระดร.ภททันตะ อาสภมหาเถระ ฉัมมาจริยะ อัครมหาคัมภีร์ฐานาจริยะ, **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๔), หน้า ๓๙๒.

^{๘๙} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๕๗/๑๐๒., อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

สังโยชน์เหล่านี้ย่อมผูก คือตามผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ในภพ อีกนัยหนึ่งย่อมเชื่อมภพไว้ด้วยภพ รวมถึงการผูกมัดบุคคลผู้มีสังโยชน์ไว้ด้วยกรรมและวิบากอันเป็นทุกข์หรือด้วยลำดับของภพในภพ กำหนดคติ วิญญาณฐิติ และสัตตาวาสเป็นต้น และยิ่งไปกว่านั้น สังโยชน์ก็ยังสามารถยังสัตว์ให้จมลงในวัฏฏะได้ด้วย

สังโยชน์นี้จัดเป็นกิเลสที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นหมวดหมู่ โดยแสดงเป็นหมวด ๓^{๙๒} บ้าง แสดงเป็นหมวด ๗^{๙๓} บ้าง แสดงเป็นหมวด ๑๐^{๙๔} บ้าง โดยเรียงลำดับตามความหยาบและละเอียดของกิเลสแต่ละประเภท และในแต่ละหมวดเองก็มีชื่อกิเลสทั้งที่เหมือนกันและต่างกันไป

๒.๖.๑.๒ ความหมายตามนัยนักวิชาการ ซึ่งท่านได้นิยามความหมายของสังโยชน์เอาไว้ โดยมีความหมายต่างกันไปด้วย ดังนี้

๑. คัมภีร์วิสุทธิมรรค พระพุทธโฆษาจารย์ได้ให้ความหมายของสังโยชน์ไว้ว่าเป็นเครื่องประกอบกรรมไว้กับผลแห่งกรรม เหตุประกอบไว้ซึ่งขั้นสันดานในปรโลกให้เนื่องกันกับขั้นสันดานในอิลโลก ในบรรดาธรรมทั้งหลายนั้น ธรรมทั้งหลาย ๑๐ มีรูปราคะเป็นต้น ท่านเรียกว่า “สังโยชน์” เพราะผูกขั้นทั้งหลายไว้กับขั้นทั้งหลาย ผูกกรรมไว้กับผล หรือว่าผูกสัตว์ทั้งหลายไว้กับทุกข์ เพราะว่าธรรมทั้งหลายเหล่านั้น ยังมีอยู่ตราบไต่ ขั้นทั้งหลาย ผลและทุกข์ทั้งหลาย เหล่านั้นก็ยังไม่ขาดไปตราบนั้น^{๙๕}

๒. พระสังฆปริณายก ธรรมจักษุ ได้ให้ความหมายของสังโยชน์ไว้ว่าเป็นธรรมชาติที่ผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้ออกไปจากวัฏฏทุกข์ได้ เหมือนหนึ่งเชือกที่ผูกโยงสัตว์ หรือวัตถุสิ่งของไว้ไม่ให้หลุดไป ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “~~อภิวกสธกสวสวอภิวก~~” แปลว่า ธรรมเหล่าใด ย่อมผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่าสังโยชน์ ตามธรรมดาในสันดานของปุถุชนทั้งหลายนั้น ย่อมมีธรรมชาติชนิดหนึ่งที่เปรียบเสมือนเส้นเชือกใหญ่ ๑๐ เส้นด้วยกัน ซึ่งทำการผูกมัดสัตว์ทั้งหลายไว้ไม่ให้หลุดพ้นไปจากกองทุกข์ได้ เชือก ๑๐ เส้นเหล่านี้ ได้แก่ สังโยชน์นี้เอง และใน

^{๙๒} อกฺ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๓/๕๐๑., ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๙๙/๔๕๘.

^{๙๓} อกฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑.

^{๙๔} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๗๔-๒๗๕/๒๐๖., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑., อกฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๙๕/๓๒๘.

^{๙๕} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๒/๓๓๘, อกฺ.สตตก. (ไทย) ๒๓/๘-๑๐/๑๔-๑๖.

^{๙๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๕/๓๐๒, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐/๑๐๖., อกฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๓/๒๑, อกฺ.วิ. (ไทย) ๓๕/๙๔๐/๕๙๒.

^{๙๗} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธคุณาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๑๕๐.

บรรดาเชือกคือสังโยชน์ทั้ง ๑๐ เส้นเหล่านี้ ถ้าหากว่าเส้นหนึ่งเส้นใดมีอาการตึงขึ้นแล้ว สังโยชน์เส้นนั้นก็จะนำสัตว์นั้นให้ไปเกิดในภูมิที่เกี่ยวกับสังโยชน์นั้น โดยอาศัยกรรมที่สัตว์นั้น ๆ กระทำขึ้น^{๙๖}

๓. พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ) ได้กล่าวถึงความหมายของสังโยชน์ว่าเป็นเครื่องผูกคนให้วนอยู่ในวัฏฏสงสาร ผูกให้คนทั้งหลายพากันเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสาร ยิ่งไปกว่านั้นสังโยชน์ยังเป็นเครื่องพามุน เป็นเครื่องพาวน เป็นเครื่องผูกมัดเป็นเครื่องร้อยรัดสรรพสัตว์ให้ติดอยู่ ให้จมอยู่ ให้วนเวียนอยู่ในกองทุกข์ในวัฏฏสงสาร ทำให้คนไม่เห็นช่องทางแห่งมรรค ผล นิพพานได้^{๙๗} ในภพ ๓ หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายที่เวียนว่ายตายเกิดอยู่ใน กามภพ รูปภพ อรูปภพ เพราะมีเครื่องผูกไว้ อุปมาดุจเชือกผูกขานก ถึงแม้ว่าตัวนกจะบินไปไหนก็ตาม บุคคลผู้ถือเชือกไว้ในมือสามารถที่จะดึงลงมาได้ตามปรารถนาฉันใด ก็เลสทั้งหลายก็ฉนั้นผู้ใดไม่ต้องการให้ถูกกิเลสผูก ไม่ต้องการให้ถูกกิเลสจองจำไม่ต้องการอยู่ในวัฏฏทุกข์ ต้องตัดสังโยชน์ทิ้งเสีย วัฏฏทุกข์นั้น มาจากเหตุสำคัญ ๖ ประการ คือ โลกเหตุ (ความอยากได้) โทสเหตุ (ความโกรธ) โมหเหตุ (ความไม่รู้จริง) อโลภเหตุ (ความไม่อยากได้) อโทสเหตุ (ความไม่โกรธ) และอโมหเหตุ (ความไม่หลง) เมื่อกกล่าวโดยย่อแล้วมี ๒ ฝ่าย คือ กุศลเหตุ ๓ (กุศลมูล) และอกุศลเหตุ ๓ (อกุศลมูล)^{๙๘}

๔. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของสังโยชน์ในเชิงวิชาการไว้ว่า สังโยชน์ แปลตามศัพท์ว่า เครื่องผูก หมายถึงกิเลสที่ผูกใจสัตว์ หรืออกุศลธรรมที่ผูกมัดสัตว์ไว้กับทุกข์ในสังสารวัฏ เหมือนผูกเทียมสัตว์ไว้กับรถ^{๙๙}

๕. พุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของสังโยชน์ไว้อย่างเข้าใจได้ง่ายว่า สังโยชน์แปลว่า เครื่องผูก เครื่องล่าม เหมือนกับโซ่ หรือตรวน หรือข้อ หรือคา เครื่องล่าม เครื่องผูกเครื่องจำ สิ่งที่มีคนผูกใจไว้ให้ติดอยู่ในกิเลส ในความทุกข์ ในวัฏฏะ กล่าวคือ ผูกให้ติดไว้กับสิ่งที่จะเป็นทุกข์ สิ่งที่จะทำให้เกิดทุกข์ มันมีสังโยชน์ผูกติดไว้กับสิ่งนั้น เป็นสิ่งผูกพันเต็มที่อยู่พร้อมพรั่ง คือผูกพันไว้กับโลก ให้ติดอยู่กับโลก และผูกเย็บจิตใจสัตว์ไว้อย่างยิ่งโดยที่ไม่รู้สึกตัว คนเราจะถูกผูกมัดตรึงอยู่

^{๙๖} พระสังฆมณฑลสังฆราช อัมมาจริยะ, **ปรมัตถโชติกะปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร : ทิพยวิสุทธี, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐๒

^{๙๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **เพชรในดวงใจ**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: พัทธอักษร, ๒๕๓๙), หน้า ๓-๔.

^{๙๘} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), **วิปัสสนากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๒๒.

^{๙๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

ด้วยสิ่งที่เรียกว่าสังโยชน์ สิ่งใดที่ผูกมัดจิตใจได้สิ่งนั้นเรียกว่า สังโยชน์ แล้วสิ่งที่ผูกมัดจิตใจได้นั้น คือความรู้สึกลึกซึ้งที่มั่นถือมั่นว่าตัวกูของกู^{๑๐๐}

จากการศึกษาความหมายของสังโยชน์ พบว่า สังโยชน์มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า การประกอบพร้อมหรือ “การผูกมัด” ใช้เป็นชื่อของกิเลสตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ส่วนความหมายตามอรรถหรือสภาวะ ความหมายว่า เครื่องผูกพันน้อยใหญ่เป็นกิเลสที่ผูกมัดใจ สัตว์หรือธรรมที่มัดใจสัตว์ไว้กับทุกข์ คือภพที่แล้วด้วยวิญญูทุกข์ เป็นเครื่องพันนาการ เพราะ สังโยชน์เหล่านี้ย่อมผูก คือตามผูกสัตว์ทั้งหลายไว้ในภพ เชื่อมภพไว้ด้วยภพ ให้ติดอยู่ในกิเลส ในความทุกข์ในวิญญูเป็นกิเลสหรือกุศลเจตสิกที่เป็นเครื่องผูกมัดเทียมสรรพสัตว์ไว้ให้อยู่ในห่วง แห่งการเวียนว่ายตายเกิด หรือสังสารวัฏเป็นเครื่องกีดขวางทางไปสู่พระนิพพาน ทำให้คนไม่เห็น ช่องทางแห่งมรรค ผล นิพพาน

๒.๖.๒. ประเภทของสังโยชน์

ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนี้ พระพุทธองค์ได้แสดงสังโยชน์ คือ ธรรมที่ผูกเหล่าสัตว์ไว้ในวิญญูสังสาร โดยทำให้เวียนตายเวียนเกิด จากภพเก่าไปสู่ภพใหม่ ทั้งตามนัยพระสูตร และตามนัยพระอภิธรรม คือ

๑. ประเภทของสังโยชน์ตามนัยพระสูตร

๑.๑ โอรัมภาคียสังโยชน์ คือ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องต้นได้แก่ กามภูมิ มี ๕ ได้แก่

๑.๑.๑ สักกายทิฏฐิ

๑ ความหมายในคัมภีร์พระไตรปิฎก ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสกได้ให้ความหมาย สักกายทิฏฐิว่า คือ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน^{๑๐๑} นอกจากนี้ยังปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ปาชัญญคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า ทิฏฐิสังโยชน์ เว้นสี่ลัทธิพทพรามาสสังโยชน์แล้วความเห็นผิดแม้ทั้งหมดชื่อว่า ทิฏฐิสังโยชน์^{๑๐๒}

๒ ความหมายของสักกายทิฏฐิ ในคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ความว่า

^{๑๐๐} พุทธทาสภิกขุ, ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ์ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, ๒๕๔๐), หน้า ๔๓๑-๔๓๒.

^{๑๐๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๙/๑๔๒.

^{๑๐๒} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๒๒/๒๘๖.

คือ ความเห็นว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด^{๑๐๓} ชีวะกับสรีระเป็น
 อย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกหลังจากตาย
 แล้ว ตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้ว ตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีกหลังจากตายแล้ว
 ตถาคตเกิดอีกก็มีไข้ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีไข้ ว่าสัตว์ยังเป็นอยู่เบื้องหน้าแต่ตายก็ดี ว่าสัตว์ไม่
 เป็นอยู่เบื้องหน้าแต่ตายก็ดี ว่าสัตว์ยังเป็นอยู่ก็มีไม่เป็นผู้เป็นอยู่เบื้องหน้าแต่ตายก็ดี ว่าสัตว์ยัง
 เป็นอยู่ก็มีไข้ไม่เป็นผู้เป็นอยู่เบื้องหน้าแต่ตายก็ดี^{๑๐๔}

ลักษณะของความยึดถือว่าเป็นของเรา คือ บุคคลผู้ยังไม่คลายตัณหา คือ ไม่ปราศจาก
 ตัณหา ไม่สละตัณหา ไม่คายตัณหา ไม่เปลื้องตัณหา ไม่ละตัณหา ไม่สละทิ้งตัณหา รวมความว่า ผู้
 ยังไม่คลายตัณหาในภพน้อยภพใหญ่ ด้วยเหตุนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า “เราเห็นหมู่มสัตว์นี้ ผู้
 ตกไปในอำนาจตัณหาในภพทั้งหลาย กำลังดิ้นรนอยู่ในโลก นรชนที่เลว ผู้ยังไม่คลายตัณหาในภพ
 น้อยภพใหญ่ ร่ำไรอยู่ใกล้ปากมัจจุราช”^{๑๐๕}

ความยึดถือว่าเป็นของเรา แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วย
 อำนาจตัณหา และ ๒. ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิวฏฐิ^{๑๐๖}

๑. ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา คือ วัตถุที่ทำให้เป็นเขต เป็นแดน เป็น
 ส่วน เป็นแผนก กำหนดถือเอา ยึดถือว่าเป็นของเรา ด้วยส่วนแห่งตัณหาที่มีประมาณเท่าใด ย่อม
 ยึดถือว่าเป็นของเราซึ่งวัตถุมิประมาณเท่านี้ นี้ของเรา นั่นของเราเท่านี้ ของเรามีปริมาณเท่านี้ รูป
 เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เครื่องปูลาด เครื่องนุ่งห่ม ทาสหญิงชาย แพะ แกะ ไก่ สุกกร ช้าง โค ม้า
 ลา ที่นา ที่สวน เงิน ทอง บ้าน นิคม ราชาธานี แคว้นชนบท กองพลรบ คลังหลวง แม่มหาปฐพี
 ทั้งสิ้นย่อมยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจตัณหา ซึ่งจำแนกได้ ๑๐๘ นี้ ชื่อว่า ความยึดถือว่าเป็น
 ของเราด้วยอำนาจตัณหา^{๑๐๗}

๒. ความยึดถือว่าเป็นของเราด้วยอำนาจทิวฏฐิ คือ สักกายทิวฏฐิมิวัตถุ ๒๐ มิจฉาทิวฏฐิ
 มิวัตถุ ๑๐ อันตคาหิกทิวฏฐิมิวัตถุ ๑๐ ทิวฏฐิ การตกอยู่ในทิวฏฐิ ความรกรกซึกคือทิวฏฐิ ความกัณดาร
 คือทิวฏฐิ เสี้ยนหนามคือทิวฏฐิ ความดิ้นรนคือทิวฏฐิ เครื่องผูกพันคือทิวฏฐิ ความถือ ความถือมั่น ความ
 ยึดมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเดียรฉัตร ความถือขัดแย้ง ความถือวิปริต

^{๑๐๓} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๗๒๓/๔๑๙.

^{๑๐๔} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๗๒๓/๔๑๙.

^{๑๐๕} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๑/๕๘.

^{๑๐๖} ดูรายละเอียดใน ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒/๕๘-๕๙.

^{๑๐๗} ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๐๒-๔๐๓.

ความถือวิปลาสร ความถือผิด ความถือในสิ่งที่ไม่เป็นความจริงว่าเป็นความจริง เห็นปานนี้จนถึงทฎฐิติ ๖๒ นี้ชื่อว่าความรักด้วยอำนาจทฎฐิติ^{๑๐๘}

มิจฉาทฎฐิติมีวัตถุ ๑๐ คือ ๑. ทานที่ให้แล้วไม่มีผล ๒. การบูชาไม่มีผล ๓. การบวงสรวงไม่มีผล ๔. กรรมที่ทำไว้ดีและทำไว้ไม่ดีไม่มีผล ๕. โลกนี้ไม่มี ๖. โลกหน้าไม่มี ๗. มารดาไม่มี ๘. บิดาไม่มี ๙. สัตว์ที่เป็นโอปปาติกะไม่มี ๑๐. สมณพราหมณ์ที่ดำเนินตนชอบ ปฏิบัติชอบ ผู้ทำให้แจ้งในโลกนี้ และโลกหน้าด้วยตนเอง แล้วประกาศให้ (ผู้อื่น) ทราบไม่มี^{๑๐๙}

อันตคาทฎฐิติมีวัตถุ ๑๐ หมายถึง ความเห็นผิดแล่นไปสู่ดโต่งข้างใดข้างหนึ่ง มี ๑๐ ประการ คือ เห็นว่า ๑. โลกเที่ยง ๒. โลกไม่เที่ยง ๓. โลกมีที่สุด ๔. โลกไม่มีที่สุด ๕. ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ๖. ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่าง ๗. หลังจากตายไปตถาคตเกิดอีก ๘. หลังจากตายไปตถาคตไม่เกิดอีก ๙. หลังจากตายไปตถาคตเกิดอีกก็ใช่ ไม่เกิดอีกก็ใช่ ๑๐. หลังจากตายไปตถาคตเกิดอีกก็มิใช่ ไม่เกิดอีกก็มิใช่^{๑๑๐}

๑.๑.๒ วิจิกิจฉา

๑. ความหมายในคัมภีร์พระไตรปิฎก

พระพุทธเจ้าทรงตรัสความสงสัยไว้ในพระคัมภีร์ขุททกนิกาย มหานิทเทส ว่า ความสงสัยในทุกุช ความสงสัยในเหตุเกิดแห่งทุกุช ความสงสัยในความดับทุกุช ความสงสัยในปฏิปทาเครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกุช ความสงสัยในส่วนเบื้องต้น ความสงสัยในส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยทั้งในส่วนเบื้องต้นและส่วนเบื้องปลาย ความสงสัยในธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น คือ ความที่ปฏิจจสมุปบาทมีวิชชานี้เป็นปัจจัย ความสงสัย กิริยาที่สงสัย ภาวะที่สงสัย ความเคลือบแคลง ความลังเลความเห็นเป็น ๒ ฝ่าย ๒ ทาง ความไม่แน่ใจ ความยึดถือหลายอย่าง ความไม่ตกลงใจความตัดสินใจไม่ได้ ความกำหนดถือไม่ได้ ความหวาดหวั่นแห่งจิต ความติดขัดในใจเห็นปานนี้^{๑๑๑} ดังนั้นลักษณะของความสงสัยจึงเป็นดังที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด

ในพระสูตรตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ได้กล่าวถึงวิจิกิจฉาว่า สมัยใด บุคคลมีจิตไม่ถูกวิจิกิจฉากลุ่มรุม ไม่ถูกวิจิกิจฉาครอบงำอยู่ และรู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออกจากวิจิกิจฉาที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง สมัยนั้น บุคคลย่อมรู้ ย่อมเห็นแม้ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง มนต์แม้ที่ไม่ได้สาธยายมาเป็นเวลานานก็แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนต์ที่สาธยายเลย

^{๑๐๘} พุ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๒/๔๐๓.

^{๑๐๙} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒/๕๙.

^{๑๑๐} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๒/๕๙.

^{๑๑๑} พุ.ม. (ไทย) ๒๙/๑๗๔/๔๙๔.

ภาชนะน้ำใสแจ๋ว ไม่ขุ่นมัว ที่เขาวางไว้ในที่แจ้ง คนมีตาดีมองดูเงาหน้าของตนในภาชนะ น้ำนั้นพึงรู้ พึงเห็นตามความเป็นจริง แม้ฉันใด

สมัยใด บุคคลมีจิตไม่ถูกวิจิตรจักษุหลุมรุ่ม ไม่ถูกวิจิตรจักษุครอบงำอยู่ และรู้ชัดธรรมชาติของ สัตว์ออกจากวิจิตรจักษุที่เกิดขึ้นแล้วตามความเป็นจริง สมัยนั้น บุคคลย่อมรู้ ย่อมเห็นแม้ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองตามความเป็นจริง มนต์แม้ที่ไม่ได้ สาธยายมาเป็นเวลานานก็แจ่มแจ้งได้ ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนต์ที่สาธยายเลย ฉะนั้น เหมือนกัน

นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้มนต์แม้ไม่ได้สาธยายมาเป็นเวลานานก็แจ่มแจ้งได้ในกาลบาง คราว ไม่จำเป็นต้องพูดถึงมนต์ที่สาธยายเลย^{๑๒}

๒. ความหมายของวิจิตรจักษุ (ความลึกลับสงสัย) ในคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ความว่า

ปุถุชนเคลือบแคลงสงสัยในศาสนา ในพระธรรม ในพระสงฆ์ ในสิกขา ในส่วนอดีต ใน ส่วนอนาคต ทั้งในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ในปฏิจักษุสบบาทว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี ความเคลือบแคลง กิริยาที่เคลือบแคลง ภาวะที่เคลือบแคลง ความคิดเห็นไป ต่าง ๆ ความตัดสินใจไม่ได้ ความเห็นเป็นสองแง่ ความเห็นเป็นสองทาง ความเห็น เหมือนทางสองแพร่ง ความสงสัย ความไม่สามารถถือเอาโดยส่วนตัวได้ ความคิดส่ายไป ความคิดพრაไป ความไม่สามารถหยั่งลงถือเอาเป็นยุติได้ความกระต้างแห่งจิต ความลึกลับใจ มีลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า วิจิตรจักษุสังโยชน์^{๑๓}

๑.๑.๓ สีสัพพตปริมาส

๑. ความหมายในคัมภีร์พระไตรปิฎก

สีสัพพตปริมาส (ความถ้อยมั่นศีลพรต)^{๑๔} คือ สมณพราหมณ์ภายนอกพุทธศาสนาที่มีความเห็นว่า ความบริสุทธิ์ย่อมมีด้วยศีล ด้วยพรต ด้วยศีลและพรต ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นผิด ปาชัญญ คือ ทิฏฐิ กันดารคือ ทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิสังโยชน์ คือ ทิฏฐิ^{๑๕} ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็น ป่อเกิดแห่งความพินาศ ความยึดถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นนี้ เรียกว่า สีสัพพตปริมาส

^{๑๒} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๖/๑๘๕.

^{๑๓} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๗๒๔/๔๑๙.

^{๑๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๒๙/๑๔๒.

^{๑๕} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๒๔/๒๘๖.

สังโยชน์^{๑๑๖} ดังนั้นสัทธพตปรัมมาสจึงหมายถึง บุคคลที่มีความเชื่อมั่นศีลพรด โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างมงาย เห็นว่าทำในลักษณะดังกล่าวนั้นจะบริสุทธิ์ หลุดพ้น ได้ด้วยศีลพรด^{๑๑๗}

๑.๓.๒ ความหมายของวิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) ในคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ความว่า

ความเห็นที่ ความบริสุทธิ์ย่อมมีได้ด้วยศีล ด้วยพรด ด้วยศีลพรด ของสมณพราหมณ์ ในภายนอกแต่ศาสนานี้ ดังนี้ ทิฏฐิ ความเห็นไปข้างทิฏฐิ ปาชัญญคือทิฏฐิ กันดารคือทิฏฐิ ความเห็นเป็นข้าศึกต่อสัมมาทิฏฐิ ความผันแปรแห่งทิฏฐิ สังโยชน์คือทิฏฐิ ความยึดถือ ความยึดมั่น ความตั้งมั่น ความถือผิด ทางชั่ว ทางผิด ภาวะที่ผิด ลัทธิเป็นบ่อเกิดแห่งความพินาศ การถือโดยวิปลาส มีลักษณะเช่นว่านี้อันใด นี้เรียกว่า สัทธพตปรัมมาสสังโยชน์^{๑๑๘}

ดังนั้นสภาวะต้องเป็นผู้ที่ละสังโยชน์^{๑๑๙} ได้ ๓ ประการ อันมีสัทธิกกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สัทธพตปรัมมาส พร้อมทั้งสภาวะของโสดาปัตติลังคะ ๔ ประการ^{๑๒๐} คือ

๑. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธรเจ้าว่า แม้ เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเป็นพระอรหันต์ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปดี รู้แจ้งโลก เป็นสารถีฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นศาสดาของเทวดา และมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธรเจ้าเป็นพระผู้มีพระภาค

๒. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระธรรมว่า พระธรรมเป็นธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ดีแล้ว ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ไม่ประกอบด้วยกาลควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน

๓. ประกอบด้วยความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระสงฆ์ว่า พระสงฆ์ สาวกของพระผู้มีพระภาค เป็นผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติตรง ปฏิบัติถูกทาง ปฏิบัติสมควร ได้แก่ อริยบุคคล ๔ คู่ คือ ๘ บุคคลพระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคนี้ เป็นผู้ควรแก่ของที่เขานำมาถวาย ควรแก่ของต้อนรับ ควรแก่ทักษิณา ควรแก่การทำอัญชลี เป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก

๔. ประกอบด้วยศีลที่พระอริยะชอบใจ ที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่างไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รู้สรรเสริญ ไม่ถูกค้นหาและทิวฐิครอบงำเป็นไปเพื่อสมาธิ ดังนี้เป็นต้นจึงเรียกว่าเป็นบุคคลที่จะนำไปสู่สภาวะของโสดาปัตติมรรค ตามคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท

^{๑๑๖} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๒๔/๒๘๗.

^{๑๑๗} ชุ.ม. (ไทย) ๒๙/๗/๓๓.

^{๑๑๘} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๗๒๕/๔๒๐.

^{๑๑๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), “วิปัสสนาธุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๒๕.

^{๑๒๐} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๓๐๐.

๑.๑.๔ กามฉันทะ

ความหมายของกามฉันทะ (กามราคะ) ดังมีมาในคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ความว่า “ความพอใจ คือ ความใคร่ ความกำหนด คือ ความใคร่ ความเพติดเพลิน คือ ความใคร่ ตัณหา คือ ความใคร่ สินหา คือ ความใคร่ ความร่ำร้อน คือ ความใคร่ ความสยบ คือ ความใคร่ ความหมกมุ่น คือ ความใคร่ ในกามทั้งหลายอันใด นี้เรียกว่า กามราคะสังโยชน์”^{๑๒๑}

นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการทางศาสนาได้ให้ความหมายเพิ่มเติมไว้ว่ากามฉันทะ คือ ความกำหนดด้วยอำนาจกิเลสกามและวัตถุกาม ได้แก่ความพอใจ ในกามคุณ ๕ ความติดใจอยู่ในกามคุณ มีอยู่ ๒ อย่าง^{๑๒๒} คือ

๑. อุปายคมนียะ^{๑๒๓} ได้แก่กามราคะที่นำไปสู่อบายภูมิ เช่น เมื่อกามอารมณ์ทั้ง ๕ มากระทบทวารทั้ง ๕ แล้วมีความยินดีพอใจเป็นอย่างมาก คือเกินขอบเขตของศีลธรรม จนถึงสามารถล่วงอกุศลกรรมบถได้ ตัวอย่างเช่นความพอใจในรูปที่มากกระทบสามารถให้กระทำกรรมอันเป็นกามสมุจฉณาจารย์ได้เป็นต้น

๒. อนาอุปายคมนียะ^{๑๒๔} ได้แก่ กามราคะที่ไม่นำไปสู่อบายภูมิ แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ

ก. อย่างหยาบ ได้แก่ความพอใจในกามอารมณ์ทั้ง ๕ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ความพอใจนั้นถึงหากจะมีอยู่ก็ไม่รุนแรง เป็นความพอใจที่ปรากฏอยู่แต่ในใจเพียงเล็กน้อย

ข. อย่างละเอียด ได้แก่กามอารมณ์ทั้ง ๕ เมื่อมากระทบทวารทั้ง ๕ แล้วไม่อาจให้เกิดความยินดีติดใจในอารมณ์นั้นๆ ได้ เช่น รูปารมณ์ที่มากกระทบทางตา แม้จะมีความสวยงามสักเพียงใดก็ตาม ไม่สามารถจะก่อให้เกิดความกำหนดยินดีติดอยู่ในอารมณ์นั้นๆ ได้

พระโสดาบัน   ละกามราคะที่จะนำไปสู่อบายได้โดยเด็ดขาด

พระสกทาคามี   ละกามราคะที่ไม่นำไปสู่อบายอย่างหยาบได้

พระอนาคามี   ละกามราคะที่ไม่นำไปสู่อบายอย่างละเอียดได้

๑.๑.๕ พยาบาท

ความหมายของพยาบาท (ปฏิมะ) ดังมีมาในคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ความว่า “ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ โกรธ กิริยาที่โกรธ

^{๑๒๑} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๗๒๔/๔๑๙.

^{๑๒๒} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า ๒๓-๒๔.

^{๑๒๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๒.

^{๑๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒๓.

ความโกรธ มีลักษณะเช่นว่านี้ อันใด และการคิดประทุษร้าย กิริยาที่คิดประทุษร้าย ความคิดประทุษร้าย ความคิดปองร้าย กิริยาคิดปองร้าย ความคิดปองร้าย ความโกรธ ความแค้น ความดุร้าย ความปากร้าย ความไม่แช่มชื่นแห่งจิต นี้เรียกว่า ปฏิฆสังโยชน์”^{๑๒๕}

พยายาม ได้แก่ความไม่พอใจในอารมณ์ทั้งหลายที่มากระทบ โดยองค์ธรรมก็ได้แก่ โทสเจตสิกนั่นเอง แบ่งออกเป็น ๒ อย่าง คือ นำไปสู่อบาย ๑ และไม่นำไปสู่อบาย ๑

พยายาม ได้แก่ การประทุษร้ายในอารมณ์ ได้แก่ความหงุดหงิดใจ ไม่พอใจ โกรธเกลียด ปองร้าย ความขุ่นเคือง เป็นพฤติกรรมของจิตที่เป็นไปในทางถูกใจแค้นเอาคืน หรือแม้ไม่ถึงขั้นลงมือเอาคืน ก็มีอาการขุ่นเคืองอยู่ในใจ เหมือนภูเขาไฟคุกรุ่นอยู่ เหตุเกิดพยายาม คือความไม่ใส่ใจแยกกายในอารมณ์ เรียกว่า โยนิโสมนสิการ ส่วนการละพยายามคือความสนใจใส่ใจในอารมณ์ทั้งหลายตามความเป็นจริง เรียกว่า โยนิโสมนสิการ

ในคัมภีร์อรรถกถากล่าวถึง วิธีทำให้ปฏิฆะเบาบางลง ๖ ประการ คือ

๑. เรียนรู้อารมณ์ที่ก่อให้เกิดเมตตา คือ เริ่มเจริญเมตตาภาวนา ซึ่งเป็นสภาวะธรรมตรงกันข้าม

๒. เจริญเมตตาภาวนา คือ ทำให้เมตตาที่ปรากฏแล้วในใจให้มากยิ่งขึ้น ให้เป็นเหมือนยานพาหนะ พาไปสู่พรหมโลก เป็นที่ตั้งของจิต ดำรงไว้อย่างสม่ำเสมอ

๓. พิจารณาว่า เหล่าสัตว์ มีกรรมเป็นของตน คือ ใคร่ครวญกรรม ของตนและผู้อื่นว่าทุกคนมีกรรมเป็นของตน ผู้ที่ทำร้ายเรา เป็นเพียงอุปกรณ์ของกรรม แม้จะไม่มีเขา ก็อาจมีคนอื่นมาทำอย่างนี้ หรืออาจต้องประสบอุบัติเหตุให้เจ็บตัวหรือเสียชีวิตโดยไม่มีผู้อื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง

๔. พิจารณาเห็นโทษของโทสะ และอนิสงส์ของเมตตา คือ โทสะเหมือนไฟที่แผดเผา ทำให้ตนและผู้อื่นเร่าร้อน ส่วนเมตตานั่นเป็นความปรารถนาดี อยากรให้ผู้อื่นมีความสุข เหมือนกับตน ทำให้ตน และผู้อื่นสงบร่มเย็น

๕. คบหากัลยาณมิตรที่ละพยายามได้ ซึ่งสามารถแนะนำสั่งสอน และเป็นตัวอย่างในการปฏิบัติ

๖. กล่าวถ้อยคำที่เหมาะสมแก่การปฏิบัติ ซึ่งเกี่ยวกับการละโทสะและสืลัพท์ตปราคาส ความยึดมั่นถือมั่นในศีลและวัตรผิด ๆ ทำตามกันมาอย่างมมมาย อันเกิดจากความไม่เข้าใจตามความเป็นจริงแต่ปฏิบัติไปตามความเชื่อความยึดหรือตามประเพณีที่สืบทอดกันต่อมาโดยขาดปัญญาพิจารณา เช่น นอนแก้ผ้า นอนตากแดด เป็นต้น

^{๑๒๕} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๗๒๑/๔๑๘.

๑.๒ อุทัมภากิยสังโยชน์ คือ สังโยชน์ที่เป็นไปในส่วนเบื้องสูง ได้แก่ รูปภูมิ อรูปภูมิ มี ๕ ได้แก่

๑.๒.๑ รูปพรากะ

รูปพรากะ ได้แก่ ความพอใจยินดีในรูปภพ^{๑๒๖} รูปฌาน คือ มีความพอใจในการเจริญสมถ กรรมฐานด้วยความมุ่งหมายว่า เมื่อตนละจากโลกนี้ไปแล้ว จะได้ไปปฏิสนธิในรูปภพ ความยินดีพอใจดังกล่าวมานี้ ย่อมประกอบด้วยโลภะ จึงชื่อว่ารูปพรากะ^{๑๒๗} การปฏิบัติสมถกรรมฐานเป็นการบำเพ็ญสมาธิก็จริง แต่โดยเฉพาะอานิสงส์ของสมถกรรมฐาน ย่อมให้ผลปฏิสนธิในพรหมภูมิ อันเป็นการติดอยู่ในภพ เมื่อยังติดอยู่ในภพ ก็ย่อมตกอยู่ในอำนาจของสังโยชน์ การที่พระพุทธศาสนาสอนให้ปฏิบัติสมาธินั้น ก็เพื่อจะให้สมาธิเป็นบาทฐานของปัญญา หมายความว่าเมื่อปฏิบัติสมถกรรมฐานแล้ว ก็ต้องปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อไป ผู้ใดปฏิบัติสมถกรรมฐานแล้วติดอยู่แค่นั้น ไม่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานต่อไปอีก ผู้นั้นชื่อว่าติดอยู่ในสังโยชน์ ไม่ถึงความพ้นทุกข์ได้

๑.๒.๒ อรูปพรากะ

อรูปพรากะ ได้แก่ความยินดีพอใจในอรูปภพ อรูปฌาน^{๑๒๘} หมายความว่า มีความยินดีพอใจในการบำเพ็ญสมถภาวนาเพื่อให้ได้การบรรลุฌานชั้นสูง คือ อรูปฌาน และความยินดีพอใจในการไปเกิดเป็นอรูปพรหม ความยินดีพอใจในสภาวะดังกล่าวนี้ เป็นโลภะกิเลสที่ละเอียดอ่อนที่สุด พระอรหันต์เท่านั้นจึงจะละได้โดยเด็ดขาด^{๑๒๙}

๑.๒.๓ มานะ

ความหมายของมานะ ดังมีมาในคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัย ความว่า

บทว่า ~~๗๕๓~~ (การถือตัวว่าเราดีกว่าเขา) ได้แก่ มานะอันเกิดขึ้นอย่างนั้นว่า เราดีกว่าเขา โดยความหมายว่าสูงสุด บทว่า ~~๗๕๔~~ (การถือตัวว่าเราเสมอกับเขา) ได้แก่มานะอันเกิดขึ้นอย่างนี้ว่า เราเสมอกับเขา โดยความหมายว่า เสมอ ๆ กัน, บทว่า ~~๗๕๕~~ (การถือตัวว่าเราเลวกว่าเขา) ได้แก่ มานะอันเกิดอย่างนี้ว่า เรา

^{๑๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๘/๑๙๐.

^{๑๒๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า ๘๒๓.

^{๑๒๘} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๖๘/๑๙๐.

^{๑๒๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า ๘๒๓

เลวกว่าเขา โดยความหมายว่า ลามกว่า มานะทั้ง ๓ เหล่านี้ คือ มานะว่าดีกว่าเขา มานะว่าเสมอเขา มานะว่าเลวกว่าเขา ย่อมเกิดแก่ชน ๓ จำพวก ด้วยประการฉะนี้^{๑๓๐}

มานะ ได้แก่ความถือตัว เห็นว่าตัวสำคัญยิ่งกว่าผู้อื่น ย่อมเห็นชั้น ๕ ว่าเป็นเรา เป็นเขา เป็นสภาพความรู้สึกประการหนึ่ง ซึ่งเห็นว่าตนนั้นสำคัญกว่าผู้อื่น มานะนั้นจำแนกออกเป็นหลายอย่าง ดังนี้ คือ

มานะ ๑ คือ ความพูนขึ้นของจิต ได้แก่ ความถือตัว

มานะ ๒ คือ การยกตัว ๑ การชมผู้อื่น ๑

มานะ ๓ คือ ถือว่าตัวประเสริฐกว่าเขา ๑ ตัวเสมอเขา ๑ ตัวเลวกว่าเขา ๑

มานะ ๔ คือ ลาภเน มานั ขนติ ยังมานะให้เกิดขึ้นเพราะลาภ เพราะยศ เพราะความสรรเสริญ เพราะสุข เป็นต้น มานะแบ่งเป็น ๒ ส่วนใหญ่^{๑๓๑} คือ ๑. ยถาถา มานะ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความจริง อันได้แก่ ตัวเป็นคนชั้นสูง ถือว่าเป็นคนชั้นกลางประการหนึ่ง และถือว่าเป็นคนชั้นต่ำประการหนึ่ง ตัวเป็นคนชั้นต่ำถือว่าเป็นคนชั้นสูงประการหนึ่ง ถือว่าเป็นคนชั้นกลางประการหนึ่ง รวมยถาถา มานะ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง ๖ ประการ ๒. ยาถาถา มานะ ความถือตัวตามความเป็นจริง ได้แก่ตัวเป็นคนชั้นสูง ก็ถือว่าเป็นคนชั้นสูงประการหนึ่ง ตัวเป็นคนชั้นต่ำ ก็ถือว่าเป็นคนชั้นต่ำประการหนึ่ง รวมยาถาถา มานะ ความถือตัวตามความเป็นจริง ๓ ประการ รวมมานะความถือตัวทั้งสิ้น ๙ ประการ

๑.๒.๔ อุทัจจจะ

ความหมายของอุทัจจจะ ดังมีมาในคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาราชวิทยาลัย ความว่า “ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต ความวุ่นวายใจ ความพล่านแห่งจิต อันใดนี้เรียกว่า อุทัจจจะ”^{๑๓๒}

และมีนักวิชาการได้ขยายความว่า อุทัจจจะ ได้แก่ความฟุ้งซ่านจับอารมณ์ไม่แน่นอนไม่ตั้งอยู่ในอารมณ์อันเดียวได้ มีความสงบเป็นลักษณะอุปมาดุจน้ำไหล น้ำกระเพื่อมเพราะถูกลมพัด ฉะนั้น อุทัจจจะจะเกิดขึ้นเพราะการใส่ใจอารมณ์โดยอุบายอันไม่แยบคาย อุทัจจจะโดยชาติเป็นอกุศลชาติ โดยอาการที่ความฟุ้งซ่านจับอารมณ์ไม่แน่นอน เป็นเครื่องกั้นความดีไม่ให้เกิดขึ้น ฉะนั้นจึงเป็นสังโยชน์ประการหนึ่ง ที่พระเสกขบุคคลเป็นพระอริยะขึ้นมาได้ ทั้งที่ยังไม่ได้ประหานอุทัจจสังโยชน์ให้เป็นสมุจเฉทนั้น ก็เพราะว่าในขณะที่มรรค ผล จะเกิดแต่ละขั้นนั้น สมาธิของผู้เจริญวิปัสสนากาวนามีกำลังเข้มแข็ง จึงสามารถกำจัดอุทัจจสังโยชน์ไม่ให้เกิดขึ้นชั่วขณะหนึ่ง และ

^{๑๓๐} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๔๒๕.

^{๑๓๑} พระอาจารย์ภททันตะ อาสภเถระ ธรรมจริยะ, **แฉ่นธรรมปฏิบัติ**, หน้า ๓๑.

^{๑๓๒} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/-/๗๕๒/๔๔๒.

ในขณะที่ไม่มีอุทัจจะ มรรค ผล ก็เกิดขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถประหารให้เป็นสมุจเฉทได้ ต่อเมื่อ
 อรหัตตมรรคเกิดขึ้นจึงประหารได้เด็ดขาด^{๑๓๓}

๑.๒.๕ อวิชา

ความหมายของอวิชา ดังมีมาในคัมภีร์พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถาภาษาไทย ฉบับ
 มหามกุฏราชวิทยาลัย ความว่า

ความไม่รู้ทุกข์ ความไม่รู้ทุกขสมุทัย ความไม่รู้ทุกขนิโรธ ความไม่รู้ทุกขนิโรธคามินี
 ปฏิปทา ความไม่รู้ในส่วนอดีต ความไม่รู้ในส่วนอนาคต ความไม่รู้ในส่วนอดีตและส่วน
 อนาคต ความไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาทธรรมว่า เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงเกิดขึ้น
 ความไม่รู้ ความไม่เห็น ความไม่ตรัสรู้ ความไม่รู้โดยสมควร ความไม่รู้ตามความจริง ความไม่
 แทงตลอด ความไม่ถือเอาให้ถูกต้อง ความไม่หยั่งลงโดยรอบคอบ ความไม่พินิจ ความไม่
 พิจารณา ความไม่ทำให้ประจักษ์แจ้ง ความทรมปัญญา ความโง่เขลา ความไม่รู้ชัด ความ
 หลง ความลุ่มหลง ความหลงใหล อวิชา โฆษะคืออวิชา โยคะคืออวิชา อนุสัยคืออวิชา
 ปริยฐานคืออวิชา ลิมคืออวิชา อกุศลมูล คือ โมหะนี้เรียกว่า อวิชาสังโยชน^{๑๓๔}

อวิชา แปลว่า ความไม่รู้ มีอยู่ ๖ นัย คือ

นัยที่ ๑ คือ **अविद्या** ความไม่รู้โดยทั่วไป

นัยที่ ๒ คือ **अज्ञान** ไม่รู้ข้อปฏิบัติที่ถูกต้องและไม่ปฏิบัติในข้อที่ถูกต้อง
अज्ञान ปฏิบัติอยู่แต่ปฏิบัติผิด ๑

นัยที่ ๓ คือ ไม่รู้อาการที่ประกอบด้วยเวทนา ๓ คือไม่รู้โสมนัสเวทนา ไม่รู้โทมนัส
 เวทนา ไม่รู้อุเบกขาเวทนา

นัยที่ ๔ คือ ไม่รู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

นัยที่ ๕ คือ ไม่รู้คติทั้ง ๕ ได้แก่ มนุษยคติ เทวคติ นiryคติ เปตคติ ตีรัจฉานคติ

นัยที่ ๖ คือ ไม่รู้ทวาร ๖ ไม่รู้อารมณ ๖^{๑๓๕} การไม่รู้สภาพธรรมเหล่านี้ชื่อว่า อวิชา
 สภาพธรรมทั้งหลายเหล่านี้ บางประการมีสภาพที่คล้ายกับธรรมที่มีคคจิตเบื่องต่ำประหารเป็น
 สมุจเฉทแล้วก็จริง แต่การประหารของมคคจิตเบื่องต่ำนั้น ประหารแต่สิ่งที่กำหนดไว้ เช่น การ
 ประหารสฬัพตปรัมมาส เป็นต้น แต่ส่วนปลีกย่อยในลักษณะที่คล้ายคลึงกันนั้น เช่น การปฏิบัติ
 ผิดต่าง ๆ ก็ยังมีอีกได้ ท่านอุปมาคคจิตเบื่องต่ำ ๓ ว่าเป็น **अज्ञान** คือเหมือนกับ
 ฟ้ำแลบ ธรรมดาฟ้ำแลบเมื่อมีแสงสว่างเกิดขึ้นแวบหนึ่งแล้ว ความมืดก็ปกคลุมต่อไป ฉะนั้นสิ่งที่ยัง

^{๑๓๓} พระอาจารย์ภททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ, **แวนธรรมปฏิบัติ**, หน้า ๓๔.

^{๑๓๔} อภ.สง.อ. (ไทย) ๑/๒/๗๒๙/๔๒๐-๔๒๑.

^{๑๓๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), **วิปัสสนากรรมฐาน**, หน้า ๘๒๕.

ไม่ได้ประหามันย้อมมีหลงเหลืออยู่ ส่วนอรหัตตมัคคจิต ท่านอุปมาว่าเป็น **cup of coffee** คือ เหมือนกับฟ้ามืด ธรรมดาฟ้ามืดนั้นสิ่งที่เกิดขวางอยู่จะไม่ทำลายไปเป็นอันไม่มี เป็นอันว่าเมื่ออรหัตตมัคคจิตเกิดขึ้นแล้ว โมหะความมืดไม่อาจปกคลุมได้อีกต่อไป เป็นการกวาดล้างความไม่รู้โดยประการต่าง ๆ ให้หมดสิ้นไป ไม่มีเหลือมันเอง^{๑๓๖}

๒.๕.๒. ประเภทของสังโยชน์ตามนัยพระอภิธรรม

ในสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประเภทนั้น ในคัมภีร์ธัมมสังคณีได้อธิบายถึงลักษณะขององค์ธรรมของสังโยชน์แต่ละประเภทไว้ดังนี้^{๑๓๗}

๒.๕.๒.๑ กามราคสังโยชน์ มีลักษณะพอใจ กำหนด เพลิดเพลิน อยากติดใจเร้าร้อน ลุ่มหลง หมกมุ่นในกาม รวมทั้งคติสังโยชน์ เครื่องผูกพันของคฤหัสถ์ ซึ่งมีทรัพย์สมบัติ บุตร ข้าทาส บริวาร และกามคุณ ๕ ประการ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

๒.๕.๒.๒ ปฏิฆสังโยชน์ มีลักษณะเกิดความอาฆาตหรือขัดเคืองใจ แค้นใจกับเหตุการณ์ที่เขาก่อขึ้น มีผลกระทบหรือเสียหายต่อตนเองและบุคคลที่รัก จึงเกิดโทสะคิดประทุษร้าย มุ่งร้าย ทุร้าย ปองร้าย เกรี้ยวกราด รวมถึงความมีจิตไม่แช่มชื่น

๒.๕.๒.๓ มานสังโยชน์ มีลักษณะถือตัว เช่น ถือตัวว่าดีกว่าเขา เสมอเขาเลวกว่าเขา รวมถึงกริยาที่สะท้อนออกมาภายนอกด้วย เช่น กริยาอาการที่ถือตัว การยกตัว อวดตัว เชิดชูตนดุจธง

๒.๕.๒.๔ ทิฏฐิสังโยชน์ มีลักษณะดังนี้ คือ มีความเห็นยึดถือผิดอย่างสุดโต่งในเรื่องต่อไปนี้เป็นความเห็นว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่ สุด โลกไม่มีที่ สุด ชีวะกับสรีระเป็นอย่างเดียวกัน ชีวะกับสรีระเป็นคนละอย่างกัน หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกและไม่เกิดอีก หลังจากตายแล้วตถาคตเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่

๒.๕.๒.๕ วิจิกิจฉาสังโยชน์ มีลักษณะดังนี้คือ มีความเคลือบแคลงสงสัยในคุณของพระรัตนตรัย สงสัยในผลของการปฏิบัติตามไตรสิกขา ในหลักปฏิจจสมุปบาท มีความเคลือบแคลง มีกริยาที่เคลือบแคลง มีความคิดเห็นไปต่าง ๆ มีความตัดสินใจอารมณ์ไม่ได้มีความเห็นเป็นสองทาง มีความเห็นเหมือนทางสองแพร่ง มีความสงสัยไม่สามารถหาจุดยืนให้ตนเองได้ มีความคิดส่ายไป มีความคิดพรัลคลุ้มเครือไม่สามารถหาข้อยุติได้

๒.๕.๒.๖ สีสัพพตปรามาสสังโยชน์ มีลักษณะยึดถือว่าคุณคนจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ด้วยศีลและพรต กล่าวคือ เชื่อว่าเพียงประพฤติศีลและวัตรให้เคร่งครัดก็พอที่จะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ไม่ต้องอาศัยสมาธิและปัญญา

๒.๕.๒.๗ ภวราคสังโยชน์ มีลักษณะพอใจในภพ กำหนด เพลิดเพลิน อยากติดใจ เร้าร้อน ลุ่มหลงหรือหมกมุ่นในภพทั้งหลาย

^{๑๓๖} พระอาจารย์ภัททันตะ อาสภเถระ ธัมมาจริยะ, **แว่นธรรมปฏิบัติ**, หน้า ๓๕-๓๖.

^{๑๓๗} ตูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๒๐-๑๑๒๘/๒๘๕-๒๘๘.

๒.๕.๒.๘ อีสสาสังโยชน์ มีลักษณะดังนี้ คือ มีความริษยา กีดกันในลาภสักการะความเคารพ ความนับถือ การกราบไหว้ และการบูชาของคนอื่น

๒.๕.๒.๙ มัจฉริยะสังโยชน์ มีลักษณะตระหนี่ หวงแหน ไม่เอื้อเฟื้อ ไม่มีจิต เพื่อแผ่ต่อผู้อื่น ท่านแยกเป็น ๕ ประการ^{๑๓๘} คือ

๑. อาวาสมัจฉริยะ หมายถึง การตระหนี่ที่อยู่
๒. กุลมัจฉริยะ หมายถึง การตระหนี่ตระกูล
๓. ลาภมัจฉริยะ หมายถึง การตระหนี่ลาภ
๔. วัฒนมัจฉริยะ หมายถึง การตระหนี่วรรณะ
๕. ธรรมมัจฉริยะ หมายถึง การตระหนี่ธรรม

๒.๕.๒.๑๐ อวิชาสังโยชน์ มีลักษณะดังนี้ คือ ไม่รู้ในทุกข์ ไม่รู้ในทุกขสมุทัยไม่รู้ในทุกขนิโรธ ไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ไม่รู้ในส่วนอดีต ไม่รู้ในส่วนอนาคตไม่รู้ในส่วนอดีตและส่วนอนาคต ไม่รู้ในปฏิจจสมุขปาหว่า “เพราะธรรมนี้เป็นปัจจัย ธรรมนี้จึงมี”^{๑๓๙} ไม่รู้ตามความจริง ไม่แทงตลอด ไม่พินิจ ไม่พิจารณา ไม่ทำให้ประจักษ์ ทรมปัญญาโง่เขลา

ลักษณะของสังโยชน์ตามนัยอภิธรรม

ในทางอภิธรรมได้แสดงลักษณะของสังโยชน์ไว้โดยจำแนกออกเป็นหมวด ๆ ไว้ดังนี้ คือ

๑. ธรรมที่เป็นสังโยชน์ ๒. ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ ๓. ธรรมที่ประกอบด้วยสังโยชน์ ๔. ธรรมที่เป็นสังโยชน์และเป็นอารมณ์ของสังโยชน์ ๕. ธรรมที่เป็นสังโยชน์และประกอบด้วยสังโยชน์ ๖. ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยสังโยชน์แต่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์^{๑๔๐}

๑. ธรรมที่เป็นสังโยชน์ในคัมภีร์ธัมมสังคณี มีหลักฐานว่า สภาวะธรรมที่เป็นสังโยชน์ ก็คือ สังโยชน์ ๑๐ ประการ ได้แก่ กามราคสังโยชน์ ปฏิฆสังโยชน์ มานสังโยชน์ ทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์ สีสัพพตปรามาสสังโยชน์ ภวราคสังโยชน์ อีสสาสังโยชน์ มัจฉริยะสังโยชน์ และอวิชาสังโยชน์^{๑๔๑} ท่านกล่าวว่า

สังโยชน์เหล่านี้ กามราคสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยโลภะ ๘ ปฏิฆสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยโทมนัส ๒ มานสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยโลภะที่วิปยุตตจากทิฏฐิ ๔ ทิฏฐิสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สัมปยุตด้วยทิฏฐิ ๔ วิจิกิจฉาสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยวิจิกิจฉา ๑ สีสัพพตปรามาสสังโยชน์เกิดขึ้นใน

^{๑๓๘} พระอรุณราชอาจารย์. **อภิธรรมมัตถสังคหะและปรมัตถทีปนี**, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทย, ๒๕๕๒), หน้า ๖๘๒.

^{๑๓๙} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๒๘/๒๘๗.

^{๑๔๐} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๑๘-๑๑๓๗/๒๘๕-๒๙๐.

^{๑๔๑} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๑๘-๑๑๒๘/๒๘๕-๒๘๘.

จิตตูปบาทที่สัมปยุตด้วยทิวฏฐิ ๔ ภวราศสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยโลภะที่วิปยุตจากทิวฏฐิ ๔ อิศสาสังโยชน์และมัจฉริยสังโยชน์เกิดขึ้นในจิตตูปบาทที่สหระคตด้วยโทมนัส ๒ อวิชชาสังโยชน์เกิดขึ้นในอกุศลทั้งหมด ^{๑๔๒}

หลักฐานอีกชิ้นหนึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ ท่านกล่าวไว้ว่า **อนฺนํ** **กฺกัณฺโณ** **ทฺทฺธ** แปลว่า สภาวะธรรมทั้งหลาย ที่ชื่อว่าสังโยชน์มีอยู่ ได้แก่ สังโยชน์ องค์ธรรม ๘ คือ โลภะ โทสะ มานะ ทิวฏฐิ วิจิกิจฉา อิศสา มัจฉริยะ โมหะ ^{๑๔๓}

๒. ธรรมที่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์ หมายถึง สภาวะธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัปยาคฤต ๖๖ ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจร รูปาวจร และอรูปาวจรได้แก่ รูปชั้น ๖ เวทนาชั้น ๓ สัญญาชั้น ๓ สังขารชั้น ๓ และวิญญานชั้น ๖๗ สภาวะธรรมดังกล่าวได้แก่ กุศลในภุมิ ๓ อกุศลวิบากในภุมิ ๓ อัปยาคฤติริยาในภุมิ ๓ และรูปทั้งหมด ๖๘ ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะอธิบายเอาไว้ว่า สโยชนิยา ธมมา แปลว่า สภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์มีอยู่ ได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ^{๑๔๔} กล่าวโดยสรุป ชั้น ๕ เป็นธรรมที่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์

๓. ธรรมที่ประกอบด้วยสังโยชน์ หมายถึง สภาวะธรรมที่สัมปยุตด้วยสังโยชน์ ได้แก่ เวทนาชั้น ๓ สัญญาชั้น ๓ สังขารชั้น ๓ และวิญญานชั้น ^{๑๔๕} สภาวะธรรมดังกล่าวได้แก่ อกุศลที่เหลือเว้นโมหะที่สหระคตด้วยอุทัจจะ ^{๑๔๖} ในคัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ อธิบายไว้ว่า สญโชนสมปยุตตา ธมมา แปลว่า สภาวะธรรมทั้งหลายที่ประกอบด้วยสังโยชน์มีอยู่ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้นโมหเจตสิกที่ในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑) ^{๑๔๗} กล่าวโดยสรุปอุปชั้น ๔ เป็นธรรมที่ประกอบด้วยสังโยชน์

๔. ธรรมที่เป็นสังโยชน์และเป็นอารมณ์ของสังโยชน์ หมายถึง สังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการ เหล่านั้นเอง มีภวราศสังโยชน์และปฏิฆสังโยชน์ เป็นต้น ^{๑๔๘} มีหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์

^{๑๔๒} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๗๗/๓๖๒-๓๖๓.

^{๑๔๓} พระสัทธัมมโชติกะ ฉัมมาจริยะ, มาติกาโชติกะธัมมสังคณีสรุปัตถนิสสยะ หลักสูตรชั้นจุฬอาภิธรรมิกะเอก, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๕), หน้า ๑๑๕.

^{๑๔๔} พระสัทธัมมโชติกะ ฉัมมาจริยะ, มาติกาโชติกะธัมมสังคณีสรุปัตถนิสสยะ หลักสูตรชั้นจุฬอาภิธรรมิกะเอก, หน้า ๑๑๕-๑๑๖.

^{๑๔๕} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๓๒/๒๘๘.

^{๑๔๖} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๔๘๑/๓๖๓.

^{๑๔๗} พระสัทธัมมโชติกะ ฉัมมาจริยะ, มาติกาโชติกะธัมมสังคณีสรุปัตถนิสสยะ หลักสูตรชั้นจุฬอาภิธรรมิกะเอก, หน้า ๑๑๖.

^{๑๔๘} อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๓๔/๒๘๙.

อภิธัมมัตถสังคหะอธิบายไว้ว่า สยโยชนาเจว ธมมา สยโยชนิยา จ แปลว่า สภาวะธรรมทั้งหลายที่ชื่อว่า สยโยชน์และเป็นอารมณ์ของสยโยชน์มีอยู่ ได้แก่ สยโยชน์องค์ธรรม ๘ คือ โลภะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อีสสา มัจฉริยะ โมหะ^{๑๔๙}

๕. ธรรมที่เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ ได้แก่ สยโยชน์ทั้ง ๑๐ ประกอบด้วย สยโยชน์ด้วยตนเอง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

- ๑) กามราคสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะอวิชชาสยโยชน์
- ๒) ปฏิมสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะอวิชชาสยโยชน์
- ๓) มานสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะอวิชชาสยโยชน์
- ๔) ทิฏฐิสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะอวิชชาสยโยชน์
- ๕) วิจิกิจฉาสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะอวิชชาสยโยชน์
- ๖) สลัปปตปราคาสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะอวิชชา สยโยชน์

- ๗) ภวราคสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะอวิชชาสยโยชน์
- ๘) อีสสาสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะอวิชชาสยโยชน์
- ๙) มัจฉริยสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะอวิชชาสยโยชน์
- ๑๐) อวิชชาสยโยชน์ เป็นสยโยชน์และประกอบด้วยสยโยชน์ เพราะสยโยชน์ทั้ง ๙ ประการข้างต้น ได้แก่ กามราคสยโยชน์ ปฏิมสยโยชน์ มานสยโยชน์ ทิฏฐิสยโยชน์ วิจิกิจฉาสยโยชน์ สลัปปตปราคาสยโยชน์ ภวราคสยโยชน์ อีสสาสยโยชน์ และมัจฉริยสยโยชน์^{๑๕๐}

นอกจากนั้นยังมีหลักฐานในอภิธัมมัตถสังคหะ อธิบายเพิ่มเติมไว้ด้วยว่า **อภิสยโยชนัง** **ภวสยโยชนัง** **อีสสาสยโยชนัง** **มัจฉริยสยโยชนัง** **อวิชชาสยโยชนัง** แปลว่า สภาวะธรรมทั้งหลายที่ชื่อว่าสยโยชน์ และประกอบด้วยสยโยชน์ มีอยู่ ได้แก่สยโยชน์ องค์ธรรม ๘ คือ โลภะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อีสสา มัจฉริยะ โมหะ (เว้นโมหเจตสิกที่ในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑)^{๑๕๑}

๖. ธรรมที่ไม่ประกอบด้วยสยโยชน์ แต่เป็นอารมณ์ของสยโยชน์ หมายถึง สภาวะธรรมที่เป็นกุศล อกุศล และอัปยาคฤต ซึ่งเป็นอารมณ์ของอาสวะ เป็นกามาวจรรูปาวจร และอรูปาวจร

^{๑๔๙} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, มาติกาโชติกะธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ หลักรัฐธรรมนูญ อภิธรรมมิกะเอก, หน้า ๑๑๗

^{๑๕๐} ดูรายละเอียดใน อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๓๖/๒๘๙-๒๙๐.

^{๑๕๑} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, มาติกาโชติกะธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ หลักรัฐธรรมนูญ อภิธรรมมิกะเอก, หน้า ๑๑๗.

ได้แก่ รูปชั้น เวทนาชั้น สัญญาชั้น สังขารชั้น และวิญญาณชั้น^{๑๕๒} ได้แก่ โมหะที่สหครตด้วย
 อุทัจจะ กุศลในภุมิ ๓ วิบากในภุมิ ๓ อภัยกตทริยาในภุมิ ๓ และรูปทั้งหมดในอภิมัตถสังคหะ
 อธิบายไว้ว่า **อนุกะมัสสอ กคคิณอนุกะม** (แปลว่า สภาวะธรรมทั้งหลายที่ไม่
 ประกอบด้วยสังโยชน์ แต่เป็นอารมณ์ของสังโยชน์มีอยู่ ได้แก่ โลกียกุศลจิต ๑๗ โลกียวิปากจิต ๓๒
 กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิกที่ในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ รูป ๒๘^{๑๕๓}

ตารางที่ ๑ เปรียบเทียบสังโยชน์ตามนัยพระสูตร และ สังโยชน์ตามนัยพระอภิธรรม^{๑๕๔}

สังโยชน์ตามนัยพระสูตร มี ๑๐ คือ	ธรรมชาติที่ผูก สัตว์ไว้กับอาการที่	องค์ธรรม	สังโยชน์ตามนัยพระอภิธรรม มี ๑๐ คือ
๑. กามราคสังโยชน์	ติดอยู่ในกามคุณ อารมณ์	โลภะ	๑. กามราคสังโยชน์
๒. รูปราคสังโยชน์	ติดอยู่ในรูปภพ หรือรูปฌาน	โลภะ	๒. ภวราคสังโยชน์
๓. อรูปราคสังโยชน์	ติดอยู่ในรูปภพ หรือรูปฌาน	โลภะ	
๔. ปฏิฆสังโยชน์	โกรธ	โทสะ	๓. ปฏิฆสังโยชน์
๕. มานสังโยชน์	เย่อหยิ่งถือตัว	มานะ	๔. มานสังโยชน์
๖. ทิฏฐิสังโยชน์	มีความเห็นผิด	ทิฏฐิ	๕. ทิฏฐิสังโยชน์
๗. สีสัพพตปราคสังโยชน์	ปฏิบัติผิด	ทิฏฐิ	๖. สีสัพพตปราคสังโยชน์
๘. วิจิกิจฉาสังโยชน์	สงสัยลังเลใจในสิ่ง ที่ควรเชื่อ	วิจิกิจฉา	๗. วิจิกิจฉาสังโยชน์
	อิจฉาในคุณงาม ความดีของผู้อื่น	อิสสา	๘. อิสสาสังโยชน์
	ตระหนี่หวงแหนใน สมบัติ หรือ คุณ	มัจฉริยะ	๙. มัจฉริยะสังโยชน์

^{๑๕๒} อภ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๑๓๘/๒๙๐.

^{๑๕๓} พระสัทธัมมโชติกะ อัมมาจริยะ, มาติกาโชติกะอัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ **หลักสูตรชั้นจุฬ
 อภิธรรมิกะเอก**, หน้า ๑๑๘.

^{๑๕๔} ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย, **คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬอภิธรรมิกะโท**, พิมพ์ครั้งที่ ๓,
 (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๕), หน้า ๕๔.

	ความดีของตน		
๙. อุทัจจสังโยชน์	ฟุ้งซ่าน	อุทัจจจะ	
๑๐. อวิชชาสังโยชน์	หลงใหลไม่รู้ตาม ความเป็นจริง	โมหะ	๑๐. อวิชชาสังโยชน์
		รวมองค์ธรรม ๙	
โอรัมภาคิยสังโยชน์ ได้แก่ หมายเลข ๑,๔,๖,๗,๘			โอรัมภาคิยสังโยชน์ ได้แก่ หมายเลข ๑,๓,๕,๖,๗,๘,๙
อุทัมภาคิยสังโยชน์ ได้แก่ หมายเลข ๒,๓,๕,๙,๑๐			อุทัมภาคิยสังโยชน์ ได้แก่ หมายเลข ๒,๔,๑๐

๒.๗ วิธีการละสังโยชน์

การละสังโยชน์ หมายถึง การทำโลภะ โทสะ และโมหะให้หมดไปจากจิตใจ การละสังโยชน์ สามารถกระทำได้ ๒ แนวทาง โดยเรียกชื่อว่าสังวรวินัยและปหานวินัย ในวินัย ๒ อย่างนี้ แต่ละอย่างแยกเป็น ๕ ประการ สังวรวินัยมี ๕ ประการ ได้แก่ ๑. สีสสังวร ๒. สติสังวร ๓. ญาณสังวร ๔. ขันติสังวร ๕. วิริยสังวร แม้ปหานวินัยก็มี ๕ ประการ ได้แก่ ๑. ตทังคปหาน ๒. วิกขัมภนปหาน ๓. สมุจเฉทปหาน ๔. ปฏิปัสสัทธิปหาน ๕. นิสสรณปหาน^{๑๕๕}

สังวรวินัย หมายถึง เครื่องป้องกันกายทุจริต วจีทุจริต และมโนทุจริต ที่ตนจะต้องป้องกัน และต้องกำจัดตามหน้าที่ของตน ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระสูตรต่าง ๆ มี ๕ ประเภท ดังนี้^{๑๕๖}

๑. สีสสังวร หมายถึง สังวรที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ว่า “ภิกษุเป็นผู้เข้าไปถึงแล้ว เป็นผู้เข้าไปถึงแล้วด้วยดี ด้วยปาติโมกข์สังวรนี้” ชื่อว่า สีสสังวร

๒. สติสังวร หมายถึง สำรวมด้วยสติ คือระมัดระวังมิให้ความยินดีในร้ายเกิดขึ้นในเวลา ที่เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ถูกต้องโณภูฏัพพะ รู้ธรรมารมณด้วยใจ โดยใจความก็ได้แก่ การเจริญวิปัสสนาภาวนา เป็นการใช้สติอย่างเต็มที่ ซึ่งได้แก่สัมมาสติในมรรค ๘^{๑๕๗} และสังวรที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุยอมรักษาจักขุนทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์” ชื่อว่า สติสังวร

๓. ญาณสังวร หมายถึง สำรวมด้วยปัญญา ได้แก่ สุตมยปัญญา จินตามยปัญญา และภวานามยปัญญา และสังวรที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า อชิตะกระแสนเหล่า

^{๑๕๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า ๒๙๙.

^{๑๕๖} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๕๕.

^{๑๕๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า ๓๗๔.

ใดในโลก สติเป็นเครื่องกั้นกระแสเหล่านั้นได้ เรากล่าวธรรมเครื่องป้องกันกระแสทั้งหลาย ปัญญา ปิดกั้นกระแสเหล่านั้นได้” นี้เรียกว่า ญาณสังวร

๔. ชั้นตีสังวร หมายถึง สำรวมด้วยชั้นตีสอง ได้แก่ ชั้นตีสอง คือ ตีติกาชั้นตีสอง อดทนด้วยอำนาจอดทน เช่น ทนต่อหนาว ต่อร้อน เป็นต้น ๑ ตบชั้นตีสอง อดทนจนเป็นเดชเผาภิเลสขั้นต่ำ ชั้นกลาง ให้เหือดแห้งไป ๑ อธิวาสนชั้นตีสอง อดทนด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนายังกิเลสให้หยุด ให้หลุดให้ขาด คือไม่ให้ก่อภพก่อชาติอีกต่อไป ๑^{๑๕๘} และสังวรที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุยอมเป็นผู้อดทนต่อความหนาวความร้อน” ชื่อว่า ชั้นตีสังวร

๕. วิริยสังวร หมายถึง สำรวมด้วยความเพียร ได้แก่ สัมมัปปธาน ความเพียรทั้ง ๔ คือ เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน ๑ เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้วให้เสื่อมไป ๑ เพียรบำเพ็ญภาวนากุศลให้มีขึ้นในตน ๑ เพียรรักษากุศลที่ตนได้บำเพ็ญมาแล้ว ให้ตั้งอยู่ และเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป ๑ และสังวรนี้ที่พระองค์ตรัสไว้ว่า “ภิกษุไม่รับกามวิตกที่เกิดขึ้น” ชื่อว่า วิริยสังวร สังวรเหล่านี้แม้ทั้งหมด ท่านเรียกว่าสังวร เพราะเป็นเครื่องป้องกันกายทุจริตและวจีทุจริตเป็นต้น ที่ตนต้องป้องกันและต้องกำจัดตามหน้าที่ของตน เรียกว่า วินัย เพราะเป็นเครื่องกำจัดกายทุจริตและวจีทุจริตเป็นต้น ที่ตนต้องป้องกันและต้องกำจัดตามหน้าที่ของตน สังวรวินัยพึงทราบว่าเป็น ๕ ประการ ด้วยอาการอย่างนี้

ส่วนปหานวินัยนี้ ชื่อว่าเป็นเครื่องละองคั้น ๆ เพราะเป็นปฏิบัติในวิปัสสนาญาณทั้งหลายมีการกำหนดนามรูปเป็นต้นด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ๆ ดุจการกำจัดความมืดด้วยแสงแห่งประทีป ปหานวินัยนี้มี ๕ ประเภท ดังนี้

๑. ตทังคปหาน หมายถึง การปหานด้วยองคั้น ๆ หมายความว่า ปหานไปชั่วขณะหนึ่ง ๆ เช่น ขณะฟังเทศน์ ขณะนั่งเจริญพุทธคุณ ธรรมคุณ สังฆคุณ ขณะบริกรรมบทพระกรรมฐานบทใดบทหนึ่ง เช่น พุทโธ หรือ พองหนอ ยุบหนอ เป็นต้น ถ้าทำถูกหลักคือพร้อมไปด้วยองค์ ๓ ได้แก่ มีความเพียรตั้งใจทำ ๑ มีสติระลึกรู้ได้อยู่เสมอ ๑ มีสัมปชัญญะรู้ตัวอยู่ทุกขณะ ๑ จิตจะหลุดพ้นไปด้วยองค์ของพระธรรมนั้นจริง หลุดพ้นอย่างนี้เพียงชั่วขณะเท่านั้น^{๑๕๙} การละอกุศลธรรมด้วยกุศลธรรมอันเป็นองค์ที่ตรงกันข้ามกับองคั้น ๆ เพราะเป็นปฏิบัติในวิปัสสนาญาณทั้งหลาย มีการกำหนดนามรูปเป็นต้นด้วยวิปัสสนาญาณนั้น ๆ เหมือนการกำจัดความมืดด้วยแสงแห่งประทีป ฉะนั้น ได้แก่ การละด้วยองคั้น ๆ มีดังนี้

๑. ละสักกายทิฏฐิด้วยการกำหนดนามรูป
๒. ละทิฏฐิที่ไม่มีเหตุหรือมีเหตุไม่สม่าเสมอด้วยการกำหนดถือปัจจัย

^{๑๕๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๗๕.

^{๑๕๙} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๘๐๑.

๓. ละภาวะแห่งความสงสัยด้วยการข้ามพ้นความสงสัย โดยส่วนภายหลังแห่งการกำหนดถือปัจจัยนั้นเท่านั้น
๔. ละความยึดมั่นว่าเราของเราด้วยการพิจารณาเป็นกลาป (กลุ่ม, ก้อน)
๕. ละความกำหนดหมายในอมรรคว่าเป็นมรรคด้วยการกำหนดทั้งมรรคและอมรรค
๖. ละความเห็นว่าเขาตสุญด้วยการเห็นความเกิดขึ้น
๗. ละความเห็นว่าเขาเที่ยงด้วยการเห็นความเสื่อมไป
๘. ละความกำหนดหมายในสิ่งที่น่ากลัวว่าเป็นสิ่งที่ไม่น่ากลัวด้วยการเห็นว่าเป็นสิ่งที่น่ากลัว
๙. ละความกำหนดหมายว่าไม่น่ายินดีด้วยการเห็นโทษ
๑๐. ละความกำหนดหมายว่าน่ายินดีด้วยนิพพิทานุปัสสนา คือ การตามพิจารณาเห็นความน่าเบื่อหน่าย
๑๑. ละความเป็นผู้ไม่ประสงค์จะหลุดพ้นด้วยความรู้ว่าตนประสงค์จะหลุดพ้น
๑๒. ละความเพ่งเล็งด้วยอุเบกขาญาณ
๑๓. ละภาวะแห่งปฏิโลม คือ การพิจารณาทวนลำดับในธรรมฐิติและนิพพานด้วยอนุโลมญาณ คือ การพิจารณาตามลำดับ
๑๔. ละความยึดมั่นสังขารนิมิตด้วยโคตรภูญาณ

๒. วิกขัมภนปหาน ปหานด้วยการข่มไว้ หมายความว่า ข่มกิเลสไว้ด้วยองค์ของฌานทั้ง ๕ ผู้ที่ข่มไว้ได้อย่างนี้ ต้องเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุปฐมฌาน ทุติฌาน เป็นต้นก่อน องค์ฌาน ๕ นั้น คือ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา เป็นคู่ปรับกับกิเลสชั้นกลาง คือ นีวรณ ได้แก่ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิตระ อุทธัจจะ กุกกัจจะ วิจิกิจฉา เมื่อปฏิบัติธรรมคือเจริญสมถกรรมฐาน จนได้บรรลุฌานอย่างนี้ ชื่อว่า หลุดพ้นจากการปหานกิเลสด้วยการข่มไว้เพียงชั่วคราว ดุจเอาหินทับหญ้าไว้เท่านั้น กิเลสยังมีอยู่ กิเลสยังไม่หมดตามเสื่อเมื่อใด เมื่อนั้น ก็พาให้ได้รับทุกข์อีก เหมือนกับต้นอุตพิช ถ้ารากยังมีอยู่ ก็จะต้องมีดอกออกมาส่งกลิ่นเหม็นต่อไปอีกฉนั้นนั้น ความหลุดพ้นเช่นนี้ยังเป็นโลกียะอยู่^{๑๖๐} อนึ่ง การละธรรมมีนิวรณเป็นต้นนั้น ๆ ด้วยสมามีอุปจารสมาธิเป็นต้น โดยการห้ามภาวะแห่งนิวรณที่เป็นไป เหมือนการแหวกสาหร่ายบนผิวน้ำด้วยการใช้หม้อจ้วงตัก หมายถึง การละสังโยชน์โดยข่มนิวรณทั้งหลายไว้ แห่งโยคีผู้เจริญปฐมฌาน นิวรณทั้งหลายย่อมไม่ท่วมทับจิตทั้งก่อนและหลังแห่งฌาน กล่าวคือ ก่อนอัปปนาฌานจิตเกิด อุปจารฌานเริ่มทำ

^{๑๖๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า ๘๐๑.

การข่มนิวรรณ์ให้สงบลงแล้ว และหลังออกจากฌานใหม่ๆ นิวรรณ์ทั้งหลายยังไม่พุ้งขึ้นในจิต ในมหาภูทิกแสดงว่า “พอออกจากฌานแล้วนิวรรณ์เป็นไปอีก”

๓. สมุจเฉทปหาน หลุดพ้นโดยเด็ดขาด ด้วยอำนาจแห่งอริยมรรค หมายความว่าอนุสัยกิเลสที่นอนดองอยู่ในชั้นธสันดาน จะหลุดออกไปได้ ต้องอาศัยปัญญาชั้นสูงสุดเหนือโลกทั้ง ๓ คือเหนือกามโลก เหนือรูปโลก เหนืออรูปโลก ได้แก่โลกุตตรปัญญานั้นเอง ปัญญาชั้นนี้จะเกิดขึ้นได้โดยวิธีเดียวเท่านั้น คือ เจริญวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดกาย เวทนา จิต ธรรม เมื่อปฏิบัติถูกต้องแล้วจะเกิดปัญญาขึ้นมาโดยลำดับ นับตั้งแต่โลกียะจนถึงโลกุตระ อนึ่ง การละสังโยชน์ในสันดานของตนที่จัดเข้าในสมุทัย ซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยนัยเป็นต้นว่า เพราะละทวิภวัญญูทั้งหลาย โดยภาวะที่ไม่ให้เป็นไปได้อย่างเด็ดขาดเพราะความเป็นมรรคนั้น เหตุที่ภิกษุเจริญอริยมรรคทั้งสี่” หมายถึง การละธรรมทั้งหลายมีสังโยชน์เป็นต้น ด้วยอริยมรรคญาณอย่างที่เหมาะสมกลับไปอีกไม่ได้ ดุจการละหรือการทำลายไปแห่งต้นไม้ที่ถูกสาย ฟาฟาดสมุจเฉทปหานย่อมมีแก่พระโยคาวจรผู้เจริญอนาคามีมรรค คือ มรรคที่ให้ถึงความสิ้น คือ นิโรธ อันเป็นโลกุตระในปหาน ๓ อย่างที่กล่าวมานี้ สมุจเฉทปหานอย่างเดียวกันนั้น ที่ประสงค์เอาในปหานกิจนี้

ปัญญาในมัคคจิตทั้ง ๔ อันเป็นการละแบบสมุจเฉทปหานนั้น โสดาปัตติมัคคจิตละโลกมูลจิตที่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความสงสัย สกทาคามีมัคคจิตละกิเลสที่เหลือให้มีกำลังเบาบางลง อนาคามีมัคคจิตละโทสมูลจิตทั้ง ๒ ดวง อรหัตตมัคคจิต และโลกมูลจิตที่ไม่ประกอบด้วยความเห็นผิด ๔ ดวง และโมหมูลจิตที่ประกอบด้วยความฟุ้งซ่าน ๑ ดวง รวมมัคคจิต ๔ ละอกุศลจิตได้ ๑๒ ดวง จึงไม่มีโอกาสเกิดขึ้นอีกเลย เพราะถูกละอย่างสิ้นเชิงด้วยมัคคจิตทั้ง ๔ เหมือนกับการถอนราก ถอนโคนต้นไม้ ไม่มีโอกาสที่จะงอกขึ้นมาได้อีก

๔. ปฏิปัสสทธิปหาน แปลว่า ปหานให้หลุดพ้นอย่างสงบระงับ หมายความว่า กิเลสไม่อาจกลับมาพุ้งฟูได้อีกแล้ว ภพชาติก็น้อยลงไปมากแล้ว อย่างมากก็เหลือเพียง ๗ ชาติเท่านั้น เป็นโลกุตระอยู่เหนือโลกทั้ง ๓ คือ เหนือกามโลก เหนือรูปโลก เหนืออรูปโลก โดยองค์ธรรม หมายถึงการที่กิเลสทั้งหลายสงบระงับไปในขณะแห่งผลญาณ

๕. นิสสรณปหาน แปลว่าปหานให้หลุดพ้นโดยสลัดออกไม่มีเหลือ ได้แก่ละสังโยชน์และปหานอนุสัยกิเลสได้โดยเด็ดขาด ด้วยไม่มีกิเลสเหลืออยู่เป็นเชื้อที่จะก่อภพก่อชาติอีกต่อไปด้วย เป็นอันว่ากิจที่ควรทำได้ทำสำเร็จแล้ว พรหมจรรย์ได้อยู่จบแล้ว กิจอื่นที่ต้องทำไม่มีอยู่อีกเลย หมายถึง พระนิพพานอันละเอียดประณีตแต่งทั้งปวงได้แล้ว เพราะสลัดกิเลส เครื่องปรุงแต่งทั้งปวงออกได้แล้ว

อุบายเป็นเครื่องละสังโยชน์ หมายถึง หลักธรรมสำหรับปฏิบัติเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการละสังโยชน์ ในอัมมททายาทสูตร พระสารีบุตรได้แสดงมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งเป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อ

นิพพานว่าเป็นอุบายเป็นเครื่องละสังโยชน์ โดยท่านกล่าวว่า โลภะ โทสะ และโมหะเป็นบาป มัชฌิมาปฏิปทา มีอยู่เพื่อละโลภะ โทสะ และโมหะเป็นปฏิปทา ก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน มัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นข้อปฏิบัติที่ก่อให้เกิด จักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

๒.๘ ประเภทของอริยบุคคลตามนัยของการละสังโยชน์

อนึ่งสังโยชน์ ๑๐^{๑๖๑} สามารถแบ่งออกเป็นโอรัมภาคิยสังโยชน์ เป็นสังโยชน์ที่ถูกประหาร ด้วยมรรคเบื้องต้น ๓ และอุทัมภาคิยสังโยชน์ เป็นสังโยชน์ที่ถูกประหารด้วยอรรถตมมรรค^{๑๖๒}

โอรัมภาคิยสังโยชน์

๑. สักกายทิฏฐิ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน

๒. วิจิกิจฉาสังโยชน์ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ ความสงสัยลังเลใจใน สิ่งที่ควรเชื่อ

๓. สีลัพพตปรามาสสังโยชน์ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ การปฏิบัติผิด องค์ธรรม

๔. กามฉันทสังโยชน์ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ ความพอใจในกาม ความกำหนัดติดอยู่ในกามคุณ

๕. พยาบาทสังโยชน์ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ ความคิดปองร้าย อุทัมภาคิยสังโยชน์

๖. รูปราคสังโยชน์ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ ความกำหนัดติดใจอยู่ อารมณ์แห่งรูปฌาน

๗. อรูปราคสังโยชน์ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ ความกำหนัดติดใจอยู่ อารมณ์แห่งอรูปฌาน

๘. มานสังโยชน์ แปลว่า กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ มานะ ความเยอหยิ่งถือ ตัว

๙. อุทธัจจสังโยชน์ กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ ความฟุ้งซ่าน

๑๐. อวิชชาสังโยชน์ กิเลสเป็นเครื่องผูกสรรพสัตว์ไว้ คือ ความโง่ความหลง ไม่รู้ตาม ความเป็นจริง

ดังนั้น เพื่อจะไม่ให้สังโยชน์เหล่านี้ผูกไว้ได้ มีอยู่วิธีเดียวเท่านั้น คือ การเจริญวิปัสสนา ภาวนาจนได้มรรค ผล นิพพาน^{๑๖๓} สังโยชน์เหล่านี้จะผูกไว้ไม่ได้เลย เพราะละได้โดยเด็ดขาดแล้ว

^{๑๖๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า ๙๔๑-๙๔๒.

^{๑๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔๒-๙๔๔.

ดังนั้นเมื่ออารมณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นแล้ว จำต้องมีสติกำหนดรู้เพื่อปลดลอควิชาสังโยชน์ สิ่งที่อยู่เจริญวิปัสสนาภาวนาควรรู้ คือ

๑. สังโยชน์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นโดยประการใด ก็รู้ประการนั้น เช่น ขณะตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น ลิ้นได้รส กายถูกเย็นร้อนอ่อนแข็ง^{๑๖๔} สังโยชน์ที่ยังไม่เกิดก็สามารถเกิดขึ้นได้แน่นอน อย่างนี้ผู้ปฏิบัติต้องรู้ และเมื่อรู้แล้วต้องลงมือปฏิบัติด้วยสติ คือ เวลาตาเห็น ภาวนาว่า เห็นหนอ ให้อยู่แค่เห็นเท่านั้น อย่าให้เลยไปถึงสมมติบัญญัติ คือให้สติจับอยู่แค่ปรมาัตถ์อย่างเดียว

๒. สังโยชน์ที่เกิดขึ้นแล้ว ละได้ด้วยประการใด ก็ให้รู้ประการนั้น เช่น การละด้วยตทังคปหาน วิกขัมภนปหาน คือ เป็นเพียงละด้วยองค์ของกรรมฐานข้อใดข้อหนึ่ง เช่น พอง-ยุบ เป็นต้น หรือ ละได้ด้วยอำนาจแห่งฌาน เป็นต้น การละโดยวิธีนี้สังโยชน์ยังกำเริบได้ เพราะยังไม่ละโดยเด็ดขาด สิ่งนี้ผู้ปฏิบัติควรทราบ

๓. สังโยชน์ที่ละแล้วไม่เกิดอีกต่อไป ด้วยประการใด ก็รู้ประการนั้น หมายความว่า สังโยชน์ทั้ง ๓ คือ สักกายทิฏฐิ ๑ วิจิกิจฉา ๑ สีสัพพตปรามาส ๑ จะไม่เกิดอีกเลยด้วยอำนาจแห่งโสดาปัตติมรรค^{๑๖๕}

ส่วนกามราคสังโยชน์และพยาบาทสังโยชน์อย่างละเอียด จะไม่เกิดอีกด้วยอำนาจแห่งอนาคามีมรรค^{๑๖๖}

ทั้งโอรัมภาคิยสังโยชน์ และอุทัมภาคิยสังโยชน์จะไม่เกิดอีก ด้วยอำนาจแห่งอรหัตตมรรค^{๑๖๗}

ตารางที่ ๒ แสดงการละสังโยชน์ของพระอริยบุคคลในแต่ละระดับ

พระอริยบุคคล	สังโยชน์ที่ละได้
๑. พระโสดาบัน	๑. สักกายทิฏฐิ ๒. วิจิกิจฉา ๓. สีสัพพตปรามาส
๒. พระสกทาคามี	๑. สักกายทิฏฐิ

^{๑๖๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๗-๒๘/๒๕-๒๖.

^{๑๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๑๗/๑๑๕.

^{๑๖๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๑/๒๑.

^{๑๖๖} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๑/๔๕๘.

^{๑๖๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนากรรมฐาน, หน้า ๙๔๓-๙๔๔.

<p>๓. พระอนาคามี</p>	<p>๒. วิจิกิจฉา</p> <p>๓. สีลัพพตปรามาส</p> <p>๔. และทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบาง</p> <p>๑. สักกายทิฏฐิ</p> <p>๒. วิจิกิจฉา</p> <p>๓. สีลัพพตปรามาส</p> <p>๔. กามราคะ</p> <p>๕. ปฏิฆะ</p>
<p>๔. พระอรหันต์</p>	<p>ผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส สามารถละสังโยชน์ได้ทั้ง โอรัมภาคิยสังโยชน์ และอุทัมภาคิยสังโยชน์</p>

กล่าวโดยสรุป การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา มี ๔ ชั้น จัดเป็น ๔ คู่ คือ มรรค ๔ ผล ๔ ดังนี้

๑. การบรรลุธรรมระดับที่ ๑ เรียกว่าพระโสดาบัน หมายถึงผู้เข้าถึงกระแสสมรรคหรือผู้เดินตามทางถูกต้องอย่างแท้จริง คือ ปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริงแล้ว การบรรลุธรรมระดับนี้ผู้ได้บรรลุทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส การบรรลุขั้นนี้ระดับมรรคเรียกว่าโสดาปัตติมรรค เป็นขั้นผลเรียกว่า โสดาปัตติผล พระอริยบุคคลผู้บรรลุธรรม มีชื่อว่า พระโสดาบัน

๒. การบรรลุธรรมระดับที่ ๒ เรียกว่า พระสกทาคามี หมายถึงผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้งเดียวก็สามารถกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในชั้นศีล ทำได้พอประมาณในชั้นสมาธิและปัญญา นอกจากนี้สามารถทำสังโยชน์ ๓ อย่างคือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส ให้หมดสิ้นไป และยังทำราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง การบรรลุธรรมระดับนี้ เป็นขั้นมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ขั้นผลเรียกว่า สกทาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่า พระสกทาคามี หรือ พระสกิทาคามี

๓. การบรรลุธรรมระดับที่ ๓ เรียกว่า พระอนาคามี หมายถึงผู้จะปรินิพพานในที่ผุดเกิดขึ้นไม่เวียนกลับมาอีก ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้ เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีลสมาธิ ทำได้

พอประมาณในปัญญา นอกจากละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างดังกล่าวแล้ว ยังสามารถละกามราคะและ
 ปฏิฆะ การบรรลुरुทธรมระดับนี้เป็นขั้นมรรคเรียกว่า อนาคามีมรรค ชั้นผลเรียกว่า อนาคามีผล พระ
 อริยบุคคลผู้ได้บรรลุมิชื่อว่าพระอนาคามี

๔. การบรรลुरुทธรมระดับที่ ๔ เรียกว่า พระอรหันต์ เป็นระดับสุดท้าย ผู้ได้บรรลुरुทธรม
 ระดับนี้เป็นผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส สามารถทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สามารถ
 ละกิเลสได้อีก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทธัจจะ และอวิชชา การบรรลुरुทธรมระดับนี้
 เป็นขั้นมรรคเรียกว่า อรหัตตมรรค ชั้นผลเรียกว่า อรหัตตผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมิชื่อว่า
 พระอรหันต์^{๑๖๘}

สรุป การบรรลुरुทธรม หมายถึง การเข้าถึงโลกุตตรธรรม ๙ คือ มรรค ๔ ผล ๔
 และนิพพาน ๑ อย่างไม่อย่างหนึ่งโดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมถภาวนาและ
 วิปัสสนาภาวนา ตามหลัก สติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้ กาย เวทนา จิต และธรรม ให้เห็นเป็นไตร
 ลักษณะตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณ แก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถิ ผู้ปฏิบัติสามารถละ
 สังโยชน์ และอนุสัยต่าง ๆ ได้ตามกำลังของมรรค สามารถบรรลุมรรคผลนิพพาน สำเร็จเป็น
 พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระ
 อรหันต์ตามลำดับ

ในการปฏิบัติธรรมนั้น ปัญหาเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยเฉพาะความพร้อม
 หรือแก่กล้าของอินทรีย์ต่าง ๆ บางคนอาจเวลาในการปฏิบัติไม่ต้องมากก็ประสบความสำเร็จ
 โดยง่าย บางคนอาจปฏิบัติธรรมต้องใช้เวลานาน แต่พยายามฝึกปฏิบัติไปสบาย ๆ ก็สำเร็จ บางคน
 ทั้งฝึกปฏิบัติยากลำบาก ทั้งต้องใช้เวลายาวนาน จึงสำเร็จบางคนจะพากเพียรปฏิบัติอย่างไรก็ไม่
 อาจประสบความสำเร็จเลยโดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการปฏิบัติเพื่อมรรคเบื้องสูง ซึ่งในการ
 ปฏิบัติ ผู้ปฏิบัติต้องอาศัยการปฏิบัติตามหลักสติปัฏฐาน ๔ เพื่อให้ได้บรรลุนิพพาน ๑๖ ตามลำดับ
 และผลของการบรรลुरुทธรมนั้นมี ๔ ระดับ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และ
 อรหัตตผล ซึ่งผลของการบรรลुरुทธรมแต่ละระดับ สามารถจัดสังโยชน์ได้ตามลำดับ โดยมีมรรคมี
 องค์ ๘ เป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อนิพพานเป็นอุบายเครื่องละสังโยชน์ ในพระพุทธศาสนาเรียก
 บุคคลผู้บรรลुरुทธรมวิเศษมีโสดาปัตติมรรคเป็นต้นว่า “พระอริยบุคคล” ซึ่งผู้วิจัยมีความสนใจศึกษา
 เฉพาะพระอนาคามีบุคคล เหตุผลดังได้แสดงไว้แล้วในบทที่ ๑

^{๑๖๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับขยายความ, (กรุงเทพมหานคร:
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๒๘๖.

การเจริญวิปัสสนาภาวนาถือเป็นกระบวนการที่สำคัญในทางปฏิบัติ ซึ่งผู้ปฏิบัติจะต้องกำหนดรูปนามเป็นอารมณ์อย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งสามารถทำลายตัณหาและเกิดปัญญา ที่เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง ปัญญาดังกล่าว มิได้เป็นปัญญา ที่เกิดจากการคิด การพิจารณาหาเหตุผล แต่เป็นปัญญาที่เกิดจากการฝึกอบรมและการลงมือปฏิบัติ ปัญญาที่เกิดจากการภาวนานี้ ก่อให้เกิดความรู้แจ้งแทงตลอดในรูปนามและสรรพสิ่งทั้งหลายว่ามีความเป็นทุกข์ ไม่เที่ยงและไม่มีตัวตน ปัญญาที่เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง อันจะนำไปสู่ความพ้นทุกข์ ในพระศนะของการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ปัญญาในที่นี้คือ วิปัสสนาญาณ ซึ่งทำให้ ผู้ปฏิบัติบรรลุมรรค ผล นิพพานได้ในที่สุด

บทที่ ๓

หลักธรรมและหลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การปฏิบัติกรรมฐานนั้น มี ๒ วิธี คือ สมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน กล่าวคือ การปฏิบัติสมถกรรมฐานมีอารมณ์อยู่ ๔๐ อย่าง เป็นวิธีการฝึกจิตให้สงบได้เท่านั้นไม่สามารถที่จะบรรลุผลนิพพานได้ ส่วนการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานนั้น เป็นการฝึกจิตให้เกิดความรู้เท่าทันในสภาวะธรรมที่มีอยู่จริง จนสามารถหยั่งเห็นไตรลักษณ์ก็จะทำให้บรรลุผลนิพพานได้จริง แต่อย่างไรก็ตามกรรมฐานทั้งสองนี้สามารถที่จะปฏิบัติควบคู่กันไป โดยเฉพาะวิปัสสนากรรมฐาน ถือว่าเป็นหัวใจของการปฏิบัติ เมื่อสามารถทำวิปัสสนาญาณให้แจ้งได้แล้ว การบรรลุผลจึงจะเกิดขึ้น ด้วยความสำคัญเช่นนี้ ผู้วิจัยจึงได้กำหนดหัวข้อในการศึกษาไว้ดังนี้

๓.๑ หลักธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อการบรรลุธรรม

๓.๒ หลักการปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอรหันต์

๓.๑ หลักธรรมในการเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อการบรรลุธรรม

ความหมายของวิปัสสนา

ความหมายของวิปัสสนา คือ ปัญญาในการพิจารณาอารมณ์แล้วเห็นความดับ ชื่อว่า วิปัสสนาญาณ คือ จิตมีรูปเป็นอารมณ์เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ผู้ปฏิบัติพิจารณาอารมณ์นั้น ๆ แล้วเห็นการดับไปแห่งจิตนั้น คือ พิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง เห็นโดยความเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ย่อมเบื่อหน่าย ไม่ยินดี ย่อมคลายกำหนด ทำราคะให้ดับ ไม่ให้เกิด เมื่อพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ย่อมละนิจจสัญญาได้ เห็นโดยความเป็นทุกข์ ย่อมละสุขสัญญาได้ เมื่อพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา ย่อมละอัตตสัญญาได้ เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมละนันทิ (ความยินดี) ได้เมื่อคลายกำหนด^๑ ปัญญามี ๓ ระดับ ปัญญาที่รู้สภาวะรูปนาม (ยังไม่ใช้วิปัสสนาแท้) ปัญญา ที่รู้ไตรลักษณ์ (เป็นวิปัสสนาแท้) ปัญญาที่รู้ในนิพพาน

คำว่า วิปัสสนา ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก หมายถึง ปัญญา กริยาที่รู้ชัด ความวิจย ความเลือกสรร ความวิจยธรรม ความที่กำหนดหมาย ความเข้าไปกำหนด ความเข้าไปกำหนดเฉพาะภาวะที่รู้ ภาวะที่ฉลาด ภาวะที่รู้ละเอียด ความรู้แจ้ง ความค้นคิด ความใคร่ครวญ ปัญญาเหมือนแผ่นดิน ปัญญาเครื่องทำลายกิเลส ปัญญาเครื่องนำทาง ความเห็นแจ้ง ความรู้ชัด ปัญญาเหมือนปฏัก อินทรีย์

^๑ ชุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๑/๘๒.

คือ ปัญญา ปัญญาพละ ปัญญาเหมือนศาตรา เป็นเหมือนปราสาท แสงสว่าง คือ ปัญญา ปัญญาเหมือนประทีป ปัญญาเหมือนดวงแก้ว ความไม่หลง ความวิจยธรรม ชื่อว่า สัมมาทิฐิ เรียกว่า ปัญญาหรือวิปัสสนา^๒

วิปัสสนา แปลว่า ปัญญาเยี่ยมชมพิจารณาเห็นรูปนามโดยอาการต่าง ๆ ด้วยอำนาจแห่งความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ปัญญานั้น ชื่อว่า วิปัสสนา^๓ “วิปัสสนา” (วิ+ทิส+เพกขเน+ยุ+อา) วิปัสสนา ปัญญาที่เห็นสภาพธรรมต่าง ๆ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น ในสังขาร ชื่อว่า วิปัสสนา^๔ คำ วิปัสสนา วิเคราะห์ศัพท์คำว่า วิปัสสนา มาจากคำว่า วิ+ปัสสนา ซึ่ง วิ แปลว่าวิเศษ (ญาณที่ข้ามโคตร ปุถุชน ได้มรรค ได้ผล) แจ้ง (นาม-รูป) ต่าง ๆ (นาม-รูป ปรากฏเป็นไตรลักษณ์)^๕ ในอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี ให้ความหมายของคำว่าวิปัสสนา ไว้ดังนี้

วิปัสสนา มีความหมายว่า ความเห็นแจ้ง คือ เห็นตรงตามความเป็นจริงของสภาพธรรม ปัญญาที่เห็นไตรลักษณ์ อันให้ถอนความหลงผิด รู้ผิด ในสังขารเสียได้ การอบรมปัญญาให้เกิด ความเห็นแจ้งรู้ชัดสถานะของสิ่งทั้งหลายตามที่มันเป็น^๖

วิปัสสนา หมายถึง วิปัสสนาญาณ ความเห็นแจ้งธรรมด้วยปัญญาอันยิ่ง ที่กำหนดรู้สังขาร คือ ปัญญาอันยิ่งและความเห็นแจ้งในธรรม คือ เบญจขันธ์ คัมภีร์วิมุตติมรรคให้ความหมายว่า ชั้น หมายถึง ประเภทหรือกลุ่มมี ๕ ประเภทหรือ ๕ กลุ่ม คือ รูป (สิ่งสามารถเห็นได้) เวทนา (ความรู้สึก) สัญญา (ความจำได้หมายรู้) สังขาร (การปรุงแต่ง) วิญญาณ (ความรู้)^๗

๓.๑.๑ หลักการเจริญสติปัฏฐาน ๔

๑. ความหมายสติปัฏฐาน

คำว่า “สติปัฏฐาน” มาจากคำว่า สติ โดยรูปศัพท์และความหมาย คือ การระลึกรู้ ปฏฐาน โดยรูปศัพท์และความหมาย คือ เข้าไปตั้งไว้ สติปัฏฐาน หมายถึง การระลึกรู้ที่เข้าไป ตั้งไว้ในกองรูป เวทนา จิต และสภาพธรรม อีกความหมายนัยหนึ่ง หมายถึง การระลึกรู้อย่าง มั่นคง

^๒ อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๓๑/๓๐.

^๓ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทฺธิ), **วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทประยูรวงศ์พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๖.

^๔ พระมหาสมปอง มุทีโต, **อภิธานวรรณนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทประยูรวงศ์พรีนติ้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๑๑.

^๕ พระอัครคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ), **พจนานุกรม บาลี-ไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๔๑๖.

^๖ พระพรหมคุณมรรณ (ปอ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส.อาร์.พรีนติ้ง โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๗๓.

^๗ พระอุปติสสเถระ, **วิมุตติมรรค**, แปลโดยพระราชวรมนี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๒๒๙.

ในกองรูป เวทนา จิต และธรรม^๘

๒. สัมปยุตตธรรมของสติปัฏฐาน

พระพุทธดำรัสในมหาสติปัฏฐานสูตร แม้จะปรากฏเพียงพระดำรัส “สติ” แต่พระองค์ได้ตรัสสัมปยุตตธรรม คือ ธรรมที่เกิดร่วมกับสติไว้ต่อมาว่า อาตปปี สมปชาโน สติมา อาตปปี แปลว่า ความเพียรเผากิเลส โดยองค์ธรรม คือ วิริยเจตสิกธรรม สมปชาโน แปลว่า มีปัญญาหยั่งเห็น โดยองค์ธรรม คือ ปัญญาเจตสิกธรรม และมีสติ แปลว่า ระลึกรู้ โดยองค์ธรรม คือ สติเจตสิก นอกจากธรรม ๓ ประการนั้น ยังแสดงสมาธิไว้โดยอ้อม^๙ เพราะเมื่อมีสติอย่างต่อเนื่อง ย่อมทำให้เกิดสมาธิ และเป็นเครื่องพัฒนาปัญญาให้แก้ล้าขึ้นตามลำดับ ดังนั้น ธรรมทั้ง ๔ ประการ คือ วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา จึงเป็นธรรมองค์ประกอบในการเจริญสติปัฏฐาน กล่าวคือ

วิริยะ ทำให้ผู้ปฏิบัติจดจ่อในรูปนามปัจจุบัน ด้วยความเพียรทางกายและใจ

สติ เป็นเครื่องระลึกรู้ ตามกำหนดรูปนามอย่างต่อเนื่องไม่ขาดช่วง

สมาธิ ทำให้จิตแนบชิดตั้งมั่นอยู่ในสภาวะธรรมที่กำหนดรู้ด้วยสติ จัดเป็นวิปัสสนา-
ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะในวิปัสสนา

ปัญญา ทำให้หยั่งเห็นลักษณะพิเศษของสภาวะธรรมแต่ละอย่างได้อย่างชัดเจนว่า มีเพียงรูปนาม ที่ไม่ใช่บุคคล เรา ของเรา หรือบุรุษ สตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม

๓. หลักการปฏิบัติสติปัฏฐาน

“สัมปยุตตธมฺเมสุ ปมฺชา ปชานา หุตฺวา กายาทีสุ อารมฺมณฺสุ ติฏฺฐตีติ ปฏฺฐานํ” แปลความว่า “ธรรมใดเป็นหัวหน้า คือ เป็นประธานในสัมปยุตตธรรมทั้งหลายแล้วตั้งอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย มีกาย เป็นต้น ธรรมนั้น ชื่อ ปฏฺฐานํ” และ “สติ เอว ปฏฺฐานนฺติ สติปฏฺฐานํ” แปลความว่า “สตินั้นแหละ เป็นประธานในสัมปยุตตธรรมทั้งหลายแล้วตั้งอยู่ในอารมณ์ทั้งหลาย มี กาย เป็นต้น ธรรมนั้น จึงชื่อว่า สติปัฏฐาน”^{๑๐}

สรุปได้ว่า สติปัฏฐานสูตรนี้ เป็นอารมณ์ได้ทั้งสมถะ และ วิปัสสนา คือ ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐานมี อิริยาบถบรรพ สัมปชัญญะบรรพ และ ธาตุบรรพ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนาล้วน

^๘ พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๒๔-๒๕.

^๙ พระมหากัจจายนเถระ, เนตติหารัตถทีปนี อุปลาร และ นย, แปลโดย พระธัมมานันทเถระ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๕๔.

^{๑๐} พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ, ปรมัตถโชติกะ, ปริจเฉทที่ ๓ และปริจเฉทที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสัทธัมมะโชติกะ), หน้า ๑๓๐.

อานาปานบรรพ เป็นวิปัสสนาเจ็ดด้วยสมณะ ส่วนปฏิกุลบรรพ และอสุภบรรพ ต้องเจริญสมณะเสียก่อนแล้วจึงยกขึ้นสู่วิปัสสนาภายหลัง สำหรับเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน, จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน และอัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน เป็นวิปัสสนาล้วน ๆ ถึงอย่างไรก็ตาม สติปัฏฐาน ๔ เป็นสมณะหรือวิปัสสนา อยู่ที่การปฏิบัติถ้าเป็นไปเพื่อความสงบเป็นสมณะ แต่ถ้าเป็นไปเพื่อปัญญาคือวิปัสสนาการปฏิบัติในองค์กรรมฐานนั้น ๆ เพียงองค์เดียวก็สามารถปฏิบัติได้จนถึงบรรลุธรรม บรรลุมรรคผลนิพพานได้

๔. วิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน

สติปัฏฐาน ๔ ที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร จัดเป็นหลักสัมมาสติ ดังพระพุทธดำรัสเกี่ยวกับสัมมาสติไว้หลายแห่ง^{๑๑} ดังนี้

๑) พิจารณาเห็นกายในกาย มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชมาและโทมนัสในโลกเสียได้

๒) พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชมา และโทมนัส ในโลกเสียได้

๓) พิจารณาเห็นจิตในจิต มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชมาและโทมนัส ในโลกเสียได้

๔) พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย มีความเพียร มีสติสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชมาและโทมนัส ในโลกเสียได้

สัมมาสติ ตามพระพุทธดำรัสดังกล่าว คือ หลักสติปัฏฐาน ๔ ที่พระพุทธองค์ ตรัสไว้โดยวิธีการปฏิบัติ ในมหาสติปัฏฐานสูตร มีใจความโดยสรุป ดังนี้^{๑๒}

๑. กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การกำหนดรู้ก่องรูปร่างเป็นเพียงก่องรูปร่าง ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือ สตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกออกเป็น ๖ หมวดใหญ่ และ ๑๔ หมวดย่อย^{๑๓}

๑.๑ หมวดอานาปานปัพพะ จัดเป็นอานาปานสติ คือ ไปในที่สงัด นั่งขัดสมาธิ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก โดยอาการต่าง ๆ

๑.๒ หมวดอิริยาบถปัพพะ การกำหนดรู้อิริยาบถใหญ่ทั้ง ๔ คือ ยืน เดิน นั่ง นอน เป็น การกำหนดอิริยาบถ คือ เมื่อยืน เดิน นั่ง นอน หรือ ร่างกายอยู่ในอาการอย่างไร ๆ ก็รู้ชัดในอาการที่

^{๑๑} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๙๙/๓๔๙., ม.ม. (ไทย) ๑๒,๑๔๙/๑๒๔., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๐๔/๔๕๔.

อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๑๖๙/๑๓๗.

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม**, หน้า ๘๑๐-๘๑๓.

^{๑๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **มหาสติปัฏฐานสูตร ทางสู่พระนิพพาน** หน้า ๒๒-๒๓

เป็นอยู่นั้น ๆ

๑.๓ หมวดสัมปชัญญูปพะ คือ สร้างสัมปชัญญะ คือ ความรู้ตัว ในการทำทุกอย่าง และความเคลื่อนไหวทุกอย่าง เช่น การก้าวเดิน การเหลียวมอง การเหยียดมือ นุ่งห่มผ้า กิน ดื่ม เคี้ยว ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ การตื่น การหลับ การพูด การนิ่ง เป็นต้น

๑.๔ หมวดปฏิกลมนสิการปัพพะ คือ พิจารณาร่างกายของตน ตั้งแต่ศีรษะจรดปลายเท้า ซึ่งมีส่วนประกอบที่ไม่สะอาดต่าง ๆ มากมายรวม ๆ อยู่ด้วยกัน

๑.๕ หมวดธาตุนนิการปัพพะ คือ พิจารณาร่างกายของตน โดยให้เห็นแยกประเภทเป็นธาตุ ๔ แต่ละอย่าง ๆ จัดอยู่ในหมวดธาตุนนิการปัพพะ

๑.๖ หมวดนวิสวธิกาปัพพะ คือ มองเห็นศพในที่อยู่ในสภาพต่าง ๆ กัน โดยระยะเวลา ๙ ระยะ ตั้งแต่ตายใหม่ ๆ ไปจนถึงกระดูกแล้วในแต่ละกรณีนั้น ให้ย้อนกลับมานึกถึงร่างกายของตน ว่าจะต้องเป็นเช่นนั้นเหมือนกัน จัดอยู่ในหมวดนวิสวธิกาปัพพะ

๒. เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การตามรู้ทันเวทนา คือ เมื่อเกิดความรู้สึกเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี ทั้งที่เป็นชนิดสามีส และนิรามิส ก็รู้ชัดตามที่เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ เป็นการกำหนดรู้เวทนาว่าเป็นเพียงเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษหรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกเป็นความรู้สึกสุข ทุกข์ และวางเฉย (ไม่สุขไม่ทุกข์)

๓. จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การตามรู้ทันจิต คือ จิตของตนในขณะนั้น ๆ เป็นอย่างไร เช่น มีราคะ ไม่มีราคะ มีโทสะ ไม่มีโทสะ มีโมหะ ไม่มีโมหะ ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ หลุดพ้น ยังไม่หลุดพ้น ฯลฯ ก็รู้ชัดตามที่มีน เป็นอยู่ในขณะนั้น ๆ เป็นการกำหนดรู้จิตว่าเป็นเพียงจิต ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษ หรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนกจิตที่ประกอบด้วย โลภะ เป็นต้น

๔. ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน

การตามรู้ทันธรรม คือ การกำหนดรู้สภาวะธรรมว่าเป็นเพียงสภาวะธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล เรา ของเรา บุรุษหรือสตรี และมีสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน ไม่สวยงาม โดยจำแนก เป็นสภาวะเห็น ได้ยิน เป็นต้น แบ่งออกเป็น ๕ หมวด คือ

๔.๑ นิ वर्ณ คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า นิ वर्ณ ๕ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นอีกต่อไปอย่างไร รู้ชัดตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ

๔.๒ ชันธ คือ กำหนดรู้ว่า ชันธ ๕ แต่ละอย่าง คืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร ดับไปได้อย่างไร

๔.๓ อายตนะ คือ รู้ชัดในอายตนะภายในภายนอก แต่ละอย่าง ๆ รู้ชัดในสัญญาโยชน์ที่เกิดขึ้น เพราะอาศัยอายตนะนั้น ๆ รู้ชัดว่าสัญญาโยชน์ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้ว ละเสียได้อย่างไร ที่ละได้แล้ว ไม่เกิดขึ้นได้อีกต่อไปอย่างไร

๔.๔ โพชฌงค์ คือ รู้ชัดในขณะนั้น ๆ ว่า โพชฌงค์ ๗ แต่ละอย่าง ๆ มีอยู่ในใจตนหรือไม่ ที่ยังไม่เกิด เกิดขึ้นได้อย่างไร ที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มบริบูรณ์ได้อย่างไร

๔.๕ อริยสัจ คือ รู้ชัดอริยสัจ ๔ แต่ละอย่าง ๆ ตามความเป็นจริง ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร

การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ที่ปรากฏในมหาสติปัฏฐานสูตร คัมภีร์ที่ฆนิกายมหารวรรค พระพุทธองค์แสดงวิธีปฏิบัติวิปัสสนา โดยในหมวดกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน จัดเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาล้วนได้ ๓ ปัพพะ คือ อริยาปถปัพพะ สัมปชัญญะ และธาตุมนสิการปัพพะ ส่วนอานาปานปัพพะ ปฏิกุลปัพพะ และนวิสวาทิกปัพพะ จัดเป็นสมณะปณวิปัสสนา หมายความว่า จัดเป็นอารมณ์สมณะทำให้เกิดฌานก่อนแล้ว จึงยกเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาภายหลัง หลักปฏิบัติในส่วนของกายนุปัสสนาทั้งหมด ท่านสงเคราะห์เข้าในรูปชั้น^{๑๔}

สติปัฏฐาน ๓ หมวดที่เหลือ คือ เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน สงเคราะห์เข้าในเวทนา-ชั้นจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน สงเคราะห์เข้าในวิญญูณชั้น ๓ ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานสงเคราะห์เข้าในสัญญาและสังขารชั้น ทั้ง ๓ หมวดนี้ จัดเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาล้วน ๆ^{๑๕}

สรุปได้ว่า สติปัฏฐาน ๔ เป็นการปฏิบัติวิปัสสนา โดยพิจารณาทางกาย เวทนา จิตและธรรม เป็นการเจริญศีล สมาธิ และปัญญา คือไตรสิกขาอันเป็นทางมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติทางสายกลางในพระพุทธศาสนาที่จะรัดไปสู่จุดเป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา และเมื่อผู้ปฏิบัติธรรมดำเนินไปตามทางสายกลางนี้เช่นนี้ แล้วตั้งสติระลึกรู้สภาวะธรรม (รูปนาม) ปัจจุบันที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ ก็จะเห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เกิดญาณปัญญาที่รู้แจ้งพระนิพพานได้ตั้งพระพุทธดำรัสที่ตรัสไว้ในธัมมจักกัปปวัตตนสูตรว่า มชฌิมา ปฏิปทา จกฺขุกรณี ญาณกรณี ทางสายกลางอันทำให้เกิดจักขุ อันทำให้เกิดปัญญา^{๑๖} ประจักษ์แจ้งเห็นสภาวะธรรมตามที่ปรากฏจนสามารถหยั่งรู้ถึงความเปลี่ยนแปลง แปรปรวนไปของสภาวะธรรมทั้งหลายว่า เป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่บุคคลตัวตนเราเขา จนเกิดปัญญาญาณ สามารถถ่ายถอนออกเสียซึ่ง

^{๑๔} พระมหาแสวง โชติปาโล, ทางสายเอก, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เสียงเสียง, ๒๕๔๕), หน้า ๗๙-๘๑.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๑.

^{๑๖} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสโม), อริยวังสปฏิปทา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๖๙.

อภิขณาและโทมนัส เป็นผู้ไม่มีคัมมันต์อันอะไร ๆ ในโลกนี้ เห็นได้จากพระพุทธพจน์ที่ให้ความสำคัญ ของสติปัญฐาน ๔ ไว้ว่า “ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและ ปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน”^{๑๗}

๓.๑.๒ สัมมัตถะ ๔

สัมมัตถะ ๔ คือ ธรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความสำเร็จในการเจริญวิปัสสนา ประคับประคองจิตมิให้เกิดความท้อถอยในขณะประพฤติปฏิบัติธรรม เป็นธรรมที่คอยป้องกันและ กำจัดบาปอกุศลไม่ให้รบกวนจิต เป็นธรรมที่คอยส่งเสริมและรักษาบุญกุศลไว้ไม่ให้บกพร่องไปจาก จิต ดังมีเนื้อความรับรองไว้ในทีฆนิกาย ปาฎิกวรรคว่า ผู้เจริญสัมมัตถะ ๔ ประการ คือ

๑. สร้างฉันทะ สร้างความพอใจในกุศล คือ ความประสงค์จะทำยิ่งขึ้น พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อป้องกันบาปอกุศลธรรม หมายถึง อาสวะ คือ กามาสวะ อาสวะ คือ กาม ที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้น

๒. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อละบาปอกุศล ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

๓. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อทำกุศลธรรมที่ ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น

๔. สร้างฉันทะ พยายาม ปรารภความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น เพื่อความดำรงอยู่ไม่ เลื่อนหาย ภิชโยภาพ ไพบูลย์ เจริญเต็มทีแห่งกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสัมมัตถะ ๔ ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกัน ธรรมดาเป็น เครื่องประคองจิต มีกิจต่างกันด้วยอำนาจกิจ ซึ่งเจือปนกันทั้งฝ่ายโลกียะและฝ่ายโลกุต ตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค โดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุในศาสนาที่ย่อมปรารภความ เพียรเพื่อความไม่เกิดขึ้นแห่งบาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น^{๑๘}

ส่วนในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายเนื้อความเกี่ยวกับสัมมัตถะ ๔ ว่า ชื่อว่า ปธาน เพราะเป็น เหตุเริ่มต้น การเป็นเหตุเริ่มต้นอันงาม ชื่อว่า สัมมัตถะ อีกอย่างหนึ่ง ชื่อว่า สัมมัตถะ เพราะ เป็นเหตุเริ่มต้นโดยชอบ อีกอย่างหนึ่ง สัมมัตถะ นั้น ชื่อว่า งาม เพราะเว้นจากความเป็นรูปพิการ ด้วยกิเลส ชื่อว่า ปธาน เพราะนำมาซึ่งความเป็นผู้ประเสริฐ เพราะทำความเป็นประธาน โดย ความหมายว่า ทำให้สำเร็จประโยชน์และความสุข เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า สัมมัตถะ คำว่า สัมมัตถะ นี้เป็นชื่อของความเพียร ความเพียรนี้ทำให้สำเร็จกิจในการละอกุศลที่เกิดขึ้นแล้ว ๑

^{๑๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓/๓๐๑.

^{๑๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

กิจในการมิให้เกิดขึ้นแก่บุคคลที่ยังไม่เกิดขึ้น ๑ และทำให้สำเร็จกิจในการเกิดขึ้นแห่งบุคคลที่ยังไม่เกิดขึ้น ๑ ทำให้สำเร็จกิจในการตั้งอยู่แห่งบุคคลที่เกิดขึ้นแล้ว ๑ ด้วยเหตุนี้ จึงมี ๔ อย่าง เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่า สัมมัตถุสสน ๔^{๑๙}

๓.๑.๓ อธิธบาท ๔

ในอรรถกถา ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ปราภุญญื่อความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอธิธบาท ๔ ซึ่งรวมอยู่หมวดเดียวกันโดยอรรถว่า เป็นเครื่องสำเร็จ มีสภาวะต่างกันด้วยอำนาจสภาพมี ความพอใจ เป็นต้น ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกียะ และฝ่ายโลกุตตระ ด้วยอำนาจแห่งสมณะวิปัสสนาและ มรรคโดยนัยเป็นต้นว่า ภิกษุในศาสนา นี้ ย่อมเจริญอธิธบาท ซึ่งประกอบด้วยความพอใจ ความตั้งใจ ความเพียรและการปรุงแต่ง^{๒๐}

๑. เจริญอธิธบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากฉันทะ และ ความเพียรสร้างสรรค์

๒. เจริญอธิธบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิริยะ และ ความเพียรสร้างสรรค์

๓. เจริญอธิธบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากจิตตะ และ ความเพียรสร้างสรรค์

๔. เจริญอธิธบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและ ความเพียรสร้างสรรค์^{๒๑}

อธิบายเนื้อความเกี่ยวกับอธิธบาทว่า เรียกว่า อธิธบาท เพราะเป็นทางแห่งความสำเร็จ โดยความหมายว่า เป็นหัวหน้าของสัมปยุตตธรรมของอธิธนั้น และโดยความหมายว่า เป็นการ กระทำภาคต้นของอธิธซึ่งเป็นผล อธิธบาทนั้นมี ๔ อย่าง โดยธรรมมีฉันทะ เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงเรียกว่า อธิธบาท ๔ ดังมีเนื้อความว่า อธิธบาท ๔ คือ ฉันทะ ๑ อธิธบาท คือวิริยะ ๑ อธิธ บาท คือ จิตตะ ๑ อธิธบาท คือ วิมังสา ๑ ดังนี้ ธรรมทั้งหลายมีฉันทะ เป็นต้นเหล่านี้ เป็นโลกุตตระ โดยแท้ แต่ที่เป็นโลกียะ แม้เป็นธรรมที่ได้โดยความเป็นอธิบดี มีฉันทะ เป็นต้น ก็เป็นอธิธบาท เพราะ

^{๑๙} พระพุทธโฆสเถระ วจนา, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ที่บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๔๒.

^{๒๐} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๑๒๑.

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๕๒.

มีพระพุทธดำรัสว่า หากว่า ภิกษุ ทำฉันทะให้เป็นอธิปัตย์แล้ว ได้สมาธิ ได้ความที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งนี้เรียกว่า ฉันทสมาธิ ดังนี้เป็นต้น^{๒๒}

พระคันธสาราภังค์ อธิบายไว้ในโพธิปักขิยธรรมว่า ในสังยุตตนิกาย มัคคสูตร โดยสรุป พระพุทธองค์ตรัสว่า “บุคคลควรอบรมจิตให้หมดจดด้วยการเจริญอิทธิบาทและสัมมัปปธาน เขาย่อมไม่เกิดกิเลสหุ้มห่อจิตไว้” เพราะฉะนั้น บุคคลที่เจริญอิทธิบาททั้ง ๔ คือ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ และวิมังสา อย่างแรงกล้า จะต้องบริบูรณ์ด้วยสมาธิที่ประกอบด้วยฉันทะและสัมมัปปธานทั้ง ๔ ถ้าไม่ประกอบด้วยธรรมทั้งสองอย่างนี้ อิทธิบาท ๔ ของเขาย่อมไม่อาจถึงความไพบูลย์ได้^{๒๓}

๓.๑.๔ อินทรีย์ ๕

คำว่า อินทรีย์ มีรูปวิเคราะห์ว่า อินทสส กम्म อินทริยิ แปลว่า การกระทำของผู้เป็นใหญ่ ชื่อว่า อินทรีย์ มี ๕ ประการ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ย่อมเกิดขึ้นแก่ผู้ที่สามารถควบคุมจิต หรือผู้ที่เป็นใหญ่แก่จิตของตน

การเจริญสัทธินทรีย์ที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้ ศรัทธาที่แท้จริงอันถึงความเป็นอินทรีย์ มีหน้าที่ทำให้จิตผ่องใส สามารถรับรู้ความผ่องใสแห่งใจของตนได้ ในบางขณะอาจเกิดความปีติปราโมทย์ ความโลภโกรธหลงไม่เกิดในขณะนั้น จิตมีความซาบซึ่งอยู่กับพระรัตนตรัยเป็นประการสำคัญ

การเจริญวิริยอินทรีย์ ที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้, วิริยะในอินทรีย์ ๕ นี้เป็นไปใน การอบรมกายและจิตให้น้อมไปในการเจริญวิปัสสนา มี ๒ อย่าง คือ กายิกวิริยะ ๑ เจตสิกวิริยะ ๑ การประกอบความเพียรทางกายมีการประพฤติปฏิบัติธรรม ทำความเพียรด้วยการยืน เดิน นั่งอย่างสม่ำเสมอไม่เกียจคร้าน ไม่ติดความสุขสบายในอิริยาบถ ส่วนความเพียรทางใจ เป็นความเพียรในการควบคุมจิตให้จดจ่อต่อสภาวะธรรมปัจจุบัน ไม่ให้หลงเพลิดเพลนไปกับอดีตหรืออนาคต ทั้งยังคอยควบคุมจิตไม่ให้ปรุงแต่งไปตามรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน วิริยะทั้ง ๒ นี้ เหมือนเกวียนที่แล่นไปจะต้องมีล้อทั้งคู่ ถ้ามีล้อเพียงข้างเดียว เกวียนจะไม่อาจเคลื่อนที่ได้

การเจริญสตินทรีย์ ที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้ สติที่ถึงความเป็นอินทรีย์นี้ มีหน้าที่ระลึกรู้สภาวะธรรมปัจจุบันตามความเป็นจริง เห็นความไม่เที่ยงของรูปนามชนิดต่อเนื่องไม่ขาดสายโดยรับรู้สภาวะธรรมอย่างแท้จริงไม่ใช่เพียงคำบริกรรม

^{๒๒} พระพุทธโฆสเถระ, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธมาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๑๔๓.

^{๒๓} พระคันธสาราภังค์, โพธิปักขิยธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุญศิริ การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๗๔.

การเจริญสมาธิอินทรีย์ ที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้ เป็นความตั้งมั่นในสภาวะธรรม ปัจจุบัน สมาธิจิตในขณะนั้นสงบจากนิเวรณทั้ง ๕ มีความผ่อนคลายปราศจากความพอใจในกามคุณที่ตนชอบ ปราศจากความไม่พอใจสิ่งที่ไม่ชอบ ไม่มีความง่วงเหงาหาวนอน ไม่มีความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และไม่มี ความสงสัยในการปฏิบัติธรรม

การเจริญปัญญาอินทรีย์ที่จะให้ถึงความสงบให้ถึงความตรัสรู้^{๒๔} ปัญญาที่ถึงความเป็น อินทรีย์นี้สามารถหยั่งรู้ไตรลักษณ์ ๓ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา เป็นปัญญาที่มี กำลัง เพราะเกิดจากสมาธิ ที่มีสติเป็นหลัก เกิดจากการอบรมจิตเท่านั้น ไม่ใช่ปัญญาที่เกิดจากการฟัง และการนึกคิดใคร่ครวญ

๓.๑.๕ พละ ๕

คำว่า พละ มีรูปวิเคราะห์ ว่า ปฏิปกฺขมเม พลฺยนฺตฺติ พฺลานิ สภาวเฑที่กํจํตฺตธรรมฺที่ ตรงกันขํมชื้อวํ พละ หมายถึง มีกำลัง หากผู้ปฏิบัติพยายามสั่งสมอบรมกระทำให้มาก ย่อมมีกำลัง ในการกำจัดกิเลสที่ตรงกันข้าม ทำให้บรรลุถึงการตรัสรู้ธรรมในพระพุทธศาสนา พละมีองค์ธรรม เหมือนอินทรีย์ทั้ง ๕ คือ

- ๑) เจริญสัทธาพละที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้
- ๒) เจริญวิริยพละที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้
- ๓) เจริญสติพละ ที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้
- ๔) เจริญสมาธิพละที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้
- ๕) เจริญปัญญาพละ ที่ให้ถึงความสงบ ให้ถึงความตรัสรู้^{๒๕}

ในคัมภีร์อรรถกถา ปราภฏเนื่อความที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงพละไว้ ๕ ประการ มีศรัทธา เป็นต้น ซึ่งรวมอยู่ในหมวดเดียวกัน ด้วยอรรถว่าเป็นเครื่องอุปถัมภ์หรือด้วยอรรถว่าไม่ ห้วนไหว มีสภาพต่างกันตามลักษณะของตน ซึ่งเจือกันทั้งฝ่ายโลกิยะและฝ่ายโลกุตตระ ด้วยสามารถ แห่งสมณะวิปัสสนาและมรรค^{๒๖}

อธิบายเนื่อความแห่งอินทรีย์ ๕ และพละ ๕ ว่า ชื่อว่า อินทรีย์ โดยความหมายว่า เป็นอธิบดี (ความเป็นใหญ่) กล่าวคือ การครอบงำ เพราะครอบงำเสียซึ่งอัสสัทธิยะ (ความไม่เชื่อ) โกสัชชะ (ความเกียจคร้าน) ปมาทะ (ความประมาท) วิกเขปะ (ความฟุ้งซ่าน) และ สัมโมหะ (ความหลง) และ

^{๒๔} ดูรายละเอียด ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๕๒-๒๕๓.

^{๒๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๕๓.

^{๒๖} ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๑/-/๑๕๐.

ชื่อว่า พละ โดยความหมายว่า ไม่หวั่นไหว เพราะอกุศลธรรมทั้งหลายมีอัสสัทธิยะเป็นต้น ครอบงำไม่ได้ อินทรีย์ และ พละ แม้ทั้งสองนั้น มี ๕ อย่างโดยธรรมมีศรัทธา เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจึงกล่าวว่าเป็นอินทรีย์ ๕ พละ ๕ ที่เรียกว่า พละ เพราะความหมายว่า เป็นพลัง ทำให้เกิดความมั่นคง ซึ่งความไว้ศรัทธา เป็นต้น แต่ละอย่างจะเข้าครอบงำไม่ได้ ส่วนที่เรียกว่า อินทรีย์ เพราะความหมายว่า เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่แต่ละอย่าง ๆ ของตน คือ เป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความไว้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลงตามลำดับ^{๒๗}

๓.๑.๖ โขชฌงค์ ๗

โขชฌงค์ แปลว่า องค์แห่งการตรัสรู้^{๒๘} องค์แห่งการบรรลุธรรม^{๒๙} หรือองค์แห่งการรู้แจ้งธรรมตามความเป็นจริง ซึ่งธรรมที่เป็นองค์แห่งการรู้แจ้งในที่นี้ พระพุทธองค์หมายเอาความรู้แจ้งอริยสัจทั้ง ๔ โดยรู้แจ้งว่าทุกขสัจเป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ สมุทยสัจเป็นธรรมที่ควรละ นิโรธสัจเป็นธรรมที่ควรกระทำให้แจ้ง และมรรคสัจเป็นธรรมที่ควรอบรม หากเราพิจารณาในแง่มุมของอารมณ์ที่ลึกซึ้ง และแจ่มชัดเต็มที่ ก็จะทำให้ทราบได้ว่า จิตอยู่ในสภาวะที่หลุดพ้น เป็นอิสระบริสุทธิ์โปร่งเบา ไม่มีความยึดติดในเงื่อนไขใด ๆ สภาวะที่ประกอบด้วยองค์แห่งการรู้แจ้งนี้ จะส่งผลให้ปัญญารู้อารมณ์ทุกอย่างที่เข้ามาหรือเข้าไปเกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความรู้เท่าทันตามความเป็นจริง

๓.๑.๖.๑ หลักธรรมในโขชฌงค์ โขชฌงค์มี ๗ ประการ คือ^{๓๐}

๑. สติสัมโขชฌงค์ องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ สติ (ความระลึกได้)
๒. ธัมมวิจยสัมโขชฌงค์ องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ การรู้เห็นธรรม และการเลือกเฟ้นธรรม
๓. วิริยสัมโขชฌงค์ องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ ความเพียร
๔. ปีติสัมโขชฌงค์ องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ ความอิมใจ
๕. ปัสสัทธิสัมโขชฌงค์ องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ ความสงบกาย สงบใจ
๖. สมาธิสัมโขชฌงค์ องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ ความตั้งมั่นในอารมณ์
๗. อุเบกขาสัมโขชฌงค์ องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ ความวางเฉย

^{๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิกจำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๘๘.

^{๒๘} อ.ง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๗๔/๑๓.

^{๒๙} พระกัมมัญฐานจริยะ พระปณชิตาภิวังศ์, รู้แจ้งในชาตินี้, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๐.

^{๓๐} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๖๖/๓๕๘., อ.ง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๕๗-๑๖๓/๔๐๔.,

ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๑.

๑ สติสัมโพชฌงค์

สติสัมโพชฌงค์ คือ องค์แห่งปัญญา องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ สติ หมายความว่า การที่ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาจะได้บรรลุมรรคผลนิพพานนั้น สิ่งที่ขาดไม่ได้คือสติ เมื่อเราขาดสติเสียเพียงอย่างเดียวเท่านั้นก็ไม่สามารถบรรลุอุปริยมรรค อริยผลได้เลย^{๓๑}

องค์ประกอบในการเจริญสติสัมโพชฌงค์ ประกอบด้วย^{๓๒}

๑. การเฝ้าดูอย่างจริงจัง สติมีลักษณะคมชัดและหยั่งลึก ความเป็นสติทำให้แน่ใจได้ว่าจิตจะหยั่งลึกลงสู่อารมณ์ ไม่สัมผัสอย่างผิวเผินแล้วเลยผ่านไป ผู้เจริญสติต้องพยายามเอาใจใส่อย่างแรงกล้าในการกำหนดรู้ เพื่อให้จิตหยั่งลงสู่สมาธิไม่ให้จิตหลุดลอยไป

๒. การเฝ้าดูอย่างต่อเนื่อง หน้าที่ของสติ คือ การระลึกรู้ตลอดเวลา โดยไม่หลงลืมหรือปล่อยให้อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของสติหายไป หากยังมีสติ การกำหนดอารมณ์ที่กำลังเกิดในปัจจุบันขณะจะเป็นไปโดยไม่เผลอ

๓. ความเป็นเฉพาะหน้าต่ออารมณ์ ในการเจริญวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติต้องใช้การพิจารณาอย่างใกล้ชิดในการกำหนดอารมณ์กรรมฐาน ความเข้มงวดในการพิจารณาอารมณ์อย่างละเอียดถี่ถ้วนเท่านั้น ที่จะให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจลักษณะที่แท้จริงได้ เมื่อผู้ปฏิบัติกำหนดรู้อารมณ์ซ้ำ ๆ อยู่อย่างนั้น ความพยายามก็จะเริ่มให้ผล สติจะถูกกระตุ้นและตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์ที่กำหนดโดยไม่พลาดอารมณ์ไม่เลือนหายหลุดลอย เมื่อสติเจริญขึ้นอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ ปัญญา ก็จะเกิดขึ้น ปัญญาที่เข้าไปรู้ลักษณะที่แท้จริงของกายและจิต ทำให้ผู้ปฏิบัติเข้าใจสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นด้วยตัวเอง

เมื่อแรกเริ่มปฏิบัติ สติมักตามรู้สภาวะธรรมปัจจุบันไม่ได้ทัน เช่น เมื่อปริกรรมว่า “พองหนอ” ท้องอาจจะกำลังยุบลง เมื่อปริกรรมว่า “ยุบหนอ” ท้องอาจจะกำลังพองออก นอกจากนั้น ก็ยังปรากฏสัจฐานของท้องอยู่ แต่เมื่อพยายามปฏิบัติโดยไม่ย่อท้อ จิตก็จะเคยชินกับสภาวะธรรมปัจจุบันสามารถกำหนดได้ดีขึ้นตามลำดับ^{๓๓} แล้วจะรับรู้ว่ามีเพียงสภาวะเคลื่อนไหวที่ตึงบ้าง หย่อนบ้าง ไม่มีสัจฐานของท้องเหมือนก่อน ความเคยชินนี้เหมือนการเรียนตีพิณ ผู้ที่เริ่มเรียนตีพิณต้องฝึกฝนซ้ำแล้วซ้ำอีก เบื้องแรกนิ้วมืออาจจะสัมผัสสายพิณผิดพลาด ทำให้เสียงจากสายพิณนั้นไม่ไพเราะตามท่วงทำนอง หากเขาพยายามฝึกหัดโดยไม่ย่อท้อ ก็จะเกิดความเคยชินจนกลายเป็นความชำนาญ นิ้วมือจะสัมผัสสายพิณด้วยความถูกต้องแม่นยำ และเสียงพิณก็จะไพเราะขึ้นตามลำดับ ในช่วงนั้นอารมณ์ที่ปรากฏทางทวารทั้ง ๖ แม้ว่าจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วเพียงใดก็ตาม นักปฏิบัติย่อมตามรู้เท่าทันอารมณ์นั้นได้ สติดังกล่าวนี้จึงจัดเป็นสติในโพชฌงค์ ๗ ที่เรียกว่า สติสัมโพชฌงค์

^{๓๑} ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๘/๘๔.

^{๓๒} พระกัมมัฏฐานจริยะ พระปณฺธิตาภิกวํสฺ, *รู้แจ้งในชาตินี้*, หน้า ๑๔๓-๑๔๕.

^{๓๓} พระคณฺธสาราภิกวํสฺ, *โพธิปักขิยธรรม*, หน้า ๑๓๘.

๒. ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์

ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ แปลว่า องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ การเลือกเฟ้นธรรม^{๓๔} หรือการรู้เห็น สภาวะธรรมอันเป็นรูปนาม ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า องค์แห่งการรู้แจ้งนั้น ต้องหมายถึงสติเป็นต้น ที่เกิดขึ้นตั้งแต่วิปัสสนาญาณที่ ๔ ชื่อว่า อุทฺถัพพญาณ คือ ปัญญาหยั่งเห็นการเกิดดับ เป็นต้นไป และมีกำลังแก่กล้าตั้งแต่วิปัสสนาญาณที่ ๕ เป็นต้นไป เพราะฉะนั้น ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์นี้จึงไม่ใช่การพิจารณา ไคร่ครวญ ด้วยสุดมยปัญญา ตามที่ตนสดับมา หรือด้วยจินตามยปัญญา ที่ตรึกนึกคิด แต่เป็นการรู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริงด้วยภาวนามยปัญญา

๓. วิริยสัมโพชฌงค์

วิริยสัมโพชฌงค์ แปลว่า องค์แห่งการรู้แจ้งคือความเพียร ความเพียรดังกล่าว คือ ความเพียรอย่างแรงกล้าที่จัดจ่อสภาวะธรรมปัจจุบันด้วยสัมมัปปธานทั้ง ๔ เป็นพลังที่ใช้ในการประคองใจในการกำหนดรู้อารมณ์ให้สม่ำเสมอและต่อเนื่อง^{๓๕}

๔. ปีติสัมโพชฌงค์

ปีติสัมโพชฌงค์ แปลว่า องค์แห่งการรู้แจ้งคือความอิ่มใจ ประกอบด้วยลักษณะของความ สุข ความยินดีและพอใจ ส่งผลให้กายสงบและจิตตั้งมั่น^{๓๖} นอกจากนี้ยังสามารถแทรกซึมเข้าสู่ เบื้องลึกของจิต ทำให้เกิดความรู้สึกริษยนิบัติและสุขที่ต่างออกไปจากความรู้สึกทั่วไป เป็นความรู้สึกพอใจอย่างลึกซึ้ง

ปีติแบ่งออกเป็น ๕ ประการ คือ^{๓๗}

๑. ขุททกาศปีติ ปีติเล็กน้อย คือ ความรู้สึกอิ่มใจโดยมีขนลุกทั่วร่างกายหรือน้ำตาไหล
๒. ขณิกาปีติ “ปีติชั่วขณะ” คือ ความอิ่มใจที่มีลักษณะเหมือนสายฟ้าแลบปรากฏอยู่ แม้ในขณะที่หลับตา
๓. โลกกันติกาปีติ “ปีติท่วมท้น” คือ ความอิ่มใจที่ปรากฏคล้ายกับคลื่นโถมลงมาใส่ตัวหรืออาจรู้สึกเหมือนถูกพัดขึ้นจากพื้น หรือเหมือนกระแสไฟฟ้าแล่นอยู่ในร่างกาย หัวใจเต้นเร็ว
๔. อุพเพงคาปีติ “ปีติโลดโผน” คือ ความอิ่มใจที่ทำให้ร่างกายลอยไปในอากาศ จากสถานที่หนึ่งไปสู่สถานที่อีกแห่งหนึ่งอย่างรวดเร็วโดยที่มีได้บรรลุนิยาม
๕. ฌรณาปีติ “ปีติซาบซ่าน” คือ ความอิ่มใจที่ปรากฏความเย็นในใจ เป็นความเย็น ห่อหุ้มใจของตน ในบางครั้งความเย็นนี้ก็แผ่กระจายซาบซ่านจากทรวงอกแล่นไปทั่วร่างกาย บางขณะก็มีความเย็นเกิดขึ้นที่แขน หลัง หรือร่างกายบางส่วน

^{๓๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒.

^{๓๕} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๑/๖๕.

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๗๕/๖๖.

^{๓๗} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), *วิปัสสนากรรมฐาน*, หน้า ๘๗๓-๘๗๕.

๕. ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์

ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ แปลว่า องค์แห่งการรู้แจ้งคือความสงบใจ^{๓๘} ปัสสัทธินี้มีสภาพสงบจากกิเลส ไม่มีกิเลสเกิดขึ้นรบกวนจิตให้เศร้าหมอง ไม่มีวามโลภ ความโกรธ หรือความหลง ในบางขณะนักปฏิบัติอาจรู้สึกว่ายู่คนเดียวในโลกด้วยความเยียบสงบไม่กระวนกระวาย เป็นสภาวะที่นำมาซึ่งความสงบ เยือกเย็นทั้งร่างกายและจิตใจ

๖. สมภาสิสัมโพชฌงค์

สมภาสิสัมโพชฌงค์ แปลว่า องค์แห่งการรู้แจ้งคือความตั้งมั่น ความไม่ฟุ้งซ่าน สงบนิ่ง มั่นคง^{๓๙} ในที่นี้หมายความว่า จิตจดจ่ออยู่กับอารมณ์ที่กำหนด จมสู่อารมณ์นั้น หยุดนิ่งและสงบอยู่ตรงนั้น

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์

อุเบกขาสัมโพชฌงค์ แปลว่า องค์แห่งการรู้แจ้ง คือ ความวางเฉย ความวางเฉยนี้ไม่ใช่อุเบกขาเวทนาที่วางเฉย ไม่สุขไม่ทุกข์ แต่เป็นความวางเฉยในการกำหนดรู้สภาวะธรรมปัจจุบันได้อย่างสม่ำเสมอ^{๔๐} ไม่ต้องปรับศรัทธากับปัญญา และปรับวิริยะกับสมาธิให้สม่ำเสมอกัน เพราะอินทรีย์เหล่านั้นมีสภาวะสมดุลไม่ยิ่งหย่อนกว่ากันด้วยอำนาจของโพชฌงค์ทั้ง ๖ ที่ได้บำเพ็ญมาตั้งแต่นั้น จึงทำให้เกิดอุเบกขาสัมโพชฌงค์โดยความเป็นผลของโพชฌงค์ทั้ง ๖

๓.๑.๖.๒ อานิสงส์การเจริญโพชฌงค์

เมื่อโพชฌงค์ ๗ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วอย่างนี้ พึงหวังผลานิสงส์ ๗ ประการ

๑. จะได้บรรลุอรหัตผลทันทีในปัจจุบัน
๒. หากในปัจจุบันยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย
๓. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้ อันตราปรินิพพายี เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) สิ้นไป
๔. หากในปัจจุบัน และในเมื่อเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุธรรม และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้ อันตราปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป
๕. หากในปัจจุบัน และในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้ อันตราปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ก็จะได้เป็น พระอนาคามีผู้ อสังขารปรินิพพายี เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ สิ้นไป

^{๓๘} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๗๔/๓๖๒.

^{๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๙/๔๗๖.

^{๔๐} พระคันธสาราภิวังศ์, โพธิปักขิยธรรม, หน้า ๑๕๑.

๖. หากในปัจจุบัน และในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้ อันตราปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุพหัจจนปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี เพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ ลื่นไป

๗. หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตาย ยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามี ผู้ อันตราปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุพหัจจนปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปริ นิพพายีและไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทัง- โสโต ออกนิชฺฐคามีเพราะโอรัมภาคียสังโยชน์ ๕ ลื่นไป^{๕๑}

๓.๑.๗ อริยมรรคมีองค์ ๘

อริยมรรค แปลว่า ทางอันประเสริฐอันเป็นทางแห่งความหลุดพ้นคือ พระนิพพาน ทางสายกลาง เป็นสิ่งที่ผู้ต้องการพ้นจากวิภวทุกขควรประพฤติปฏิบัติ เพื่อทำให้เกิดวิปัสสนาปัญญา และมรรคญาณ^{๕๒} ดังมีมาในมัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก ความว่า

“มัชฌิมาปฏิปทาอันเป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”^{๕๓}

อานิสงส์ ของการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. ในทุกขณะที่ผู้ปฏิบัติธรรมเจริญสติกำหนดรู้รูปนาม เขาจะเป็นอิสระจากอวิชชาที่ นำไปสู่การเห็นผิด นี่เป็นการดับทุกข์ชั่วคราวที่เรียกว่า ตัทธกนิโรธ^{๕๔}

๒. การอบรมวิปัสสนาญาณให้เกิดขึ้นตามแนวทางสัมมาทิฐิ วิปัสสนาปัญญาไม่ได้เกิด จากการตรึกตรองในขณะที่กำหนดรู้อารมณ์ แต่ย่อมเกิดขึ้นภายหลังจากการหยั่งรู้ของจิต ที่ได้อบรม ไว้ดีแล้ว การรู้ทุกขสังขด้วยการรู้ตามสภาวะธรรมของรูปนาม จะทำให้หยั่งรู้จริงอีก ๓ อย่างที่เหลือ ไปพร้อมกัน กระบวนการนี้เป็นการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ด้วยวิปัสสนาปัญญา

๓. ต่อเมื่อได้เจริญวิปัสสนาภาวนาด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ ความจริงที่ถูกปิดบังไว้ก็จะ ปรากฏให้เห็นด้วยวิปัสสนาญาณและมรรคญาณ อวิชชาก็เป็นอันถูกทำลายลงชั่วคราวด้วยวิปัสสนา ญาณ และถูกทำลายลงถาวรด้วยมรรคญาณ

^{๕๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๕-๑๑๖.

^{๕๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), ธรรมจกักปวัตตนสูตร, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๙๖.

^{๕๓} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓/๓๑.

^{๕๔} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๔/๕๘๐.

๔. ประการสุดท้าย คือ มัชฌิมาปฏิปทา อันได้แก่อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นทางในการดำเนินไปสู่ความดับทุกข์ คือ การรู้แจ้งพระนิพพาน โดยผู้ปฏิบัติธรรมจะหยั่งเห็นอริยสัจ ๔ ด้วยมรรคญาณ และสามารถรู้แจ้งพระนิพพานด้วยผลญาณ ซึ่งหมายถึงการดับทุกข์ทั้งหมดในที่สุด

เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ

๑. เจริญสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ
๒. เจริญสัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
๓. เจริญสัมมาวาจา การกล่าวชอบ
๔. เจริญสัมมากัมมันตะ การงานชอบ
๕. เจริญสัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ
๖. เจริญสัมมาวายามะ ความเพียรชอบ
๗. เจริญสัมมาสติ การระลึกชอบ
๘. เจริญสัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นชอบ^{๔๕}

ในคัมภีร์วินัยปิฎก มหาวรรค มีเนื้อความปรากฏว่า พระผู้พระภาคเจ้า ครั้นทรงตรัสรู้ พระสัพพัญญุตญาณแล้ว ได้ทรงประกาศอริยสัจ ๔ แก่เหล่าสาวกให้ได้บรรลุธรรม ด้วยสามารถแห่งการดำเนินตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ดังมีพระพุทธรูปทรงปรากฏว่า ภิกษุทั้งหลาย มัชฌิมาปฏิปทาที่ตถาคตได้ตรัสรู้แล้ว เป็นปฏิปทาก่อให้เกิดจักขุ ก่อให้เกิดญาณ เป็นไปเพื่อความสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อพระนิพพานนั้น ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แหละ^{๔๖}

อริยมรรคมีองค์ ๘ จำแนกเป็นหมวดศีล คือ ความสำรวมไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วยกาย วาจา มี ๓ คือ การกล่าวชอบ การกระทำชอบ การเลี้ยงชีพชอบ

อริยมรรคมีองค์ ๘ จำแนกเป็นหมวดสมาธิ คือ ความดำรงตั้งใจไว้โดยชอบมี ๓ คือ ความเพียรชอบ การระลึกชอบ ความตั้งมั่นชอบ

อริยมรรคมีองค์ ๘ จำแนกเป็นหมวดปัญญา ว่าด้วยการหยั่งเห็นสภาวะธรรมตามความเป็นจริง มี ๒ คือ ความเห็นชอบ ความดำริชอบ

พระธรรมมัจฉลาจารย์ (ทอง สิริมงคล) อุปมามรรค ๘ ไว้ว่า ในทางปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ท่านเปรียบสัมมาทิฐิ เหมือนหัวรถจักร ส่วนมรรคที่เหลือทั้ง ๗ เปรียบเสมือนรถไฟ ๗ ตู้เรียงกันไปตามลำดับ เมื่อหัวรถจักรเคลื่อน มันก็จะดึงตู้ที่ ๑ ให้เคลื่อนตามไป ตู้ที่ ๑ ก็จะดึงตู้ที่ ๒ ตู้ที่ ๓ และจะดึงกันต่อ ๆ ไปจนถึงตู้ที่ ๗ เมื่อรถไฟ ๗ ตู้เคลื่อนไปอย่างรวดเร็วพร้อมกันรถไฟนั้นก็จะเป็นอย่างขบวน

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๔.

^{๔๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๓/๒๐.

เดียวกัน สามารถถึงสู่จุดหมายปลายทางได้พร้อมกัน มรรคมีองค์ ๘ ก็เช่นเดียวกัน เมื่อสัมมาทิฐิเกิดขึ้นแล้ว สัมมาสังกัปปะ จนถึงสัมมาสมาธิก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดสัมมาสมาธิแล้ว สัมมาญาณะก็เกิดขึ้น เมื่อเกิดสัมมาญาณะสัมมาวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นก็เกิดขึ้น นั่นคือ สภาวะที่กิเลสได้ถูกประหารโดยมรรคญาณนั่นเอง^{๔๗}

เมื่อผู้ปฏิบัติธรรมดำเนินไปตามทางสายกลางนี้แล้ว ตั้งสติระลึกภูมิจิตใจดำเนินไปตามองค์มรรค อบรมมรรค ๘ ให้เกิดขึ้นในชั้นธรรมาสน์ของตน พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ) อธิบายไว้ในวิปัสสนาชาดุมว่า มรรค ๘ ที่นับเนื่องในมรรคจิตตูปบาทนั้น ท่านเรียกว่า โลกุตตรมรรค ซึ่งโลกุตตรมรรคนั้น หากปราศจากวิปัสสนาซึ่งเป็นเหตุแล้วย่อมจะไม่กลายเป็นนิโรธคามินีไปได้ หมายความว่า บุคคลจะไม่สามารถเจริญมรรค ๘ ล้วน ๆ โดยเอามรรค ๘ เป็นอารมณ์ โดยไม่มีการเจริญวิปัสสนามาก่อนนั้น เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้น กลุ่มมรรคไม่ว่าจะเป็นโลกียวิปัสสนามรรค และโลกุตตรมรรค ก็ล้วนแต่เป็นมรรคที่ได้รับการยกย่องว่า เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิบัติ ทังสิ้น^{๔๘}

๓.๒ หลักการปฏิบัติเพื่อความ เป็นพระอริยบุคคล

แนวทางพระพุทธศาสนาได้ประกาศพระศาสนารวมเป็นหลักใหญ่ไว้ ๓ ประการ คือ การงดเว้นการทำอกุศลกรรมทุกประการทั้งส่วนที่เป็นไปทางกาย วาจา และโดยที่สุตทางใจ ทำกุศลกรรมทุกประการทั้งส่วนที่เป็นไปทางกาย วาจา และทำกุศลทางใจเพื่อให้เกิดความผ่องใสของจิตอีกด้วย การปฏิบัติที่จะทำให้จิตหรือใจเป็นกุศลได้นั้น มี ๒ แนวทาง ซึ่งเป็นแนวทางที่ทำให้จิตสงบได้ชั่วคราวและทำให้จิตพ้นจากอกุศลกรรมได้อย่างเด็ดขาด แนวทางที่ทำให้จิตสงบจากอกุศลกรรมได้ชั่วคราวนั้น เป็นแนวทางของการกดทับ ปกปิด ไม่ให้ปรากฏ หรือทำให้อกุศลกรรมสงบลง ได้ชั่วคราว เรียกวินัยนั้นว่า สมถกรรมฐาน และการเจริญวิปัสสนาภาวนา ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ได้กล่าวถึงการปฏิบัติว่ามีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ หลักสมถยานิก และหลักวิปัสสนายานิก เป็นสิ่งที่ปฏิบัติควบคู่กันไป เพราะฉะนั้นในการศึกษาแนวทางการปฏิบัติวิปัสสนาในคัมภีร์ปฏิสัมภิทามรรค ผู้ปฏิบัติจึงต้องควรรู้หลักในการปฏิบัติ คือ หลักสมถยานิก กับการปฏิบัติวิปัสสนาโดยอาศัยสมถะเป็นบาท^{๔๙} และหลักวิปัสสนายานิก คือการปฏิบัติวิปัสสนาล้วน

^{๔๗} พระธรรมมิ่งคลาจารย์ (ทอง สิริขันธ์), *ทางสายเอก*, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (เชียงใหม่: หจก. ดารารวรรณ การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๕๘.

^{๔๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), *วิปัสสนาชาดุม*, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๓๖๘.

^{๔๙} นายเมธี เมธีสถิตยัณท์, “ศึกษาวิเคราะห์การเข้าถึงพระรัตนตรัยในปฐมสมณสิกข์สูตร” *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต*, สาขาวิปัสสนาภาวนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า บทคัดย่อ.

๓.๒.๑ การปฏิบัติวิปัสสนาแบบสมถยานิก

ความหมายของคำว่า “สมถยานิก” สรุปลงได้ดังนี้

๑. สมถยานิก คือ ผู้ดำเนินไปสู่มรรคผล นิพพานด้วยสมถญาณ ด้วยการเจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุปจารสมาธิ หรืออัปปนาสมาธิ^{๕๐}

๒. สมถยานิก หมายถึง เอาสมถกรรมฐานเป็นยานพาหนะนำพาไปสู่วิปัสสนา แล้วนำเอาวิปัสสนาเป็นทางไปสู่มรรค ผล นิพพาน ต่อไป หมายความว่า ผู้ที่เจริญสมถกรรมฐานจนได้ฌานแล้ว เอาฌานเป็นบาทเจริญวิปัสสนาต่อ สามารถจะได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน แต่ถ้าไม่เจริญวิปัสสนาต่อ ก็ไม่มีโอกาสบรรลุมรรค ผล นิพพานได้แน่นอน^{๕๑}

๓. สมถยานิก หมายถึง ผู้มีสมถะเป็นยาน คือ ท่านผู้เจริญสมถะจนได้ฌานสมาบัติ แล้วจึงเจริญวิปัสสนาต่อจนได้สำเร็จอรหัต ในประเภทที่ ๒ นี้ บาลีเรียกว่า อุกโตภาควิมุตติ^{๕๒}

๔. สมถยานิก หมายถึง ผู้ที่เจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิ เป็นผู้ดำเนินไปสู่มรรค ผลและนิพพานด้วยสมถยาน สมาธิทั้งสองอย่างนั้นจึงเป็นจิตตวิสุทธิเป็นที่อาศัยของสมถยานิก^{๕๓}

๕. สมถยานิก หมายถึง การปฏิบัติสมถกรรมฐานโดยมีบัญญัติเป็นอารมณ์ เช่น ฟังกสิณ เจริญอนุสสติ เป็นต้น ตามอารมณ์กรรมฐาน ๔๐ ประการที่ท่านกล่าวไว้ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค จนเกิดสมาธิและได้ฌานสมาบัติก่อน แล้วจึงเอาฌานสมาบัตินั้นเป็นบาทกำหนดพิจารณา รูปและนามโดยพระไตรลักษณ์^{๕๔}

พระผู้มีพระภาคตรัสวิธีปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาของสมถยานิกบุคคลในฌานสูตรมีเนื้อความว่า

“อิธ ภิกขเว ภิกขุ วิวิจเจว กามเมหิ ฯเปฯ ปจฺมชฺฌานํ อุปสมฺมชฺช วิหฺรติ โส ยเทว ตตฺถ โหติ รูปคตํ เวทนาคตํ สญฺญาคตํ สงฺขารคตํ วิญญานคตํ เต ฌมฺเม อนิจฺจโต ทุกฺขโต โรคฺโต คณฺฐโต สลฺลโต อฆโต อาพาธโต ปรโต บโกลโต สญฺญโต อนตฺตโต สมฺนุสฺสตี”^{๕๕}

^{๕๐} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), **อริยวงศ์ปฏิปทา**, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๔๘.

^{๕๑} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), **หลักปฏิบัติสมถกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๙.

^{๕๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๔), หน้า ๘๐.

^{๕๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธसारากิจ, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๑.

^{๕๔} ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนานิยม**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๖๐.

^{๕๕} อง.นวก. (บาลี) ๒๓/๓๖/๔๕๗.

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายบรรลุปฐมฌาน ฯลฯ เธอย่อมพิจารณาเห็นธรรมทั้งหลาย คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณที่มีอยู่ในปฐมฌานนั้น โดยเป็นสภาวะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นดังโรค เป็นดังหัวฝี เป็นดังลูกศร เป็นสิ่งคอยก่อกวนเดือดร้อน เป็นที่ทำให้ขัดข้อง เป็นดังคนฝ่ายอื่น เป็นสิ่งที่ต้องแตกสลาย เป็นของว่างเปล่า เป็นอนัตตา ”^{๕๖}

ข้อความนี้แสดงว่า ภิกษุผู้บรรลุปฐมฌานแล้ว ควรเข้าปฐมฌานก่อนจะเจริญวิปัสสนา เพื่อให้ฌานเป็นบาท เมื่อออกจากฌานแล้วจึงเจริญวิปัสสนาต่อมา แม้การหยั่งเห็นก็เป็นการกำหนดรู้ชั้น ๕ ซึ่งปรากฏในปฐมฌานนั้น ผู้ที่บรรลुरुูปฌานหรืออรูปรูปร่าง ก็ควรปฏิบัติตามนัยนี้เช่นเดียวกัน แม้ในพระบาลีอื่นก็กล่าวว่าคุณผู้บรรลुरुูปฌานต้องเข้าฌานก่อนแล้วออกจากฌาน หลังจากนั้นจึงกำหนดรู้รูปนามที่ปรากฏในฌานนั้น ๆ^{๕๗}

บุคคลผู้เจริญพรหมวิหารเป็นอารมณ์ จนจิตเข้าถึงอุจจารสมาธิ หรืออัปนาสมาธิ นับว่าได้ก้าวถึงขั้นจิตตวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งจิต^{๕๘} สมถยานิกผู้ปรารถนาจะบรรลุธรรม ควรพยายามเจริญฌานขั้นใดขั้นหนึ่งในฌาน ๔ ก่อน เมื่อเข้าฌานแล้ว ก็ควรเจริญให้คล่องแคล่ว แล้วจึงใช้ฌานเป็นบาทในการเจริญวิปัสสนาต่อ โดยออกจากฌานแล้ว กำหนดรู้องค์ฌานอย่างใดอย่างหนึ่งที่ปรากฏชัดในปัจจุบันขณะ เช่น วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา ผัสสะ เจตนา และมนสิการเป็นต้น หรือกำหนดรู้สภาวะสัมผัสของลมหายใจเข้าออก (โณภูฏัพพารมณเป็นปรมัตถ์) อย่างไรก็ตาม ส่วนมากการกำหนดรู้องค์ฌานของผู้เจริญสมถภาวนาแล้วทำสมณะให้เป็นบาทของวิปัสสนา มักกำหนดรู้ปีติเป็นอารมณ์ เพราะปีติเป็นธรรมชาติที่ปรากฏชัดแม้ในขณะที่ออกจากฌานแล้ว^{๕๙}

ผู้ปฏิบัติสมณะโดยมุ่งหวังจะชื่นชมเสพผลของสมณะ คือ ฌานสมาบัติและอภิญญาทั้ง ๕ ไม่เกี่ยวข้องกับวิปัสสนาก็ได้ เรียกว่าหยุดเพียงขั้นสมาธิ ไม่ก้าวไปถึงปัญญา แต่ถ้ามุ่งปฏิบัติวิปัสสนาต้องอาศัยสมณะไม่มากก็น้อย คือ อาจเจริญสมณะจนได้ฌานสมาบัติก่อนแล้ว จึงก้าวต่อไปสู่วิปัสสนา คือ เอาฌานเป็นบาทของวิปัสสนา เรียกว่า เจริญวิปัสสนาที่มีฌานเป็นบาท^{๖๐}

การเจริญวิปัสสนาโดยมีสมณะนำหน้าในอรรถกถาสโตการิฎฐานิเทศมีเนื้อความอธิบาย

^{๕๖} อก.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๖/๕๐๘.

^{๕๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๑๕๒-๑๕๓.

^{๕๘} สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ), อริยวงศ์ปฏิบัติ, หน้า ๕๗.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๕-๕๖.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๒๗.

ว่า “ภิกษุผู้มีจิตตกผานเกิดแล้วอย่างนี้ ประสงค์จะเจริญกรรมฐานด้วยอำนาจแห่งวิปัสสนาและมรรคแล้วบรรลุความบริสุทธิ์ จึงทำมานั้นให้คล่องแคล่วถึงความชำนาญด้วยอาการ ๕ อย่างแล้วกำหนดนามรูปเริ่มตั้งวิปัสสนา

ภิกษุนั้นออกจากสมาบัติแล้ว ย่อมเห็นว่า กรัชกายและจิตเป็นเหตุเกิดแห่งลมอัสสาสะปัสสาสะ เปรียบเหมือนลมย่อมสัจจรเพราะอาศัยเครื่องสูบของช่างทอง และความพยายามเกิดแต่การสูบเครื่องของบุรุษฉันทใด ลมอัสสาสะปัสสาสะย่อมสัจจรเพราะอาศัยกาย และจิตฉันทนั้นเหมือนกัน ย่อมกำหนดกายว่า เป็นรูปในเพราะลมอัสสาสะปัสสาสะ และกำหนดจิตว่าเป็นอรูปในเพราะธรรมอันสัมปยุตด้วยจิตนั้น

ครั้นกำหนดนามรูปอย่างนี้แล้วแสวงหาปัจจัยของนามรูปนั้น เมื่อแสวงหาเห็นปัจจัยนั้นแล้วก็ข้ามความสงสัยปรารภความเป็นไปแห่งนามรูปในกาลทั้ง ๓ แล้วข้ามความสงสัยได้ ผู้ข้ามความสงสัยได้แล้วยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์โดยพิจารณาเป็นกลาปะ (กอง) เมื่อส่วนเบื้องต้นแห่งอุทฺธัพพยานุปัสสนาเกิด จึงละวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ มีโอภาสเป็นต้น กำหนดอุทฺธัพพยานุปัสสนาอันพ้นจากอุปกิเลสว่า มรรค ละความเกิดถึงภังคานุปัสสนา เป็นการพิจารณาเห็นความดับ เมื่อสังขารทั้งปวงปรากฏโดยความเป็นภัยด้วยภังคานุปัสสนาเป็นลำดับ จึงเปื้อน่ายบรรลุวิมรรค ๔ ตามลำดับตั้งอยู่ในอรหัตผลถึงที่สุดแห่งปัจจเวกขณญาณ”^{๖๑}

โดยแท้จริงแล้ว บุคคลใดมีสมาธิและวิปัสสนาไม่แก่กล้า เมื่อเธอนั่งเจริญวิปัสสนานานร่างกายย่อมลำบากเหมือนไฟเผาอยู่ภายใน เหงื่อไหลออกจากรักแร้เหมือนมีควันพุ่งออกจากกระหม่อม จิตย่อมลำบากทรมานทรมาย เธอย่อมเข้าสมาบัติขึ้นอีก ชมความลำบากกายและใจนั้นแล้ว กระทำให้ทุเลาจนสบายแล้วเจริญวิปัสสนาอีก เมื่อเธอนั่งนานอีกความลำบากเหมือนอย่างนั้นย่อมเกิดขึ้น เธอย่อมเข้าสมาบัติอีกกระทำเหมือนก่อน ความจริงการเข้าสมาบัติมีอุปการะมากแก่วิปัสสนา^{๖๒}

พระโสภณมหาเถระแสดงว่า “เนยยบุคคลผู้บรรลุสมถฌานก่อนแล้วมาเจริญวิปัสสนาสามารถเข้าฌานสมาบัติในขณะที่เกิดความลำบากกายและใจ แล้วจึงเจริญวิปัสสนาต่อไป การปฏิบัติเช่นนี้จะทำให้สมาธิและปัญญาในวิปัสสนาแก่กล้าขึ้นตามลำดับ เมื่อสมาธิและปัญญาแก่กล้าความลำบากกายและใจย่อมไม่เกิดขึ้น สามารถนั่งกำหนดได้อย่างต่อเนื่องตลอดทิวาราตรี สมถฌานจึงเกื้อกูลแก่เนยยบุคคลโดยพิเศษอย่างนี้”^{๖๓}

^{๖๑} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/-/๑๙๑.

^{๖๒} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๒๒๙.

^{๖๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๓๙-๔๐.

การเจริญวิปัสสนามีอรรถหลักในการตามรู้ ๒ ประการ คือ

๑. การตามรู้รูปเป็นหลัก คือ การกำหนดลมหายใจเข้าออกที่ปรากฏชัดเจนตามคณนานัยและอนุพัทธนายนัย

๒. การตามรู้นามเป็นหลัก คือ การกำหนดเวทนา หรือการกำหนดจิต ตามรูปนายนัย

หลังจากที่นักปฏิบัติบรรลุปัจจการสมาธิแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสการเจริญสมาธิปรากฏในอานาปานัสสติสูตรว่า “ภิกษุย่อมสำเนียงกว่า เราจรรู้ชัดปิติ ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจรรู้ชัดปิติ ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจรรู้ชัดสุข ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจรรู้ชัดสุข ขณะหายใจออก ย่อมสำเนียงกว่า เราจรรู้ชัดจิต ขณะหายใจเข้า ย่อมสำเนียงกว่า เราจรรู้ชัดจิต ขณะหายใจออก”^{๖๔}

นอกจากนั้นสมถยานิกอาจเจริญกรรมฐานได้อีกวิธีหนึ่ง คือ เมื่อออกจากฌานแล้วควรกำหนดรู้ฌานจิต องค์ธรรมของฌาน และรูปอันเป็นที่ตั้งของฌาน คือ ลมหายใจเข้าออก พร้อมทั้งกำหนดรู้รูปนามที่กำหนดชัดในแต่ละขณะ เช่น การเห็น การได้ยิน การกระทบสัมผัส ความนึกคิด ซึ่งเป็นอรรถของวิปัสสนาเช่นเดียวกับวิปัสสนายานิก ต่างกันแต่เพียงสมถยานิกใช้ฌานเป็นฐานในการเจริญวิปัสสนา จึงช่วยให้สามารถหยั่งเห็นสภาวะธรรมของรูปนามได้เร็วกว่าการเจริญวิปัสสนาล้วน^{๖๕}

พระสารีบุตรกล่าวว่า ผู้ปฏิบัติธรรมที่เข้าทุติยฌานต่อจากปฐมฌานนั้น ปิติและสุขมีกำลังรวมเข้าเป็นอารมณ์เดียวแนบแน่นอยู่ตลอดเวลาโดยไม่ขาดตอน แต่หากมีปฐมฌานจิตเกิดขึ้นในขณะที่เข้าทุติยฌานอยู่ จะทำให้รู้สึกเจ็บปวดเช่นเดียวกับแผลเก่าที่ถูกหนามแหลมแทงใส่อย่างแรงสำหรับผู้อยู่ในตติยฌานและจตุตถฌานก็เป็นเช่นเดียวกัน เมื่อเขาระลึกถึงฌานชั้นที่ต่ำกว่า

ความสุขจาก ปฐมฌาน	ย่อมดีกว่าความสุข	จากกามคุณ
ความสุขจาก ทุติยฌาน	ย่อมดีกว่าความสุข	จากปฐมฌาน
ความสุขจาก ตติยฌาน	ย่อมดีกว่าความสุข	จากทุติยฌาน

และมีความสุขจากจตุตถฌานย่อมเหนือกว่าชั้นตติยฌาน แต่ความสุขจากรูปฌานทั้ง ๔ ก็ยังไม่เทียบเท่าความสุขจากรูปนาม ได้แก่

๑. อากาสาณัญญาเจตนะ ฌานที่กำหนดอากาศไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์
๒. วิญญาณัญญาเจตนะ ฌานที่กำหนดวิญญาณไม่มีที่สุดเป็นอารมณ์

^{๖๔} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๑๔๙/๑๗๒., ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๔๙/๑๙๐.

^{๖๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๔.

๓. อากิญจัญญายตนะ ฌานที่กำหนดความไม่มีอะไร ๆ เป็นอารมณ์

๔. เนวสัญญานาสัญญายตนะ ฌานที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่

ฌานที่สูงกว่าย่อมมีความประณีตกว่าฌานชั้นต่ำลงมา แต่รูปฌานที่สูงที่สุด คือ เนวสัญญานาสัญญายตนะก็ยังมีเวทนาอยู่แม้ว่าจะมีเพียงเล็กน้อย ดังนั้น สุขในนิพพานที่เวทนาไม่อาจเกิดขึ้นได้เลยนั้น จึงประเสริฐกว่าความสุขแม้ในรูปฌานชั้นสูงสุด^{๖๖}

พระผู้มีพระภาคตรัสการเจริญฌานกรรมฐานในอรรถกถาที่ขนิภาว่า

ภิกษุผู้เจริญฌานกรรมฐาน กำหนดนามรูปว่า องค์ฌานเหล่านี้อาศัยอะไร อาศัยวัตถุรูป กรัชกายชื่อว่า วัตถุรูป องค์ฌานจัดเป็นนาม กรัชกายจัดเป็นรูป เมื่อจะแสวงหาปัจจัยแห่งนาม รูปนั้น จึงเห็นปัจจัยการมีอวิชา เป็นต้น จึงข้ามความสงสัยเสียได้ว่า นี่เป็นเพียงปัจจัยและธรรมอาศัย ปัจจัยเกิดขึ้น ไม่ใช่สัตว์หรือบุคคล จึงยกนามรูปพร้อมทั้งปัจจัยขึ้นสู่ไตรลักษณ์ เจริญวิปัสสนา บรรลุพระอรหัตโดยลำดับ”^{๖๗} พระพุทธองค์ตรัสประโยชน์ของสมณะในพาลวรรคว่า “สมณะที่ภิกษุเจริญแล้วย่อมให้จิตเจริญ จิตที่เจริญแล้วย่อมละระคาะได้”^{๖๘}

ผลสำเร็จสูงสุดของการเจริญสมถกรรมฐาน คือ ฌาน แปลว่า การเพ่ง หมายถึง ภาวะจิตที่เพ่งอารมณ์จนแน่วแน่ ได้แก่ ภาวะจิตที่มีสมาธิตนเอง หรือแปลได้อีกว่า เพ่ง พินิจ ครุ่นคิด เอาใจจดจ่อ บางทีก็นำมาใช้แสดงความหมายด้านวิปัสสนาด้วย โดยแปลว่า เพ่งพินิจลักษณะ ในอรรถกถา อปรอัจฉราสังฆาตวรรคได้แบ่งฌานออกเป็น ๒ จำพวก คือ

๑. การเพ่งอารมณ์แบบสมณะ เรียกว่า อารัมมณูปนิชฌาน ได้แก่ ฌานสมาบัติ

๒. การเพ่งพินิจให้เห็นไตรลักษณ์ ตามแบบวิปัสสนา เรียกว่า ลักษณะูปนิชฌาน ในกรณีนี้แม้แต่มรรคผล ก็เรียกว่าฌานได้ เพราะแปลว่า เภากิเลสบ้าง เพ่งลักษณะที่เป็นสัจจะของนิพพานบ้าง^{๖๙}

พระธรรมธีรราชมหามุนี กล่าวถึงผลของการเจริญสมถกรรมฐานดังนี้

๑. ทำให้ได้สมาธิทั้ง ๓ คือ ขณิกสมาธิ อุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ

๒. ทำให้ใจสงบจากนิวรณ์ ๕

๓. ทำให้ได้ฌานทั้ง ๒ คือ รูปฌานและอรูปรฌาน

๔. ทำให้ได้อภิญญา ๕ คือ อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ ทิพโศตยะ หูทิพย์ ประจิตตวิชานนะ รู้วาระจิตของบุคคลอื่น บุพเพนิวาสานุสสติ ระลึกชาติได้ และทิพพจักขุ มีตาทิพย์

^{๖๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **นิพพานกถา**, แปลโดย พระคันธสาราภิงค์, (นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๕๒-๕๓.

^{๖๗} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๒/-/๒๕๖.

^{๖๘} อง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖.

^{๖๙} อง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๒๒๖.

๕. เอาเป็นบาทฐานของวิปัสสนา เพื่อให้ได้บรรลุมรรค ผล นิพพาน เรียกว่า สมถยานิก แปลว่า เอาสมถะมาเป็นยานพาหนะขึ้นไปหาวิปัสสนา เพื่อให้เกิดปัญญาทำลายกิเลส ให้เป็นสมุทเทพพานต่อไป^{๗๐}

ผลของการเจริญสมถะ เป็นเจโตวิมุตติ ผลของการเจริญวิปัสสนา เป็นปัญญาวิมุตติ^{๗๑}

เจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นทางจิต แปลว่า ความหลุดพ้นแห่งจิตหรือความหลุดพ้นด้วยกำลังจิต คือ ด้วยสมาธิ หมายถึง ภาวะจิตที่ประกอบด้วยสมาธิ ซึ่งกำราบราคะได้ ทำให้หลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งหลาย

ปัญญาวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้านปัญญา แปลว่า ความหลุดพ้นด้วยปัญญา หมายถึง ปัญญาบริสุทธิ์ หรือความรู้ถูกต้องสมบูรณ์ ไม่มีกิเลสติดบ่วงหรือปิดเบียน ซึ่งเกิดขึ้นแก่ผู้บรรลุอรหัตผล ในเมื่อปัญญานั้นกำจัดอวิชชาได้แล้ว ทำให้ผู้นั้นหลุดพ้นจากกิเลสเครื่องผูกมัดทั้งปวง

เจโตวิมุตติ ได้แก่ ผลสมาธิ หรืออรหัตผลสมาธิ หรืออรหัตผลจิต หมายถึง สมาธิหรือจิตอันตั้งมั่น ที่เป็นผลแห่งการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ปัญญาวิมุตติ ได้แก่ ผลญาณ หรือผลปัญญา หรืออรหัตผลปัญญา หมายถึง ญาณหรือปัญญาที่เป็นผลแห่งการสำเร็จเป็นพระอรหันต์ ปัญญาวิมุตติใช้ในกรณีเดียว คือ หมายถึง ความหลุดพ้นที่เด็ดขาดแน่นอน ส่วนเจโตวิมุตติ หมายถึง ความหลุดพ้นเด็ดขาดขั้นมรรคผลตั้งแต่โสดาปัตติผลขึ้นไป^{๗๒}

จากการศึกษาพบว่า การเจริญพรหมวิหารด้วยการปฏิบัติวิปัสสนาแบบสมถยานิก โดยเอาสมถกรรมฐานเป็นบาทฐานนำไปสู่การปฏิบัติวิปัสสนา ผู้เจริญพรหมวิหารจนได้มานแล้วเอามานที่ได้เป็นบาทฐานในการปฏิบัติวิปัสสนา ด้วยการกำหนดพิจารณาสังขารทั้งหลาย เห็นความไม่เที่ยงเป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน จนสามารถบรรลุมรรค ผล นิพพาน

๓.๒.๒ การปฏิบัติวิปัสสนาแบบวิปัสสนายานิก

ความหมายของคำว่า “วิปัสสนายานิก” สรุปได้ดังนี้

๑. วิปัสสนายานิก หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาด้วยการอาศัยขณิกสมาธิเป็นฐานในการปฏิบัติ ทำให้ดำเนินไปสู่มรรค ผล และนิพพานด้วยวิปัสสนาล้วน ๆ บุคคลประเภทนี้มีขณิกสมาธิอย่างเดียวเป็นจิตตวิสุทธิ^{๗๓}

๒. วิปัสสนายานิก หมายถึง ผู้มีวิปัสสนาเป็นยาน ผู้เริ่มปฏิบัติด้วยเจริญวิปัสสนาทีเดียว

^{๗๐} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), *วิปัสสนาญาณโสภณ*, (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ), หน้า ๑๐๗.

^{๗๑} ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑/๘๖/๔๓๑.

^{๗๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย*, หน้า ๔๒๙-๔๓๑.

^{๗๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), *วิปัสสนานัย เล่ม ๑*, แปลโดย พระคันธสารวิวงศ์, หน้า ๖๑.

โดยไม่เคยฝึกหัดเจริญสมาธิใด ๆ มาก่อน เมื่อเจริญวิปัสสนา คือ ใช้ปัญญาพิจารณาความจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกทางแล้ว จิตก็จะสงบขึ้น เกิดมีสมาธิตามมาเอง^{๗๔}

๓. วิปัสสนายานิก หมายถึง บุคคลผู้มีวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นเครื่องนำทาง หรือบุคคลผู้ไปสู่ มรรค ผล นิพพานโดยอาศัยวิปัสสนาล้วน ๆ เป็นยานพาหนะ^{๗๕}

๔. วิปัสสนายานิก หมายถึง ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานโดยมีปรมาตม์เป็นอารมณ์ คือ กำหนดรูปและนาม หรือขั้นที่ ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๖ หรือธาตุ ๑๘ เป็นต้น เป็นอารมณ์โดยทางพระ ไตรลักษณ์ จนบรรลุมรรค ผล นิพพาน^{๗๖}

ในทุกทุกนิกาย ปฏิสมภิทามคคปาลี มีเนื้อความแสดงวิธีปฏิบัติวิปัสสนาดังต่อไปนี้

อนิจจโต อนุปัสสนภูเจณ วิปัสสนา ทุกขโต อนุปัสสนภูเจณ วิปัสสนา อนตตโต อนุปัสสนภูเจณ วิปัสสนา ตตถ ชาตานิ ฌมมานิ จ โวสสุคการมมณตา จิตตสส เอกคคตา อวิกเขโป สมาริ อิติ ปจมี วิปัสสนา ปจฉา สมโถ เตน วุจจติ วิปัสสนาปุพพจกม สมถิ ภาเวติ รูปิ อนิจจโต อนุปัสสนภูเจณ วิปัสสนา รูปิ ทุกขโต อนุปัสสนภูเจณ วิปัสสนา รูปิ อนตตโต อนุปัสสนภูเจณ วิปัสสนา ตตถ ชาตานิ ฌมมานิ จ โวสสุคการมมณตา จิตตสส เอกคคตา อวิกเขโป สมาริ อิติ ปจมี วิปัสสนา ปจฉา สมโถ เตน วุจจติ วิปัสสนาปุพพจกม สมถิ ภาเวติ^{๗๗}

ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นโดยความเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในวิปัสสนานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญสมถะมีวิปัสสนานำหน้า” ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นเวทนา ฯลฯ สัญญา ฯลฯ สังขาร ฯลฯ วิญญาณ ฯลฯ จักขุ ฯลฯ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นขรา และมรณะโดยความไม่เที่ยง ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นขราและมรณะโดยความเป็นทุกข์ ชื่อว่า วิปัสสนา เพราะมีสภาวะพิจารณาเห็นขราและมรณะ โดยความเป็นอนัตตา สภาวะที่จิตปล่อยธรรมทั้งหลายที่เกิดในภวานานั้นเป็นอารมณ์ และสภาวะที่จิตเป็นเอกัคคตารมณ์ ไม่ฟุ้งซ่าน เป็นสมาธิ วิปัสสนาจึงมีก่อน สมถะมีภายหลัง ด้วยประการดังนี้ เพราะเหตุนี้ ท่านจึงกล่าวว่า “เจริญสมถะมี

^{๗๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๔๙.

^{๗๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาขุณี, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์), หน้า ๖๐.

^{๗๖} ธนิต อยู่โพธิ์, วิปัสสนานิยม, หน้า ๖๐.

^{๗๗} ชู.ป. (บาลี) ๓๑/๕๓๗/๔๐๔-๔๐๕.

วิปัสสนานำหน้า”^{๗๘}

พระโสภณมหาเถระอธิบายว่า วิปัสสนายานิกไม่ใช่การเจริญสมถกรรมฐานจนได้บรรลุอุปปจารสมาธิหรืออัปปนาสมาธิมาก่อน แต่เริ่มเจริญฌณิกสมาธิเป็นลำดับแรก และยังให้เกิดนามรูปปริจเฉทญาณและปัจจยปริคคญาณซึ่งแสดงไว้โดยประธานนี้ แล้วจึงกำหนดรูปนามโดยไม่เที่ยง ฯลฯ ตั้งแต่สัมมสนญาณเป็นต้นไป

นอกจากนี้ท่านได้อธิบายเพิ่มเติมว่า เมื่อวิปัสสนาแก่กล้าแล้ว สมถะ คือ สมาธิจึงเกิดขึ้นได้ วิปัสสนาที่แก่กล้า คือ วุฏฐานคามินีวิปัสสนา ส่วนสมถะในที่นี้ คือ มรรคสมาธิ แต่ในสมถปุพพังคมนัย (นัยที่มีสมถะเกิดก่อน) สมถะที่เกิดก่อนและวิปัสสนาที่เกิดภายหลังเป็นโลกียธรรมเหมือนกัน ฉะนั้นใด แม้ในวิปัสสนาปุพพังคมนัย (นัยที่มีวิปัสสนาเกิดก่อน) วิปัสสนาที่เกิดก่อนและสมถะที่เกิดในภายหลัง ก็ควรเป็นโลกียธรรมเหมือนกัน ฉะนั้น ด้วยเหตุนี้ สมถะในที่นี้จึงควรเป็นฌณิกสมาธิที่ประกอบกับวิปัสสนาญาณ ในคัมภีร์อรรถกถา อังคุตตรนิกายมีเนื้อความว่า “วิปัสสนํ ปุพฺพํ ปุเรจาริกํ กตฺวา สมถํ ภาเวติ. ปกฺติยา วิปสฺสนาลาภี วิปสฺสนาย จตฺวา สมาธิ อฺปปาเทตีติ อตฺถโธ ผู้บำเพ็ญเพียรกระทำวิปัสสนาให้เป็นเบื้องต้น คือ ทำให้เกิดขึ้นก่อนแล้วเจริญสมาธิ หมายความว่า ผู้บรรลุวิปัสสนาญาณโดยปกติจะดำรงอยู่ในวิปัสสนา แล้วจึงเกิดสมาธิ”^{๗๙}

บุคคลเป็นผู้ชวนชวายเป็นสมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา โดยแสดงถึงการเผากิเลสที่เกิดขึ้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงถึงความเป็นผู้ควรเพื่อบรรลุ มรรค ผล นิพพาน เพราะศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นโลกียะของผู้ประกอบด้วยธรรมสองเหล่านี้สำเร็จ จึงตรัสว่า “อาตาปี จ โข ฯลฯ อธิคมาย ภิกษุผู้มีความเพียร มีโอตตปะ ควรเพื่อบรรลุ มรรค นิพพาน ควรเพื่อบรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะชั้นเยี่ยม”^{๘๐}

พระผู้มีพระภาคตรัสการปฏิบัติกรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลายในอังกะขยสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมีศีลสมบุรณ์ มีปาติโมกข์สมบุรณ์อยู่ จงสำรวมด้วยการสังวรในปาติโมกข์พึงทำศีลให้บริบูรณ์ หมั่นประกอบธรรมเครื่องสงบใจภายในตน ไม่เห็นห่างจากฌาน ประกอบด้วยวิปัสสนา”^{๘๑}

สำหรับวิปัสสนาโยคีหรือวิปัสสนายานิกแล้ว จิตวิสุทธิเริ่มนับตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณไปจนถึงสมาธิที่มีความแก่กล้ายิ่ง ๆ แล้วโยคีผู้นั้นก็จะเห็นเฉพาะรูปนามที่ตนนำมากำหนดเท่านั้น ไม่มีอารมณ์อื่นใดปรากฏ จิตของโยคีผู้นั้นไม่ระคนกับนิวรณ์ อันเป็นตัวทำให้จิตฟุ้งซ่านไปสู่อารมณ์ต่าง ๆ

^{๗๘} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๔/๔๑๘-๔๑๙.

^{๗๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๖๗-๖๘.

^{๘๐} พ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๒๑๒/๒๐๕-๒๐๖.

^{๘๑} ตูรายละเอียดยใน ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔-๒๕/๕๑-๕๒., ม.ม. (ไทย) ๑๒/๖๔-๖๕/๕๖-๕๗.

จิตนั้นจะกลายเป็นสภาวะหนึ่งเดียว^{๘๒}

ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนามีอารมณ์เดียว คือ รูป นาม เมื่อกล่าวโดยนัยแห่งเทศนาที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงให้เหมาะสมกับอุปนิสัยของเวไนยสัตว์ ก็จัดเป็น ๖ หมวด คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ธรรม ๖ หมวดนี้ เป็นอารมณ์วิปัสสนา หรือแดนเกิดของปัญญา ในอริยมัตถกวิภาวินิฎฐิกาแสดงเหตุผลที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมโปรดเวไนยสัตว์ด้วยการยกเอาวิปัสสนาภูมิมาแสดง ๖ ภูมิ ด้วยเหตุผลหลัก ๓ ประการ คือ

๑. ผู้ที่หมกมุ่นมัวเมาอยู่ในนามธรรมมาก ก็ทรงแสดงชั้น ๕ เพราะชั้น ๕ มีรูป ๑ แต่มีนามชั้นถึง ๔ ชั้น

๒. ผู้ที่หมกมุ่นมัวเมาในรูปมาก ก็ทรงแสดงอายตนะ ๑๒ เพราะอายตนะ ๑๒ นั้น มีรูปถึง ๑๐ อายตนะครึ่ง แต่นามอายตนะมีเพียง ๑ ครึ่งเท่านั้น

๓. ผู้ที่หมกมุ่นมัวเมาทั้งในรูปและนาม ก็ทรงแสดงธาตุ ๑๘

แม้ภูมิของวิปัสสนาปัญญาที่เหลืออีก ๓ ภูมิ ก็มีนัยเหมือนกัน ผู้มีอินทรีย์แก่กล้า ก็ทรงแสดงชั้น ๕ อย่างกลาง ทรงแสดงอายตนะ ๑๒ อย่างต่ำ และทรงแสดงธาตุ ๑๘ ผู้ขบย่อทรงแสดงชั้น ๕ ขอบอย่างกลางทรงแสดงอายตนะ ๑๒ ขอบอย่างพิสดารก็ทรงแสดงธาตุ ๑๘

วิปัสสนาภูมิ ๖ คือ ที่เกิดของวิปัสสนา ๖ อย่าง เมื่อย่อยวิปัสสนาภูมิ ๖ แล้ว ได้แก่นามกับรูปภูมิทั้ง ๖ นี้ เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา หรือเป็นกรรมฐานของวิปัสสนา หรือเป็นธรรมที่อบรมเพื่อให้เกิดปัญญา หมายความว่า ภูมิของวิปัสสนาแต่ละภูมิได้แก่นามกับรูป ผู้เจริญวิปัสสนาต้องกำหนดนามรูป เพราะนามรูปเป็นสภาวะธรรมที่ต้องพิสูจนด้วยวิปัสสนาปัญญา และนามรูปนี้เอง จะเป็นผู้ให้ความจริงแก่ปัญญาว่า ตัวเขาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ผู้เจริญวิปัสสนาเมื่อปฏิบัติจนเกิดปัญญาแล้ว พิสูจนได้ด้วยตนเองว่านามรูปนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา เป็นปัญญาที่เข้าไปประจักษ์แจ้งความจริง เรียกว่า “วิปัสสนาปัญญา” เมื่อวิปัสสนาปัญญาเกิดขึ้นแล้วจะไปทำลายกิเลสลงได้ ทำให้ความทุกข์เบาบาง ผู้เจริญวิปัสสนาปฏิบัติต่อไปจนมัคคญาณเกิดขึ้น จะเกิดปัญญาไปพหานกิเลสได้อย่างเด็ดขาด^{๘๓}

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ควรทราบเรื่องเบื้องต้นเกี่ยวกับสกลกายของเรา ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ท่านเรียกเป็นปรมัตถโวหารว่า ชั้น ๕ อายุตนะและธาตุเป็นต้น^{๘๔} วิปัสสนา

^{๘๒} พระโศภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาขุณี**, แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, หน้า ๑๒๙.

^{๘๓} พระวิสุทธิญาณเมธี (ไพบูลย์ กตปุณโย), “ศึกษการเดินจงกรมในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๙-๒๐.

^{๘๔} ธนิต อยู่โพธิ์, **วิปัสสนานิยาม**, หน้า ๑๗.

กรรมฐานมีปรมาตม์เป็นอารมณ์ หรือมีรูปนามเป็นอารมณ์ โดยพิสดาร ได้แก่ วิปัสสนาภูมิ ๖ คือ ชั้น ๕
อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ย่อให้สั้น ได้แก่ รูปนาม^{๘๕}

ในการปฏิบัติวิปัสสนาแบบสุทรวิปัสสนา คือ การเจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ผู้ปฏิบัติจนเห็น
แจ้งแล้วเรียกว่า สุขขวิปัสสกบุคคลหรือวิปัสสนายานิกบุคคล คือ สมาธิขั้นต้นก็สามารถนำมาเป็น
เครื่องมือในการเจริญวิปัสสนาได้ แม้แต่จิตที่สงบชั่วขณะก็สามารถเป็นพื้นฐานเจริญวิปัสสนาได้ ใน
คัมภีร์มูลปัญญาสภิกามีเนื้อความว่า “น หิ ขณิกสมาธิ วินา วิปัสสนา สมภาติ” หากขาดขณิกสมาธิ
วิปัสสนาก็เกิดไม่ได้ คือ ต้องอาศัยขณิกสมาธิเป็นบาทจึงจะเจริญวิปัสสนาได้ เมื่อวิปัสสนาญาณสูงขึ้น
ตามลำดับ การเพ่งลักษณะอารมณ์ก็จะแนบแน่นขึ้นตามลำดับเช่นกัน เมื่อมรรคจิตเกิดขึ้นก็ย่อม
บริบูรณ์ พร้อมด้วยองค์ฌานทั้ง ๕ ได้แก่ วิตก วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา จัดว่าเป็นปฐมฌาน โสตาปัตติมัคค
จิต สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค อรหัตตมรรคของวิปัสสกบุคคล ก็จัดว่าเป็นปฐมฌานด้วยกัน
ทั้งสิ้น^{๘๖} ในคัมภีร์อรรถกถามีเนื้อความปรากฏว่า

มรรคที่เกิดขึ้นแก่พระสุขขวิปัสสกบุคคล โดยกำหนดวิปัสสนาบ้าง มรรคที่ไม่ทำฌานให้เป็น
บาทเกิดขึ้นแก่ผู้ได้สมาบัติบ้าง มรรคที่ภิกษุทำปฐมฌานให้เป็นบาทแล้วพิจารณา สังขารเล็ก ๆ
น้อย ๆ ให้เกิดขึ้นบ้าง ย่อมมีในปฐมฌานทั้งนั้น ในมรรคทั้งหมด ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ องค์มรรค
๘ องค์ฌาน ๕^{๘๗}

แม้มรรคที่เกิดขึ้นแล้วแก่ผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ก็ย่อมประกอบด้วยองค์ฌาน คือ วิตก
วิจาร ปีติ สุข เอกัคคตา อย่างครบถ้วน ในอาหุเนยยสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสถึงบุคคลผู้ควรรับ
ทักษิณาทาน ๑๐ จำพวก^{๘๘} บุคคลประเภทที่ ๔ คือ ผู้ที่บรรลุมรรคผลนิพพานด้วยการปฏิบัติ
วิปัสสนาล้วน หรือที่เรียกว่า สุขขวิปัสสกบุคคล คือ ท่านผู้เป็นปัญญาวิมุตติ ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา
หมายถึง พระอรหันต์ผู้บำเพ็ญวิปัสสนาล้วน ๆ มิได้สัมผัสวิโมกข์ ๘ แต่สิ้นอาสวะ เพราะเห็นด้วย
ปัญญา^{๘๙}

ในวิสุทธิมรรคอธิบายวิธีการกำหนดอารมณ์ของผู้เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ มีเนื้อความว่า
ลมหายใจในขณะที่ยังไม่ได้กำหนดรู้ก็ยิ่งหยาบอยู่ ต่อเมื่อกำหนดรู้สภาวะของมหาภูตรูป อากาเร็น
ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น จึงละเอียดลง แม้ลมหายใจในตอนที่กำหนดมหาภูตรูปนั้นก็ยิ่งหยาบ

^{๘๕} พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิริ), วิปัสสนาญาณโสภณ, หน้า ๑๐๘.

^{๘๖} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ ฆนฺตเสวี), อานาปานสติภาวนา, (กรุงเทพมหานคร: ห้าง
หุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑๑.

^{๘๗} ขุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/-/๕๒๖.

^{๘๘} อง.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๖/๑๙., อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖/๒๙.

^{๘๙} อง.สตตก.อ. (ไทย) ๔/-/๑๔/๒๔.

อยู่ เมื่อกำหนดอุปาทนายรูป รูปละเอียดจึงละเอียดเข้า ลมหายใจในตอนที่กำหนดอุปาทนายรูปนั้น ยังหยابอยู่ แม้เมื่อกำหนดรู้รูปนั้นทั้งสิ้นก็นับว่ายังหยابอยู่ ต่อตอนที่กำหนดทั้งรูปทั้งนามจึง ละเอียดเข้า แม้ลมหายใจในตอนที่กำหนดทั้งรูปทั้งนามนั้นก็นับว่ายังหยاب ในตอนที่กำหนดปัจจัย ของรูป นาม จึงละเอียดเข้า กายสังขารในตอนที่กำหนดปัจจัยนั้นก็ยังหยاب ต่อตอนที่เห็นรูป นาม พร้อมทั้งปัจจัยจึงละเอียดเข้า แม้กายสังขารในตอนที่ได้เห็นรูป นามพร้อมทั้งปัจจัยนั้นก็นับว่ายังหยاب ถึงตอนที่เป็นวิปัสสนาอันมีไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ จึงละเอียดเข้า ในทุรพลวิปัสสนา (กำลังอ่อน) ก็ นับว่ายังหยاب ในพลวิปัสสนา (กำลังกล้า) จึงละเอียดเข้า^{๙๐} จิตเป็นอาการเกิดขึ้นของความรู้สึกนึก คิดปรุงแต่งอยู่ตลอด หากเวลาใดที่ลืมสติในการกำหนด จิตจะทำหน้าที่ในการปรุงแต่งไปในเรื่องอื่น ทันที การปฏิบัติวิปัสสนาจะต้องมีสติกำหนดอยู่ตลอดเวลาอย่างต่อเนื่อง

ลักษณะของการพิจารณาหรือกระบวนการเกิดดับของจิต คือ เมื่อผู้ปฏิบัติเริ่มจะเห็น ความคิดหรือการปรุงแต่งของจิตได้ เช่น ตาเห็นรูป อายตนะภายในกับภายนอกกระทบกัน การปรุง แต่งของสังขาร หรือเจตสิกจะเริ่มต้นจากตรงนี้ หากมีความพึงพอใจในรูปนั้นสังขาร หรือเจตสิกนั้น จะมีความยินดีพอใจในอารมณ์นั้นและก็นึกไปจนดับ หากตาเห็นรูป มีความไม่พึงพอใจในรูปนั้น สังขาร หรือเจตสิกนั้นจะมีการปรุงแต่งไปในทางพยาบาท อยากให้คนนั้นเจ็บไข้ หรือไม่ต้องการให้ คน ๆ นั้นได้ดีกว่าตนเองดังนี้เป็นต้น ครั้นเมื่อการปรุงแต่งอิมเป็นที่พอใจแล้ว เรื่องใหม่ก็เริ่มเกิดขึ้น ต่อไปอีก การปรุงแต่งมีต่อไปอีกเป็นอยู่อย่างนี้เกิดขึ้นตั้งอยู่แล้วดับไปลักษณะอย่างนี้เรียกว่า เห็นการ เกิดดับของจิต สมดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสกับท่านพระโกณฑัญญะในปัญจวัคคีย์กล่าว “สิ่งใดสิ่ง หนึ่ง มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวง มีความดับไปเป็นธรรมดา”^{๙๑}

การพิจารณาสังขารให้เกิดความเห็นแจ้งเข้าใจชัด รู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะที่เป็น จริง ซึ่งเรียกสั้น ๆ ว่า วิปัสสนานั้น เป็นส่วนสาระสำคัญของการตรัสรู้หรือบรรลุมรรคผล ผู้ ปฏิบัติธรรมเพื่อเข้าถึงจุดหมายของพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็สมถยานิกหรือวิปัสสนายานิก ไม่ว่าจะ เป็นวิธีปฏิบัติแบบใดในวิธีทั้ง ๔ มี สมถบุพพังคมวิปัสสนา และวิปัสสนาบุพพังคมสมถะ เป็นต้น จะต้องผ่านการปฏิบัติส่วนนี้ทั้งสิ้น สำหรับวิปัสสนายานิก การพิจารณาเช่นนี้จะเริ่มขึ้นตั้งแต่แรก ปฏิบัติ แต่สำหรับสมถยานิก การพิจารณานี้จะเป็นส่วนต่อท้ายหรือครอบยอดของสมถะ^{๙๒}

ผู้ที่เจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุปาจารย์หรืออัปนาสมาธิ ชื่อว่า สมถยานิก คือ ผู้ดำเนิน ไปสู่มรรค ผล และนิพพานด้วยสมถยาน สมาธิทั้งสองอย่างนั้นจึงเป็นจิตตวิสุทธิซึ่งเป็นที่อาศัยของสมถยา นิก ส่วนผู้ที่เจริญวิปัสสนาอย่างเดียวโดยไม่อาศัยสมาธิทั้งสองนั้น ชื่อว่า สุทธิวิปัสสนา-ยานิก คือ ผู้

^{๙๐} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี), อานาปานสติภาวนา, หน้า ๑๑๓-๑๑๔.

^{๙๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๖/๒๔.

^{๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงขยาย, หน้า ๔๖๐.

ดำเนินไปสู่มรรค ผล และนิพพานด้วยวิปัสสนายานล้วน ๆ บุคคลประเภทนี้มีขณิกสมาธิอย่าง เดียวเป็นจิตตวิสุทธิ^{๙๓}

การปฏิบัติวิปัสสนาตามพระคณของหลวงพ่อบุญญาวโร โดยสรุปมีเนื้อความว่า ขณะทีจิต เริ่มสงบจากการเข้าฝึกปฏิบัติอย่างเข้มข้นนั้น เราจะเปลี่ยนจุดสนใจไปสู่ขั้นตอนการสำรวจกายใจ ซึ่ง เกิดขึ้นจากสภาวะที่เรารับรู้กายและใจของเราเองมากขึ้น ให้สำรวจดูว่าเรากำลังประหม่นหรือตัดสิน การปฏิบัติของตัวเองหรือเปล่า อย่าคาดหวัง แต่ควรรอให้ผลการปฏิบัติปรากฏออกมาเอง ด้วยการ ยอมรับกับสภาวะอะไรก็ตามทีเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่ดี ไม่ดี หรือแม้แต่รู้สึกเฉย ๆ ให้ตามดูความคิด สภาวะในจิตใจ อารมณ์และความรู้สึกให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ โดยไม่แสดงปฏิกิริยาโต้ตอบใด ๆ ผู้ ปฏิบัติควรทำตัวเหมือนเป็นคนตาบอด ผู้ไม่มีการอดกลั้นหักห้ามใจ มักจะมองไปทางโน้นทางนี้อยู่ ตลอดเวลา การทำเช่นนี้ไม่ทำให้สามารถรักษาใจให้สงบอย่างต่อเนื่องได้ ให้ทำตัวเป็นผู้มีความ ระมัดระวัง ตื่นตัว อดทน อดกลั้น โดยไม่ปล่อยให้การสื่อสารใด ๆ เข้ามาขัดจังหวะทำให้เกิดความ ว้าวุ่น ให้ทำตัวอ่อนคลาย ควบคุมตัวเอง ใส่ใจและกระตือรือร้นที่จะปฏิบัติ มีความขยัน ปลีกตัวจาก กามราคะ และทำใจให้สงบเยือกเย็น^{๙๔}

เมื่อปัญญาของผู้ปฏิบัติธรรมถูกพัฒนาให้แก่กล้าด้วยการปฏิบัติวิปัสสนา การกำหนดรู้ อารมณ์กรรมฐานจะมีความว่องไวมาก จนกระทั่งสติสามารถรับรู้ได้เฉพาะการดับไปของสภาวะธรรม เหล่านั้น ที่เป็นดังนี้เพราะจิตแต่ละดวงมีกระบวนการเกิด แบ่งออกเป็น ๓ ขณะ คือ

๑. อุปาทาขณะขณะเกิดขึ้น เป็นขณะแรก
๒. ฐิติขณะ ขณะตั้งอยู่ เป็นขณะกลาง
๓. ภังคขณะ ขณะดับไป เป็นขณะสุดท้าย

ก่อนการเริ่มปฏิบัติวิปัสสนา บุคคลทั่วไปจะยังไม่รู้เห็นว่าจิตแต่ละดวงนั้นประกอบด้วย ขณะ ๓ ขณะ จึงรู้สึกว่ารูปร่างและนามธรรมทั้งหลายเกิดขึ้น และเป็นไปอย่างต่อเนื่องเป็นอัน เดียวกัน และคิดว่าเหตุการณ์ต่าง ๆ มีลักษณะเหมือนสายน้ำไหลไปโดยไม่มีหยุดยั้ง ต่อมาเมื่อได้ ปฏิบัติและพัฒนาไปถึงญาณขั้นแรก ได้แก่ นามรูปปริจเฉทญาณ ซึ่งเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นด้วยการแยก ระหว่างรูปและนามออกเป็นส่วนที่เล็กที่สุด จึงส่งผลให้ความคิดเดิมที่ว่า สภาวะธรรมเป็นสภาพคงที่ นั้นลดน้อยลงไปบ้าง และเมื่อเกิดญาณขั้นต่อมา คือ สัมมสนญาณ ผู้ปฏิบัติธรรมเองจะเกิดเข้าใจว่า การเกิดดับในอดีต ปัจจุบันและอนาคต ก็คือขณะทั้ง ๓ คือ อุปาทา ฐิติ และภังคขณะของจิต แต่ก็ยัง อาจคิดว่าเป็นสิ่งยืนยัน เพราะมีการเกิดต่อเนื่องกันเป็นสายเหมือนลูกโซ่ จนต่อมาเมื่อบรรลุถึง

^{๙๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, แปลโดย พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๖๑.

^{๙๔} พระปัญญาวโร ภิกขุ, หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเบื้องต้น, แปลโดย ฉัตรนคร องคสิงห์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๒-๒๕.

อุทกภัยพายุยามที่รู้เห็นการเกิดดับของสังขาร จึงได้เห็นอุปาทนขณะและกัณฑ์ขณะของจิตอย่างชัดเจน โดยที่จิตขณะจะยังไม่ปรากฏชัด และเมื่อบรรลุดังกัณฑ์ญาณ คือ ปัญญาเห็นความดับ สภาวะเกิดขึ้น และตั้งอยู่ของสังขารจะไม่ปรากฏชัด

ผู้ปฏิบัติธรรมจะสังเกตเห็นแต่เพียงความดับเท่านั้น เช่นนี้ไม่จัดว่าได้เห็นพระนิพพาน แต่เป็นเพียงการได้เห็นสามัญญลักษณะ ๓ ประการของสังขาร คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และ อนัตตลักษณะเท่านั้น ต่อเมื่อบรรลุดังขารุเพกขาญาณ คือ ปัญญาที่เป็นกลางในสังขารทั้งปวง จึงจะมีความเป็นอุเบกขาต่อสภาวะทั้งหลายที่แสดงถึงความเป็นไปของสังขาร คือ การเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไป เมื่อสังขารเพกขาญาณแก่กล้าถึงระดับสูงสุด ผู้ปฏิบัติธรรมจะบรรลุดังสภาวะดับรูปนามสังขารทั้งหมด ขณะนั้นมีเพียงสภาวะดับของรูปนามปรากฏชัดโดยไม่มีรูปร่างสัณฐานของสิ่งใด ๆ และในท้ายที่สุดเมื่อพิจารณาด้วยปัจเจกขณญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาทบทวน จึงได้บรรลุดังความสำเร็จในขั้นสุดท้ายที่รู้เห็นความดับของสังขารทั้งหมด^{๙๕}

วิปัสสนาญาณเป็นผลของวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งหมายถึง ปัญญาที่กำหนดจนรู้เห็นวาทันต์ ๕ เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ เห็นประจักษ์แจ้งซึ่ง ไตรลักษณ์ แห่งรูปและนาม โดยอาศัยวิปัสสนากรรมฐานเป็นฐานในการฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดวิปัสสนาญาณ หรือที่เรียกว่า โสฬสญาณ นั้นมีเนื้อหาสาระปรากฏในขุททกนิกาย ปฏิสัมภทามรรคที่ว่าด้วยญาณ ๗๓ ซึ่งท่านพระสารีบุตรได้อธิบายสาระสำคัญของโสฬสญาณไว้เพียงแต่ไม่ระบุชื่อญาณ เหมือนที่ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรคที่เรียงวิปัสสนาญาณตามลำดับทั้ง ๑๖ ชั้น ฉะนั้นความหมายและที่มาของญาณ ปรากฏทั้งในพระไตรปิฎกและคัมภีร์อรรถกถาอย่างครบถ้วน เพียงแต่บางญาณถูกจัดรวม เข้าเป็นหมวดหมู่กัน และบางญาณก็ถูกเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป วิปัสสนาญาณทั้ง ๑๖ ที่เกิดจากผลของการปฏิบัติวิปัสสนาก็มีฐาน ซึ่งเป็นเส้นทางตรงสู่พระนิพพาน มีดังต่อไปนี้^{๙๖}

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ คือ ปัญญาที่รู้แจ้งรูปนาม ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค มีพระบาลีบันทึกไว้ว่า “นามรูปานํ ยถาวทสสนํ ทิฏฐิวิสฺสุทฺธิ”^{๙๗} การรู้เห็นตามสภาพความเป็นจริง ซึ่งนามรูปอันมีสภาพต่างกัน คือ นามมีสภาพนุ่มไปหาอารมณ์ และรูป มีสภาพเปลี่ยนแปลงชำรุดทรุดโทรมเป็นธรรมดา นั้น ชื่อว่า ทิฏฐิวิสฺสุทฺธิ คือ ความเห็นอันบริสุทธิ์^{๙๘} ฉะนั้น นามรูปปริจเฉทญาณนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมยังความเห็นให้บริสุทธิ์

^{๙๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), นิพพานกถา, แปลโดย พระคันธสาราภิวังค์, หน้า ๖๓-๖๔.

^{๙๖} นายอณิวัชร เพ็ชรนรินทร์, “การศึกษาวิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๕๐.

^{๙๗} วิสฺสุทฺธิ. (บาลี) ๒/๒๖๐.

^{๙๘} พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ), แปลโดย จำรูญ ธรรมดา, วิปัสสนาฯ, หน้า ๔๓๕.

๒. ปัจจัยปริศนญาณ คือ ปัญญาที่รู้เหตุปัจจัยของรูปนาม ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายความหมายตามพระบาลีไว้ว่า “ญาณ-ญาณอันรู้แจ้งว่า นามรูปที่เป็นผลอันเกิดขึ้นเพราะนามรูปที่เป็นเหตุเท่านั้นมีอยู่” วิตริตวา-ข้ามพ้นแล้ว กงข-ซึ่งความสงสัย ตีสู อทธาสู-ในกาลทั้งสาม คืออดีต ปัจจุบัน และอนาคต ปัจจัยปริศนญาณ-ด้วยการยึดซึ่งเหตุ เอตสเสว นามรูปสส- ของรูปอันได้กำหนดไปแล้วนั้น ฐิต-อันตั้งอยู่ กงขาวิตรณวิสุทธิ นาม-ชื่อว่า กังขาวิตรณญาณวิสุทธิ ญาณอันถึงความบริสุทธิ์โดยข้ามพ้นความสงสัย” ^{๙๙} ฉะนั้น ปัจจัยปริศนญาณนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมข้ามพ้นความลังเลสงสัย จึงทำให้ถึงความบริสุทธิ์

๓. สัมมสนญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนาม เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค อธิบายว่า “ปัญญาที่กำหนดรวมรูปนาม ซึ่งเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน เรียกว่า สัมมสนญาณ คือ ญาณที่พิจารณากำหนด” ^{๑๐๐} ในทำนองเดียวกันนี้ คัมภีร์อภิธัมมาวตาร อธิบายเพิ่มเติมไว้อีกว่า “ผู้ปรารถนาบรรลุญาณที่รู้เห็นทางและสิ่งที่มีใช้ทาง ฟังเจริญความเพียรด้วยการพิจารณาโดยความเป็นกลุ่ม” ^{๑๐๑} ฉะนั้น สัมมสนญาณนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมพิจารณาเห็นทางและสิ่งที่มีใช้ทางที่จะนำไปสู่ความบริสุทธิ์บริบูรณ์แห่งพรหมจรรย์

ลำดับนั้น อุปกิเลส ๑๐ อย่างเหล่านั้นย่อมเกิดแก่นักปฏิบัติผู้เจริญวิปัสสนาด้วยวิปัสสนาอย่างอ่อนนี้ อุปกิเลสดังกล่าว คือ แสงสว่าง ปิติ ปัสสัทธิ ญาณ ศรัทธา สติ สุข อุเบกขา ความเพียร และนิกันติ อุปกิเลสย่อมไม่เกิดแก่ ผู้บรรลุปฏิเวธแล้ว มีพระโสดาบันเป็นต้น ทั้งไม่เกิดแก่ผู้ปฏิบัติผิด แต่อุปกิเลสดังกล่าวย่อมเกิดแก่ภิกษุผู้ปฏิบัติชอบเพียรเจริญวิปัสสนาอยู่เสมอเท่านั้น” ^{๑๐๒} อุปกิเลส ๑๐ นั้น มีสภาวะดังต่อไปนี้

๑. โภกาส แสงสว่างซึ่งรู้สึกว่างามเจิดจ้า แผ่ซ่านไป สว่างใสอย่างไม่เคยเห็นมาก่อน
๒. ญาณ ความหยั่งรู้ที่เฉียบแหลม รู้สึกเหมือนว่าพิจารณาอะไรไม่ติดขัด
๓. ปิติ ความเอิบอิ่มใจ รู้สึกเต็มเปี่ยมไปทั้งตัว
๔. ปัสสัทธิ ความสงบเย็นเกิดความรู้สึกว่าทั้งกายและใจสงบนิ่ง เบา นุ่มนวล คล่องแคล่ว แจ่มใสเหลือเกิน ไม่มีแม้ความกระวนกระวาย ความกระด้างหนัก ความไม่สบายหรือความรำคาญขัดเคืองอย่างใดเลย
๕. สุข มีความสุขที่ประณีตละเอียดอ่อนลึกซึ้งอย่างยิ่งแผ่ซ่านไปทั่วตัว
๖. อธิโมกษ์ เกิดศรัทธาอย่างแรงกล้า ประกอบเข้ากับวิปัสสนา ทำให้จิตใจมีความผ่องใสเหลือเกิน
๗. ปัคคาหะ ความเพียรที่ประกอบด้วยวิปัสสนา ซึ่งพอเหมาะพอดี เดินเรียบไม่หย่อน

^{๙๙} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๒๖๓.

^{๑๐๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕/๑.

^{๑๐๑} พระพุทธทศตเถระ, อภิธัมมาวตาร, หน้า ๔๒๑.

^{๑๐๒} พระพุทธทศตเถระ, อภิธัมมาวตาร, หน้า ๔๒๗-๔๒๘.

ไม่ตั้งจนเกินไป

๘. อุပ္ภูฐาน สติที่กำกับชัด มั่นคงไม่สั่นไหว รู้สึกว่าระลึกได้คล่องแคล่วชัดเจนเหมือนดัง แล่นไหลไปถึงหมด

๙. อุเบกขา ภาวะจิตที่ราบเรียบ เทียงเป็นกลางในสังขารทั้งปวง

๑๐. นิกันติ ความพอใจ ตัดใจที่สร้าง ความอาลัยในวิปัสสนา มีอาการสงบ สุขุม ซึ่งความจริงเป็นตัณหาที่ละเอียด แต่ผู้ปฏิบัติไม่สามารถกำหนดจับได้ว่าเป็นกิเลส^{๑๐๓}

การเกิดขึ้นและการดับไปแห่งวิปัสสนูปกิเลส นั้น เป็นสภาวะเกิดขึ้นเพราะอำนาจของ ญาณปัญญาที่แก่กล้าขึ้น ไม่ใช่เกิดเพราะละทิ้งกรรมฐาน แต่เป็นสภาวะเกิดแก่ผู้ปฏิบัติกรรมฐานไป ถึงระยะหนึ่งแล้วเกิดสภาวะที่แปลกใหม่ขึ้นกับผู้ปฏิบัติ ดังพระพรหมคุณาภรณ์ได้อธิบายไว้ในพุทธธรรมถึงการเกิดขึ้นและวิธีข้ามสภาวะนั้นดังนี้ว่า

วิปัสสนูปกิเลสทั้ง ๑๐ นั้นจะเกิดแก่ผู้ได้วิปัสสนาญาณอ่อน ๆ (ตรุณวิปัสสนา) ภาวะทั้ง ๑๐ เป็นสิ่งน่าชื่นชมอย่างยิ่ง และเป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติไม่เคยพบมาก่อน จึงชวนให้เข้าใจผิดว่าตนได้บรรลุ มรรคผลแล้ว ถ้าเข้าใจอย่างนั้น ก็เป็นอันคลาดออกนอกวิปัสสนาวิถีสื่อ พลาดทางวิปัสสนาแล้วก็จะ ทิ้งกรรมฐานเดิมเสีย นั่งชื่นชมอุปกิเลสของวิปัสสนาอยู่อย่างนั้นเอง แต่ถ้าผู้ปฏิบัติมีสติ สัมปชัญญะ มีความเพียรรู้เท่าทันสภาวะที่เกิดขึ้นในปัจจุบันตามความเป็นจริง เมื่อสภาวะเหล่านี้มีโอภาสเป็นต้น เกิดขึ้นก็ให้กำหนดพิจารณาด้วยปัญญาว่า โอภาสนี้ ญาณนี้ ฯลฯ หรือนิกันตินี้ เกิดขึ้นแล้วแก่เรา แต่ มันเป็นของไม่เที่ยง เกิดจากปัจจัยปรุงแต่ง เป็นปฏิจจสมุปปันนธรรม ซึ่งเป็นสภาวะหรือสิ่งที่อิงอาศัย กันเกิดขึ้นสิ่งเหล่านี้จะต้องเสื่อมสิ้นไปเป็นธรรมดาตั้งนี้เป็นต้น จนมองเห็นว่า สิ่งนี้ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ตัวตนของเราแล้วไม่ตื่นเต้นหวั่นไหวไปกับวิปัสสนูปกิเลส นั้น เป็นอันวางอุปกิเลสเสียได้ ดำเนินก้าวหน้าไปในมรรคาที่ถูกต้องต่อไป จนบรรลุมรรคผลในที่สุด^{๑๐๔}

๔. อุทฺยัพพญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นความเกิดดับของรูปนาม ในญาณนี้ พึง ทราบว่า นักปฏิบัติที่สามารถกำหนดพิจารณาแยกแยะนามรูปที่ตนกำหนด หรือนามรูปภายนอกซึ่ง นำมาพิจารณา โดยการเปรียบเทียบกับปัจจุบันให้เห็นเป็นสิ่งที่อยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ และไม่ จำเป็นต้องไปคร่ำเคร่งใส่ใจกำหนดมากจนเกินไป เพียงแต่ให้กำหนดไปตามปกติและโดยธรรมชาติ ที่สุด แล้ววิปัสสนูปกิเลสซึ่งเป็นธรรมที่เห็นความเกิด-ดับ หรือที่เรียกว่าเบื้องต้น-เบื้องปลายก็ปรากฏ หลังจากรู้จักอุทฺยัพพญาณซึ่งทำหน้าที่เห็นความเกิดดับของนามรูปก็เกิดขึ้น

^{๑๐๓} ชุ.ป.อ. (ไทย) ๗/๒/๖๗/๓๗๔.

^{๑๐๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๓๓๐.

เมื่อนักปฏิบัติประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแต่ละลักษณะอย่างชัดเจนแล้ว แต่ว่าความยินดี พอใจ ยึดมั่นในสภาพธรรมทั้งหลายที่สะสมมาเนิ่นนานในสังสารวัฏ ก็ยังเหนียวแน่นอยู่ แสดงให้เห็นมูลรากที่ฝังแน่นของอวิชชาและตัณหาในความเป็นตัวตน ซึ่งปัญญาจะต้องอบรมเพิ่มขึ้นอีก โดยสติปัญญานระลึกรู้ลักษณะที่ได้ประจักษ์การเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ เพื่อปัญญาจะได้เห็นความไม่มีสาระของนามธรรมและรูปธรรมที่ดับไป ๆ เมื่อสติปัญญานเจริญขึ้น ปัญญาเพิ่มขึ้นจนมีปัจจัยสมบูรณ์พร้อมเมื่อไหร่ ภังคญาณก็จะเกิดขึ้นประจักษ์แจ้งเป็นลำดับต่อไป

๕. ภังคญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นเฉพาะความดับไปของรูปนาม พระโสภณมหาเถระ อธิบายว่า เมื่อโยคีกำหนดรูปนามที่เกิด-ดับได้ดีแล้ว ไตรลักษณ์ปรากฏชัดดีแล้ว อุทกัพพญาณก็จะแก่กล้าเต็มที่ จังหวะที่กำหนดย่อมรวดเร็วและมั่นคงประดุจเป็นเองโดยอัตโนมัติ และเพราะเหตุที่กำหนดได้อย่างรวดเร็ว ทันควัน จึงเป็นเหตุให้สังขารธรรมซึ่งเป็นอารมณ์ ปรากฏโดยรวดเร็วตามไปด้วย ถึงตอนนี้โยคีเองจะไม่เอาจิตไปจับกับอุปาทกขณะและฐิติขณะ (จุดที่เริ่มเกิดขึ้นและตั้งอยู่) และก็จะไม่เอาใจใส่แม้กระทั่งลำดับของนามรูป ที่เกิดขึ้นโดยต่อเนื่องกันดุจสายน้ำ ในทุก ๆ ครั้งที่กำหนดจะเกิดญาณซึ่งทำหน้าที่รู้ว่า “นามรูปดับแล้ว” ญาณนี้ท่านเรียกว่า ภังคญาณ^{๑๐๕} ฉะนั้นในญาณนี้จึงกำหนดเห็นเฉพาะความดับไปของรูปนามเท่านั้น

เมื่อภังคญาณดับหมดแล้ว ผู้เจริญสติปัญญานก็รู้ว่ากิเลสทั้งหลายยังมีกำลังเกิดขึ้นเป็นไปตามการสะสม ซึ่งแม้จะใส่ใจลักษณะที่ดับไป ๆ ของนามธรรมและรูปธรรม แต่ความยึดถือในนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังฝังแน่นอยู่ ซึ่งจะละลายลงได้ก็ด้วยการเห็นภัยของการดับไป ๆ ของนามธรรมและรูปธรรมนั่นเอง สติปัญญานและปัญญาจึงระลึกรู้ลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมต่อ ๆ ไป ด้วยการพิจารณาเห็นภัยของการดับไป ๆ ของสังขารธรรมนี้

๖. ภยญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนามเป็นของน่ากลัว กล่าวคือ เมื่อโยคาวจรปฏิบัติถึงความแก่กล้าของภังคญาณเกิดขึ้น และการที่ได้พิจารณาเห็นความดับของรูปนามทั้งที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต จะทำให้มองเห็นรูปนามสังขารเป็นสิ่งที่น่ากลัว การเห็นอย่างนี้ คือ ภยญาณ เมื่อปัญญาสมบูรณ์พร้อมด้วยปัจจัยขณะใด ภยญาณ ก็เกิดขึ้นเห็นภัยของรูปธรรมนามธรรมในขณะนั้น และเมื่อภยญาณแก่กล้าแล้ว อาทินวญาณย่อมเกิดขึ้น ลำดับนั้นผู้ปฏิบัติย่อมไม่เห็นรูปนามที่กำหนดรู้อยู่ว่าเป็นสิ่งที่ตั้งงาม อีกทั้งไม่เห็นรูปนามอื่นและภพที่ตนอนุมานรู้ด้วยการพิจารณาว่าเป็นสิ่งที่ตั้งงาม เขาพบแต่ความน่ารังเกียจของสิ่งที่กำหนดรู้และพิจารณาอยู่^{๑๐๖}

๗. อาทินวญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นทุกข์ โทษ ของรูปนาม ในคัมภีร์วิสุทธิมรรค

^{๑๐๕} พระโสภณมหาเถระ(มหาสีสยาตอ), วิปัสสนาฯ, หน้า ๕๓๑.

^{๑๐๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, หน้า ๒๘๙.

อธิบายว่า ปัญญาที่พิจารณาเห็นโดยความน่ากลัวว่า การอุบัติขึ้นในภพนี้ เป็นทุกข์ ระคนไปด้วย อามิสที่เป็นกามคุณ คือ กิเลส ซึ่งเป็นสังขารที่ยังไม่สงบ ดังนี้เรียกว่า อาทิวาณญาณ^{๑๐๗} เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระโสภณมหาเถระ อุปมาเหมือนบ้านที่มีเชื้อเพลิงอยู่ เมื่อถูกไฟไหม้ผู้คนจึงรู้สึกกลัวฉุนได้ การอุบัติขึ้นนี้ก็มีความน่ากลัวเพราะระคนไปด้วยกามคุณ ซึ่งเป็นเชื้อให้กับไฟกิเลสฉุนนั้น ดังนั้น จึงเห็นเป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ^{๑๐๘}

แม้ว่าภพญาณจะเห็นภัยของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมแล้ว เมื่อภพญาณดับไปหมดไปแล้วความยินดีพอใจในการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนก็ยังไม่หมดสิ้น ผู้เจริญสติปัญญานจึงรู้ว่าจะต้องเห็นโทษของนามธรรมที่เกิดดับเพิ่มขึ้นโดยประการต่าง ๆ อีก จนกว่าจะคลายการยึดถือนามธรรมและรูปธรรมว่าเป็นตัวตนลงได้ เมื่อสติระลึกรู้ลักษณะของสภาพธรรมที่เกิดขึ้นดับ ปัญญาที่เห็นโทษของการเกิดขึ้นและดับไปของนามธรรมและรูปธรรมละเอียดขึ้น จนปัจจัยสมบูรณ์พร้อมที่จะปรุงแต่งให้อาทิวาณญาณเกิดขึ้นขณะใด อาทิวาณญาณก็เกิดขึ้นประจักษ์แจ้งโทษของนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับในขณะนั้น

๘. นิพพิทาญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนามเป็นทุกข์ โทษ แล้วเกิดความเบื่อหน่าย ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภีทามรรค อธิบายว่า นิพพิทาญาณนี้ ได้ชื่อ ๓ ชื่อ กล่าวคือ ชื่อว่าภยตูปัญฐาน เพราะเห็นสังขารทั้งปวงเป็นความน่ากลัว ชื่อว่า อาทิวาณุปัสสนา เพราะทำให้เกิดความเห็นโทษร้ายขึ้นในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น และชื่อวานิพพิทานุปัสสนา เพราะเกิดเบื่อหน่ายขึ้นแล้วในสังขารทั้งหลายเหล่านั้น^{๑๐๙} ฉะนั้น ในนิพพิทาญาณนี้ มีความหมายเหมือนกันกับ ภพญาณและอาทิวาณญาณ ต่างกันแต่เพียงพยัญชนะ และความแก่อ่อนของญาณตามลำดับเท่านั้น

เมื่อประจักษ์แจ้งในโทษของสังขารธรรมทั้งหลาย ดุจเรือนที่ถูกไฟติดทั่วทั้งหลังแล้ว ย่อมคลายความยินดีในภพ โดยความรู้ชัดความหน่ายลักษณะของนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏ มุญจितุกัมมตาญาณก็เกิดขึ้นเป็นลำดับต่อไป ดังนี้

๙. มุญจितุกัมมตาญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาเห็นรูปนามเป็นทุกข์ โทษ เกิดความเบื่อหน่าย แล้วอยากออก อยากหนี อยากหลุด อยากพ้น กล่าวคือ ผู้ปฏิบัติธรรมที่รู้เห็นความเกิดขึ้นของรูปนามว่าน่ากลัว เป็นทุกข์ เจือด้วยอามิส และเป็นสังขารที่ไม่สงบสุข ย่อมเกิดปัญญาอนุমানรู้พระนิพพานโดยลักษณะตรงกันข้ามว่า ความไม่เกิดขึ้นของรูปนาม ความไม่ดำเนินไปของรูปนาม ความไม่มีนิมิตคือสังขารรูปนาม ความไม่ชวนชวายเป็น กุศลและอกุศล และการไม่เกิดใหม่ เป็นความเกษมเป็นสุขที่หลุดพ้นจากอามิส คือ วิมุตตทุกข์ กามคุณ และกิเลส

^{๑๐๗} วิสุทธิ. (บาลี) ๒/๓๒๒.

^{๑๐๘} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), **วิปัสสนาขุณี**, หน้า ๕๔๐-๕๔๑.

^{๑๐๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๒๗/๓๘๓.

เมื่อปัญญาผู้ชดความหนายนามธรรมที่ปรากฏเพิ่มขึ้นอีก ย่อมเกิดปัญญาที่ต้องการจะพ้นจากนามธรรมและรูปธรรมที่เกิดดับปรากฏในขณะนั้น ปัญญาที่ต้องการจะพ้นไปจากนามธรรมและรูปธรรมเป็นมัจจุญติกัมมตาญาณ อันเป็นเหตุให้วิปัสสนาญาณในลำดับต่อไปปรากฏขึ้น ดังนี้

๑๐. ปฏิสังขชาญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณาหาหนทางหลุดพ้น ตั้งใจจริง ปฏิบัติจริงอย่างขะมักเขม้น เข้มแข็ง สู้ตาย และไม่ท้อถอย กล่าวคือ เมื่อโยคีผู้นั้น เป็นผู้มีความปรารถนาเพื่อจะพ้นไปเสียจากสังขารทั้งหลาย ซึ่งมีแต่ความแตกดับ อันดำเนินไป จึงยกเอาสังขารทั้งหมดเหล่านั้นขึ้นสู่พระไตรลักษณ์แล้วกำหนดรู้ด้วย ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ เพื่อให้พ้นไปเสียจากสังขารทั้งปวง โดยเห็นสังขารทั้งปวงว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนุสภาวะ (ความไม่งาม) ซึ่งเป็นบริวารของทุกขลักษณะ และเป็นอนัตตา

๑๑. สังขารุเปกขาญาณ คือ ปัญญาที่วางเฉยในรูปนาม ในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค อธิบายว่า สังขารุเปกขาญาณนี้ เป็นญาณเดียวกับ มัจจุญติกัมมตาญาณ และปฏิสังขชาญาณ เพราะมีความหมายเหมือนกัน ต่างกันเพียงพยัญชนะเท่านั้น^{๑๑๐} ฉะนั้น วิปัสสนาญาณ ๓ ขั้นดังกล่าวนี้ จากรายละเอียดที่ได้แสดงเอาไว้ในเบื้องต้น จะมีความแตกต่างที่ความแก่อ่อนตามลำดับขั้นของวิปัสสนาญาณ แต่อย่างไรก็ตาม ในญาณนี้ควรกำหนดเห็นสังขารทั้งหลายทั้งปวงเป็นของว่างเปล่า สมดังพุทธดำรัสที่ตรัสกับท่านโมฆราชว่า “ดูก่อนโมฆราช ท่านจงเป็นผู้มีสติตลอดเวลา มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างเปล่า ฟังถอนอัตตานุทิฎฐิ (คือความเห็นเนื่อง ๆ ว่ามีอัตตา) เสีย จึงจะเป็นผู้ข้ามพ้นมฤตยูด้วยอาการอย่างนั้น มัจจุราช (มองหา) ไม่เห็นบุคคลผู้มองโลกอย่างนี้”^{๑๑๑}

วิโมกขมูข ๓ ประการ คือ หนทางไปสู่การบรรลุธรรม และเป็นปัจจัยในการจำแนกพระอริยบุคคล ๗ จำพวก สามารถแสดงรายละเอียดตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิกาย ปฏิสัมภิตามรรค ดังต่อไปนี้

๑. อนิมิตตวิโมกข์ หมายถึง การหลุดพ้นด้วยไม่ถืออนิมิต (นิमित्तก็คือลักษณะที่ปรากฏของสังขาร) ได้แก่ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นรูปนาม โดยความเป็นอนิจจัง คือ หลุดพ้นด้วยความเห็นอนิจจตา แล้วถอนนิमितเสีย

๒. อัปภินิหิตวิโมกข์ หมายถึง การหลุดพ้นด้วยไม่ทำความปรารถนา (ตัณหาที่ปรารถนาต้องการในนามรูป เพราะสำคัญว่าเป็นสิ่งที่น่ารักน่ายินดี มีความสุข ท่านเรียกว่า ปณิธิ หรือ ปณิหิตะ) ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเห็นนามรูป โดยความเป็นทุกข์ คือ ความหลุดพ้น

^{๑๑๐} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๔/๘๖-๘๗.

^{๑๑๑} ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒๖/๗๗๒., ขุ.จู. (ไทย) ๓๐/๘๘/๓๐๙.

ด้วยเห็นทุกขตา แล้วถอนความปรารถนาเสียได้

๓. สุกญุตวิโมกข์ หรือ การหลุดพ้นด้วยเห็นความว่างหมดความยึดมั่น (ผู้ที่ยังไม่ได้ อนัตตานุปัตสสนาย่อมสำคัญนามรูป หรือ อากาของนามรูปต่าง ๆ ว่า นี่เป็นเรา เป็นของเรา เราคือ ผู้กระทำ แต่ถ้าเป็นผู้ผ่านภังคญาณและอนัตตานุปัตสสนา จะมีความเห็นต่างจากบุคคลทั่วไปโดยสิ้นเชิง) ได้แก่ ความหลุดพ้นที่เกิดจากปัญญาพิจารณาเป็นนามรูป โดยความเป็นอนัตตา คือ หลุดพ้น ด้วยการเห็นอนัตตา แล้วถอนความยึดมั่นเสียได้^{๑๑๒}

เมื่อปัญญาประจักษ์แจ้งไตรลักษณ์ของสังขารธรรมทั้งหลายเพิ่มขึ้นแล้ว ทำให้สังขารธรรมทั้งหลายที่เคยปรากฏโดยเป็นสภาพที่เที่ยง เป็นสุข และเป็นตัวตนอ่อนกำลังลง จนเกิดความว่างเฉยในสังขารธรรมทั้งหลาย เพราะรู้ชัดว่าตราบดีที่ยังไม่ถึงกาลที่จะประจักษ์แจ้งลักษณะของพระนิพพาน โดยมีพระนิพพานปรากฏเป็นอารมณ์ ตรานั้นก็พิจารณาไตรลักษณ์ อย่างหนึ่งอย่างใด เป็นอารมณ์ไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งเกิดปัญญาที่รู้ชัดความว่างเฉยในสังขารธรรมทั้งหลายที่เกิดดับปรากฏนั้นอย่างบริบูรณ์ จากนั้น ฐานคามินีปัญญา หมายถึง ปัญญาอันเป็นเหตุพาพ้นออกไปจากภาวะแห่งปุถุชนเมื่อมรรควิถิเกิดขึ้น

๑๒. อนุโลมญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณารูปนามอนุโลมตามญาณต่ำ และญาณสูง เตรียมตัวเข้าสู่มรรค ผล นิพพาน โดยอาการ ๓ อย่างใดอย่างหนึ่งคัมภีร์อภิมมาวตาร อธิบายว่า เมื่อวิปัสสนาอันถึงที่สุดด้วยอำนาจของญาณ ๘ ตั้งแต่ อุทยัพพญาณถึงสังขารุเปกขาญาณ และญาณที่ ๙ สัจจानุโลมญาณหรืออนุโลมญาณ เรียกว่า ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี ผู้มีปัญญาโปรดทราบญาณทั้ง ๘ ตามพุทธดำรัสต่อไปนี้ “ภิกษุปรารถนาความเพียรปรารถนาจะยังสัจจानุโลมญาณให้สำเร็จ พึงเจริญความเพียรในญาณทั้ง ๘ เหล่านี้ตั้งแต่อุทยัพพญาณเป็นต้นไป”^{๑๑๓} ฉะนั้น ในญาณนี้ นักปฏิบัติจะต้องอนุโลมญาณทั้ง ๘ นี้ตามพุทธดำรัส เพื่อตรัสรู้ธรรมสืบต่อไป

๑๓. โคตรภูญาณ คือ ปัญญาที่ตัดขาดจากโคตรปุถุชน หน่วงนิพพานเป็นอารมณ์ กล่าวคือ ในญาณนี้ไม่นับเป็นปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิตี และ ไม่นับเป็นญาณทัสสนวิสุทธิตี เพราะตั้งอยู่ในฐานะหันมาสู่มรรค เป็นอภิปุทริก (คือ จะกล่าวว่าอยู่ในวิสุทธิตีฝ่ายใดมิได้) อยู่ในระหว่างกลาง แต่ถึงการนับว่า “วิปัสสนา” เพราะตกอยู่ในกระแสของวิปัสสนาแล้ว ส่วนญาณในมรรค ๔ คือโสตาปัตติมรรค ๑ สกทาคามิมรรค ๑ อนาคตคามิมรรค ๑ และอรหัตตมรรค ๑ เหล่านี้ เรียกว่า ญาณทัสสนวิสุทธิตี

โคตรภูญาณ อยู่ในระหว่างโลกียะกับโลกุตระต่อกัน ซึ่งทำนิโรธคือพระนิพพานอันปราศจากสังขาร ไม่มีนิमित ไม่มีความเป็นไปให้เป็นอารมณ์ ข้ามพ้นโคตรปุถุชน พ้นการเรียกว่า

^{๑๑๒} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๑๙/๓๖๕.

^{๑๑๓} พระพุทธทศตเถระ, อภิมมาวตาร, หน้า ๔๓๓-๔๓๔.

ปุถุชน พันภูมิปุถุชน ก้าวลงสู่โคตรอริยะสู่การเรียกขานว่า พระอริยะ ซึ่งเป็นการรำพึงถึงครั้งแรก คำนึงถึงเป็นครั้งแรก คิดคำนึงถึงเป็นครั้งแรก ในอารมณฺ์พระนิพพาน^{๑๑๔}

๑๔. มัคคญาณ คือ ปัญญาที่ตัดกิเลสเป็นสมุจเฉตพหวน กล่าวคือ ในการนั้นมีอุปมา แสดงถึงการที่อนุโลมญาณและโคตรภูญาณ แม้นดำเนินไปในวิถีเดียวกัน โดยอวัชชนะเดียวกัน แต่ดำเนินไปในอารมณฺ์ต่าง ๆ กันดังต่อไปนี้

คัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายมรรคญาณ ทั้ง ๔ ระดับไว้ว่า

๑. โสตาปัตติมรรคญาณ อุปมาด้วยบุรุษโดดข้ามคูน้ำ เหมือนหนึ่งว่าบุรุษผู้อยู่ฝั่งข้างนี้ปรารถนาจะกระโดดข้ามคูน้ำกว้างใหญ่ แล้วไปยืน อยู่ ณ ฝั่งข้างโน้น จึงวิ่งมาโดยเร็ว แล้วยึดเส้นเชือกที่ผูกห้อยอยู่กับกิ่งของต้นไม้ หรือจับไม้ค้ำยัน ณ ฝั่งข้างนี้ของคุณ แล้วโดดขึ้น ขณะที่มีการโน้ม น้อมเอียงโอนไปยังฝั่งโน้น ถึงส่วนเบื่องบนของฝั่งโน้นแล้ว จึงละเส้นเชือกหรือไม้ค้ำยันนั้นชวนเซไปตกลง ณ ฝั่งโน้นแล้วจึงค่อย ๆ ทรงตัวยืนอยู่ ฉันทใด แม้อยู่คาวจรท่านนี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกัน^{๑๑๕}

๒. สกทาคามิมรรคญาณ อนึ่ง พระโสตาบันอริยสาวกนั้น ครั้นสำรวจทบทวนดู ด้วยปัจจเวกขณะญาณ โดยอาการดังกล่าวแล้ว ยังนั่งอยู่ ณ อาสนะนั้นนั่นเอง หรือในสมัยอื่น ต่อมาทำโยคะ คือ ความเพียรในวิปัสสนายิ่งขึ้น เพื่อบรรลุภูมิที่ ๒ คือ สกทาคามิมรรคญาณ เพื่อความเบาบางแห่งกามราคะและพยาบาทอย่างหยาบ ท่านชุมนุมอินทรี ๕ พละ ๕ และโพชฌงค์ ๗ ให้เสมอกัน แล้วบดขยี้สังขาร ซึ่งจำแนกเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณนั้นนั้นแล ด้วยญาณกำหนดรู้ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ทบทวนไปมา หยั่งลงสู่วิถีของวิปัสสนาญาณ เมื่อพระอริยสาวกนั้นปฏิบัติโดยอาการอย่างนี้แล้ว ต่อจากนั้นอนุโลมญาณก็จะเกิดขึ้น ตามติดมาด้วยโวทาน^{๑๑๖}

๓. อนาคามิมรรคญาณ อนึ่ง พระสกทาคามีอริยสาวกนั้น ครั้นสำรวจทบทวนดู อาการดังกล่าวแล้วยังนั่งอยู่ ณ อาสนะนั้นเอง หรือในสมัยต่อมา ทำโยคะเพื่อบรรลุภูมิที่ ๓ เพื่อละสังโยชน์ส่วนล่างอีก ๒ คือ กามราคะ และพยาบาท ซึ่งเป็นส่วนละเอียด โดยไม่เหลือ พระอริยสาวกนั้น จึงชุมนุมอินทรี ๕ พละ และโพชฌงค์ ทำให้สม่ำเสมอแล้วบดขยี้สังขารนั้นนั้นแล ด้วยญาณกำหนดรู้ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ทบทวนไปมา หยั่งลงสู่วิถีของวิปัสสนาญาณอีกครั้ง เมื่อพระอริยสาวกนั้น ปฏิบัติโดยอาการอย่างนี้แล้ว ครั้นอนุโลมญาณและโวทานเกิดขึ้น โดยอวัชชนะเดียวกันในตอนท้ายของสังขารูปกขาญาณ โดยนัยดังกล่าวแล้วนั้นแล อนาคามิมรรคก็เกิดขึ้นในลำดับโวทาน^{๑๑๗}

^{๑๑๔} ดูรายละเอียดใน ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๕๙/๙๔-๙๖.

^{๑๑๕} วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๓๒-๑๓๓.

^{๑๑๖} ดร.ภัททันตะ อาสภมหาเถระ อัมมาจริยะอัครมหากัมมัฏฐานาจริยะ, วิปัสสนาที่ปณีฎีกา,

หน้า ๑๙๒-๑๙๓.

^{๑๑๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๐.

๔. อรหัตตมรรคญาณ อนึ่ง พระอนาคามีอริยสาวกนั้น ครั้นสำรวจทบทวนดูโดยอาการดังกล่าวแล้ว ยังนั่งอยู่ในอาสนะนั้นนั่นเอง หรือในสมัยต่อมา ทำโยคะเพื่อบรรลุมุมิที่ ๔ เพื่อละ (สังโยชน์ส่วนบนอีก ๕ ข้อ) รูปราคะ๑ อรูปราคะ๑ มานะ๑ อุทัจจะ๑ อวิชชา๑ โดยไม่เหลือเลย พระอริยสาวกนั้นจึงชุมนุมอินทรีย์ พละ และโพชฌงค์ ทำให้สม่าเสมอกัน แล้วบดขยี้สังขารนั้นนั่นแหละด้วยญาณกำหนดรู้ว่า “ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา” ทบทวนไปมา หยั่งลงสู่วิถีของวิปัสสนาญาณ (อีกครั้ง) เมื่อท่านอริยสาวกนั้นปฏิบัติโดยอาการอย่างนี้แล้ว ครั้นอนุโลมญาณและโวทานเกิดขึ้นโดยอวิชชนะเดียวกัน ในตอนท้ายของสังขารูปกขาญาณ โดยนัยดังกล่าวมาแล้วนั้น แล พระอรหัตตมรรคก็เกิดขึ้นในลำดับแห่งโวทาน^{๑๑๘}

๑๕. ผลญาณ คือ ปัญญาที่สืบต่อมาจากมรรคญาณ มีนิพพานเป็นอารมณ์ กล่าวคือต่อจากมรรคญาณแรกนั้น ผลจิตอันเป็นวิบากของปฐมมรรค ๒ หรือ ๓ ดวง ย่อมเกิดขึ้น และไม่เกิดมากกว่านั้น

คัมภีร์วิสุทธิมรรค อธิบายผลญาณทั้ง ๔ ระดับไว้ว่า

๑. โสตาบันอริยบุคคล อนึ่ง ในลำดับแห่งปฐมมรรคญาณนี้ ผลจิต ๒ หรือ ๓ ดวง ซึ่งเป็นวิบากแห่งโสตาปัตติมรรคจิตก็เกิดขึ้น ความจริงวิปากจิตของโสตาปัตติมรรคจิตนี้ พระผู้มีพระภาคก็ตรัสไว้ว่า “สมาธิมานนตริกญฺญมาหุ”^{๑๑๙} แปลว่า ซึ่งปราศซึ่งทั้งหลายเรียกกันว่า อนันตริกสมาธิ คือ มรรคสมาธิซึ่งให้ผลโดยทันที และตรัสไว้ว่า “..ทณฺธิ อานนตริกํ ปาปุณาติ อาสวานํ ขยาย”^{๑๒๐} แปลว่า เพราะอินทรีย์ ๕ เหล่านี้อ่อน บุคคลผู้นั้นจึงบรรลุอนันตริกสมาธิ เพื่อความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายเข้า ดังนี้เป็นต้น

๒. สกทาคามีอริยบุคคล ควรทราบไว้ด้วยว่า ผลจิต ของสกทาคามีผลจิตทั้งหลายก็เกิดขึ้น แม้ในลำดับของสกทาคามีมรรคญาณนี้ โดยนัยดังกล่าวไว้แล้ว ในโสตาปัตติมรรคญาณและโสตาปัตติผลญาณ เช่นกัน และด้วยอาการเพียงนี้ พระอริยสาวกท่านนี้ก็พระอริยบุคคลที่ ๔ มีนามว่า พระสกทาคามี เป็นผู้ที่จะกลับมาลัยโลกนี้ ด้วยการถือปฏิสนธิเพียงครั้งเดียวเท่านั้น แล้วสามารถทำที่สุดแห่งทุกข์ได้ การสำรวจทบทวนดู (ด้วยปัจจเวกขณะ) ต่อแต่นั้นไป ก็มีนัยดังกล่าวแล้ว เช่นนั้น

๓. อนาคามีอริยบุคคล แม้ในลำดับของอนาคามีมรรคญาณนี้ ก็ควรทราบผลจิตทั้งหลาย ของอนาคามีผลจิตที่เกิดขึ้น โดยนัยดังกล่าวแล้วเช่นกัน และด้วยอาการเช่นกล่าวมานี้ พระอริยสาวกท่านนี้ก็พระอริยบุคคลที่ ๖ มีนามว่า พระอนาคามี เป็นผู้เกิดผุดขึ้น ปรีนิพพาน

^{๑๑๘} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๔๐.

^{๑๑๙} ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๕/๕๐.

^{๑๒๐} อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๖๒/๒๒๗.

ในชั้นสุทธาวาสนั้น มีอันไม่กลับมาเป็นธรรมดา กล่าวคือ ไม่มายังมนุษยโลกนี้ ด้วยการถือปฏิสนธิ อีกต่อไป ปัจจเวกขณะ คือ การสำรวจทบทวนดู ต่อแต่อนาคามีผลญาณนั้น ก็มีนัยดังกล่าวมาแล้ว นั้นแล

๔. อรหันตมหาชีนาสพ ถึงแม้ในลำดับของ (พระอรหันตมรรค) ญาณนี้ ก็ควรทราบผล จิต ของอรหันตผลจิตที่เกิดขึ้น โดยนัยดังกล่าวมาแล้วเช่นกัน และด้วยอาการเช่นกล่าวมานี้ พระ อริยสาวกท่านนี้ก็เป็นพระอริยบุคคลที่ ๘ มีนามว่า พระอรหันต์ เป็นพระมหาชีนาสพ ผู้ทรงร่างกาย นี้เป็นวาระสุดท้าย เป็นผู้ปลงภาระลงได้แล้ว เป็นผู้บรรลุถึงความต้องการของตนเองโดยลำดับแล้ว เป็นผู้หมดสิ้นสังโยชนในภพแล้ว เป็นผู้พ้นพิเศษด้วยความรู้โดยชอบแล้ว เป็นทักษิณบุคคล ชั้นสุด ยอดของมนุษยโลก รวมทั้งเทวโลก ด้วยประการฉะนี้^{๑๒๑}

ในญาณนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากญาณที่แล้ว สภาวะทางจิตที่เคยได้สัมผัสกับ ปรากฏการณ์นี้ จะเป็นประสบการณ์พิเศษที่สามารถเข้าถึงได้ซ้ำแล้วซ้ำเล่า ซึ่งนักปราชญ์ราช บันฑิตทั้งหลายต่างรู้โดยทั่วกันว่า ผลสมบัติ ใดๆก็ตาม หลังจากที่จิตดำรงอยู่ในสภาวะนี้ ประมาณ ๒ หรือ ๓ ขณะจิตแล้ว มโนทวาราวชชนจิตอันมีเหตุคือการพิจารณามรรค ย่อมเกิดขึ้นตัด กระแสภวังค์ เรียกว่า ปัจจเวกขณะญาณ ดังนี้

๑๖. ปัจจเวกขณะญาณ คือ ปัญญาที่พิจารณามรรค ผล นิพพาน และกิเลสที่ประ หานได้แล้วหรือยังมิได้ประหาน คัมภีร์อภิธัมมัตถสังคหะ อธิบายว่า ในญาณนี้ก็ถูกนับเข้าใน ญาณทัสสนวิสุทธิ กล่าวคือ เมื่อเห็นประจักษ์พระนิพพานด้วยมรรคญาณ และผลญาณแล้ว ย่อม กลับมาพิจารณามรรค ผล และนิพพานที่ตนบรรลุแล้ว

ในทำนองเดียวกันนี้ การที่ผู้ปฏิบัติกำหนดพอง ยุบ อยู่เนิ่นๆ เวลาจะเข้าสู่มรรค ผล นิพพาน มีอาการ ๓ อย่าง คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ดังที่แสดงมาแล้วนั้น ส่วนปัจจเวกขณะนี้ ได้แก่ อาการที่กำหนดไป ๆ เมื่อดับวูบลงไปแล้ว ขาดความรู้สึกไปหมดสิ้น

เมื่อมรรควิธีจิตดับไปแล้ว ภวังคจิตก็เกิดสืบต่อ และหลังจากนั้นมโนทวารวิธีจิตก็ เกิดขึ้น พิจารณาสภาพธรรมที่เพ็งประจักษ์แจ้งที่ละวาระ คือ พิจารณามรรคจิต วาระ ๑ พิจารณา ผลจิต วาระ ๑ พิจารณาภิเลสที่ละได้แล้ว วาระ ๑ พิจารณาภิเลสที่ยังเหลือ วาระ ๑ และพิจารณา นิพพาน วาระ ๑ แต่สำหรับบุคคลผู้ที่บรรลุอรหันตมรรคและอรหันตผลนั้น ไม่มีการพิจารณาภิเลสที่ ยังเหลือ เพราะอรหันตมรรคจิตดับภิเลสทุกประเภทหมดเป็นสมุจเฉท ไม่มีภิเลสใด ๆ เหลือเลย และ ในญาณนี้ จัดอยู่ในวิสุทธิลำดับที่ ๗ คือ ญาณทัสสนวิสุทธิ

ดังนั้น ลำดับขั้นตอนแห่งสภาวะการบรรลุธรรมของวิปัสสนาญาณบุคคลเกิดขึ้นบน

^{๑๒๑} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๔๐.

พื้นฐานของความบริสุทธิ์ ๗ ชั้น อันเป็นความบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นจากความรู้และเข้าใจในสภาพของสังขารธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปอย่างถ่องแท้ และเป็นบรรทัดฐานในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยหรือทำที่รวมถึงกิริยาอาการที่มีต่อโลกและสังคม เมื่อทำการศึกษาเจาะลึกลงสู่ภาคส่วนของพัฒนาการแห่งปัญญาแล้ว สามารถรับรู้และเข้าใจได้ตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้น หรือโสฬสญาณ ซึ่งถือว่าเป็นวิวัฒนาการของจิตที่ทำหน้าที่เป็นผู้รู้ในฐานะกาย เวทนา จิต และธรรม อย่างแจ่มแจ้งจนสามารถทำลายความเห็นผิดในสังขารธรรมทั้งปวงได้

การเจริญวิปัสสนาเป็นการระลึกรู้เท่าทันสภาวะธรรมในปัจจุบัน นักปฏิบัติผู้เจริญวิปัสสนาหยั่งเห็นรูปรูปนามตามความเป็นจริง ย่อมรับรู้สภาวะเห็น ได้ยิน รู้กลิ่น ลิ้มรส สัมผัส นึกคิด และรูปอื่นเป็นที่อาศัยของจิต พร้อมทั้งรูปที่เกิดจากจิตในขณะนั้น ๆ ผู้เจริญวิปัสสนาไม่ควรเลือกอารมณ์กรรมฐานที่ตนต้องการ ควรตามรู้สภาวะธรรมที่ปรากฏอย่างชัดเจนในปัจจุบันขณะ^{๑๒๒}

จากการศึกษาพบว่า ผู้ปฏิบัติวิปัสสนายานิก เป็นผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานมีปรมาตม์เป็นอารมณ์ ด้วยการกำหนดรูปรูปนามเป็นอารมณ์จนเห็นพระไตรลักษณ์ ทำให้บรรลุมรรค ผล นิพพาน ผู้เจริญวิปัสสนายานิกต้องเจริญสมาธิเท่านั้นจึงสามารถบรรลุธรรมได้ โดยเจริญสติรู้เท่าทันถึงสิ่งที่กระทบทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในขณะที่เห็นรูป ได้ยินเสียง รู้กลิ่น สัมผัสและนึกคิด รับรู้สภาวะธรรมที่เกิดขึ้นปรากฏชัดเจน

จุดมุ่งหมายของการบรรลุวิปัสสนาญาณ

๑. เพื่อพัฒนาจิตสู่อริยภาวะ การพัฒนาจิตไปสู่ความเป็นอริยภาวะ หมายถึง การพัฒนาจิตตามลำดับขั้นแห่งวิปัสสนาญาณที่ได้บรรลุถึง สามารถยกจิตของตนเกิดความรู้ที่ละเอียดอ่อนสุกใสหรือสังโยชน์ได้ตามลำดับขั้นจากขั้นที่ละได้บางส่วน จนถึงการละได้ทั้งหมด ในพุทธปรัชญาเถรวาท อริยบุคคล คือ ผู้ที่บรรลุธรรมขั้นสูงตั้งแต่โสดาปัตติมรรคขึ้นไปถึงอรหัตตผล ท่านจะกำหนดจากระดับของกิเลสที่เหลืออยู่ในจิตและระดับคุณภาพของจิต ที่สามารถเข้าถึงกระบวนการในลำดับของวิปัสสนาญาณ แต่ละระดับดังนี้

๒. จิตของอริยบุคคลระดับพระอนาคามีภาวะ ผู้ที่ผ่านการทวนญาณ สามารถรู้แจ้งแทงตลอดในระดับแห่งญาณ ตั้งแต่อุทยัพพญาณ จนถึง สัจจानุโลมิกญาณ จนผ่านโคตรภูญาณ มรรคญาณ ผลญาณ ถือนิพพานเป็นอารมณ์ พิจารณากิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่ยังเหลืออยู่ จนเกิดมรรคญาณครั้งที่ ๓ สามารถละสังโยชน์ ๓ และละเพิ่มอีก ๒ อย่าง คือ กามราคะและปฏิฆะ (ความขัดเคือง) สามารถกำจัดกามราคานุสัย และปฏิฆานุสัยส่วนที่ละเอียดได้ จิตมีความสะอาดมากขึ้น มี

^{๑๒๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาศีลยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๑๗๕.

ความสะอาดมากกว่าพระสกทาคามี แต่ยังไม่หมดจดถึงที่สุดแล้ว^{๑๒๓}

๓. เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ การหลุดพ้นจากการยึดมั่นถือมั่นในกายในใจนี้หรือละความยึดมั่นถือมั่นในอุปาทานชั้น ๕ คือ รูปนามนี้ ได้วิปัสสนาญาณจึงเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้สามารถเห็นแจ้งทุกข์ในรูปนาม ดังนั้น ทุกข์ที่วิปัสสนาญาณเข้าไปเห็น คือ สภาวะทุกข์ในไตรลักษณ์ และทุกข์ในอริยสัจ ๔ เมื่อศึกษาจะเห็นได้ว่า อริยสัจ ๔ เป็นเป้าหมายเบื้องต้นของวิปัสสนาญาณ ที่สามารถทำผู้ปฏิบัติข้ามพ้นจากโคตรบุรุษน ไปสู่โคตรอริยชนได้ คือ ต้องอาศัยญาณที่เข้าไปพิจารณา รูปนาม โดยความเป็นอริยสัจ ๔ ซึ่งปรากฏชัดใน สังขารูปกชาญาณ ที่เห็นอริยสัจเป็นเบื้องต้น และสัจจานุโลมิกญาณ มีการอนุโลมแก่ วิปัสสนาญาณทั้ง ๘ เป็นเบื้องต้น และมีการคล้อยตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ หรือมรรคสัจจะ ในส่วนเบื้องต้น^{๑๒๔} ดังนั้น การคล้อยตามโพธิปักขิยธรรม ๓๗ หรือมรรคสัจจะ คือ การมองเห็นหนทางไปสู่การดับทุกข์ในอริยสัจ ๔ พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ในอาสาวิภยสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ว่ามีได้ สำหรับผู้รู้ผู้เห็นอยู่เท่านั้น หากได้กล่าวว่า มีได้สำหรับผู้ไม่รู้ไม่เห็นอยู่ ในกรณีนี้ สำหรับผู้รู้ผู้เห็นอยู่ซึ่งสัจจะว่า ทุกข์เป็นอย่างนี้ เหตุให้เกิดทุกข์เป็นอย่างนี้ ความดับทุกข์เป็นอย่างนี้ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์เป็นอย่างนี้^{๑๒๕}

๓.๒.๓ การทำให้สมาธิสมบูรณ์เพื่อบรรลุอนุภาคนาคามี

สำหรับหลักการปฏิบัติทั้งสมถะและวิปัสสนาภาวนา ถึงแม้จะมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกันก็ตาม แต่ภาวนาทั้งสองต่างช่วยสนับสนุนเกื้อกูลให้เข้าถึงการบรรลุธรรมในแต่ละระดับ ตามอรรถาธิบายดังต่อไปนี้ ภาวนา แปลว่า การเจริญ การอบรม การทำให้มีให้เป็นขึ้น หมายถึง การทำจิตใจให้สงบและทำปัญญาให้เกิดขึ้น ด้วยการฝึกฝนอบรมจิตไปตามแบบที่ท่านกำหนดไว้ ซึ่งเรียกชื่อไปต่าง ๆ เช่น การบำเพ็ญกรรมฐาน การทำสมาธิ การเจริญภาวนา การเจริญจิตภาวนา ความหมายในทาง

^{๑๒๓} พระมหาอิสรเชษฐ ญาณวชิโร (ใจมาสุข), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องวิปัสสนาญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทกับอรรถศาสตร์ของโอโซ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔๒-๔๓.

^{๑๒๔} พระมหาอิสรเชษฐ ญาณวชิโร (ใจมาสุข), “การศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องวิปัสสนาญาณในพุทธปรัชญาเถรวาทกับอรรถศาสตร์ของโอโซ”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต*, หน้า ๔๔.

^{๑๒๕} ส.ม. (ไทย) ๑๘/๑๐๘๕/๖๐๘.

พุทธศาสนาของภาวานาคือ การทำให้เจริญ หรือการพัฒนาให้เจริญ ขึ้นในทางพระพุทธศาสนา แบ่งการภาวนาออกเป็นอย่างนี้ คือ

๑. กายภาวนา^{๑๒๖} คือ การฝึกฝนอินทรีย์ทั้ง ๕ ให้เป็นไปในทางกุศล ในทางที่ดี
๒. สีสภาวนา คือ การประพฤติอยู่ในศีลธรรม ระเบียบวินัย
๓. จิตตภาวนา คือ การพัฒนาจิตให้เจริญด้วยคุณธรรมทั้งปวง
๔. ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญาให้รู้แจ้งในสภาวะของสิ่งต่าง ๆ การเจริญภาวนาแบบกรรมฐาน จะแบ่งการฝึกสมาธิออกเป็นขั้นต่าง ๆ ๓ ขั้น มีดังนี้ คือ

๑) บริกรรมภาวนา เป็นขั้นตอนแรกในการฝึกจิตให้มีสมาธิ โดยกำหนดใช้สิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นอารมณ์กรรมฐาน เช่นการระลึกถึงพุทธรูปเป็นต้น หรือกองใดกองหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐

๒) อุปจารภาวนา ความหมายทางตรงของคำนี้ แปลว่า จวนเจียน ความหมายโดยนัยก็คือสมาธิขึ้นจวนเจียน หรือ เกือบจะสงบนิ่งดีแล้ว เป็นขั้นตอนที่ได้หลังจากการกำหนดจิตในขั้นแรกเป็นอารมณ์กรรมฐาน แล้วเกิดความสงบตัดจากอารมณ์ นิรวณได้ อารมณ์ของกามฉันทะ การคิดร้าย ความหดหู่ ฟุ้งซ่านสงสัย เป็นต้น

๓) อัปปนาภาวนา หมายความว่า ขึ้นแน่แน่ กล่าวคือ เมื่อผ่านสองขั้นต้นมาแล้ว นิमितที่เกิดขึ้นนั้นจะสม่ำเสมอไม่ขาดตอนด้วยอุปจารสมาธิ ปรองคองความสงบนิ่งและอารมณ์ของจิตได้ไปจนถึงขั้นปฐมฌานอันถือว่าได้บรรลุการเจริญภาวนาขั้นต้นแล้ว

๓.๒.๓.๑ ในระดับคัมภีร์ชั้นอรรถกถา จัดแยกสมาธิออกเป็น ๓ ระดับ คือ ^{๑๒๗}

๑. ขณิกสมาธิ สมาธิชั่วขณะ เป็นสมาธิขั้นต้น ซึ่งคนทั่วไปอาจใช้ประโยชน์ในการปฏิบัติหน้าที่การทำงานในชีวิตประจำวันให้ได้ผลดี และจะใช้เป็นจุดตั้งต้นในการเจริญวิปัสสนาก็ได้

๒. อุปจารสมาธิ สมาธิเฉียด ๆ หรือสมาธิจวนจะแน่แน่ เป็นสมาธิขั้นระงับนิรวณได้ ก่อนที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน หรือ สมาธิในบุพภาคแห่งอัปปนาสมาธิ

๓. อัปปนาสมาธิ สมาธิแน่แน่ หรือสมาธิที่แนบสนิท เป็นสมาธิระดับสูงสุด ซึ่งมีในฌานทั้งหลาย ถือว่า เป็นผลสำเร็จที่ต้องการของการเจริญสมาธิ

ในการปฏิบัติกรรมฐาน สมาธิแต่ละอย่างมีลักษณะ ดังนี้^{๑๒๘}

^{๑๒๖} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๒/๓๖๙.

^{๑๒๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๔๓.

^{๑๒๘} ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระพุทธชินวงศ์, อริยวังสปฏิปทา ปฏิปทาอันเป็นวงค์แห่งพระอริยเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: ประยูรสาสน์ไทยการพิมพ์), ๒๕๕๔, หน้า ๓๓-๓๖.

๑. ขณิกสมาธิ คือ ความสงบของจิตก่อนที่จะเข้าถึงอุปปจารสมาธิ ในขณะที่เริ่มเจริญสมถภาวนา หรือเป็นสมาธิที่เกิดชั่วขณะเมื่อกำหนดรู้ สภาวธรรมอยู่ ย่อมปรากฏขึ้นเมื่อจิตตั้งมั่นในอารมณ์ปัจจุบันที่เป็น รูปนามอย่างต่อเนื่อง ปราศจากนิรวณ[คือเป็นความสงบของจิตในขณะที่ เจริญวิปัสสนาซึ่งมีกำลังพอจะกำจัดนิรวณได้เช่นเดียวกับอุปปจารสมาธิ ของสมถภาวนา]ในขณะที่อินทรีย์ ๕ คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา มีกำลังสม่ำเสมอสมดุลงันแก่ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนา ขณิกสมาธิ ย่อมเกิดขึ้นในวิปัสสนาจิตเท่านั้น ไม่เกิดขึ้น ในเบื้องต้นของการปฏิบัติ แต่ที่นับรวมขณิกสมาธินี้ไว้ในอุปปจารสมาธิ เพราะคล้ายกับอุปปจารสมาธิซึ่งปราศจากนิรวณเช่นเดียวกัน เหมือน กรรมฐาน ๑๒ อย่างมีอนุสสติกรรมฐานเป็นต้นที่นับว่าเป็นอุปปจาร สมาธิเหมือนกัน

ขณิกสมาธินี้ กล่าวไว้ตามวิปัสสนายานิกผู้เจริญวิปัสสนาโดยตรง พบในอรรถกถาและฎีกา ที่แสดงสมาธิทั้ง ๓ ประเภท ดังนี้ สุขุ คพภ คณหนต์ ปริปากั คจจนต์ ติวธิ์ สมาธิ ปริปุเรติ ขณิกสมาธิ อุปปจารสมาธิ อปปนาสมาธิ นติ ความสุขที่พัฒนาแก่กล้าขึ้น ย่อมยังสมาธิ ๓ ให้บริบูรณ์ คือ ขณิกสมาธิ อุปปจารสมาธิ และ อปปนาสมาธิ^{๑๒๙} พระอรรถกถาจารย์ห้ามอุปปจารสมาธิด้วยคำปฏิเสธว่า สมถ์ อนุปปาเทตวา ไม่ยังสมถะให้เกิดขึ้น แต่ไม่ห้ามขณิกสมาธิ เพราะวิปัสสนา ย่อมไม่เกิดขึ้นโดย ปราศจากขณิกสมาธิ เมื่อขณิกสมาธินี้มีกำลังแก่กล้าขึ้น ก็สามารถยังจิตให้สงบได้ เช่นเดียวกับอปปนาสมาธิ เรื่องนี้เป็นสิ่งที่ผู้เจริญสติปัญญาจนขณิกสมาธิพัฒนาแก่กล้าแล้วสามารถพบเห็นได้ ดังวิสุทธิมรรคฎีกากล่าวว่า ขณิกจิตเตกคคตาคติ ขณมตตฎฐิติโก สมาธิ. โสปี หิ อารมมณนิรตนร์ เอกากาเรน ปวตตมาโน ปฏิปกุเขน อนภิกุโต อปปีโต วีย จิตต์ นิจจลั ธเปติ คำว่า ขณิกจิตเตกคคตาคติ ความตั้งมั่นแห่งจิตชั่วขณะ มีความหมายว่า สมาธิที่ตั้งอยู่ชั่วขณะ

๓.๒.๓.๒ ประเภทของฌาน

การเพ่งอารมณ์จนใจแน่วแน่เป็นอปปนาสมาธิ ได้ชื่อว่า ฌาน เป็นภาวะจิตสงบประณีต ซึ่งมีสมาธิเป็นองค์ธรรมหลัก^{๑๓๐} พระอรรถกถาจารย์อธิบายคำว่า ปจมี ชื่อว่า ฌาน ไว้ดังนี้ ฌาน ชื่อว่า ปจมีเพราะเป็นลำดับแห่งการคำนวณ ฌาน ชื่อว่า ปจมี เพราะอรรถว่า พระโยคาวจรบรรลุเป็นครั้งแรก และท่านได้อธิบายต่อไปอีกว่า ฌาน ชื่อว่า คุณธรรม เพราะอรรถว่า เภาธรรมที่เป็นข้าศึก มีนิรวณ เป็นต้น พระโยคี่ทั้งหลาย ย่อมเผาธรรมที่เป็นข้าศึกมีนิรวณ เป็นต้นนั้นด้วยฌานนี้ แม้เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า ฌาน อธิบายว่า พระโยคี่ทั้งหลาย ย่อมเผาธรรมที่เป็นข้าศึก หรือยอมคิดถึงโคจร คือ อารมณ์สำหรับหน่วงมีกสิณ เป็นต้น อย่างหนึ่งชื่อว่า ฌาน เพราะอรรถว่า เพ่ง คือ การเข้าไปเพ่งอารมณ์นั้นเสียเอง เพราะเหตุนี้มันนั่นแล ฌานนั้น ท่านจึงเรียกว่า มีอันเข้าไปเพ่งเป็นลักษณะ^{๑๓๑}

^{๑๒๙} วิสุทธิ.ฎีกา. (บาลี) ๑/๔๐๙.

^{๑๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘.

^{๑๓๑} วิมहा. (ไทย) ๑/๑/๑.

ฉานตามลักษณะของการเพ่งพินิจ

ตามคติของพระอรหันตเถรจารย์ ได้ แบ่งฉานออกเป็น ๒ ประเภท ซึ่งเป็นไปตามลักษณะของการเพ่ง คือ

๑. อารัมมณูปนิชฌาน

อารัมมณูปนิชฌาน หมายถึง การเข้าไปเพ่งอารมณ์คือกสิณ เป็นสมถกรรมฐานโดยตรง มีจุดมุ่งหมาย คือ สมาธิระดับฉาน มีกำลังของสมาธิ ๒ ระดับ คือ ๑. อุปจารสมาธิเป็นสมาธิจวนจะแน่วแน่ สมาธิที่ยังไม่ถึงถึงที่สุด เป็นขั้นทำให้กิเลสมีนิวรณ์เป็นต้นระงับ ก่อนจะเป็นอัปนาสมาธิ คือถึงฉาน ๒. อัปนาสมาธิ เป็นสมาธิแน่วแน่ จิตตั้งมั่นสนิท เป็นสมาธิในฉาน^{๑๓๒}

พระพรหมคุณาภรณ์ได้ให้ความหมายไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์ว่า กสิณ แปลว่า ทั้งหมด ทั้งสิ้น ล้วนหมายถึง วัตถุที่เป็นอารมณ์อย่างเดียวล้วนในการเจริญกรรมฐาน เช่น ถ้าใช้ปฐวี คือ ดิน ก็เป็นปฐวีอย่างเดียวล้วน ไม่มีอย่างอื่นปนจึงเรียกว่า ปฐวีกสิณ หรือตามที่เรียนกันบัดนี้ แปลกันว่า วัตถุอันจูงใจ คือ จูงใจให้เข้าไปผูกอยู่ เป็นชื่อของกรรมฐานที่ใช้วัตถุของล้วนหรือสีเดียวล้วนสำหรับเพ่งเพื่อจูงจิตให้เป็นสมาธิ มี ๑๐ อย่าง แบ่งเป็น กุटकสิณ ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย และวรรณกสิณ ๔ คือ นิล ปิต โลหิต โอทาท รวมทั้ง อาโลก และ อากาศ^{๑๓๓}

กสิณนั้นเป็นอารมณ์ของสมถกรรมฐาน ซึ่งเป็นกรรมฐานมุ่งถึงความสงบของจิต โดยที่สุดของสมถกรรมฐานก็คือ ฉาน พระพุทธโฆสเถรจารย์ได้กล่าวถึงกสิณที่เหมาะสมกับจริตของผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานไว้ในวิสุทธิมรรค ดังนี้

กรรมฐาน ๔๐ นั้น กรรมฐาน ๑๑ คือ อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ ย่อมเหมาะสมแก่คนราคจริต กรรมฐาน ๘ คือ พรหมวิหาร ๔ วรรณกสิณ ๔ เหมาะสมแก่คนโทสจริต อานาปานสติกรรมฐานข้อเดียวเท่านั้น เหมาะสมแก่คนโมหจริต และคนวิตกจริต อนุสสติ ๖ ข้างต้น เหมาะสมแก่คนศรัทธาจริต กรรมฐาน ๔ คือ มรณสติ ๑ อุปสมานุสสติ ๑ จตุธาตุมุทธานุสสติ ๑ อาหारेปฏิกุศลสัญญา ๑ เหมาะสมแก่คนพุทธิจริต กสิณกรรมฐานที่เหลือ ๖ กับอรูปกรรมฐาน ๔ เหมาะสมแก่คนทุกจริต แต่ว่าในกสิณ ๑๐ นั้น กสิณอย่างใดอย่างหนึ่งที่เล็กขนาดขันโอ ย่อมเหมาะสมแก่คนวิตกจริต ขนาดใหญ่กว่านั้นจนขนาดเท่าจานข้าวเป็นต้น ย่อมเหมาะสมแก่คนโมหจริต

คำว่า จริต หมายถึง ความประพฤติหรือพฤติกรรมของแต่ละบุคคลที่ได้สั่งสมเป็นอนุสัยมาไม่รู้กี่ภพกี่ชาติแล้ว พระปัญญา ธนปญโญ (บัวทอง) ได้อธิบายและให้ความหมายจริตไว้ในการศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสมถกรรมฐานในพระพุทธศาสนาว่า คำว่า “จริต” หมายถึง พฤติกรรม

^{๑๓๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๕๓๕.

^{๑๓๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๙.

หรือสิ่งที่จิตเคยประพจน์มาจนเคยชินเป็นนิสัย ลักษณะนิสัยความโน้มเอียงของแต่ละบุคคล เรียกว่า จริยา หมายถึง ความประพจน์ปกติ พื้นเพของจิต พื้นนิสัย ลักษณะความประพฤติที่หนักไปทางใดทางหนึ่ง ตามสภาพจิตที่เป็นปกติของบุคคลนั้น ๆ เรียกชื่อว่า “จริต” ย่อมมีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน ทุก ๆ จริต เพียงแต่พฤติกรรมอย่างไรจะแสดงออกมาก่อนหลังหรือพฤติกรรมอย่างไรเหนืมากกว่า พฤติกรรมอื่นเท่านั้น ประกอบกับอารมณ์ที่มากกระทบนั้นเป็นสื่อให้จริตชนิดใดปรากฏตัวออกมาชัดเจน เช่น รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ที่เป็นฝ่ายอิฏฐารมณ์ขณะนั้น ราคจริต ก็ปรากฏตัวออกมา เป็นต้น^{๑๓๔}

เมื่อได้อารมณ์กรรมฐานที่ถูกต้องจริต ได้เสนาสนะที่เหมาะสมแก่ปฏิบัติ ให้ตัดความกังวลเล็ก ๆ น้อย ๆ มี การตัดผม เล็บ และขนที่ยาวควรโกนหรือตัดเสียให้เรียบร้อย เป็นต้น เวลาภายหลังอาหาร กลับมาจากการบิณฑบาต บรรเทาความเมื่อยอานมีอาหารเป็นเหตุแล้ว พึ่งไปนั่งคู้บัลลังก์ ตั้งกายให้ตรง ณ โอกาสอันสงัด แต่นั้นพึงกำหนดเอานิมิตกสิณตามจริตของตนมีปฏิวิกสิณ เป็นต้น

บุคคลเมื่อจะถือเอาปฏิวิกสิณโดยอุคคหนิมิตนั้น ย่อมถือเอานิมิตในวงกลมแห่งดินที่สร้างขึ้นหรือที่เป็นเองตามปกติ ชนิดที่มีกำหนด ไม่ใช่ไม่มีกำหนด ชนิดที่มีที่สุด ไม่ใช่ไม่มีที่สุด ชนิดที่มีสัณฐานกลม ไม่ใช่ที่ไม่กลม ชนิดที่มีขอบเขต ไม่ใช่ไม่มีขอบเขต โตเท่ากระดิ่งหรือเท่าปากขันโอ โยคี บุคคลนั้นย่อมภาวนาทำนิมิตนั้นให้เป็นอันถือเอาดีแล้ว ย่อมทรงไว้ซึ่งนิมิตนั้นให้เป็นอันทรงไว้ดีแล้ว และย่อมกำหนดนิมิตนั้นให้เป็นอันกำหนดดีแล้ว ครั้นเธอภาวนาทำนิมิตนั้น ให้เป็นอันถือเอาดีแล้ว ทำการทรงไว้ให้เป็นอันทรงไว้ดีแล้ว ทำการกำหนดให้เป็นอันกำหนดดีแล้ว ก็จะได้เห็นอานิสงส์มีความสำคัญเห็นเป็นรัตนะ นอบน้อมเคารพเคารวะ กระหม่อมอิมใจ น้อมจิตเข้าไปผูกติดไว้ในอารมณ์ที่ตนถือเอาดีแล้ว ทรงไว้ดีแล้ว กำหนดไว้ดีแล้ว ด้วยความมั่นใจว่า เราจักรอดพ้นจากชราทุกข์ มรณทุกข์ ด้วยปฏิบัติอย่างแน่นนอน เธอบรรลุแล้วซึ่งปฐมฌาน อันมีวิตก มีวิจารณ์ มีปีติ และสุขอันเกิดแต่ความสงัด เพราะสงัดแน่นนอนแล้วจากกามทั้งหลาย เพราะสงัดแน่นนอนแล้วจากอกุศลธรรมทั้งหลาย^{๑๓๕}

๒. ลักษณะปนิชฌาน

ลักษณะปนิชฌาน คือ การเข้าไปเพ่งลักษณะ หมายถึง วิปัสสนา มรรคและผล เป็นวิปัสสนากรรมฐานโดยตรง หมายถึง เป็นฌานของวิปัสสนา โดยการเพ่งลักษณะของไตรลักษณ์ มี

^{๑๓๔} พระปัญญา ธนปญโญ (บัวทอง), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสมถกัมมัฏฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๒๘.

^{๑๓๕} พระพุทธโฆษาจารย์, คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๙๑-๒๑๓.

กำลังของสมาธิ ๓ ระดับ คือ ๑. ขณิกสมาธิ เป็นสมาธิชั่วคราว ๒. อุปจารสมาธิ เป็นสมาธิจวนจะแน่วแน่ สมาธิที่ยังไม่ตั้งถึงที่สุด เป็นขั้นทำให้กิเลสมีนิวรณ์เป็นต้นระงับ ก่อนจะเป็นอัปนาสมาธิ คือถึงฌาน ๓. อัปนาสมาธิ เป็นสมาธิแน่วแน่ จิตตั้งมั่นสนิท เป็นสมาธิในฌาน

สำหรับลักขณูปนิชฌาน เป็นการเพ่งลักษณะของรูป ไม่ได้เพ่งรูปเหมือนอาร์มณูปนิชฌานการเพ่งดูให้เห็นความเป็นไตรลักษณ์มีอนิจจลักษณะ เป็นต้น โดยอาศัยขณิกสมาธิ ไม่ได้อาศัยอุปจารหรืออัปนาสมาธิ แต่เมื่อขณิกสมาธิแนบแน่นมากขึ้นก็จะมีกำลังเท่ากับอัปนาสมาธิเอง ดังปรากฏในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรค พระธัมมपालเถระได้อธิบายไว้ว่า

ขณิกจิตเตกคคตาคติ ขณมตตภูจิติโก สมาธิ โสปี ทิ อารมมเณ นิรุตตรํ เอกากาเรน ปวตตมาโน ปฏิปกฺเขน อนภิกฺภูโต อปปีโต วีย จิตฺตํ อนิจฺจลํ จเปติ แปลว่า คำว่า ขณิกจิตเตกคคตาคติ หมายถึงสมาธิที่มีความตั้งมั่นในช่วงของวิปัสสนาจิต จริงอย่างนั้น ขณิกสมาธินั้นเมื่อเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยอาการที่ตั้งมั่นอย่างเดียวในอารมณ์ที่เป็นรูปนามที่ตนนำมากำหนด ย่อมไม่ถูกนิวรณ์ซึ่งเป็นปฏิปกขธรรมเข้ามาครอบงำ เป็นสมาธิที่สามารถทำวิปัสสนาจิตให้ตั้งมั่นเหมือนกับอัปนาสมาธิหรือเหมือนกับฌานสมาธิที่เข้าไปแนบแน่นในอารมณ์ฉับนั้น^{๑๓๖}

ข้อความในฎีกาปกรณ์วิเสสวิสุทธิมรรคนั้น เป็นเครื่องบ่งบอกให้รู้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนาอาศัยเฉพาะขณิกสมาธิเท่านั้นดำเนินปฏิบัติไปจนขณิกสมาธิแนบแน่น ก็จะมีกำลังเทียบเท่ากับอัปนาสมาธิ ซึ่งเป็นกำลังสมาธิของฌาน ในข้อนี้พระธัมมपालเถระได้อธิบายสมาธิของวิปัสสนา ๓ ระดับไว้ในวิปัสสนาขุณินี้ดังนี้

องค์ธรรมของสมณะควรที่จะถือเอาเพียงขณิกสมาธิที่เกิดพร้อมวิปัสสนาเท่านั้น แม้วิปัสสนาซึ่งมีความแก่กล้าในขณะที่ประกอบกับสมาธิดังกล่าว ก็ควรจำแนกออกเป็น ๓ ประการ คือ วิปัสสนาระดับสูง วิปัสสนาระดับปานกลาง และวิปัสสนาระดับต้นดังนี้

๑. สมาธิและวิปัสสนาระดับสูง หมายถึง สมาธิและวิปัสสนาขั้นสูงนั้นเป็นวิปัสสนาญาณที่เริ่มตั้งแต่ภังคญาณ ซึ่งเป็นวิปัสสนาญาณที่บริบูรณ์แก่กล้าถึงขั้นสูง อนึ่ง ตั้งแต่ภังคญาณเป็นต้นไปนั้นขณิกสมาธิก็จะเกิดขึ้นเป็นสมาธิขั้นสูงเช่นกัน

๒. สมาธิและวิปัสสนาระดับปานกลาง หมายถึง วิปัสสนาเริ่มตั้งแต่อุท্থัพพยญาณจำเดิมแต่อุท্থัพพยญาณขึ้นไปนั้น ขณิกสมาธิระดับปานกลางก็จะเกิดขึ้น

๓. สมาธิและวิปัสสนาระดับต้น หมายถึง สมาธิและวิปัสสนาระดับอ่อน ๆ เริ่มตั้งแต่ช่วงที่นามรูปปริเฉทญาณแก่กล้า วิปัสสนาก็จะได้ชื่อว่า บริบูรณ์เช่นกัน ตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณนั้น ขณิกส

^{๑๓๖} วิสุทธิ.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๐๙.

มาธิ ระดับอ่อนก็จะเกิดขึ้น ด้วยอำนาจของขณิกสมาธิ นิเวรณ ความตรึกนึกคิดทั้งหลายก็ไม่สามารถแทรกเข้ามาในระหว่างแห่งจิตกำหนดได้ จิตที่ทำหน้าที่กำหนดพิจารณาย่อมบริสุทธิ์หมดจดจากนิเวรณทั้งหลาย ฉะนั้น ญาณทั้งหลายมีนามรูปปริเฉทญาณเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นในลักษณะที่รู้สภาวะลักษณะของรูปนามทั้งหลายนั่นเอง ก็ขณิกสมาธิซึ่งมีลักษณะคล้ายกับอุปปจารสมาธิในแง่ของความหมดจดจากนิเวรณเหมือนกันนั้น ย่อมเกิดขึ้นแน่นอนโดยเริ่มตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณเป็นต้นไป เพราะถ้าขณิกสมาธิดังกล่าวไม่เกิดขึ้น โยคีย่อมไม่สามารถรู้ตามสภาวะที่เป็นจริงได้เลย แม้แต่บุคคลที่เจริญวิปัสสนาล้วน ๆ ก็ได้เข้าถึงสมาธิดังกล่าว โดยเริ่มตั้งแต่นามรูปปริเฉทญาณนั้นเช่นกัน ก็ขณิกสมาธิที่มีลักษณะเช่นนี้นั้นได้ชื่อว่า เป็นจิตตวิสุทธิและเป็นสมาธิที่มีอุปการะแก่ญาณทั้งหลายมีนามรูปปริเฉทญาณเป็นต้นเป็นอย่างมาก^{๑๓๗}

จริงอยู่ บรรดาวิปัสสนา มรรคและผลเหล่านี้ วิปัสสนา ย่อมเข้าไปเพ่งไตรลักษณ์ มีอนิจจลักษณะเป็นต้น ก็กิจการเข้าไปเพ่งด้วยวิปัสสนา ย่อมสำเร็จด้วยมรรค เพราะเหตุนี้ มรรคท่านเรียกว่า ลักษณะปนิชฌาน ส่วนผล ท่านก็เรียกว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะอรรถว่า เข้าไปเพ่งลักษณะที่แท้จริงแห่งนิโรธ^{๑๓๘}

คำว่า เพ่งพินิจอยู่ อธิบายว่า เพ่งอยู่ด้วยลักษณะปนิชฌาน และอาร์มมณูปนิชฌาน ใน ๒ อย่างนั้น วิปัสสนา มรรค และผล ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน จริงอยู่ วิปัสสนา ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะอรรถว่า เข้าไปเพ่งซึ่งลักษณะทั้งสามมีอนิจจลักษณะเป็นต้น มรรค ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะอรรถว่า ย่อมให้สำเร็จซึ่งปหานกิจที่มาถึงแล้วโดยวิปัสสนา ผล ชื่อว่า ลักษณะปนิชฌาน เพราะอรรถว่า ย่อมเข้าไปเพ่งซึ่งนิโรธสัจจะ อันเป็นตถลักษณะ แต่สมาบัติ ๘ พึงทราบว่าเป็นอาร์มมณูปนิชฌานเพราะการเข้าไปเพ่งอารมณ์แห่งกสิณ

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายการเพ่ง ๓ ลักษณะนี้เอาไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรมว่า การเพ่งแบบวิปัสสนา ได้แก่ การเพ่งพินิจสังขารโดยไตรลักษณ์ การเพ่งมรรค ได้แก่การยังกิจแห่งวิปัสสนานั้นให้สำเร็จ ส่วนการเพ่งผลนั้น ได้แก่การเพ่งนิพพานอันมีลักษณะเป็นสุญญตะ อนิมิตตะ และ อัปปณิหิตะ เป็นการเพ่งเห็นลักษณะอันเป็นสัจภาวะของนิพพาน^{๑๓๙}

^{๑๓๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีลยาตอ), **วิปัสสนาขุณี**, แปลโดย จักรูญ ธรรมดา, หน้า ๖๙.

^{๑๓๘} วิ.มหา. (ไทย) ๑/๑/๑.

^{๑๓๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัท เอส. อาร์. พรินติ้ง แมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๖๑.

การเพ่งพินิจสังขารโดยไตรลักษณ์นั้น คำว่า สังขาร หมายถึง ชั้นที่ ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นการเข้าไปรู้เห็นตามความเป็นจริงของรูปนาม ในความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อันหมายถึงไตรลักษณ์ คือ ลักษณะที่เป็นเครื่องกำหนดหมายว่า ไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ดับลง เรียกว่า อนิจจลักษณะหรืออนิจจลักษณะ เพ่งที่ทุกขลักษณะหรือทุกขลักษณะ กำหนดหมายว่า เป็นทุกข ตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เพ่งที่อนัตตลักษณะ หรืออนัตตลักษณะ เครื่องกำหนดหมายว่า อนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน การเพ่งทั้ง ๓ ลักษณะนี้ ได้แก่ การเพ่งที่องค์ฌาน หรือองค์ของสมาธิ ดังกล่าวแล้วนั่นเอง เพ่งดู วิตก วิจาร์ ปิติ สุข เอกัคคตา สรูป ในข้อนี้ ก็คือ เป็นการเข้าไปเพ่งรูปนาม อันเป็นตัววิปัสสนาเพ่งมรรค ซึ่งเป็นหนทางดำเนินไปสู่ผล แล้วก็เพ่งผลต่อซึ่งหมายถึงพระนิพพานตามลำดับ

๓.๒.๓.๓ เป้าหมายของการเจริญสมาธิ

๑. สมาธิ เพื่อยังสุข

การสังัดจากกามและอกุศลธรรมแล้วบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจาร์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เพราะวิตกวิจาร์สงบระงับไป บรรลุทุติยฌานมีความผ่อนคลายภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่ง ผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ปิติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ เพราะปิติจางคลายไปมีอุเบกขามีสติสัมปชัญญะเสวยสุขด้วยนามกาย บรรลุตติยฌานที่พระอรหิยะสรรเสริญว่า ผู้มีอุเบกขา มีสติอยู่เป็นสุข เพราะละสุขและทุกข์ได้ เพราะโสมนัสและโทมนัสดับไปก่อนแล้ว บรรลุจตุตถฌานที่ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิ์เพราะอุเบกขาอยู่ สมาธิภาวนานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อยังสุขในปัจจุบัน การเจริญฌาน เป็นลักษณะของการหาความสุขแบบหนึ่ง อันเป็นสุขที่ประณีตของจิตไปตามลำดับ แต่ความสุขในฌานเป็นสุขที่เรียกว่า กามสุข ซึ่งเป็นสุขในรูปฌาน สุขในอรุณฌาน และสุขในนิโรธสมาบัติ พระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายท่านนิยมเจริญฌานในโอกาสว่าง เพื่อเป็นการพักผ่อนที่เรียกว่า ทิฏฐธรรมสุขวิหาร

๒. สมาธิ เพื่อยุณทัสสนะ

การมนสิการถึงอาโลกสัญญา ความกำหนดหมายในแสงสว่าง อธิษฐานทิวาสัญญา คือ ความกำหนดหมายว่า กลางคืนเหมือนกลางวัน กลางวันเหมือนกลางคืน มีใจสั่งใจไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรมจิตให้สว่าง^{๑๔๐} การอบรมจิตให้สว่าง ในที่นี้ หมายถึง ทำจิตให้สว่างด้วยทิพพจักขุญาณ อยู่สมาธิ

^{๑๔๐} ๐ง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/๔๑/๑๕๕.

ภาวานานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อไฉนญาณทัสสนะ^{๑๔๑} ซึ่งญาณทัสสนะ ในที่นี้ หมายถึง ทิพพจักขุญาณ

๓. สมาธิ เพื่อสติสัมปชัญญะ

การรู้แจ้งเวทนาที่เกิดขึ้น รู้แจ้งเวทนาที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งเวทนาที่ดับไป รู้แจ้งสัญญาที่เกิดขึ้น รู้แจ้งสัญญาที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งสัญญาที่ดับไป รู้แจ้งวิตกที่เกิดขึ้น รู้แจ้งวิตกที่ตั้งอยู่ รู้แจ้งวิตกที่ดับไป สมาธิภาวานานี้ อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อสติสัมปชัญญะ

๔. สมาธิ เพื่อความสิ้นอาสวะ

การมีปกติเห็นความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปในอุปาทานขันธ ๕ อยู่ว่า รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งเวทนาเป็นอย่างนี้ สัญญาเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสัญญาเป็นอย่างนี้ สังขารเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งสังขารเป็นอย่างนี้ วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ สมาธิภาวานานี้ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อความสิ้นอาสวะ^{๑๔๒}

๓.๒.๓.๔ ประโยชน์ของสมาธิที่เป็นจุดหมายหรืออุดมคติทางศาสนา

ประโยชน์ที่เป็นความมุ่งหมายแท้จริงของสมาธิตามหลักพระพุทธศาสนา คือ เป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งแห่งการปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด อันได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง อันเป็นจุดมุ่งหมายของศาสนาอย่างแท้จริง

๑. ประโยชน์ที่ตรงแท้ของข้อนี้คือ การเตรียมจิตให้พร้อมที่จะใช้ปัญญาพิจารณาให้รู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริง เป็นบาทแห่งวิปัสสนาหรือทำให้เกิดญาณทัสสนะ อันนำไปสู่วิชาและวิมุตติในที่สุด

๒. ประโยชน์ที่รองลงมา เป็นการบรรลุภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราว ที่เรียกว่าเจโตวิมุตติ ประเภทยังไม่เด็ดขาด กล่าวคือ หลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจพลังจิต โดยเฉพาะด้วยกำลังของฌาน กิเลสถูกกำลังสมาธิ กด ช่ม หรือทับไว้ ตลอดเวลาที่อยู่ในสมาธินั้น เรียกเป็นศัพท์ว่า วิกัมภณวิมุตติ

๓. ประโยชน์ในด้านการสร้างความสามารถพิเศษเหนือสามัญวิสัย ที่เป็นผลสำเร็จอย่างสูงในทางจิตหรือเรียกว่า อภิญญา อันได้แก่ การใช้สมาธิระดับฌานสมาบัติเป็นฐาน ทำให้เกิดฤทธิ์และอภิญญาชั้นโลกีย์อย่างอื่น ๆ คือ หูทิพย์ ตาทิพย์ หายใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้

^{๑๔๑} ๐ง.จตุกก.อ. (ไทย) ๒/-/๔๑/๑๕๖.

^{๑๔๒} ดูรายละเอียดใน ๐ง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๔๑/๖๘-๖๙.

๓.๒.๔ การอธิษฐานจิตเพื่อละความเป็นพระอริยบุคคลเบื้องต้น

เมื่อผู้บรรลุนิพพานสามารถเข้าผลสมาบัติได้เร็วและดำรงอยู่นานแล้วต้องการจะบรรลุมรรคผลขั้นสูง พึงปฏิบัติต่อไปโดยกำหนดระยะเวลาที่ต้องการจะปฏิบัติแล้วอธิษฐานว่า ภายในระยะเวลา นี้เราจะไม่เข้าผลสมาบัติขอผลสมาบัติจงอย่าปรากฏ และขอเราจงบรรลุมรรคผลขั้นสูงแล้วกำหนดรู้ สภาวธรรมทางกายและใจต่อไป

การกำหนดระยะเวลามีประโยชน์ให้สามารถเข้าผลสมาบัติได้ เมื่อล่วงเลยระยะเวลานั้น และก็ยังไม้อาจบรรลุนิพพานขั้นสูงได้ผู้บรรลุนิพพานอาจอธิษฐานว่าจากวันนี้ไปจะขอปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลขั้นสูงเท่านั้น แต่ก็อาจจะมีได้บรรลุตามที่ตั้งใจไว้ทั้งยังไม่อาจเข้าผลสมาบัติได้ ทำให้ไม่พอใจ ผลการปฏิบัติของตน

การตัดความมีเหยื่อโยในผลสมาบัติโดยตั้งใจว่าจะขอไม่เข้าผลสมาบัตินี้เป็นไปเพื่อไม่ให้ บรรลุผลสมาบัติภายในเวลาที่กำหนดไว้ เพราะถ้ายังมีเหยื่อโยในผลสมาบัติอยู่ก็อาจทำให้เข้าผลสมาบัติได้อีก และไม่สามารถบรรลุมรรคผลขั้นสูง ดังนั้น ผู้ที่ต้องการจะบรรลุมรรคผลขั้นสูงจึงควร ตัดเหยื่อโยในผลสมาบัติภายในระยะเวลาที่กำหนดไว้แล้วปรารภความเพียรต่อไป

แนวปฏิบัติและการอธิษฐานในสภากาฬาคามีผล^{๑๔๓}

ในขณะที่ปฏิบัติธรรม วิปัสสนาญาณย่อมปรากฏตามลำดับเหมือนเดิมตั้งแต่ชั้นอุทฺทยัพพญาณเป็นต้นไป โดยลำดับญาณเกิดขึ้นเหมือนในเวลาเดิมที่ปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรค เพราะถ้าปฏิบัติเพื่อเข้าผลสมาบัติก็มักบรรลุสังขารุเปกขาญาณได้ง่ายแล้วเข้าผลสมาบัติได้ แต่ในขณะที่ปฏิบัติเพื่อ บรรลุมรรคต้องดำเนินไปตามลำดับอุทฺทยัพพญาณที่ยังเห็นความเกิดดับก่อน ทำให้พบเห็นแสงสว่างหรือนิมิตอารมณ์ มีทุกขเวทนา และความเกิดดับของรูปนามปรากฏชัดเจน อย่างไรก็ตามบุคคลดังกล่าวย่อมปราศจากความลำบากในการปฏิบัติเหมือนผู้ยังมีได้บรรลุนิพพานถึง วิปัสสนาญาณขั้นต่าง ๆ แล้วบรรลุถึงสังขารุเปกขาญาณได้ภายในวันเดียว สติที่กำหนดรู้มีความชัดเจนกว่าเดิม ปัญญาหยั่งเห็นมีความชัดเจนแจ่มใส นอกจากนั้น สภาวะของญาณเหล่านี้ คือ ความกลัวทุกขในสังสารวัฏ การเห็นโทษ ความเบื่อหน่าย ความต้องการจะหลุดพ้น และความถอยกลับจากกระแสนาม มักปรากฏชัดเจนมากกว่าเดิม ถ้าวิปัสสนาญาณยังไม่แก่กล้าจนกระทั่งสามารถ บรรลุมรรคผลขั้นสูงได้ ก็อาจบรรลุสังขารุเปกขาญาณและอยู่ในญาณนี้นานหนึ่งวัน สองวัน สามวัน หรือนานนับเดือนนับปี

เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าเพียงพอแล้ว สติที่ว่องไวปรากฏชัดเจนย่อมเกิดขึ้น เขาข้ามไปสู่ พระนิพพานที่ดับสังขารได้เหมือนก่อนแล้วบรรลุมรรคญาณและผลญาณที่ ๒ หลังจากนั้นจึง

^{๑๔๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสิสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๒, แปลโดย พระคันธสาราภังค์, หน้า ๖๒.

พิจารณามรรค ผล นิพพาน และกิเลสตามสมควร จากนั้นแล้วอุทฺทพฺพญาณที่หยั่งเห็นความเกิดดับ และลำดับจิตที่ผ่องใสเป็นต้นย่อมเกิดขึ้นต่อไป

แนวปฏิบัติและการอธิษฐานในอนาคามีผล^{๑๔๔}

ผู้ที่ต้องการจะบรรลุมรรคผลลำดับที่ ๓ ควรกำหนดระยะเวลาในการปฏิบัติธรรมแล้วตัดความมีเยื่อใยในการเข้าผลสมบัติ ควรอธิษฐานว่าขอให้คุณธรรมพิเศษคือมรรคผลขั้นสูงที่เรายังมิได้บรรลุจงปรากฏของหยั่งเห็นมรรคผลขั้นสูงเกิด แล้วกำหนดรู้สภาวะธรรมทางกายและใจที่ปรากฏในปัจจุบันขณะ เขาย่อมบรรลุวิปัสสนาญาณต่าง ๆ มีอุทฺทพฺพญาณ เป็นต้น ตามลำดับ แล้วไม่นานนักก็บรรลุถึงสังขารุเปกขาญาณ ถ้ากำลังสมาธิและปัญญายังไม่แก่กล้าก็จะดำรงอยู่ในญาณนั้น ถ้ากำลังดังกล่าวแก่กล้าแล้วย่อมบรรลุพระนิพพานที่ดับสังขารได้เหมือนก่อนแล้วบรรลุมรรคญาณและผลญาณลำดับที่ ๓ การพิจารณาการกำหนดรู้ และความผ่องใสแห่งใจย่อมปรากฏเหมือนนัยก่อน

สรุป จากการศึกษาในบทนี้พบว่า การบรรลุธรรม หมายถึง การบรรลุโลกุตตรธรรม ๙ อย่างใดอย่างหนึ่ง การรู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมถภาวนา และวิปัสสนาภาวนา หรือเจริญสติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้ กาย เวทนา จิต และธรรม หรือกล่าวโดยย่อก็คือ การกำหนดรู้ในรูปนามชั้น ๕ ให้เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามวิปัสสนาวิถีส ผู้ปฏิบัติสามารถละสังโยชน์ และอนุสัยต่าง ๆ ได้ตามกำลังของมรรคสามารถบรรลุมรรคผลนิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ตามลำดับ

ระดับของการบรรลุธรรม หรือความหลุดพ้นในงานวิจัยนี้ มุ่งเน้นศึกษาวิจัย วิธีปฏิบัติและแนวทางการเข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามี โดยอาศัยการตัดสังโยชน์และกิเลสต่าง ๆ ตามลำดับขั้นตอนตั้งแต่สังโยชน์เบื้องต้น จนถึงเบื้องสูง คือการตัดสังโยชน์ได้หมดไปจากจิตใจ อยู่ในอารมณ์ที่เป็นสุขเพราะไม่มีเครื่องผูกมัดเหล่านั้นแล้ว ใจเป็นอิสระจากเครื่องผูกมัดทั้งปวง การปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม ตามหลักสติปัฏฐาน ๔ นี้ ก็คือ การปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา โดยมีสติคอยกำกับดูแลใน ๔ ฐาน คือ ๑. ร่างกายและพฤติกรรมทางกาย ๒. เวทนา คือ ความรู้สึกสุขทุกข์ต่าง ๆ ๓. ภาวะจิตที่เป็นไปต่าง ๆ ๔. และธรรมารมณ์ต่าง ๆ จนสามารถพัฒนาสภาวะจิต เข้าสู่สภาวะญาณ เห็นยวพระนิพพานเป็นอารมณ์ เข้าสู่ความเป็นพระอริยบุคคล ขั้นต้น และพัฒนาเรื่อยไป สู่ความเป็นพระอริยบุคคลขั้นต้นคือ พระโสดาบัน ชั้นกลางคือพระสกทาคามี และพระอนาคามียอมดำเนินชีวิตโดยสะดวก ไม่สะทกสะท้านต่อสิ่งทั้งหลายที่เกิดขึ้นแก่ตน ทั้งทางตรง ทางอ้อม ไม่ว่าสิ่งนั้นจะก่อให้เกิดสุข ทุกข์ กลาง ๆ ดี หรือชั่วก็ตาม ย่อมมีจิตเป็นกลางต่อสิ่งเหล่านั้นเสมอ

บทที่ ๔

การบรรลุธรรมของพระอนาคามี ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

ลำดับขั้นตอนแห่งสภาวะการบรรลุธรรมของพระอนาคามีเกิดขึ้นบนพื้นฐานของความบริสุทธิ์ ๗ ชั้น อันเป็นความบริสุทธิ์ที่เกิดขึ้นจากความที่ได้รู้และเข้าใจในสภาพของสังขารธรรมที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไปอย่างถ่องแท้ และเป็นบรรทัดฐานในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอุปนิสัยหรือทำที่รวมถึงกิริยาอาการที่มีต่อโลกและสังคม เมื่อทำการศึกษาเจาะลึกลงสู่ภาคส่วนของพัฒนาการแห่งปัญญาแล้ว สามารถรับรู้และเข้าใจได้ตามลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้น หรือโสฬสญาณ ซึ่งถือว่าเป็นวิวัฒนาการของจิตที่ทำหน้าที่เป็นผู้รู้ในฐานกาย เวทนา จิต และธรรมอย่างแจ่มแจ้งจนสามารถทำลายความเห็นผิดในสังขารธรรมทั้งปวงได้ ถึงขั้นเปลี่ยนท่าทีต่อโลก เปลี่ยนบุคลิกและพฤติกรรม ความเป็นพระอริยบุคคลเริ่มจากพระโสดาบัน และพระสกทาคามี จนบรรลุเป็นพระอนาคามีตามลำดับ เพื่อศึกษาในรายละเอียดของพระอนาคามี ผู้วิจัยจึงได้กำหนดหัวข้อศึกษาในบทที่ ๔ ไว้ดังนี้

- ๔.๑ ความหมายและความเป็นมาของพระอนาคามี
- ๔.๒ ประเภทของการบรรลุธรรมของพระอนาคามี
- ๔.๓ การละสังโยชน์ของพระอนาคามี
- ๔.๔ แนวทางการเจริญวิปัสสนาเพื่อความเป็นพระอนาคามี
- ๔.๕ การบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในพระสูตรโดยสังเขป

๔.๑ ความหมายและความเป็นมาของพระอนาคามี

๔.๑.๑ ความหมายของพระอนาคามี

๑. ความหมายในพระไตรปิฎก

ในทุติยสรณานิสักกสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ สูตรที่ ๒ ได้แสดงความหมายของพระอนาคามีว่า

เป็นผู้มั่นคง เลื่อมใสยิ่งในพระพุทธเจ้าว่า ‘แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น ฯลฯ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค’ เป็นผู้มั่นคงเลื่อมใสในพระธรรม ฯลฯ ในพระสงฆ์ ฯลฯ มีหาสปัญญา มีชวนปัญญา แต่ไม่ถึงพร้อมด้วยวิมุตติ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป เขาจึงเป็นพระอนาคามี

ผู้อำนวยการปรินิพพาน เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพาน เป็นพระอนาคามีผู้สังฆาร
 ปรินิพพาน เป็นพระอนาคามีผู้สังฆารปรินิพพาน เป็นพระอนาคามีผู้อุทังโสโตกนิภุคคามี
 แม้บุคคลนี้ก็พ้นจากนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต อบาย ทุกติ และวินิบาต^๑

๒. ความหมายในอรรถถา

ผู้บรรลุธรรมระดับที่ ๓ เรียกว่า พระอนาคามี แปลว่า ไม่กลับมาอีก^๒ หมายถึง ผู้ไม่มา
 ถือเป็นปฏิสนธิในมนุษย์โลกและเทวโลกอีก ไปอุบัติในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส แล้วปรินิพพานในชั้นนั้น
 เลย^๓ ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้เป็นผู้บริบูรณ์ในศีลและสมาธิ มีปัญญามากขึ้น นอกจากละสังโยชน์ได้
 ๓ อย่างเบื้องต้นดังกล่าวได้แล้ว ยังสามารถละกามราคะ และภวัชระได้อีกด้วย การบรรลุธรรม
 ระดับนี้ขึ้นมรรคเรียกว่า อนาคามีมรรค ขึ้นผลเรียกว่า อนาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมี
 ชื่อว่า พระอนาคามี ดังมีมาในกามสูตรกล่าวถึงผู้ประกอบด้วยกามไปสู่สงสาร ความว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ประกอบด้วยกามโยคะ ผู้ประกอบด้วยภวโยคะ เป็นผู้ยัง
 มา ยังต้องมาสู่ความเป็นอย่างนี้ คือ อตตภาพแห่งมนุษย์ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระ
 อริยบุคคลผู้พรากรแล้วจากกามโยคะ แต่ยังประกอบด้วยภวโยคะ เป็นอนาคามี ไม่มาสู่ความ
 เป็นอย่างนี้ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระอริยบุคคลผู้พรากรแล้วจากกามโยคะ พรากรแล้วจาก
 ภวโยคะ เป็นพระอรหันต์ขีณาสพ

สัตว์ทั้งหลายถึงฝั่งแล้วด้วยกามโยคะ และภวโยคะ ย่อมไปสู่สงสารซึ่งมีปกติถึงความเกิด
 และความตาย ส่วนสัตว์เหล่าใดละกามทั้งหลายได้เด็ดขาด แต่ยังไม่ถึงความสิ้นไปแห่ง
 อาสวะ ยังประกอบด้วยภวโยคะ สัตว์เหล่านั้นบัดนี้ติเตยกล่าวว่าเป็นพระอนาคามี ส่วนสัตว์
 เหล่าใดตัดความสงสัยได้แล้ว มีมานะและมีภพใหม่สิ้นแล้ว ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะ
 ทั้งหมดแล้ว สัตว์เหล่านั้นแลถึงฝั่งแล้วในโลก^๔

อธิบาย โลกุตตรภูมิอันดับที่ ๓ มีชื่อว่าอนาคามีโลกุตตรภพ คือ ภูมิแห่งท่านที่จะไม่
 กลับมาโลกนี้อีก ท่านผู้ใดบรรลุถึงภูมินี้แล้วย่อมได้ชื่อว่า พระอนาคามีบุคคล เป็นพระอริยบุคคล
 ชั้นที่ ๓ ในพระบวรพุทธศาสนา ท่านจะไม่กลับมาถือปฏิสนธิในกามภูมิ คือ มนุษย์โลก และเท
 วโลกอีกเลย

^๑ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๑/๕๓๓-๕๓๔.

^๒ อ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๘๘/๓๑๖.

^๓ ขุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๒๗๖/๖๐๐.

^๔ ขุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๒๗๖/๕๔๘.

อาจกล่าวโดยรวมได้ว่าผู้ที่บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาผ่านโลกุตตรภูมิขั้นที่ ๒ มาแล้ว มีความปรารถนาที่จะบรรลุมรรค ผลขั้นนี้จึงอุทิศสาหะเจริญวิปัสสนาภาวนาให้ยิ่งขึ้น เมื่ออินทรีย์ทั้ง ๕ เสมอกันเป็นอันดี อันตนได้เคยสั่งสมอบรมมาในอดีตชาติเพียงพอ สภาวะแห่งวิปัสสนาญาณก็จะเกิดขึ้นตามลำดับตั้งแต่อุทฺทพพญาณเป็นต้นไปจนถึงสังขารุเปกขาญาณ สภาวะญาณเหล่านี้จะปรากฏเด่นชัดแจ่มแจ้งกว่าสภาวะญาณที่ตนได้เคยผ่านมาในโลกุตตรภูมิก่อน ๆ ต่อจากนั้น อนุโลมญาณ ก็จะเกิดขึ้น ตามติดมาด้วย โวทาน ครั้นแล้วตติยมรรค คือ อนาคามีมรรคญาณ ก็พลันบังเกิดขึ้น ซึ่งทำการประหานกิเลสได้อย่างเด็ดขาดได้อีกส่วนหนึ่ง เมื่ออนาคามีมรรคบังเกิดขึ้นแล้ว อนาคามีผล ก็จะปรากฏติดตามมา เป็นอันว่าบัดนี้ท่านผู้นั้นได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลขั้นที่ ๓ แล้ว

ผู้ที่สามารถปฏิบัติให้โสดาปัตติมรรคและสกทาคามีมรรคบังเกิดขึ้นในสันดานแห่งตนได้นั้น ต้องเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศีล คือ มีศีลบริสุทธิ์เป็นอย่างยิ่ง ส่วนผู้ที่สามารถปฏิบัติให้อนาคามีมรรคบังเกิดขึ้นในสันดานแห่งตนได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ด้วยสมาธิ คือ มีสมาธิดีเป็นเยี่ยม ฉะนั้น ในการปฏิบัติความเพียรเพื่อความเป็นพระอนาคามีบุคคลนั้น จึงจำเป็นต้องมีสมาธิอย่างสมบูรณ์ที่สุด อนาคามีมรรคจึงจะอุบัติขึ้นได้ พระอนาคามีบุคคล นอกจากจะตัดโทสกิเลสให้ขาดออกไปจากจิตสันดานอย่างเด็ดขาดและสามารถเข้าอนาคามีผลสมบัติได้ตั้งปรารถนาแล้ว ยังมีคุณวิเศษสุดยอดอีกประการหนึ่ง เมื่อท่านจุติแล้ว จะไม่กลับมาปฏิสนธิในกามภพอีกเลยเป็นผลแห่งญาณ คือ ความรู้เป็นเหตุละสังโยชน์ คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา กามราคะ และภวัชชะ ด้วยอนาคามีมรรค อันทำให้เป็น พระอนาคามี เป็นพระอริยบุคคลขั้นที่ ๓ ท่านย่อมไปบังเกิดในพรหมโลก ส่วนใหญ่จะไปปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ และจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ดับขันธปรินิพพาน ณ ที่นั้น

การที่จะไปเกิดในพรหมโลกได้นั้น จะต้องปฏิสนธิด้วยฌานวิบากอันเป็นผลแห่งฌานกุศล สำหรับพระอนาคามีบุคคลที่เป็นฌานลาภีเคยบำเพ็ญสมถภาวนาได้สำเร็จฌานมาก่อนก็ไม่มีปัญหาอันใด แต่พระอนาคามีบุคคลที่เป็นสุขขวิปัสสกบำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาอย่างเดียวล้วน ๆ ไม่เคยบำเพ็ญสมถภาวนามาก่อนเลยจะไปบังเกิดในพรหมโลกได้อย่างไร แก้วว่า พระอนาคามีบุคคลที่เป็นสุขขวิปัสสกนี้ เมื่อใกล้จะจุติ มรรคสิทธิฌานย่อมบังเกิดขึ้นอันเป็นปัจจัยให้ท่านไปเกิดในพรหมโลก ถึงแม้ว่าท่านจะถึงแก่มรณภาพลงโดยไม่ทันรู้ตัว เช่นขณะที่กำลังนอนหลับอยู่ก็ดี หรือขณะที่กำลังทำกิจการใด ๆ อยู่ก็ดี หรือมีผู้กระทำร้ายถึงแก่มรณภาพลงทันที มรรคสิทธิฌานก็ย่อมจะบังเกิดขึ้นแก่ท่านก่อนแล้วจึงจุติ トラบใดที่มรรคสิทธิฌานยังไม่เกิดขึ้นแล้ว พระอนาคามีบุคคลประเภทนี้จะยังไม่จุติเป็นอันขาด

การที่บรรลุถึงโลกุตตรภูมิขั้นนี้เป็นสิ่งที่กระทำได้ยากนักหนาสำหรับผู้บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนา เพราะต้องเป็นผู้มีสมาธิดีเป็นอย่างยิ่ง เป็นสมาธิที่แก่กล้าเป็นพิเศษ ในมัคคารัมมณฑิกะ^๕ อธิบายไว้ว่า ผู้ที่สามารถปฏิบัติให้โสดาปัตติมรรคและสกทาคามีมรรคบังเกิดขึ้นในสันดานแห่งตนได้นั้น ต้องเป็นผู้บริบูรณ์ด้วยศีล คือ มีศีลบริสุทธิ์เป็นอย่างยิ่ง ส่วนผู้ที่สามารถปฏิบัติให้อานาคามีมรรคบังเกิดขึ้นในสันดานแห่งตนได้นั้น ต้องเป็นผู้ที่บริสุทธิ์ด้วยสมาธิ คือ มีสมาธิดีเป็นเยี่ยม ฉะนั้น ในการปฏิบัติความเพียร เพื่อความเป็นพระอนาคามีบุคคลนั้น จึงจำเป็นต้องมีสมาธิดีอย่างสมบูรณ์ที่สุด อานาคามีมรรคจึงจะอุบัติขึ้นได้ แม้จะเป็นการปฏิบัติที่ยาก แต่ก็ไม่ใช่ว่าสิ่งทั้งหลายวิสัยสำหรับผู้ที่ต้องการจะพ้นจากทุกข์ในวัฏฏสงสาร

๔.๑.๒ คุณสมบัติของพระอนาคามี

๑. ผู้ที่บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาจนได้บรรลุุตติยมรรคสำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคลนี้ สามารถฆ่ากิเลสร้ายอันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารได้อีก ๑ ประการ คือ โลกียกิเลส ได้แก่ โลกะด้วยอรรถว่า เป็นเครื่องอยากได้ หรืออยากได้เอง หรือเพียงอยากได้เท่านั้น ความโลภนั้นพึงเห็นว่า มีลักษณะยึดอารมณ์ ดุจลิงติดตัง มีการเกาะเกี่ยว อารมณ์เป็นกิจดุจขึ้นเนื้อที่เขาใส่ลงในกระทะร้อน มีการไม่บริจาคน้ำเป็นผลดุจสีแห่งน้ำมันและยาหยอดตา มีทัศนะในการยินดีในธรรมอันเป็นเครื่องผูกมัดเป็นที่ยึดถือเป็นเหตุใกล้ให้เกิดขึ้น เจริญผุดขึ้นเสมอโดยเป็นแม่น้ำ คือ ตัณหาพัสตัตว์ไปสู่อบาย ดุจแม่น้ำมีกระแสเชี่ยว พัสตัตว์ไปสู่มหาสมุทรฉะนั้น โลกศัพทน์นี้เป็นคำสามัญที่ว่าด้วยความโลภทั้งปวงก็จริง แต่ในที่นี้พึงทราบว่าเป็นคำที่ว่าด้วยความกำหนดในกาม เพราะความโลภนั้นถูกอนาคามีมรรคฆ่า

ปหานปริยญา คือ การกำหนดรู้การละด้วยปริยญา แม้ทั้ง ๓ โดย ความเป็นอธิชฌาน คือ ปหานปริยญานั้น มีตริณปริยญาเป็นอธิชฌาน และตริณปริยญา มีญาตปริยญาเป็นอธิชฌาน ในที่นี้พึงเห็นอย่างนี้ว่า อรรถกถาจารย์ประกาศกระทำจตุสัจจกรรมฐาน ให้บริบูรณ์พร้อมด้วยผลอีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ พร้อมด้วยผลญาณทัสสนวิสุทธินั้น มีปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งญาณ เป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ เป็นที่อาศัย ฯลฯ จิตตวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งจิต มีศีลวิสุทธิ คือ ความหมดจดแห่งศีล เป็นที่อาศัย เพราะเหตุนี้พึงทราบว่าเป็นการแสดงวิสุทธิ ๗ แม้ทั้งหมดพร้อมด้วยผล โดยความที่มีลำดับต่าง ๆ กัน อันผู้ประสงค์จะละความโลภ ด้วยการบำเพ็ญปริยญา ๓ เพื่อความบริสุทธิ์นี้ พึงพิจารณาถึงโทษของความโลภ แล้วปฏิบัติเพื่อละความโลภนั้น โดยนัยต่าง ๆ^๖

^๕ พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ, มาติกาโชติกะ ฐัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๔๕), หน้า ๖๙-๗๔.

^๖ ชุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๗๓.

ก็โลภะทีละในทีนี่เป็นอย่างไรมีอะไรเป็นโลภะในอดีต หรืออนาคต หรือปัจจุบัน. อันที่จริง โลภะในสูตรนี้ฟังจะไม่ใช่ทั้งอดีต ทั้งอนาคต เพราะยังไม่มีอดีตอนาคตเหล่านั้น. อรรถกถาจารย์ กล่าวไว้ว่า ความจริง จิตดับแล้วหรือยังไม่เกิดหามีไม่ อนึ่ง ความพยายามที่ไม่มีผลย่อมได้รับ. เมื่อ เป็นเช่นนั้นต้องเป็นโลภะปัจจุบันแม้ด้วยประการอย่างนี้ความพยายามไม่มีผล แต่มรรคภาวนา เศร้าหมองย่อมได้รับ เพราะความพยายามนั้นได้สลายไปเสียแล้ว อีกอย่างหนึ่ง โลภะที่ปราศจาก จิตจะฟังมีได้ยนี้ท่านไม่ต้องการ ควรจะกล่าวว่า ความโลภะที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันละได้ โดยนัยที่กล่าวแล้ว เหมือนอย่างว่าต้นไม้ยังไม่ออกรังไม่มีผล บุรุษฟังเอาจอบตัดต้นไม้ในที่โคน เมื่อไม่มี การตัดต้นไม้ ผลเหล่าใดจึงเกิด ผลเหล่านั้นก็ยังไม่เกิด เพราะต้นไม้ถูกตัด จะฟังเกิดไม่ได้ ฉนั้นใด เมื่อบรรลุนิยามมรรคนั้นก็ยังไม่เกิด ย่อมไม่เกิด เพราะถูกจำกัดในปัจจุบันด้วยบรรลุนิยามมรรค ความ โลภะนี้ท่านกล่าวไว้ในอรรถกถาว่า เกิดเพราะได้ภูมิ จริงอยู่เบญจขันธ์อันเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ชื่อว่า ภูมิ เพราะเป็นฐานให้เกิดความโลภะนั้น ในอรรถกถาขุททกนิกายได้อธิบายความข้อนี้ไว้ว่า ความโลภะเกิดเพราะได้ภูมิดังที่จะกล่าวว่า สา ภูมิ เตน ลทธา ภูมินันอันความโลภะได้แล้ว ๑ เกิด เพราะยึดถืออารมณ์ ๑ เกิดเพราะไม่ข่มไว้ ๑ เกิดเพราะไม่ถอน ๑.^๗

“ตํ โลกํ สมนมทญฺญา ย ปชนตติ วิปสฺสโน”^๘ ความว่า คนผู้เห็นแจ้งทั้งหลาย รู้ชัดด้วยดี ซึ่งความโลภะนั้นย่อมละเสียได้ อธิบายว่า คนชื่อว่า ผู้เห็นแจ้งเพราะเห็นอุปาทานขันธ์ ๕ มีรูป เป็นต้น โดยอาการหลายอย่างมีความไม่เที่ยง เป็นต้น รู้ความโลภะตามที่กล่าวแล้วนั้น โดยชอบ โดย ชอบเหตุ โดยญาณอันไม่วิปริต โดยอาการเหล่านี้ คือ โดยความเป็นจริง โดยความเกิด โดยความ ดับ โดยความชื่นชม โดยความเป็นโทษ โดยความออกไป คือ รู้ด้วยปัญญา อันได้แก่ ญาณปริณญา คือ กำหนดรู้ด้วยการรู้ ตีรณปริณญา คือกำหนดรู้ด้วยพิจารณา ย่อมละกิเลสที่เหลือด้วยมรรค ปัญญาอันเป็นส่วนเบื้องต้นของวิปัสสนาปัญญา ด้วยสมุจเฉทปหาน คือ ไม่ให้เกิดขึ้นในสันดานของ ตนอีกต่อไป.

“~~ทกฺกจฺจกฺก~~”^๙ สัตว์ทั้งหลายโลภแล้วด้วยความโลภใด ย่อมไปสู่ทุกข์ อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายโลภด้วยความโลภใด อันมีลักษณะเกาะอารมณ์ มีกิจรส เกี่ยวข้องแต่ความโลภะนั้น คือ อยากได้ผูกมัดในอายตนะภายในและภายนอก. บทว่า **ท** เป็นเพียง นิบาต. ก็นักคิดอักษรทั้งหลายต้องการลง เส อักษรในฐานะเช่นนี้. สัตว์ไม่ประพฤติสุจริตไร ๆ ใน ภายสุจริตเป็นต้นเพราะเป็นผู้โลภอย่างเดียวนั้น สละสมกายสุจริต เป็นต้น ได้ชื่อว่า สัตว์ เพราะ เป็นผู้ข้องอยู่ในรูปเป็นต้น ย่อมเข้าถึงนรก กำเนิดเดียรัจฉาน เปเรตวิสัยอันได้ ชื่อว่า ทุกคติ เพราะ เป็นที่ให้เกิดทุกข์ด้วยการถือปฏิสนธิ

^๗ ขุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๗๖.

^๘ ขุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๗๖.

^๙ ขุ.อติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๗๖.

^{๖๕} ความว่า คนผู้เห็นแจ้งทั้งหลาย รู้ชัดด้วยดี ซึ่งความโลภนั้นย่อมละเสียได้ อธิบายว่า คนชื่อว่า ผู้เห็นแจ้งเพราะเห็นอุปาทานชั้น ๕ มีรูปเป็น ต้นโดยอาการหลายอย่างมีความไม่เที่ยง เป็นต้น รู้ความโลภตามที่กล่าวแล้วนั้น โดยชอบ โดยชอบ เหตุ โดยญาณอันไม่วิปริต โดยอาการเหล่านี้ คือ โดยความเป็นจริง โดยความเกิด โดยความดับ โดยความชื่นชม โดยความเป็นโทษ โดยความออกไป คือ รู้ด้วยปัญญา อันได้แก่ ญาตปริญา คือ กำหนดรู้ด้วยการรู้ ตีรถปริญา คือ กำหนดรู้ด้วยพิจารณา ย่อมละกิเลสที่เหลือด้วยมรรคปัญญา อันเป็นส่วนเบื้องต้นของวิปัสสนาปัญญา ด้วยสมุจเฉตพหวน คือ ไม่ให้เกิดขึ้นในสันดานของตนอีก ต่อไป.

“^{๖๖} ครั้นละได้แล้ว ย่อมไม่มาสู่โลกนี้อีกในกาลไหน ๆ ความว่า ครั้นละโลภะนั้นกับกิเลสที่เหลือพร้อมด้วยกิเลสที่สำคัญได้แล้วยังเหลืออยู่หนึ่ง ด้วย อานาคามีมรรค ย่อมไม่มาสู่โลกอันได้แก่กามชาตุนี ในภายหลังอีก ด้วยการถือปฏิสนธิแม้ในกาลไหน ๆ เพราะละโอรัมภาคียสังโยชน์ คือ สังโยชน์เบื้องต่ำ ได้เรียบร้อยแล้ว

๒. ผู้ที่บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาจนได้บรรลุตติยมรรคสำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคลนี้ สามารถฆ่ากิเลสร้ายอันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารได้อีก ๑ ประการ คือ กาม ราคะ ธรรมทั้งหลาย ๖ ประการย่อมเป็นไปเพื่อละกามราคะได้ คือ การถือเอาอสุภนิमित ๑ การ บำเพ็ญอุสุภภาวนา ๑ การคุมครองทวารในอินทรีย์ทั้งหลาย ๑ การรู้จักประมาณในการบริโภค ๑ การสนทนาเป็นที่สบาย ๑ จริงอยู่แม้เมื่อถือเอาอสุภนิमित ๑๐ อย่าง ก็ละกามราคะได้ แม้เมื่อ ขวนขวายบำเพ็ญ อสุภภาวนาในอสุภะ ที่มีวิญญานด้วยการเจริญกายคตาสติ ในอสุภะที่ไร วิญญานด้วยพิจารณาศพที่ขึ้นพองเป็นต้น ก็ละกามราคะได้ แม้ปิดทวารด้วยประตู คือ สติ โดย สำรวมในอินทรีย์มีใจเป็นที่ ๖ ก็ละกามราคะได้ แม้เมื่อมีโอกาสกลืนคำข้าว ๔-๕ คำจึงดื่ม น้ำ แล้วรู้ ปรมาณในโภชนะเพียงพอเพื่อให้ชีวิตเป็นไปตามปกติ ก็ละกามราคะได้^{๖๗}

๓. ผู้ที่บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาจนได้บรรลุตติยมรรคสำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคลนี้ สามารถฆ่ากิเลสร้ายอันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารได้อีก ๑ ประการ คือ โทสกิเลส ได้แก่ความขัดเคืองไม่พอใจในอารมณ์ที่มากกระทบ โทสกิเลสนี้จำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ได้ ๒ ประเภท คือ

^{๖๖} ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๗๗.

^{๖๗} ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๗๗.

^{๖๘} ชุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๗๔.

๓.๑ โทสะที่เป็นอภัยคณียะ คือนำไปสู่อบายภพได้ ได้แก่ ความโกรธที่ดูร้าย สามารถล่วงอกุศลกรรมบถเช่นกระทำปาณาติบาต เป็นต้น โทสะชนิดนี้พระอริยบุคคลจะได้อย่างเด็ดขาดตั้งแต่ครั้งยังเป็นโสดาบันบุคคล

๓.๒ โทสะที่ไม่เป็นอภัยคณียะ คือ นำไปสู่อบายไม่ได้ ได้แก่ ความขัดใจโกรธเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ถึงกับล่วงอกุศลกรรมบถ โทสะชนิดนี้เป็นโอฬาริกะ คือ อย่างหยาบ พระอริยบุคคลจะได้อย่างเด็ดขาดตั้งแต่ครั้งยังเป็นสกทาคามีบุคคล แต่ส่วนที่เป็นสุขุมะ คือ โทสะอย่างละเอียดประณีตสุขุมนั้น ผู้ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีนี้เท่านั้นจึงสามารถจะได้อย่างเด็ดขาดเป็นอันว่าอนาคามีบรรณนี้ประหามโหสิได้หมดสิ้นเป็นสมุจเฉท ดังนั้นในวิสุทธิมัคคคอรรถถาแก้วไว้ว่า โทโส ตติยญาณวขุโณ โทสกิเลสนั้น ญาณที่ ๓ คือ อนาคามีบรรณประหามโหสิได้อย่างเด็ดขาด

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอาฆาตปฏิวินัย คือ การปลดเปลื้องความอาฆาต ไว้ ๕ อย่าง อย่างนี้ว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอาฆาตเกิดขึ้นแก่ภิกษุควรปลดเปลื้องในอาฆาตปฏิวินัย ๕ เหล่านี้ อาฆาตปฏิวินัย ๕ เป็นไฉน ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย ความอาฆาตเกิดขึ้นในบุคคลใดพึงเจริญเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ในบุคคลนั้น หรือพึงปลดเปลื้องความอาฆาตในบุคคลนั้นอย่างนี้ว่า ความเป็นผู้มีกรรมเป็นของตน พึงตั้งอาฆาตปฏิวินัยในบุคคลนั้นว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้มีกรรมเป็นของตน จักเป็นทายาทของกรรมดังนี้ ท่านกล่าวอาฆาตปฏิวินัย ๕ โดยนัยมีอาทิอย่างนี้ว่า ตุก่อนอาวุโส ความอาฆาตเกิดแก่ภิกษุควรปลดเปลื้องให้หมดไปในอาฆาตปฏิวินัย ๕ เหล่านี้ อาฆาตปฏิวินัย ๕ เป็นไฉน ตุก่อนอาวุโส บุคคลบางคนในโลกนี้ มีกายสมาจารไม่บริสุทธิ์ มีวจีสมาจารไม่บริสุทธิ์ ตุก่อนอาวุโส พึงปลดเปลื้องความอาฆาตในบุคคลเห็นปานนั้น อนึ่ง พระศาสดาทรงสอนไว้ว่า ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย หากว่าผู้ที่พิจารณาโดยกฎแห่งอาฆาตปฏิวินัยอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างนั้นแล้วยังมีใจประทุษร้ายแม้ในใจผู้ต่ำช้าที่เอาเลื่อย เลื่อยอวัยวะน้อยใหญ่จนขาดเป็นสองท่อน ก็ชื่อว่า เป็นผู้ไม่ทำตามคำสอนของเรา^{๑๓}

พระอนาคามีบุคคลนี้ นอกจากจะตัดโทสกิเลสให้ขาดออกไปจากจิตสันดานอย่างเด็ดขาดและสามารถเข้าอนาคามีผลสมบัติได้ตั้งปรารภมาแล้ว ยังมีคุณวิเศษสุดยอดอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อท่านจุตีแล้วจะไม่กลับมาปฏิสนธิในกามภพอีกเลย ท่านยอมไปบังเกิดในพรหมโลก ส่วนใหญ่จะไปปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ และจะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ดับขันธปรินิพพาน ที่นั่น ดังมีมาในโทสะสูตร ว่าด้วยละโทสะได้เป็นพระอนาคามี ความว่า

^{๑๓} ขุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๘๐.

จริงอยู่ พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแล้ว พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระอรหันต์ตรัสแล้ว ข้าพเจ้าได้สดับมาแล้วว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละกรรมอย่างหนึ่งได้ เราเป็นผู้รับรองเธอทั้งหลายเพื่อความเป็นพระอนาคามี ธรรมอย่างหนึ่งเป็นไฉน ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายละกรรมอย่างหนึ่ง คือโทสะได้ เราเป็นผู้รับรองเธอทั้งหลายเพื่อความเป็นพระอนาคามี

พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสเนื้อความนี้แล้ว ในพระสูตรนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสคาถาประพันธ์ดังนี้ว่า “ชนผู้เห็นแจ้งทั้งหลาย รู้ชัดดีซึ่งโทสะ อันเป็นเหตุให้สัตว์ผู้ประทุษร้ายไปสู่ทุคติ แล้วละได้ ครั้นละได้แล้วย่อมไม่มาสู่โลกนี้อีกในกาลไหน ๆ”^{๑๔}

๔. ผู้ที่บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาจนได้บรรลุุตติยมรรคสำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคลนี้สามารถฆ่ากิเลสร้ายอันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวัฏฏสงสารได้อีก ๑ ประการ คือ โมหะ กิเลส **อกุศล** แต่ความไม่รู้^{๑๕} จริงอยู่ ความไม่รู้^{๑๕} นั้นมีหลายประเภท เช่น ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ความไม่รู้การดับทุกข์ ความไม่รู้ในข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ท่านกล่าวว่า โมหะ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้หลง หรือหลงไปเอง หรือเป็นเพียงความหลงเท่านั้น พึงเห็นว่า โมหะนั้นมีความที่จิตมืดเป็นลักษณะหรือมีความไม่รู้เป็นลักษณะ มีความไม่แทงตลอดเป็นรส หรือมีความปกปิดสภาพอารมณ์เป็นรส มีการปฏิบัติหลงลืมเป็นอาการปรากฏ หรือปรากฏมีมืดมัว เป็นอาการปรากฏ มีการไม่ใส่ใจเป็นปทัฏฐาน เป็นรากแห่งอกุศลทั้งหมด.

โหมะเป็นเหตุเพื่อให้เกิดกรรมทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงพิจารณาโทษในโหมะ โดยนัยมีอาทิว่า ดูก่อนพราหมณ์ คนหลงแลถูกโหมะครอบงำ มีจิตยึดแน่น ย่อมประสบภัยเวรแม้ในปัจจุบัน ย่อมประสบภัยเวรแม้ในภพหน้าและโดยนัยเป็นต้นว่า ความพินาศใดๆ พึงเกิดขึ้นด้วยธรรมเศร้าหมอง มีกามฉันทะเป็นต้น ความพินาศทั้งหมดนั้นมีโหมะเป็นเหตุ และอานิสงสีในการละโหมะ โดยตรงกันข้ามกับโทษนั้น แล้วละโหมะด้วยตัทธังคะเป็นต้นในส่วนเบื้องต้น โดยลำดับการละกามฉันทะเป็นต้นนั่นเอง จงละโหมะอันเป็นเอก^{๑๖}

^{๑๔} พุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๘๐/๗๘.

^{๑๕} พุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๘๓.

^{๑๖} พุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/-/๘๔.

๔.๒ ประเภทของการบรรลธรรมของพระอนาคามี

๔.๒.๑ ประเภทของพระอนาคามี

พระอนาคามีบุคคลทั้งหลายเมื่อไปถึงปฏิสนธิในพรหมโลกมีสุทธาวาสภูมิเป็นต้น ก็จะได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธเข้าสู่ปรินิพพานตามประเภทแห่งพระอนาคามีบุคคล ๕ จำพวก^{๑๗} คือ

๑. อนตราปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกภูมิใด ภูมิหนึ่ง ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพาน ภายในอายุครั้งต้นของภูมิสุทธาวาสที่ท่านไปเกิดอยู่นั้น

๒. อุปหัจจปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกภูมิใด ภูมิหนึ่ง ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และปรินิพพาน ภายในอายุครั้งหลังของสุทธาวาสภูมิที่ท่านไปเกิดอยู่นั้น

๓. อสงขารปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกภูมิใด ภูมิหนึ่ง ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในภูมินั้นโดยสะดวกสบาย ไม่ต้องใช้ความพยายามมาก แล้วดับขันธปรินิพพาน

๔. สสงขารปรินิพพายี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกภูมิใด ภูมิหนึ่ง ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ในภูมินั้นโดยต้องใช้ความพยายามอันแรงกล้าแล้วดับขันธปรินิพพาน

๕. อุทธิโสตอกนิฏฐคามี ได้แก่ พระอนาคามีบุคคลที่เกิดในสุทธาวาสพรหมโลกชั้นต่ำคือ อวิหาภูมิ เมื่อจุติแล้วก็เกิดในสุทธาวาสภูมิชั้นสูงขึ้นไปตามลำดับ คือ อตปปาภูมิ สุทสสาภูมิ สุทสสีภูมิ ออกนิฏฐภูมิ แล้วจึงได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์และดับขันธปรินิพพานที่ออกนิฏฐภูมินั่นเอง ที่แตกต่างกันเช่นนี้ เป็นเพราะอินทริย์แก่กล้ายิ่งหย่อนกว่ากัน จึงทำให้ความมุ่งมั่นในการบรรลเป็นพระอรหันต์นั้น เนิ่นนานกว่ากัน^{๑๘}

๔.๒.๒ ผลของความเป็นพระอนาคามี

ได้กล่าวแล้วว่า พระอนาคามีบุคคลส่วนใหญ่จะไปปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ นอกจากบางองค์ไปปฏิสนธิในภูมิพรหมที่ต่ำกว่าแล้วแต่ใจปรารถนา และการที่ท่านจะไปปฏิสนธิในสุทธาวาสภูมิชั้นใดนั้น ก็สุดแท้แต่บารมีแห่งตนที่เคยบำเพ็ญมาตามประเภทแห่งอินทริย์ทั้ง ๕ ซึ่งมีรายละเอียดใน สังขิตตสูตร^{๑๙} วิตถารสูตร^{๒๐} และปฏิปันนสูตร^{๒๑} พอสรุปได้ดังนี้

^{๑๗} อัง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๔/๑๔๓.

^{๑๘} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๒-๔๙๐/๒๙๓-๓๐๑.

^{๑๙} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๒-๔๘๔/๒๙๓-๒๙๕.

^{๒๐} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๕-๔๘๗/๒๙๕-๒๙๙.

^{๒๑} คุรยละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๘/๒๙๙-๓๐๐.

๑. พระสกทาคามีบุคคลผู้บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนา จนตติยมรรคบังเกิดในชั้นธสันดานของตนนั้น ในขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่นั้นปรากฏว่ามี สัทธินทรีย์ แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่นๆ พระอนาคามีบุคคลประเภทนี้เมื่อจตุติแล้วย่อมนำไปปฏิสนธิใน อวิหาภูมิ

๒. ในขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่ามี วิริยอินทรีย์ แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ พระอนาคามีบุคคลประเภทนี้เมื่อจตุติแล้วย่อมนำไปปฏิสนธิใน อตปภาภูมิ

๓. ในขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่ามี สตินทรีย์ แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ พระอนาคามีบุคคลประเภทนี้เมื่อจตุติแล้วย่อมนำไปปฏิสนธิใน สุทสสิภูมิ

๔. ในขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่ามี สมาธิอินทรีย์ แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ พระอนาคามีบุคคลประเภทนี้เมื่อจตุติแล้วย่อมนำไปปฏิสนธิใน สุทสสิภูมิ

๕. ในขณะที่เจริญวิปัสสนาอยู่นั้น ปรากฏว่ามี ปัญญาอินทรีย์ แก่กล้ากว่าอินทรีย์อื่น ๆ พระอนาคามีบุคคลประเภทนี้เมื่อจตุติแล้วย่อมนำไปปฏิสนธิใน อกนิฏฐภูมิ

ตามที่กล่าวมานี้เป็นคุณวิเศษแห่งพระอนาคามีบุคคล ผู้ซึ่งจะไม่กลับมาสู่กามภูมิอีกเลยในอนาคตกาล แต่สำหรับในอดีตกาล ถ้าสมัยใดสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเสด็จมาตรัสรู้ในโลก แล้วพระอนาคามีบุคคลเหล่านั้นก็ย่อมจะลงมาสู่มนุษยโลกนี้ เพื่อจะได้เข้าเฝ้าและสดับพระธรรมเทศนาแห่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นครั้งคราว ดังนี้ก็มีอยู่บ้างเป็นธรรมดา

๔.๒.๓ คุณวิเศษที่พระอนาคามีได้รับ มีดังนี้

๑. สามารถเข้าผลสมาบัติตามฐานของพระอนาคามีได้ แต่ท่านที่เคยฝึกสมาธิถึงฌานที่ ๔ ท่านสามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ หรือบางท่านบังเกิดมีวิชา ๓ อภิญญา ๕ สามารถสำแดงฤทธิ์เดชได้

๒. ถ้ายังไม่บรรลุปะเป็นพระอรหันต์จะไปเกิดใน พรหมโลก ชั้นสุทธาวาสพรหม อย่างเดียว จะไม่มาเกิดในมนุษยโลกนี้อีกเลย แล้วจะบรรลุปะเป็นพระอรหันต์ดับขันธนิพพานบนสุทธาวาสพรหมนั้น ชั้นสุทธาวาสพรหม เป็นชั้นของพระพรหมที่เป็นที่จตุติของพระอนาคามีอริยบุคคลในพระพุทธศาสนาอย่างเดียวกัน ซึ่งสามารถแบ่งลำดับชั้นในสุทธาวาสพรหมได้อีก ๕ ชั้น จากลำดับล่างไปสู่ชั้นสูง ดังนี้ ๑. ชั้นอวิหาภูมิ ๒. ชั้นอตปภาภูมิ ๓. ชั้นสุทสสาภูมิ ๔. ชั้นสุทสสิภูมิ ๕. ชั้นอกนิฏฐาภูมิ ซึ่งพระอนาคามีท่านจะไปจตุติตามชั้นต่าง ๆ ตามกำลังพละ ๕ ของท่านที่เด่นชัด^{๒๒}

^{๒๒} ดูรายละเอียดใน อภ.วิ.อ. (ไทย) ๒/๒/๑๑๐๗/๑๐๐๒-๑๐๐๖.

๓. การปรากฏขึ้นของฉานอภิญญา พระอนาคามีผู้ทำให้แจ้งแล้วในอภิญญา ๕ อย่าง อภิญญา คือ ความรู้ยิ่ง ความรู้ยิ่งยวด ประกอบด้วย

๑. อิทธิวิธิ คือ ความรู้ที่ทำให้แสดงฤทธิ์ได้
๒. ทิพพโสตะ คือ ความรู้ที่ทำให้มีหูทิพย์
๓. เจโตปริยญาณ คือ ความรู้ที่ทำให้กำหนดใจผู้อื่นได้
๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ ความรู้ที่ทำให้ระลึกชาติได้
๕. ทิพพจักขุ คือ ความรู้ที่ทำให้มีตาทิพย์ ^{๒๓}

อภิญญาห้าข้อเป็น โลกียอภิญญา ที่สำเร็จเมื่อผู้ปฏิบัตินั้นได้ปฏิบัติสมาธิจนดำรงอยู่ใน จตุตถฌานได้อย่างสะดวกสบายแล้วผู้ปฏิบัติสามารถทำให้เกิดอภิญญา ๕ ประการ คือ อิทธิวิธิ ทิพพโสตะ เจโตปริยญาณ ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ทิพพจักขุ

๑. อิทธิวิธิ มี ๓ ชนิด คือ อธิษฐานฤทธิ์ วิฤพพนาฤทธิ์ มโนมยิทธิ

อธิษฐานฤทธิ์ คือ คนเดียวกลายเป็นหลายคน หลายคนกลายเป็นคนเดียวหรือมีฉะนั้น เธอก็ปรากฏตัวให้เห็น หรือหายตัว หรือเดินทะลุกำแพง เดินผ่านเครื่องกีดขวางเดินทะลุภูเขา เธอสามารถดำลงดินหรือมุดขึ้นจากดินเหมือนอยู่ในน้ำ เธอสามารถเดินบนน้ำเหมือนเดินบนที่แห้ง เธอสามารถไปมาในอากาศได้เหมือนนก ด้วยความยิ่งใหญ่ของอิทธิวิธิ และอำนาจเหนือธรรมดา เธอสามารถลูบคลำดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ เธอสามารถขยายร่างใหญ่ขึ้นถึงพรหมโลกนี้เรียกว่า อธิษฐานฤทธิ์

วิฤพพนาฤทธิ์ คือ ละร่างตามปกติของตนแล้วปรากฏเป็นร่างของเด็กชาย เป็นงู ครุฑ ยักษ์ อสูร พระอินทร์ หรือ พรหม มหาสมุทร ภูเขา ป่า สิงโต เสือ เสือดาว ช้าง ม้า กองพลทหารราบ กองทหารเหล่าต่าง ๆ นี้เรียกว่า วิฤพพนาฤทธิ์

มโนมยิทธิ คือ เนรมิตร่างอีกร่างหนึ่งขึ้นมาจากร่างนี้อย่างบริบูรณ์มีครบถ้วนทั้งอวัยวะ น้อยใหญ่และอินทรีย์ตามความปรารถนาของตน นี้เรียกว่า มโนมยิทธิ

ผู้สามารถฝึกให้มีอิทธิวิธิ คือ บุคคลผู้มีกัมมัฏฐาน ๙ ที่เกี่ยวกับอากาศ และบ้างก็กล่าวว่ามี ๕ อย่าง ทุกคนที่บรรลุจตุตถฌานพร้อมความชำนาญ เป็นผู้เจริญอิทธิวิธิ หนึ่ง กล่าวกันว่า รูปฌานที่ ๔ ทำให้ดับกิเลสเพราะฉะนั้น บุคคลจึงเป็นผู้เจริญอิทธิวิธิ อีกนัยหนึ่งกล่าวกันว่า ฉาน

^{๒๓} พระอุปติสสเถระ, **คัมภีร์วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระราชวรมุนี (ประยูร ธมมจิตโต) และคณะ, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยาม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๙๖.

๒ ใน บรรดาฆาตกรที่มี ๔ ชั้น (จตุกกฆาตกร) เป็นสิ่งให้ความสะดวกในการเจริญอิทธิวิธี และอิทธิวิธี ย่อมฝึกได้ด้วยหลายประการอย่างนี้

๒. ทิพพโสตะ คือ ความรู้ที่ทำให้มีหูทิพย์ ผู้สามารถมีทิพพโสตะ คือ ผู้เข้าถึงจตุตถฌาน พร้อมทั้งมีวสี ความชำนาญในกสิณ ๘ และกสิณ ๒ ทำให้เกิดทิพพโสตะได้โดยอาศัยอวัยวะสำหรับฟังของร่างกาย

๓. เจโตปริยญาณ คือ ความรู้ที่ทำให้กำหนดใจผู้อื่นได้ ผู้สามารถมีเจโตปริยญาณ คือ บุคคลผู้เข้าถึงจตุตถฌาน มีอาโลกกสิณเป็นอารมณ์ และได้วสีในฌานนั้นย่อมได้ทิพพจักขุและทำให้เกิดเจโตปริยญาณ

๔. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ การระลึกชาติได้ ผู้สามารถมีปุพเพนิวาสานุสสติญาณ คือ บุคคลผู้เข้าถึงจตุตถฌานมีวสีในกสิณ ๘ และกสิณ ๒ เป็นผู้สามารถทำให้เกิดปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

๕. ทิพพจักขุ คือ ความรู้ที่ทำให้มีตาทิพย์ ผู้สามารถมีทิพพจักขุ คือ บุคคลผู้เข้าฌานที่สี่อันมีอาโลกกสิณเป็นอารมณ์ และได้วสีในฌานนั้น และเป็นผู้มีสายตาทตามปกติ เป็นผู้เจริญทิพพจักขุ^{๒๔}

ผู้มีอภิญญาครบ ๖ (เพิ่มอัสวกขยญาณ) ซึ่งรวมวิชาทั้ง ๓ อยู่ด้วยแล้ว^{๒๕} เป็นวิสัยของพระอุภโตภาควิมุต ซึ่งได้สมบัติถึงขั้นอรุพฌานแล้ว ในหนังสือพุทธธรรมได้อธิบายวิธีการเจริญอภิญญาอย่างพิสดาร^{๒๖} ซึ่งพอสรุปได้ความว่า เบื้องแรก เมื่อเจริญสมณะจนได้ฌาน ๔ แล้วให้เจริญต่อไปอีกจนได้สมบัติ ๘ แต่จำกัดว่า ต้องเป็นสมบัติที่ได้ในกสิณ ๘ คือ ยกเว้นอาโลกกสิณ และอากาศกสิณ ครั้นแล้วฝึกสมบัติทั้ง ๘ นั้น ให้คล่องแคล่วโดยทำนองต่าง ๆ เป็นการเตรียมจิตให้พร้อมพอถึงเวลาใช้งานจริง คือ จะทำอภิญญาให้เกิดขึ้นก็ดี จะใช้อภิญญาแต่ละครั้งก็ดี ก็เข้าฌานเพียงแค่จตุตถฌาน แล้วน้อมเอาจิตนั้นไปใช้อภิญญาตามความต้องการย้ำข้อสรุปว่า ในการฝึกเตรียมจิตไว้ต้องใช้อภิญญา ๘ แต่ในเวลาทำอภิญญา ก็เข้าฌานเพียงจตุตถฌานเท่านั้น ทั้งนี้เพราะว่า เมื่อเข้าสมาธิถึงจตุตถฌานแล้ว จิตซึ่งเคยอบรมมาดีแล้วด้วยสมบัติ ๘ พอมีสมาธิถึงระดับจตุตถฌาน ก็มีความประณีตเป็นพิเศษยิ่งกว่าจิตของผู้ได้ล้าพั้งแต่จตุตถฌานล้วน ๆ ซึ่งเป็นภาวะจิตหลุดพ้นในฝ่ายสมณะเมื่อตัดเอาตรงนี้ ท่านจึงกล่าวว่าใช้จตุตถฌานเป็นบาทของอภิญญา ตรงกับที่ท่านพูดไว้อีกสำนวนหนึ่งว่า จิตที่พร้อมด้วยองค์ ๘ คือ เป็นสมาธิ บริสุทธิ์ ผ่องใส โดยการ

^{๒๔} ดูรายละเอียดใน พระอุปติสสเถระ, **คัมภีร์วิมุตติมรรค**, แปลโดย พระราชวรมณี (ประยูร ธรรมจิตโต) และคณะ, หน้า ๑๙๖-๒๐๘.

^{๒๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๖/๓๙๔-๓๙๖., อจ.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๒/๔๑๒-๔๑๔.

^{๒๖} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๓๗-๓๓๙.

อบรมด้วยสมาธิระดับจตุตถฌาน ถึงขั้นอรุปสมาบัติ อย่างนี้เป็นของเหมาะแก่การน้อมเอาไปใช้ จึงเป็นบาท คือ เป็นปทัฏฐฐาน แห่งการประจักษ์แจ้งด้วยการรู้จำเพาะ ซึ่งอภิญาสัญญาสังขารณียธรรมทั้งหลาย อย่างไรก็ดี มีข้อยกเว้นว่า สำหรับท่านผู้มีบุพโยคะ คือ มีความเพียรที่นำมาแต่ปางก่อน เป็นพื้นอุปนิสัยหรือเป็นทุนเดิม แรงกล้า เช่น พระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอัครสาวกเป็นต้น ไม่ต้องฝึกฝนครบกระบวนการวิธีตามลำดับก็ได้สร้างความสำเร็จในจตุตถฌานล้วน ๆ ก็เพียงพอที่จะทำอภิญาให้เกิดได้ ไม่จำเป็นต้องสร้างความสำเร็จในอรุปสมาบัติ^{๒๗}

อรุปสมาบัติทั้ง ๔ ผู้ต้องการจะเจริญอากาสนัญญาตนสมาบัติ เป็นต้น พึงทำจตุตถฌานให้เกิดในกสิณทั้ง ๙ อย่างมีปฐวีกสิณ เป็นต้น กสิณใดกสิณหนึ่ง เพื่อการก้าวล่วงรูปฌานนั้น ด้วยการเพิกกสิณเพราะผู้ปฏิบัติเป็นผู้เบื่อหน่ายต้องการจะหลีกจากกสิณรูปอันเป็นอารมณ์แห่งจตุตถฌาน เป็นผู้มีความสันทัดแล้วโดยอาการ ๕ อย่างออกจากรูปาวจรจตุตถฌานอันชำนาญ เห็นโทษในฌานว่าจตุตถฌานนี้กระทำรูปที่เราเบื่อหน่ายแล้วให้เป็นอารมณ์ และว่าฌานนี้มีโสมนัสเป็นข้าศึกอยู่ใกล้ และว่าฌานเป็นสิ่งที่หายากกว่าสันตวิโมกข์ คือ อรูปฌานนี้ไม่มีความเป็นองค์ที่หายากอย่างจตุตถฌานนี้มีองค์ ๒ คือ อุpekขาและเอกัคคตาฉันได แม้ในอรุปฌานทั้งหลายก็เหมือนกัน ฉะนั้นโดยประณีตกว่า

พระกรรมฐานหมวดกสิณทั้ง ๑๐ อย่าง ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่อภิญาทั้งหลาย และยกเว้นอากาศกสิณเสีย กสิณที่เหลือ ๙ ประการ ย่อมเป็นปัจจัยเกื้อหนุนแก่อารุปฌานทั้งหลาย^{๒๘} ดังนั้นผู้ได้อภิญาและอรุปสมาบัติต้องทำจตุตถฌานด้วยกสิณ

๔.๒.๔ ภูมิและความเป็นอยู่ของพระอนาคามี^{๒๙}

ความเป็นอยู่ของพระอนาคามีนี้ มีความเป็นอยู่แบบสันโดษ ไม่มีครอบครัว รักษาศีล ๘ เป็นประจำ เมื่อหมดอายุขัยแล้วจะไปเกิดในพรหมโลกชั้นสุทธาวาส ซึ่งเป็นชั้นที่สูงที่สุดในพรหมโลก อันเป็นที่อยู่เฉพาะของผู้ที่บรรลุเป็นพระอนาคามีเท่านั้น

ในอรรถกถามานสูตร^{๓๐} ได้อธิบายว่า “อกนิภูฏฐภพ” หมายถึง ภพของ รูปพรหม ชั้นสูงสุดในพรหม ๑๖ ชั้น และเป็น สุทธาวาส ภูมิชั้นสูงสุด (ข้อ ๕ ใน สุทธาวาส ๕ คือ อกนิภูฏฐา) “สุทธาวาส” ที่อยู่ของท่านผู้บริสุทธิ์ ที่เกิดของพระอนาคามี ได้แก่ พรหม ๕ ชั้นที่สูงที่สุดใน รูปาวจร

^{๒๗} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธธรรม ฉบับขยายความ*, หน้า ๓๓๘.

^{๒๘} ดูรายละเอียดใน พระพุทธโฆสเถระ, *คัมภีร์วิสุทธิมรรค*, แปลโดย สมเด็จพระพุทธาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), หน้า ๑๙๑.

^{๒๙} ดูรายละเอียดใน ชุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๘๔/๙๐-๙๒.

^{๓๐} ดูรายละเอียดใน ชุ.อิติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๘๔/๘๘-๙๒.

คือ อวิหา อตปปา สุทัสสา สุทัสสี อกนิฏฐา “รูปาวจร” ซึ่งท่องเที่ยวไปในรูป อยู่ในระดับจิต
 ชั้น รูปฌาน ระดับที่มีรูปธรรมเป็นอารมณ์ เนื่องในรูป รูปภพ (โลกเป็นที่อยู่ของ รูปพรหม เรียก
 พรหมโลก) “พรหมโลก” ที่อยู่ของพรหม ตามปกติหมายถึง รูปพรหม (พรหมมีรูป พรหมผู้เข้าถึง
 รูปฌาน พรหมที่เกิดด้วยกำลังรูปฌาน พรหมในชั้น รูปภพ) ซึ่งมี ๑๖ ชั้น (เรียกว่า รูปโลก)
 ตามลำดับดังนี้ ๑. พรหมปารีสัชชา ๒. พรหมบุโรหิต ๓. มหาพรหมา ๔. ปริตตภา ๕. อัปปมาณาภา
 ๖. อาภัสสรา ๗. ปริตตสุภา ๘. อัปปมาณสุภา ๙. สุกกิงหา ๑๐. อสัณญีสัตตา ๑๑. เวหัพผลา
 ๑๒ อวิหา ๑๓. อตปปา ๑๔. สุทัสสา ๑๕. สุทัสสี ๑๖. อกนิฏฐา ชั้นที่ ๑๒ ถึง ๑๖ เรียกว่า
 สุทธาวาส ที่อยู่ของพระอนาคามี นอกจากนี้ยังมี อรูปพรหม (พรหมไม่มีรูป พรหมผู้เข้าถึง
 อรูปฌาน พรหมใน อรูปภพ) ซึ่งแบ่งเป็น ๔ ชั้น เรียกว่า อรูปโลก คือ ๑. อากาสนัญญาตนะ
 ๒. วิญญาณัญญาตนะ ๓. อากิญจัญญาตนะ ๔. เนวสัณญานาสัญญาตนะ

สุทธาวาสภูมิ ๕^{๓๑}

ภูมิที่เรียกว่าสุทธาวาสนี้ เป็นภูมิที่อยู่ของพวกพระอนาคามีและพระอรหันต์ทั้งหลายผู้
 มีความบริสุทธิ์เท่านั้น ส่วนบุคคลอื่น นอกจากนี้ ถึงแม้ว่าจะได้ปัญจฌานก็ตาม จะไปบังเกิดในภูมิ
 นี้ไม่ได้ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า อนาคามีอรหันตานุเมว อวาสาติ สุทธาวาสา ภูมิเป็นที่อยู่ของพระ
 อนาคามีและพระอรหันต์ทั้งหลาย ซึ่งเป็นผู้มีความบริสุทธิ์เท่านั้น เหตุนั้น ภูมินั้น จึงชื่อว่า
 สุทธาวาส^{๓๒} อันสุทธาวาสภูมิ ๕ ชั้นกับเวหัพผลาภูมิ และอสัณญีสัตตภูมินี้ เรียกว่า จตุตถฌานภูมิ
 เพราะเกิดจากจตุตถฌานกุศล (ว่าโดยจตุกกนัย) หรือปัญจฌานกุศล (ว่าโดยปัญจกนัย)

สุทธาวาสภูมิทั้ง ๕ ชั้นนี้ตั้งอยู่กลางอากาศ และตั้งอยู่เป็นชั้น ๆ ขึ้นไปตามลำดับของ
 ภูมิ หาได้ตั้งอยู่ในพื้นที่ระดับเดียวกันดังเช่นภูมิอื่น ๆ มีปฐมฌานภูมิเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้วนั้นไม่
 ชั้นล่างสุดอยู่ห่างจากเวหัพผลาภูมิและอสัณญีสัตตภูมิ สูงขึ้นไป ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ และ
 ภูมิหนึ่ง ๆ ก็อยู่สูงกว่ากัน ๕ ล้าน ๕ แสน ๘ พันโยชน์ตามลำดับเช่นเดียวกัน

๑.อวิหาภูมิ

วจนัตถะ อปฺปเกน กาเลน อตฺตโน น วิขหนตฺติ อวิหา พรหมเหล่าใด ไม่ละทิ้งสถานที่
 ของตนโดยเวลาเพียงเล็กน้อย พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อวิหะ

อีกนัยหนึ่ง อตฺตโน สมฺปตฺติยา น หายนตฺติ อวิหา พรหมเหล่าใดไม่เสื่อมถอยจากสมบัติ
 ของตน พรหมเหล่านั้น ชื่อว่า อวิหะ

^{๓๑} พุ.อิตฺติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๘๔/๙๐.

^{๓๒} พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจาริยะ, วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ, พิมพ์ครั้งที่ ๗,
 (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพย์วิสุทธิ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๔๙.

อธิบายว่า พรหมที่บังเกิดอยู่ในชั้นอวิหาภุมินี ย่อมไม่ละทิ้งสถานที่ของตน คือ หมายความว่าไม่จุติเสียก่อนที่จะมีอายุครบกำหนด สำหรับพรหมที่อยู่ในภุมินีที่เหลืออีก ๔ ภุมินี คือ อดตปา สุตัสสา สุตัสสี อกนิฏฐา นั้นไม่ได้อยู่จนครบอายุก็มีการจุติเสียก่อน^{๓๓}

อีกประการหนึ่ง ทิพยสมบัติต่าง ๆ ของพวกพรหมเหล่านั้น ย่อมมีบริบูรณ์เต็มที่อยู่เสมอตลอดอายุขัย ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอย่างใด ด้วยเหตุนี้ พรหมเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่า อวิหา, อวิหานัน นิพพตตาคติ อวิหา “ภุมินีเป็นที่เกิดของอวิหาพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อวิหา” คำว่า อวิหานี้ เป็นชื่อของพรหมโดยตรง ส่วนชื่อของภุมินีนั้นพึงทราบว่าเป็นชื่อที่เรียกชื่อเหมือนกันนั้น เพราะเป็นการนำเอาชื่อ ว่า อวิหะ^{๓๔}

อธิบายว่า พรหมที่บังเกิดอยู่ในชั้นอวิหาภุมินี ย่อมไม่ละทิ้งสถานที่ของตน คือ หมายความว่า ไม่จุติเสียก่อนที่จะมีอายุครบกำหนด สำหรับพรหมที่อยู่ในภุมินีที่เหลืออีก ๔ ภุมินี คือ อดตปา สุตัสสา สุตัสสี อกนิฏฐา นั้นไม่ได้อยู่จนครบอายุก็มีการจุติเสียก่อน

อีกประการหนึ่ง ทิพยสมบัติต่าง ๆ ของพวกพรหมเหล่านั้น ย่อมมีบริบูรณ์เต็มที่อยู่เสมอตลอดอายุขัย ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่งอย่างใด ด้วยเหตุนี้แหละพรหมเหล่านั้น จึงได้ชื่อว่า อวิหะ, อวิหานัน นิพพตตาคติ อวิหา “ภุมินีเป็นที่เกิดของอวิหาพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อวิหา” คำว่า อวิหา นี้เป็นชื่อของพรหมโดยตรง ส่วนชื่อของภุมินีนั้นพึงทราบว่าเป็นชื่อที่เรียกชื่อเหมือนกันนั้น เพราะเป็นการนำเอาชื่อของพรหมนั่นเองมาตั้งเป็นชื่อของภุมินี และภุมินีที่เหลืออีก ๔ ภุมินีนั้นก็คงเป็นไปตามทำนองเดียวกันนี้^{๓๕}

๒. อดตปาภุมินี

วจนตถะ น ตปปนตตี อดตปา พรหมที่ไม่มีความเดือดร้อนใจ พรหมนั้นชื่อว่า อดตปะ, อธิบายว่า อดตปพรหมทั้งหลายนั้นย่อมเข้าฌานหรือเข้าผลสมาบัติอยู่เสมอ นีวรณธรรมซึ่งเป็นกิเลสที่เป็นเหตุทำให้จิตเดือดร้อนก็ย่อมไม่มีโอกาสจะเกิดขึ้น ฉะนั้นจิตใจของพรหมนั้นจึงมีแต่ความสงบเยือกเย็น ไม่มีความเดือดร้อนประการใด

อีกนัยหนึ่ง อดตปานิ นิพพตตาคติ อดตปา ภุมินีเป็นที่เกิดของอดตปพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อดตปา^{๓๖}

๓. สุตัสสาภุมินี

^{๓๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^{๓๔} พระสัทธัมมโชติกะ ฆัมมาจริยะ, วิถีมุตตสังคหะ ภุมิจตูกกะและปฏิสนธิจตูกกะ, หน้า ๑๕๐.

^{๓๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๐.

วจนัตถะ สุขชน ทิสสนตติ สุตสสา พรหมที่ปรากฏโดยความเป็นสุข ฉะนั้นพรหมนั้นชื่อว่า สุตัสสะ

อีกนัยหนึ่ง ปริสุทฺเธติ ปสาททิวพพธมมปณณาจกฺขุหิ สมปนฺนตฺตา สุฏฺฐุ ปสฺสนตฺติ สุตสสา พรหมทั้งหลายเหล่านี้ได้เห็นสิ่งต่าง ๆ โดยปรากฏชัด เพราะบริบูรณ์ด้วยปสาทจักขุ ทิวพพจักขุ ธรรมจักขุ ที่บริสุทฺธิ ฉะนั้น พรหมทั้งหลายเหล่านี้ ชื่อว่า สุตัสสะ

อธิบายว่า พรหมที่อยู่ในสุตัสสาภูมินี้มีร่างกายสวยงามมาก ฉะนั้น ผู้หนึ่งผู้ใดได้เห็นแล้วย่อมเกิดความสุข เหตุนี้ พรหมพวกนั้น จึงชื่อว่า สุตัสสะ, อีกประการหนึ่ง สุตัสสพรหมนี้ บริบูรณ์ด้วยจักขุทั้ง ๔ คือ ปสาทจักขุ ทิวพพจักขุอภิญา เรียกว่าทิวพพจักขุ หรือตาธรรมดาเรียกว่า ทิวพพจักขุก็ได้ เพราะธรรมดาตาของพรหมเหล่านี้มีอำนาจที่มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในระยะไกล ๆ หรือสิ่งที่เล็ก ๆ น้อย ๆ ได้เป็นอย่างดี มัคคญาณเบื้องต้น ๓ เรียกว่า ธรรมจักขุ วิปัสสนาญาณ ปัจจเวกขณญาณ และอภิญาต่าง ๆ เรียกว่า ปัญญาจักขุ

สุตฺสสาณํ นิพพตฺตาติ สุตสสา ภูมิเป็นที่เกิดของสุตัสสพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า สุตัสสา^{๓๗}

๔. สุตัสสิภูมิ

วจนัตถะ สุขชน ปสฺสนตฺติ สุตสสี พรหมที่แลเห็นสิ่งต่าง ๆ ได้โดยความสะดวก ชื่อว่า สุตัสสี อีกนัยหนึ่ง ตโต อติสเยน สุฏฺฐุ ทสฺสนภาวเน สมฺนนาตฺตาติ สุตสสี พรหมที่บริบูรณ์ด้วย จักขุอันเป็นเหตุในการเห็นที่มีประสิทธิภาพยิ่งกว่าพวกสุตัสสพรหม ชื่อว่า สุตัสสี

อธิบายว่า สุตัสสีพรหมนี้ ว่าโดยจักขุ ๔ ประการแล้ว ปสาทจักขุ ทิวพพจักขุ ปัญญาจักขุ ทั้ง ๓ อย่างนี้ มีกำลังมากกว่าสุตัสสพรหม แต่ธรรมจักขุเท่านั้นที่มีกำลังเสมอกันได้

สุตฺสสีนํ นิพพตฺตาติ สุตสสี ภูมิเป็นที่เกิดของพวกสุตัสสีพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า สุตัสสี^{๓๘}

๕. อกนิฐฐาภูมิ

วจนัตถะ นตฺถิ กนิฐฐุ เอเตสนฺติ อกนิฐฐา ทิวพพสมบัตติและความสุขที่มีประมาณน้อย ไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้น จึงชื่อว่า อกนิฐฐะ

อีกนัยหนึ่ง นตฺถิ รูปินํ สตฺตานํ มขฺเณ เกนจิ คุณฺเนน กนิฐฐาภาโว เอเตสนฺติ อกนิฐฐา คุณสมบัติบางอย่างซึ่งมีอำนาจเล็กน้อยซึ่งมีอยู่ในหมู่รูปพรหมทั้งหลาย ไม่มีแก่พรหมเหล่านั้น ฉะนั้น พรหมเหล่านั้นจึงชื่อว่า อกนิฐฐะ^{๓๙}

อกนิฐฐานํ นิพพตฺตาติ อกนิฐฐา ภูมิเป็นที่เกิดของอกนิฐฐพรหมทั้งหลาย ชื่อว่า อกนิฐฐา

^{๓๗} พระสัทธัมมโชติกะ ธรรมจริยะ, วิถิมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ, หน้า ๑๕๑.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

อธิบายว่า พรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๕ ของสุทธาวาสกภูมินี้^{๔๐} เป็นพรหมที่มีคุณสมบัติยิ่งกว่าพรหมที่มีรูปทั้งหมด เพราะว่าพรหมที่อยู่ในชั้นที่ ๑-๒-๓-๔ ของสุทธาวาสกภูมินี้ คือ อวิหาพรหม อตปปาพรหม สุทสสาพรหม สุทสสีพรหม เหล่านี้^{๔๑} เมื่อยังไม่ได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์ ย่อมไปเกิดในภุมิเบ้องบนในชั้นสุทธาวาสนั้นได้ตามสมควรแต่จะไม่เกิดซ้ำภุมิ หรือไม่เกิดในภุมิที่ต่ำกว่า ส่วนอกนิฐฐพรหมย่อมไม่ไปบังเกิดในภุมิอื่นอีกเลย จะต้องปรินิพพานอยู่ในอกนิฐฐภุมินี้เท่านั้น ข้อนี้แสดงให้เห็นว่าพรหมที่อยู่ในชั้นอกนิฐฐภุมินี้ มีศีลคุณ สมาธิคุณ และปัญญาคุณยิ่งกว่าพรหมที่มีรูปทั้งหมด^{๔๒}

ในสุทธาวาสกภูมิตั้ง ๕ ภูมินี้ ในภุมิหนึ่ง ๆ ก็ไม่ได้จำแนกพรหมออกเป็นพวก ๆ เช่นเดียวกันกับในปฐมฌานภุมิหรือทุติยฌานภุมิ เป็นต้น ในชั้นอวิหาภุมิก็มีแต่อวิหาพรหมพวกเดียวเท่านั้น ในชั้นอตปปา สุทสสา สุทสสี อกนิฐฐาก็เช่นเดียวกัน คือ ไม่มีการแยกพรหมเป็นพวก ๆ เพราะเมื่อว่าโดยอายุขัยแล้ว พรหมที่อยู่ในสุทธาวาสกภูมิตั้ง ๕ ภูมินี้ พรหมที่เกิดอยู่ในภุมิหนึ่ง ย่อมมีอายุขัยเท่ากันหมดไม่มีแตกต่างกัน และพรหมที่อยู่ในภุมิหนึ่งนั้นก็สามารถมองเห็นซึ่งกันและกันได้ ด้วยเหตุนี้ จึงไม่มีการจำแนกพรหมในภุมิหนึ่ง ๆ ออกเป็น ๒-๓ พวก ดังกล่าวแล้ว

บุคคลที่จะไปบังเกิดในชั้นสุทธาวาสกภูมิดังนั้น บุคคลผู้นั้น จะเป็นมนุษย์ เทวดาหรือพรหมก็ตาม จะต้องเป็นพระอนาคามีบุคคลผู้ที่เป็นปัญจมถานลาภีเท่านั้น จึงจะไปบังเกิดในสุทธาวาสทั้ง ๕ ภูมินี้ได้ แต่ในการที่สุทธาวาสกภูมิตั้ง ๕ ชั้น นั้นก็เพราะเป็นด้วยอำนาจของอินทรีย์ทั้ง ๕ นั้นเอง คือ

- ถ้า สัทธินทรีย์ มีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จะเกิดในชั้น อวิหาภุมิ
- ถ้า วิริยินทรีย์ มีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จะเกิดในชั้น อตปปาภุมิ
- ถ้า สตินทรีย์ มีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จะเกิดในชั้น สุทสสาภุมิ
- ถ้า สมาธินทรีย์ มีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จะเกิดในชั้น สุทสสีภุมิ
- ถ้า ปัญญินทรีย์ มีกำลังมากกว่าอินทรีย์อื่น จะเกิดในชั้น อกนิฐฐภุมิ^{๔๓}

๔.๒.๕ หลักการปฏิบัติเพื่อความเป็นพระอนาคามี

การปฏิบัติให้เข้าถึงธรรมบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงนั้นมีวิธีปฏิบัติหลายขั้นตอน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสความเข้าถึงความบริบูรณ์แห่งวิชาและวิมุตติไว้ ได้แก่ หลักปัจจยโยนิโส

^{๔๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

^{๔๑} พุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๘๔/๙๒.

^{๔๒} พุ.อิตติ.อ. (ไทย) ๑/๔/๑๘๔/๙๐.

^{๔๓} พระสัทธัมมโชติกะ ฉัมมาจริยะ, วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตูกะและปฏิสนธิจตูกะ, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: หจก.ทิพยวิสุทธ์, ๒๕๕๑), หน้า ๑๕๓.

มนสิการ ในอวิชาสูตรและตัณหาสูตร แก่ภิกษุทั้งหลายให้ปฏิบัติตามโดยมีเหตุ และผลเรียงลำดับ ที่เป็นปัจจัยในการบรรลุธรรม ดังนี้

๑. การคบสัทบุรุษที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การฟังสัทธรรมบริบูรณ์
๒. การฟังสัทธรรมที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ศรัทธาบริบูรณ์
๓. ศรัทธาที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้การมนสิการโดยแยกคายบริบูรณ์
๔. การมนสิการโดยแยกคายที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติสัมปชัญญะบริบูรณ์
๕. สติสัมปชัญญะที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้ความสำรวมอินทรีย์บริบูรณ์
๖. ความสำรวมอินทรีย์ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สุจริต ๓ บริบูรณ์
๗. สุจริต ๓ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้สติปัญญา ๔ บริบูรณ์
๘. สติปัญญา ๔ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้โพชฌงค์ ๗ บริบูรณ์
๙. โพชฌงค์ ๗ ที่บริบูรณ์ ย่อมทำให้วิชาและวิมุตติบริบูรณ์
๑๐. วิชาและวิมุตตินี้มีอาหารอย่างนี้ และบริบูรณ์อย่างนี้^{๔๔}

๑. ธรรมที่ควรเจริญ

ในโพธิราชกุมารสูตร พระบรมศาสดาตรัสถึงการบรรลุธรรมภายในวันหนึ่งคืนหนึ่งของ เวไนยชนผู้มีปัญญาแก่กล้าว่า

อิมเมหิ ปญจหิ ปธานิยงฺเคหิ สมณนาโคโต ภิกขุ ตถาคตํ นายกํ ลภมานิ สายมนุสิฏฺฐิโฐ. ปาโต วิเสสํ อธิคมิสฺสติ. ปาโต อนุสิฏฺฐิโฐ สายํ วิเสสํ อธิคมิสฺสติ^{๔๕}

ภิกษุผู้เพียบพร้อมด้วยองค์คุณที่เพียรปฏิบัติธรรม ๕ ประการนี้ เมื่อได้รับคำแนะนำ เป็นตถาคตสั่งสอนในเวลาค่ำ จะบรรลุคุณธรรมพิเศษในยามเช้า เมื่อสั่งสอนในเวลาเช้า จะบรรลุคุณธรรมพิเศษในยามเช้า

องค์ของภิกษุผู้ควรบำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรมเรียกว่า ปธานียงคะมี ๕ ประการ คือ

๑. เป็นผู้ที่มีศรัทธา เชื่อพระปัญญาเครื่องตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (ญาณหยั่งรู้ที่ทำให้สำเร็จภาวะอริยบุคคลแต่ละชั้น ๔ ประการ)
๒. เป็นผู้มีความสุขภาพมีโรคาพารน้อย ประกอบด้วยไพเราะสำหรับย่อยอาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนักร ไม่ร้อนนักร ปานกลาง เหมาะแก่การบำเพ็ญเพียร
๓. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา ทำตนให้เปิดเผยตามความเป็นจริงในศาสดา หรือในเพื่อนพรหมจรรย์ผู้รู้ทั้งหลาย

^{๔๔} ติรยลละเยียดใน อง.ทสก. (ไทย) ๒๔/๖๑-๖๒/๑๓๔-๑๓๗.

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๔/๓๒๙.

๔. เป็นผู้ปรารถนาความเพียรที่มีองค์ ๔ คือ การยอมให้ร่างกายเหลือเพียง หนึ่ง เอ็น กระดูก และการยอมให้เลือดเนื้อในร่างกายเหือดแห้งไป เพื่อให้เกิดมีความเข้มแข็ง มีความบากบั่น มั่นคง ไม่ท้อดธุระในกุศลธรรมทั้งหลายอยู่

๕. เป็นผู้แก้ปัญหา คือ ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับ อันเป็นอริยะ ชำแรกกิเลสให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ^{๔๖}

ในคัมภีร์ที่ขนิทาย มหาปรินิพพานสูตร พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสแก่สุภัททะมานพว่า “สุภัททะ ในธรรมวินัยที่ไม่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๑ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๒ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๓ ย่อมไม่มีสมณะที่ ๔ ในธรรมวินัยที่มีอริยมรรคมีองค์ ๘ ย่อมมีสมณะที่ ๑ ย่อมมีสมณะที่ ๒ ย่อมมีสมณะที่ ๓ ย่อมมีสมณะที่ ๔ สุภัททะ ในธรรมวินัยนี้มีอริยมรรคมีองค์ ๘ สมณะที่ ๑ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๒ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๓ มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น สมณะที่ ๔ ก็มีอยู่ในธรรมวินัยนี้เท่านั้น ลัทธิอื่นว่างจากสมณะทั้งหลายผู้รู้ทั่วถึง สุภัททะ ถ้าภิกษุเหล่านี้เป็นอยู่โดยชอบ โลกจะไม่พึงว่างจากพระอรหันต์ทั้งหลาย”^{๔๗}

๒. ธรรมที่ควรละ

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสเตือนไว้ว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้ ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เสาะ ธรรม ๕ ประการเป็นไฉน คือ ความเป็นผู้ยินดีในการก่อสร้าง ๑ ความเป็นผู้ยินดีในการเจรจาปราศรัย ๑ ความเป็นผู้ยินดีในการนอน ๑ ความเป็นผู้ยินดีในการคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ๑ ไม่พิจารณาจิตตามที่หลุดพ้นแล้ว ๑ ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๕ ประการนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุผู้เสาะ”^{๔๘}

สิ่งที่คุณปฏิบัติกรรมฐาน พึงละเว้นธรรม ๖ ประการ คือ

๑. กัมมารามตา ได้แก่ การชื่นชมในกรรมใหม่ ๆ ตัวอย่าง คือ ยินดีในการปฏิบัติใหม่ ๆ ว่าทำอย่างนั้นอย่างนี้ดี คัมภีร์อรรถกถา^{๔๙} อธิบายว่า ภิกษุชื่อว่ากัมมารามะ เพราะมีการงานเป็นที่ ยินดี ชื่อว่า กัมมระตะ เพราะยินดีในการงาน คืออะไรบ้าง คือ เช่น จัดจีวร กระทำจีวร ช่วยเขาทำ วัตถุประสงค์ช่องเข็มถลกบาตร สายโยค ประคดเอว เขิงรองบาตร เขียงเท้า และไม้กวาด เป็นต้น จริ่งอยู่ ภิกษุบางรูปเมื่อกระทำกิจเหล่านั้น ย่อมกระทำกันทั้งวันที่เดียว ท่านหมายเอาข้อนี้จึงห้ามไว้ ดังนี้.

^{๔๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๗๙/๔๖๓.

^{๔๗} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๔/๑๖๒.

^{๔๘} อง ปรณ.ฉก.อ. (ไทย) ๓/-/๘๙/๒๑๓.

^{๔๙} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/-/๓๕๔.

๒. ภัททารามตา ได้แก่ อยากรแสดงอย่างนั้น อยากรแสดงอย่างนี้ อยากรให้คนอื่นได้ยินได้ฟังด้วยคัมภีร์อรรถกถา^{๕๐} อธิบายว่า ภิกษุใดเมื่อกระทำการเจรจาปราศัย ด้วยเรื่องเพศหญิงเพศชายเป็นต้น หมดเวลาไปทั้งกลางวันและกลางคืน คุยเช่นนี้ไม่จบ ภิกษุนั้นชื่อว่า มีการคุยเป็นที่มายินดี.

๓. นิททารามตา ได้แก่ การชื่นชมนิฏฐารมณ เห็นแก่การอยาก คัมภีร์อรรถกถา^{๕๑} อธิบายว่า ภิกษุใดเดินก็ดี นั่งก็ดี นอนก็ดี ถูกลงมีพระครอบงำแล้วก็กลับได้ทั้งนั้น ภิกษุนั้นชื่อว่า มีการหลับเป็นที่มายินดี

๔) สังคณิการามตา ได้แก่ การชื่นชมต่อสังคม ตัวอย่าง มีความยินดีอย่างโน้นอย่างนี้ อยากรพบคนโน้น อยากรพบคนนี้ อยากรแสดงธรรมให้ฟัง คัมภีร์อรรถกถา^{๕๒} อธิบายว่า ภิกษุใดมีเพื่อน ๑ รูป ๒ รูป ๓ รูป ๔ รูป คลุกคลีอยู่อย่างนี้ ไม่ได้รับความยินดีแต่ผู้เดียว ภิกษุนั้นชื่อว่ามีการคลุกคลีเป็นที่มายินดี

๕) อจิตตปัจจเวกขณตา ความไม่พิจารณาจิตตนให้ถึถ้วนคัมภีร์อรรถกถา^{๕๓} อธิบายว่า ยถาวิมุตต์ จิตตํ น ปจจเวกขติ ความว่า ไม่พิจารณาจิตตามทีหลุดพ้นแล้ว คือ ไม่พิจารณาถึงโทษที่ตนละได้และคุณที่ตนได้เหล่านั้นแล้ว ย่อมไม่ทำความพยายามเพื่อได้คุณเบื้องสูงอีก.

๖) ปปญจารามตา ได้แก่ ประกอบแล้วชวนชวายเป็นแล้วในธรรมอันยังสัตว์ให้เนิ่นช้า คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ

สรุปว่า ผู้ที่หวังการบรรลุธรรมในทางพระพุทธศาสนา ควรที่จะศึกษาปธานียังคะทั้ง ๕ ประการ และธรรมที่เป็นไปเพื่อความเสื่อมแก่ภิกษุ ๕ ประการดังกล่าว เป็นธรรมที่ควรถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นเหตุเป็นปัจจัยที่สำคัญในความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาอย่างยิ่งขึ้นไป

๓. หลักธรรมที่สนับสนุนการบรรลุธรรม

หลักธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้ามีมากมาย แต่ที่จัดว่าเป็นหลักธรรมที่สำคัญเพื่อนำไปสู่มรรคผลนั้น ได้แก่ โปธิปักขิยธรรม หมายถึง ธรรมอันเป็นฝักฝ่ายของการตรัสรู้ คือ เกื้อกูลแก่การตรัสรู้ ธรรมที่เกื้อหนุนแก่อริยมรรคโปธิปักขิยธรรม อันบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อละสังโยชน์ เพื่อถอนอนุสัย เพื่อกำหนดรู้สังสารวัฏอันยืดยาว เพื่อความสิ้นอาสวะ^{๕๔} และหวังผล ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีความถือมั่นเหลืออยู่ เป็น

^{๕๐} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/-/๓๕๔.

^{๕๑} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/-/๓๕๕.

^{๕๒} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/-/๓๕๕.

^{๕๓} ที.ม.อ. (ไทย) ๒/๑/-/๓๕๖.

^{๕๔} ดูรายละเอียดใน ส.ม. (ไทย) ๑๘/๔๒๑-๔๒๓/๓๖๖-๓๖๗.

พระอนาคามี^{๕๕} มี ๓๗ ประการ คือ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณงค์ ๗ มรรคมืองค์ ๘ แบ่งเป็น ๗ หมวด ดังได้กล่าวไว้แล้ว

๔. ธรรมที่เป็นอุปสรรคของการบรรลุธรรม คือ ปัญจธรรม

ธรรมที่ทำให้การบรรลุธรรมไม่เป็นผลสำเร็จ หรือดำเนินไปไม่ถึงเป้าหมายที่กำหนด หรือวางแผนไว้ เกิดความเนิ่นช้า^{๕๖} ติดขัด จนไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ เรียกว่า อุปสรรค^{๕๗} ซึ่งอุปสรรคนั้นในพระพุทธศาสนา คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ที่เรียกรวมว่าปัญจธรรม^{๕๘} ปัญจธรรม แต่ละองค์ธรรมเป็นอุปสรรคในการบรรลุธรรมได้อย่างไร จะศึกษากันทีละองค์ธรรมเพื่อหาคำตอบในงานวิจัยนี้

๔.๑ ตัณหาในฐานะอุปสรรคของการบรรลุธรรม

ตัณหาเป็นอุปสรรคในการบรรลุธรรมลำดับแรกที่จะทำการศึกษา ตัณหา คือ ความกระหาย ความทะยาน ความอยาก ความแส่นหา ความร่น ความร่น ความกระสับกระส่าย ความกระวนกระวาย ไม่รู้ลืม^{๕๙} ตัณหามีศูนย์รวมอยู่ที่ตัวตนทั้งสิ้น บทบาทและหน้าที่ของตัณหาเป็นตัวกำกับการดำเนินชีวิตส่วนใหญ่ของมนุษย์ เป็นบ่อเกิดของปมปัญหาให้แก่ชีวิตและสังคมของมนุษย์ เรื่อยมา เป็นที่มาของความหวัง ความหวาดกลัว ความระแวง ความเคียดแค้นชิงชังความมัวเมาลุ่มหลง และความทุกข์ความเดือดร้อนทั้งสิ้น^{๖๐} ตัณหาถือเป็นความต้องการประเภทความรู้สึกรง อารมณ์ จะเกิดมีปฏิกิริยาสนองตอบต่อสิ่งที่ชอบใจ ไม่ชอบใจ ถ้าชอบสิ่งใดย่อมปรารถนาจะได้เสพสิ่งนั้นอีก ถ้าไม่ชอบใจย่อมอยากจะหนี อยากจะหลบ อยากจะทำลาย (วิภวตัณหา) สิ่งนั้น เป็นเช่นนี้เรื่อย ๆ ไป

ความต้องการในรูปแบบต่าง ๆ (ตัณหา) เป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์^{๖๑} เมื่อมนุษย์เรา “กระหายอยากในอารมณ์ที่ชอบใจหรือในกามคุณทั้งหลาย”^{๖๒} แต่ไม่ได้ตามที่ตนเองต้องการก็ทำให้เกิดทุกข์ สร้างเสริมความรู้สึกที่หลงผิดกลายเป็นนักเสพที่วนเวียนอยู่กับตัณหา

^{๕๕} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๕/๓๖๘.

^{๕๖} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ ผลิตธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒๔.

^{๕๗} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๖๗.

^{๕๘} พ.เถร. (ไทย) ๒๖/๕๑๙/๔๒๙.

^{๕๙} พ.สุ. (ไทย) ๒๕/๕๐๒/๖๑๔.

^{๖๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย**, หน้า ๔๙๒.

^{๖๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๙๑/๘๖.

เมื่อค้นหาซึ่งเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ปรากฏขึ้นมาจะปิดบังปัญญาไม่สามารถเห็นตามความเป็นจริงได้ สามารถศึกษาผ่านตัวอย่างในประเด็นนี้พอแก่การเข้าใจ คือ เมื่อพระนันทะมาบวชแล้วจิตใจยังคงคิดถึงแต่ภรรยา (นางชนบทกัลยาณี) ไม่สามารถบำเพ็ญสมณธรรมให้บริบูรณ์ได้วันหนึ่งท่านได้บอกเพื่อนว่าจะลาสิกขา พระพุทธเจ้าทรงทราบความประสงค์ของท่านจึงใช้ฤทธิพาหะไปยังสวรรค์ พระองค์ทรงให้ดูนางฟ้า ๕๐๐ นาง เมื่อพระองค์ทราบความคิดของพระนันทะแล้ว จึงตรัสถามว่า “นันทะ ระหว่างนางชนบทกัลยาณีกับนางฟ้า ๕๐๐ นาง ที่เธอเห็นเมื่อครูนี้นี้ใครสวยกว่ากัน” ซึ่งก็ได้คำตอบว่า นางฟ้า สวยกว่า พระพุทธเจ้าจึงให้ประกันว่า พระนันทะจะได้นางฟ้าเหล่านั้นแน่นอน แต่ขอให้ตั้งใจปฏิบัติธรรมให้ได้ก่อน แม้ข้อเสนอของพระพุทธเจ้าจะมีเงื่อนไข แต่พระนันทะก็เต็มใจรับ ด้วยหวังจะเซยชมนางฟ้า ท่านจึงขะมักเขม้นบำเพ็ญสมณธรรมเมื่อพระนันทะลงมาจากสวรรค์แล้ว ความทั้งหมดทราบถึงพระในวัดเชตวัน ว่าการบำเพ็ญสมณธรรม ของพระนันทะนั้นมีเงื่อนไข พระภิกษุทั้งหลายจึงพากันเรียกเชิงสัพยอกว่า “คนรับจ้าง” บ้าง “คนมีค่าไถ่” บ้าง เมื่อท่านถูกเรียกบ่อย ๆ เข้า ท่านรู้สึกละอาย จึงหลีกออกไปจากหมู่คณะไปอยู่ลำพัง ไม่นานท่านก็บรรลุอรหัตผลได้จากการเร่งความเพียร พ้นจากวาทะที่ว่า “คนรับจ้าง” และ “คนมีค่าไถ่” ดังนี้^{๖๓}

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า เมื่อแรกที่ท่านนันทะจะลาสิกขานั้น เนื่องมาจากค้นหาที่มีอยู่ในตน ด้วยความคิดถึงนางชนบทกัลยาณี อยากจะไปพบนาง อยู่ใกล้นาง อยากได้สิ่งเสพบำรุงจากนาง ผู้วิจัยพบว่า ตัวต้นหานี้ปิดบังทำปัญญาไม่ให้พระนันทะเห็นแจ้งตามความเป็นจริงของรูปนามชั้น ๕ ซึ่งต้นหานั้นเป็นอุปสรรคให้การปฏิบัติธรรมทำให้เนิ่นช้า บรรลุธรรมช้า แต่เมื่อท่านได้มีความเพียรบำเพ็ญสมณธรรมอย่างต่อเนื่อง ก็เกิดปัญญาเห็นแจ้งตามความเป็นจริงของสรรพสิ่งทั้งปวง สามารถขจัดกิเลสให้หมดไปจนได้บรรลุอรหัตในที่สุด

สรุป ต้นหา คือ ความอยาก ความทะยานอยากในสิ่งที่ชอบและไม่ชอบ ถือว่าเป็นความต้องการประเภทความรู้สึกของอารมณ์ ที่มีปฏิริยาที่ตอบสนองต่อสิ่งที่ชอบหรือไม่ชอบของมนุษย์ทั้งหลาย เมื่อไม่ได้ตามต้องการตนเองจะเกิดทุกข์ และนอกจากนั้นต้นหายังสามารถบงการชีวิตของมนุษย์ให้เป็สุขหรือเป็นทุกข์ได้ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการการบรรลุธรรมอย่างมาก

๔.๒ มานะในฐานะอุปสรรคของการบรรลุธรรม

มานะ แปลว่า ความถือตัว^{๖๔} หมายถึง ความถือตัว ความสำคัญตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ ถือสูง ถือต่ำ ยิ่งใหญ่เท่าเทียม หรือด้อยกว่าผู้อื่น มานะเป็นหนึ่งในกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน

^{๖๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๔๙๑.

^{๖๓} พุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๒๒/๒๑๐-๒๑๑.

^{๖๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๘/๓๐๒.

ผู้วิจัยเห็นว่า มานะทำให้จิตถูกปิดกั้นด้วยความขุ่นมัวจึงรับคุณธรรมได้ยาก หากถือตัวว่าสูงกว่าผู้ใด จะดูหมิ่นผู้อื่นหากถือว่าต่ำกว่าผู้ใดจะอิจฉาผู้อื่น แสดงอาการน้อยเนื้อต่ำใจ แต่หากถือว่าเสมอผู้ใด จะเป็นเหตุให้เกิดการแข่งดีกัน ซึ่งกันเป็นใหญ่ หรือยกตนให้เด่น และเมื่อมานะเกิดอยู่ในจิตใจในระดับความเข้มข้นระดับหนึ่งจะแผ่กระจายออกมาทางกายทางวาจา เมื่อมานะเกิดขึ้นจะส่งผลให้คิดปรุงแต่งยึดเยื้อพิศดาร เวทห่างออกไปจากความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญหาขัดขวางปัญญาไม่ให้เห็นแจ้งตามความเป็นจริง^{๖๕}

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเรื่องมานะ เช่น ในสมัยพุทธกาล เจ้าชายศากยะ ๖ พระองค์ ตัดสินใจจะบวช โดยมอบเครื่องประดับให้กับนายภูษามาลาเพื่อนำกลับไปยังพระนครกบิลพัสดุ์แต่ขณะนั้นอุบาสีเกิดกลัวจะถูกลงอาญาหากนำเครื่องประดับกลับไปยังพระนคร เพราะคิดว่าคงจะไม่มีผู้ใดเชื่อว่าเจ้าศากยะทั้ง ๖ นั้นออกบวช จึงตัดสินใจ นำเครื่องประดับนั้นแขวนไว้กับต้นไม้และตามไปเพื่อขอบวชด้วย เมื่อตามไปที่ถ้ำอนุปิยอัมพวัน เมื่อเจ้าชายอนุรุทธะ ทรงทราบ จึงกราบทูลพระบรมศาสดา ให้บวชอุบาสีก่อน เนื่องจากพระองค์ทั้งหลายเป็นกษัตริย์ จะได้แสดงคารวะกราบไหว้อุบาสี ตามประเพณีนิยมของพระพุทธสาวก เพื่อปลดเปลื้องความถือตัวว่าเจ้าชายแต่ละพระองค์เป็นชนชั้นที่สูงกว่าอุบาสีผู้เป็นแค่เพียงนายภูษามาลา^{๖๖} จากตัวอย่างนี้ ความถือตัวของเจ้าชายแต่ละพระองค์ที่ต้องการปลดเปลื้องนั้นจัดเป็นมานะที่เป็นอุปสรรคของการบรรลุธรรม อย่างไรก็ตามความถือตัวนี้ ยังสามารถจำแนกได้เป็น ๒ ประเภท ได้แก่ อยาถวามานะ คือ ความถือตัวที่ไม่เป็นไปตามความเป็นจริง และยาถวามานะ คือ ความถือตัวที่เป็นไปตามความเป็นจริง^{๖๗}

ตัวอย่างเช่น ในสมัยพุทธกาล พระติสสะเป็นพระโอรสของพระปิตุจฉาของพระพุทธเจ้าได้บวชเมื่อชรา วันหนึ่งภิกษุอาคันตุกะหลายรูปมาเฝ้าพระพุทธเจ้า ผ่านมาพบพระติสสะเข้าใจว่าเป็นพระเถระจึงเข้าไปทำความเคารพโดยพระติสสะนั่งเฉย หลังสนทนากันภิกษุอาคันตุกะหลายรูปนี้ได้ทราบว่าเป็นพระโอรสของพระพุทธเจ้าเกิดความไม่พอใจ ร้องให้เข้าไปฟ้องพระพุทธเจ้า^{๖๘}

^{๖๕} เอื้อมอร ชลวร, “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๓๖.

^{๖๖} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๕๕/๒๒๐.

^{๖๗} พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), วิมุตติรัตนมาลี, (กรุงเทพมหานคร: ดอกหญ้า, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๓-๑๒๕.

^{๖๘} ชู.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๑/๕๗-๕๘.

จากตัวอย่างนี้ การถือตัวของพระติสสะว่าเป็นพระญาติของพระพุทธเจ้าเป็นมานะที่ถือตัวว่าสูงกว่าผู้อื่น ซึ่งจัดเป็นความถือตัวที่เป็นไปตามความเป็นจริงที่เรียกว่า ยถาวมานะซึ่งจะปิดบังปัญญาไม่ให้เห็นตามความเป็นจริง เมื่อมานะเกิดขึ้นเมื่อใดจะส่งผลให้คิดปรุงแต่งยึดถือพิศดาร เขวห่างออกไปจากความเป็นจริง ก่อให้เกิดปัญหาขัดขวางไม่ให้เกิดปัญญาเข้าถึงความจริงได้

๔.๓ ทิฏฐิในฐานะอุปสรรคของการบรรลุธรรม

ทิฏฐิ คือ ความยึดมั่นถือมั่น^{๖๙} ซึ่งหมายถึง ความยึดติดในความเห็น คือ รั้นที่จะเอาความคิดเห็นของตนเองเป็นความจริง ถือรั้นเอาแต่ความคิดเห็นของตน ดันทุรังให้เป็นอย่างทฤษฎีศาสนาหรือลัทธินิยมอุดมการณ์ของตน มีความใจแคบ ไม่ยอมรับฟังผู้อื่น^{๗๐} ตัดโอกาสที่จะเจริญปัญญา^{๗๑} ทิฏฐิที่เป็นปปัญจธรรม คือ มิจฉาทิฏฐิ หรือทิฏฐุปาทาน คือความยึดมั่นด้วยทิฏฐิมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิด ความเห็นมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ถ้าไม่เห็นถูกก็เห็นผิด เพราะฉะนั้น จึงจำเป็นต้องพยายามประคับประคองใจให้มีความเห็นถูกเอาไว้ เพื่อความเห็นผิดจะได้ไม่เข้ามาครองใจ^{๗๒} ในพรหมชาลสูตร พระพุทธเจ้าทรงตรัสถึงทิฏฐิ ๖๒ ประการ ซึ่งหมายถึง ทฤษฎีทางอภิปรายญาที่มีอยู่ในอินเดียทั้งก่อนและร่วมสมัยกับพระพุทธองค์ที่มีอยู่ทั้งหมด ๖๒ ทฤษฎี ซึ่งทฤษฎีทั้งหมดนี้เป็นความเห็นผิด^{๗๓}

มนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ ยึดเอาแต่ความเห็นของตัวเองมา ถือรั้นดันทุรังยึดถือในอุดมการณ์หรือลัทธิศาสนาของตน ไม่ยอมรับฟังความเห็นของคนอื่น ทนเห็นความเชื่อถือหรือความคิดเห็นอย่างอื่นไม่ได้ นอกจากความคิดเห็นของตนเอง จึงทำให้มนุษย์ทั้งหลายขัดแย้งทะเลาะวิวาทกันอยู่เรื่อยมา รวมกำลังกันไปบังคับหรือทำลายผู้อื่น ทิฏฐินี้ถือว่า ร้ายกว่าตัณหาและมานะยิ่งทำให้เกิดปัญหามากและหนักที่สุดในโลก ด้วยการหาผลประโยชน์เพื่อหล่อเลี้ยงอำนาจตนไว้ จนทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดีอย่างสันติสุขไม่ได้^{๗๔}

ทิฏฐิ เป็นอุปสรรคของการพัฒนาปัญญา เพราะความเชื่อที่ว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น เรา เป็นนี้ สิ่งนี้ถูกต้องตามความคิดเห็นของเรา ซึ่งถือเป็นมิจฉาทิฏฐิ คือความเห็นที่ไม่ถูกต้อง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นอุปสรรคปิดกั้นไม่รับฟังผู้อื่น ปิดโอกาสตนเองในทุกๆ ด้านที่จะเรียนรู้ จึงไม่สามารถ

^{๖๙} ขุ.ป. (ไทย) ๓๑/๑๒๒/๑๘๘.

^{๗๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), สยามสามไตร, (กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สว, ๒๕๕๒), หน้า ๗๑.

^{๗๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๙๕.

^{๗๒} วศิณ อินทสระ, ปปัญจธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ บรรณกิจ, ๒๕๔๙), หน้า ๘๔.

^{๗๓} ดุรายละเอียดโน ที.สี.(ไทย) ๙/๒๘-๑๔๙/๑๑-๔๗.

^{๗๔} เอื้อมอร ชลวร, “การพัฒนาปัญญาในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), หน้า ๓๘.

เข้าถึงความจริงได้ ในคัมภีร์ปรากฏพุทธพจน์ที่แสดงว่า หากลตทิฏฐิหรือสลตทิงทิฏฐิไปเสียจะเกิดปัญหา คนเหล่านี้จักยึดติดถือมั่นทิฏฐิของตน สลตทิงได้ยาก ในเรื่องนี้ เราทั้งหลายจักไม่ยึดติดไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน สลตทิงได้ง่าย^{๗๕}

จนทะ มีทิฏฐิหลายประการในโลกเกี่ยวกับอัตตวาทะบ้าง เกี่ยวกับโลกวาทะบ้าง เมื่อภิกษุเห็นอารมณ์เป็นที่เกิดขึ้น เป็นที่หมักหมม และเป็นที่ท่องเที่ยวแห่งทิฏฐิเหล่านั้นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบอย่างนี้ว่า ‘นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา’ ก็ละสลตทิงทิฏฐิเหล่านั้นได้^{๗๖}

ความสมบูรณ์ด้วยปัญญา เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้มีปัญญาทราวมความเป็นผู้ไม่ยึดติด ไม่ถือมั่นทิฏฐิของตน และสลตทิงได้ง่าย เป็นทางหลีกเลี่ยงสำหรับบุคคลผู้ยึดติดถือมั่นทิฏฐิของตน และสลตทิงได้ยาก^{๗๗}

สรุปว่า ปัญจธรรม อันได้แก่ คือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ นั้น เป็นอุปสรรคของการบรรลุธรรมอย่างมาก เนื่องจาก เมื่อติดอยู่ในความอยากทุกรูปแบบ (ตัณหา) ความถือตัว (มานะ) และความยึดติดในความเห็น (ทิฏฐิ) ปัญญาในระดับการบรรลุธรรมจะไม่สามารถพัฒนาเกิดขึ้นได้เลย

๔.๓ การละสังโยชน์ของพระอนาคามี

อริยบุคคล ๔ คู่ พระอริยบุคคล แปลว่า บุคคลผู้ประเสริฐ ผู้ไกลจากข้าศึก ผู้หักกำลังอสังสารวัฏได้แล้วแบ่งได้หลายประเภท คือ แบ่งเป็น ๒ อย่าง ได้แก่ พระเสขะและพระอเสขะ แบ่งตามประเภทบุคคลมี ๔ ประเภท คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ และยังแบ่งย่อยเป็น ๘ ประเภท คือ พระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคและพระผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติผลเป็นคู่ที่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในสกิทาคามีมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในสกิทาคามีผลเป็นคู่ที่ ๒ พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผลเป็นคู่ที่ ๓ พระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรคและพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตผลเป็นคู่ที่ ๔ รวมทั้งหมดเป็น ๔ คู่ ได้อีก^{๗๘}

พระอริยบุคคลในแต่ละประเภทยานั้นสามารถดับกิเลสได้ตามลำดับกำลังของกิเลสกับระดับของอริยบุคคล ซึ่งกิเลสนั้นได้แก่ สังโยชน์ ๑๐ คือ กิเลสอันผูกใจสัตว์ เป็นธรรมที่มีมัดสัตว์ไว้

^{๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๓/๗๕.

^{๗๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๒/๗๐.

^{๗๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๘๕/๗๗.

^{๗๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ คำวัด, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๒๗๔.

กับทุกข์ หรือผูกสัตว์ไว้กับผลกรรมมีดังนี้

โอรัมภาคิยสังโยชน์เป็นสังโยชน์เบื้องต้น^{๗๙} เป็นอย่างหยาบ เป็นไปในภพอันต่ำมี ๕ อย่าง ได้แก่ สักกายทิฏฐิ คือ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน เช่น เห็นรูป เห็นเวทนา เห็นสัญญา เห็นสังขาร และเห็นวิญญาณ วิจิกิจฉา คือ ความสงสัย ความลังเล ไม่แน่ใจ สีสัพพตปรามาส ความถ่อมสันตสิลพรต โดยสักว่าทำตาม ๆ กันไปอย่างมมง่าย เห็นว่าจะบริสุทธิ์หลุดพ้นได้เพียงด้วยศีลและวัตร กามราคะ ความกำหนัดในกาม ความติดใจในกามคุณ ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ ความหงุดหงิดขัดเคือง

อุทัมภาคิยสังโยชน์ เป็นสังโยชน์เบื้องสูง เป็นอย่างละเอียด เป็นไปแม้ในภพอันสูง มี ๕ อย่าง ได้แก่ รูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปमान หรือในรูปธรรมอันประณีตความปรารถนาในรูปภพ อรูปราคะ ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปमान หรือในอรูปธรรม ความปรารถนาในอรูปภพ มานะ ความสำคัญตน คือ ถือตนว่าเป็นนั่นเป็นนี่ อุทัจจะ ความฟุ้งซ่าน และ อวิชชา ความไม่รู้จริง ความหลง สำหรับพระโสดาบัน ละสังโยชน์ ๓ ข้อต้นได้คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉาและสีสัพพตปรามาส ส่วนพระสกทาคามี สามารถบรรเทา กามราคะและปฏิฆะ ให้เบาบางลง พระอนาคามี ละสังโยชน์ ๕ ข้อแรกได้หมด และพระอรหันต์ ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ข้อได้หมด

เพื่อมองเห็นชัดเจนขึ้น จะแสดงทักษิณยบุคคล พร้อมด้วยไตรสิกขาที่บำเพ็ญ และสังโยชน์ที่ละได้ให้ดู ดังนี้^{๘๐}

ตารางที่ ๒ แสดงการละสังโยชน์ของพระอริยบุคคลแต่ละระดับ

ระดับที่	ทักษิณยบุคคล	สิกขาที่บำเพ็ญ	สังโยชน์ที่ละได้
๑	พระโสดาบัน	ศีลบริบูรณ์ มีสมาธิและปัญญา พอประมาณ	๑. สักกายทิฏฐิ ๒. วิจิกิจฉา ๓. สีสัพพตปรามาส
๒	พระสกทาคามี	เช่นเดียวกับพระโสดาบัน	ราคะ โทสะ โมหะเหลือเบาบาง
๓	พระอนาคามี	ศีลและสมาธิบริบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณ	๔. กามราคะ ๕. ปฏิฆะ
๔	พระอรหันต์	ศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์	๖. รูปราคะ ๗. อรูปราคะ ๘. มานะ ๙. อุทัจจะ

^{๗๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมศัพท์พุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๔๑๘.

^{๘๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พุทธธรรม ฉบับปรับขยาย, หน้า ๔๑๑.

			๑๐. อวิชา
--	--	--	-----------

ลักษณะของการปทานกิเลส ๕ อย่าง จากความหมายของคำว่าบรรลุธรรม หมายถึง นิโรธนั่นเอง จึงสามารถขยายประเภทแห่งการบรรลุออกไปด้วยอำนาจนิโรธซึ่งมีดังนี้^{๘๑}

๑. วิชฌมณินิโรธ หมายถึง ดับกิเลสด้วยการข่มไว้ ด้วยอำนาจฌาน
๒. ตพังคนิโรธ หมายถึง ดับกิเลสด้วยองค์ธรรมที่ตรงกันข้าม คือ เมื่อกำหนดรู้ทุกข์ก็จะถึงความไม่ทุกข์ เป็นต้น
๓. สมุจเฉทนิโรธ หมายถึง ดับกิเลสด้วยการตัดขาด คือ การตัดละด้วยอำนาจมรรคในโลกุตตรธรรม
๔. ปฏิปัสสัทธินิโรธ หมายถึง ดับกิเลสด้วยสงบระงับไปด้วยอำนาจผลญาณในโลกุตตรธรรม
๕. นิสสรณนิโรธ หมายถึง ดับกิเลสด้วยสลัดออกไปด้วยอำนาจแห่งอรหัตตผล^{๘๒} ในงานวิจัยนี้ยกมาเฉพาะนิโรธโดยย่อเท่านั้น ความจริงเรื่องนิพพานหรือนิโรธนี้มีมากมายหลายลักษณะ ดังนั้น เมื่อศึกษาจึงควรระมัดระวัง และโยนิโสมนสิการให้มาก^{๘๓} นี้เป็นส่วนหนึ่งของลักษณะแห่งการบรรลุธรรม ที่ผู้วิจัยเห็นว่ามีความสำคัญจึงได้นำมาเสนอไว้ แต่การที่จะทำใ้บุคคลปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธศาสนานั้น มีความจำเป็นต้องแสดงการเจริญสมณะและวิปัสสนา

๔.๔ แนวทางการเจริญวิปัสสนาเพื่อความเป็นพระอนาคามี

เมื่อกำหนดรู้จนกระทั่งรูปรูปนามในโสฬสญาณ (ญาณ ๑๖) ทั้งหมด กล่าวคือ รูปรูปนามซึ่งเป็นอารมณ์ที่ถูกกำหนดรู้ กับนามคือ จิต ซึ่งทำหน้าที่กำหนดรู้ดับสิ้นไป บรรลุถึงพระนิพพานด้วยอำนาจของมรรคญาณทั้ง ๔ ความดับสิ้นของรูปรูปนามด้วยอำนาจของมรรคญาณทั้ง ๔ นี้ คือ โสตาปัตติมรรค สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค ชื่อว่า ญาณทัสสนวิสุทธิตี^{๘๔}

วิสุทธิตี ๗ นี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ตามลำดับ ซึ่งผู้เพียรประพฤติปฏิบัติ

^{๘๑} ชู.ป. (ไทย) ๓๑/๖๕/๓๙.

^{๘๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, หน้า ๙๐๙-๙๑๐.

^{๘๓} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕-๑๒๙/๒-๓๖., อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๖๐-๑๘๖/๑๓-๔๑.

^{๘๔} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๕๗/๒๗๘.

เจริญวิปัสสนาภาวนาอย่างถูกต้อง ก็จะทำให้ความรู้ที่บริสุทธิ์ตามลำดับวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ จนกระทั่ง บรรลุมรรค ผล และนิพพาน อันเป็นผลแห่งธรรมที่พึงได้รับจากการเจริญวิปัสสนาภาวนา ตามลำดับวิสุทธิทั้ง ๗ ประการนี้

๑. มรรคญาณ ผลญาณ

ถัดจากโคตรภูจิต จะมีมรรคจิตซึ่งกำหนดนิพพานเป็นอารมณ์เกิดขึ้น ๑ ครั้ง ก็ ญาณหรือปัญญาเจตสิกที่เกิดกับมรรคจิตนี้ ท่านเรียกว่า มรรคญาณ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ญาณทัสสนวิสุทธิ เพราะมีสภาวะเห็นเป็นมรรคและเป็นเหตุ เพื่อละมิจฉาทิฎฐิ เพื่ออุปถัมภ์สหชาติ ธรรม เพื่อครอบงำกิเลสทั้งหลาย^{๘๕} สาระสำคัญของญาณนี้คือ ผู้ปฏิบัติได้เสวยนิพพานเป็น อารมณ์เป็นครั้งแรก เห็นแจ้งนิโรธสัจด้วยปัญญาของตนเอง นามรูปดับไปในญาณนี้ หมดความ สงสัยในพระไตรลักษณ์ มีศีล ๕ มั่นคงเป็นนิจ สามารถปิดอบายภูมิได้อย่างเด็ดขาด

อนึ่ง ระยะเวลาการเกิดขึ้นของมรรคจิตนี้ช่างสั้นและรวดเร็วนัก รู้ได้เพียงการอุบัติ ของจิตทั้ง ๓ (โคตรภู-มรรค-ผล) เหล่านั้นเท่านั้น แต่ไม่สามารถกำหนดแยกแยะอย่างชัดเจนได้

ก. ลักษณะความปรากฏของมรรคจิต

อุปมาเช่นบุรุษผู้ต้องการที่จะข้ามเหมืองน้ำขนาดใหญ่พอประมาณ ครั้นเตรียมการ พร้อมแล้ว บุรุษนั้นได้วิ่งด้วยความเร็วสูงแล้วใช้มือคว้าเชือกหรือไม้ที่ผู้ห้อยไว้กับกิ่งไม้ ไกลฝั่งของ เหมืองทางที่ตนกำลังจะกระโดดข้ามนี้ แล้วโหนเชือกหรือไม้พุ่งตัวกระโดด น้อมไปทางฝั่งทางโน้น พอเห็นว่าตัวเองกระโดดขึ้นมาอยู่เหนือฝั่งตรงกันข้ามด้วยอาการที่โง่งง คือ ยังทรงตัวได้ไม่ตี แล้วค่อย ๆ ทรงตัว อย่างช้า ๆ ฉับใด

แม้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนานี้ก็ฉับนั้น คือในเบื้องต้น นักปฏิบัติผู้ปรารถนาที่จะข้ามภพ ไปหานิพพานอันเป็นฝั่งตรงกันข้ามกับภพ โยนิ คติ ฐิติ และนิवासันนั้น เบื้องต้นจะต้องวิ่งด้วยความเร็วสูงแล้วโหนเชือกคือรูป หรือไม้คือนามธรรม อย่างใดอย่างหนึ่งมีเวทนา เป็นต้นที่ผูกห้อยไว้ที่กิ่งไม้คืออรรถภาพ แล้วพิจารณาอวัชชนจิตที่นำหน้าอนุโลมญาณว่าเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ หรือเป็นของที่ไม่อยู่ในบังคับบัญชาที่ดี เสร็จแล้วกระโดดข้ามด้วยอนุโลมจิตดวงที่ ๑ โดยที่ยังไม่ ปล่อยอารมณ์ที่พิจารณานั้นในทันทีทันใด แล้วน้อมจิตไปสู่ฝั่งพระนิพพานด้วยอนุโลมจิตดวงที่ ๒ เหมือนกับบุรุษกำลังน้อมกาย กระโดดไปฝั่งตรงกันข้ามฉับนั้น แล้วจึงขยับเข้าใกล้นิพพานซึ่ง กำลังจะถึงอยู่รอบร่อแล้วด้วยอนุโลมจิตดวงที่ ๓ เหมือนกับบุรุษกำลังกระโดดมาถึงเหนือพื้นฝั่ง ตรงกันข้ามของเหมืองน้ำฉับนั้น เสร็จแล้วทันทีที่จิต (อนุโลมจิต) นั้นดับลง ก็รีบสลัดทิ้งอารมณ์ สังขารนั้น แล้วตกไปในนิพพานอันปราศจากสังขารด้วยโคตรภูมิ แต่เนื่องจากยังไม่สามารถรับ นิพพานอย่างเดียวเท่านั้นมาเป็นอารมณ์จึงทำอารมณ์ยังไม่แน่นอน แต่เมื่อได้บรรลุมรรคญาณแล้ว

^{๘๕} พ.ป. (ไทย) ๓๑/๒๓๗/๔๐๑.

อารมณ์จึงจะตั้งอยู่โดยแน่วแน่และแน่นอนจนดุจบุรุษผู้ข้ามพาก ซึ่งกำลังตกถึงพื้นของฝั่งตรงกันข้าม ด้วยอาการที่โง่งเง เพราะยังทรงตัวได้ไม่ดีฉนั้น

เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากำหนดนามรูปอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งกำลังเกิด-ดับอยู่ อนุโลมญาณก็จะเกิดโดยยึดนามรูปดังกล่าวเป็นอารมณ์ ต่อจากนั้น โคตรภูญาณ และมรรคญาณ ซึ่งรู้แจ้งในภาวะที่ว่างเปล่า คือ ปราศจากความดับของนามรูปทั้งปวงด้วยลักษณะที่ทำให้ดูเหมือนเป็นนิจจัง โดยปกติ ในช่วงที่วิปัสสนาญาณกำลังดำเนินอยู่นั้น ถ้าสามารถเห็นประจักษ์ ความเกิดดับของนามรูปตามความเป็นจริงแล้ว ญาณที่รู้ว่านามรูปเป็นของไม่เที่ยงก็จะเกิดขึ้น แต่เมื่อใดโคตรภูญาณ มรรคญาณ และผลญาณเกิดขึ้น ความเกิด-ความดับดังกล่าวก็จะไม่ปรากฏจะมีก็แต่เพียงสภาวะที่ว่างเปล่าจากความดับเท่านั้น ดังนั้น นิพพานจึงเป็นสิ่งที่ไม่มีความเกิด-ดับ แต่มีความจริงยั่งยืนอยู่ในตัว^{๘๖}

ในขณะที่วิปัสสนาญาณกำลังดำเนินอยู่นั้น จิตจะใส่ใจกำหนดกระแสของนามรูปที่เกิดดับอย่างต่อเนื่องไม่ขาดสาย ดุจนั่งเฝ้ามองดูสายน้ำที่กำลังไหล ฉะนั้น และในช่วงนั้น ถ้าวิปัสสนาถึงขั้นญาณฐานคามินิวิปัสสนา ซึ่งเป็นวิปัสสนาที่มีความปรากฏชัดและว่องไวเป็นพิเศษ จิตของผู้เจริญวิปัสสนากำนานผู้นั้นก็จะผละออกจากอารมณ์คือนามรูปที่ตนกำลังกำหนดอยู่ แล้วแล่นเข้าไปหาสภาวะที่ตรงกันข้าม กล่าวคือสภาพความดับของนามรูปและสภาพความดับของอาการที่กำหนด ท่านเรียกจิตที่เข้าถึงภาวะความดับเช่นนี้ว่า โคตรภูจิต มรรคจิต และผลจิต เรียกบุคคลผู้มีจิตที่เข้าถึงระดับนี้ว่า ผู้กระทำพระนิพพานให้แจ้ง^{๘๗}

ข. ลักษณะความปรากฏของผลจิต

ผลญาณ “ปัญญาในผลเพราะอรรถว่า ย่อมผลิตผล คือ ย่อมให้เกิดวิบากในผล เกิดต่อจากมรรคญาณ ผลญาณอันเป็นวิบากแห่งมรรคจิตนั้นมีนิพพานเป็นอารมณ์ เกิดขึ้น ๓ ขณะก็มี เกิดขึ้น ๒ ขณะก็มี เกิดขึ้น ๑ ขณะก็มี”^{๘๘}

แต่ทั้งนี้ในขณะที่อริยมรรคเกิดขึ้นนั้นมีใช่เป็นการเพ่งพิจารณาว่าตามที่พระบาลีกล่าวไว้ แต่หมายถึง การได้รู้ประจักษ์พระนิพพานอันปราศจากสังขารทั้งปวงเท่านั้น ส่วนปัจเจกขณญาณซึ่งเกิดขึ้นภายหลังนั้นย่อมสามารถรู้ได้ว่า ตนถึงความดับแห่งสังขารทั้งปวง กล่าวคืออารมณ์กับวิปัสสนาจิตแล้ว ทั้งยังรู้ว่า ในเวลาที่บรรลุนุภาติเสสนิพพานนั้น สังขารทั้งปวงที่เกิดขึ้นย่อมถึงความดับไป ดังนั้น เมื่อผู้เจริญวิปัสสนากำนานบรรลุมรรคผลและได้พิจารณามรรคผลที่ตนได้

^{๘๖} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๓๖/๗๔๓.

^{๘๗} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๓๗/๗๔๓-๗๔๔.

^{๘๘} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๒/๗๔-๗๕.

บรรลุด้วยปัจจเวกขณญาณแล้ว ถ้าทำการกำหนดต่อ อุทฺยัพพญาณก็จะเกิดขึ้นหลังการอธิษฐาน เพื่อการได้มาซึ่งมรรคเบื้องสูง ข้อนี้มีหลักฐานยืนยันในเรื่องถัดไป คือ มรรควิถึเบื้องบน

๒. ปัจจเวกขณญาณ

ในเบื้องต้นผู้ที่บรรลุนิพพานด้วยมรรค-ผลญาณ ย่อมนำมรรค ผล นิพพาน กลับมาพิจารณาดูใหม่ ยิ่งถ้าเป็นบุคคลผู้มีความรู้ในพระปริยัติด้วยแล้ว ก็ยังสามารถพิจารณาต่อไปถึงขั้นที่รู้ว่า กิเลสไหนบ้างที่ตนละได้แล้ว และกิเลสเหล่าไหนบ้างที่ตนยังมีได้ละ ญาณที่เป็นปัจจัยสำคัญในการพิจารณานั้นท่านเรียกว่า ปัจจเวกขณญาณ เกิดขึ้นพิจารณาธรรมทั้งหลายมีผล เป็นต้น พระโสดาบันนั้นก็พิจารณามรรค ผล กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลือ และพระนิพพาน^{๘๙}

การพิจารณาอริยมรรคที่ตนบรรลุดแล้ว เรียกว่า มรรคปัจจเวกขณญาณ

การพิจารณาอริยผลที่ตนบรรลุดแล้วเรียกว่า ผลปัจจเวกขณญาณ

การพิจารณานิพพานที่ตนบรรลุดแล้ว เรียกว่า นิพพานปัจจเวกขณญาณ

อนึ่ง ญาณทั้ง ๓ นี้เป็นญาณที่จักเกิดขึ้นแน่นอน ภายหลังจากที่บุคคลได้บรรลุด มรรค ผล นิพพาน ส่วนการพิจารณากิเลสที่ตนละได้และการพิจารณากิเลสที่ยังตกค้างอยู่ในจิตสันดาน นั้น เป็น อนกัณตะ คือ เป็นสิ่งที่ยังไม่แน่นอนว่าจะเกิดขึ้นหรือไม่ เพราะว่าบางทีก็เกิดขึ้นบางทีก็ไม่เกิดขึ้นก็มี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบุคคลผู้นั้นว่าเคยมีการศึกษาเกี่ยวกับการละกิเลสของมรรคแต่ละมรรคมาบ้างหรือไม่ นั่นคือต้องมีความรู้ทางปริยัติมาก่อน ในบางท่านอาจพิจารณาเฉพาะพระอริยมรรค บางท่านอาจพิจารณาเฉพาะพระอริยผล ในบางท่านอาจพิจารณาเฉพาะพระนิพพาน แต่ที่แน่ ๆ ใน ๕ อย่างนั้นต้องมีการพิจารณาอย่างน้อยสัก ๑ อย่าง^{๙๐}

๓. การเข้าผลสมาบัติ

ผู้เจริญวิปัสสนา จนบรรลุดมรรค ผล นิพพาน เป็นพระอริยบุคคล มีพระโสดาบันเป็นต้นแล้ว เมื่อประสงค์จะกระทำจิตให้เข้าอยู่ในอารมณ์นิพพานที่อริยผลญาณ อันได้บังเกิดแล้วแก่ตน เพื่อเสวยวิมุตติสุข อันเป็นความสงบสุขที่เนื่องมาจากความดับของอาสวะกิเลส ซึ่งได้ประจักษ์แล้วในปัจจุบันชาตินี้ การเข้าสมาบัตินี้ จะฝึกหัดให้เกิดความชำนาญจนเป็นนิสัยเหมือนอย่างในการเข้าฌานสมาบัติวิถึไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งมัคคจิตที่บังเกิดขึ้นเพียงขณะจิตเดียวเท่านั้นเอง และสามารถประหานกิเลสเป็นสมุจเฉทปหาน เป็นปัจจัยอันสำคัญที่ทำให้ผลจิตปรากฏขึ้นได้ มัคคจิตที่เป็นเหตุนี้ แม้เกิดได้เพียงครั้งเดียวก็จริง แต่อาศัยปัจจเวกขณวิถึที่มีการพิจารณานิพพานอารมณ์บ่อย ๆ เมื่อจะเข้าผลสมาบัตินั้น ก็กระทำได้ด้วย การน้อมเอาพระนิพพานที่ได้ประจักษ์แล้วนั้นมาเป็นอารมณ์ จิตที่จะเข้าสมาบัตินั้น จึงไม่เรียกกันว่า บริกรรม,

^{๘๙} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๔/๗๘.

^{๙๐} พ.ป.อ. (ไทย) ๗/๑/๑๔/๗๘.

อุปจาระ เหมือนการเข้าฌานสมาบัติ เพียงแต่น้อมจิตสู่นิพพานอารมณ์ ซึ่งเรียกจิตขณะนั้นว่า “อนุโลม” คือ อนุโลมที่จะให้จิตถึงพระนิพพานหรือได้อารมณ์นิพพานนั่นเอง

ผู้ที่จะเข้าผลสมาบัติได้ ต้องเป็นอริยบุคคล คือ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี หรือพระอรหันต์ และพระอริยบุคคลนั้น ๆ เข้าผลสมาบัติได้ ก็เฉพาะอริยผลที่ตนได้ในครั้งสุดท้ายเท่านั้น แม้อริยผล ที่ตนเคยได้ผ่านมาแล้วก็ตาม ก็ไม่สามารถที่จะเข้าผลสมาบัติด้วยผลจิตที่ผ่านมาแล้วนั้นได้ เช่น พระโสดาบันต้องเข้าผลสมาบัติด้วยโสดาปัตติผลจิตเป็นต้น พระอริยบุคคลเมื่อจะเข้าผลสมาบัตินั้น ต้องตั้งความปรารถนาโดยอธิษฐานว่า “จะอยู่ในผลสมาบัติมีกำหนดเวลานานสักเท่าใด ก็ขอให้ผลจิตที่ปรากฏแก่ตนแล้วนั้น จงบังเกิดขึ้นตามความปรารถนาเถิด”

เมื่ออธิษฐานแล้วก็เจริญวิปัสสนาภาวนา มีนามรูปโดยความเป็นไตรลักษณ์เป็นอารมณ์ นับแต่อุทฺทยัพพญาณ เป็นต้น จนน้อมเอานิพพานมาเป็นอารมณ์ ผลจิตเกิดขึ้นเรื่อย ๆ มีนิพพานเป็นอารมณ์ เรียกว่า “ผลสมาบัติวิถี”

๔. มรรควิถีเบื้องต้น

ผู้ที่บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาผ่านโสดาบันโลกุตตรภูมิแล้ว ปรารถนาจะได้บรรลุมรรคผล ที่สูงขึ้นไป จึงเจริญวิปัสสนาภาวนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้น เมื่ออินทรีย์ทั้ง ๕ เสมอกันเป็นอันดี โดยที่วาสนาบารมีอันตนได้เคยสร้างสมอบรมมาเพียงพอ สภาวะแห่งวิปัสสนาญาณก็จะเกิดขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่อุทฺทยัพพญาณเป็นต้นไปจนถึงสังขารุเปกขญาณ สภาวะญาณเหล่านี้จะปรากฏชัดเจนละเอียดกว่าที่ตนเคยผ่านมาแล้วในชั้นโสดาบันโลกุตตรภูมิ ต่อจากนั้นอนุโลมญาณก็จะเกิดขึ้นตามติดด้วยโวกาน ซึ่ง **โวกาน** นี้แทนโคตรภู เพราะผู้ปฏิบัติผู้นี้เป็นอริยบุคคลแล้วไม่ใช่ปุถุชน เพราะฉะนั้นญาณที่ติดโคตรปุถุชน คือโคตรภูญาณจึงไม่จำเป็นต้องเกิดอีก ครั้นแล้วทุติยมรรค คือ สกทาคามีมรรคญาณก็จะพลันอุบัติขึ้น ติดตามด้วยสกทาคามีผลญาณ เป็นการถึงพระนิพพานอีกครั้งหนึ่ง อนึ่งสำหรับอนาคามีมรรควิถี ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน

อนึ่ง การเกิดขึ้นแห่งวิปัสสนาญาณตามลำดับ ตั้งแต่อุทฺทยัพพญาณเป็นต้นไปไม่เกิดขึ้นเฉพาะพระอริยบุคคลผู้อธิษฐานเพื่อมรรควิถีเบื้องต้นเท่านั้น หากแต่จะเกิดกับพระปัจเจกพุทธเจ้า และพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ดังมีหลักฐานยืนยันมีมาใน อรรถกถาพุทธทศนิกาย พุทธวงศ์ ความว่า

“บทว่า ญาณวรูปุชชิ ได้แก่ญาณอันประเสริฐเกิดขึ้น บทว่า อนนตฺ ได้แก่นับไม่ได้ บทว่า วชิรูปมฺ ได้แก่คมเช่นวชิระ คำนี้เป็นชื่อของวิปัสสนาญาณ มีอนิจจานุปัสสนาเป็นต้น

บทว่า เตน วิจิณิสฺสขาเร ได้แก่ พิจารณาสังขารทั้งหลายมีรูปเป็นต้น ด้วยวิปัสสนานั้น
บทว่า อุกกุชฺชวมกุชฺชกั ความว่า พิจารณาความเกิดและความเสื่อมของสังขารทั้งหลาย
อธิบายว่า เพราะฉะนั้น พระองค์พิจารณาปัจจัยการออกจากจตุตถฌาน มีอานาปานสติ
เป็นอารมณ์ หยั่งลงในชั้น ๕ ก็เห็นลักษณะ ๕๐ ถ้วน ด้วยอุทฺทูปพยญาณ เจริญวิปัสสนา
จนถึงโคตรภูญาณ ก็ได้พระพุทฺธคุณทั้งสิ้นโดยลำดับแห่งพระอริยมรรค”^{๙๑}

๔.๕ การบรรลุนิพพานของพระอนาคามีที่ปรากฏในพระสูตรโดยสังเขป

ความพยายามทุกอย่างเพื่อแสวงหาความสุขในปัจจุบันภพและในสัมปรายภพนั้น เกิด
มาจากความเชื่อในอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวร ความพยายามทำกรรมที่มีอัตตวาทุพาทานเป็นปัจจัยต่าง
จากความพยายามทำกรรมที่มีกามูปาทานเป็นปัจจัยก็ตรงที่อัตตวาทุพาทานเป็นความยึดมั่นใน
ความเป็นตัวตน แต่กามูปาทานเป็นความยึดมั่นในกามสุข แต่อย่างไรก็ตาม สำหรับบุคคลที่ยึดมั่น
อย่างเหนียวแน่นอยู่กับอัตตวาทุพาทาน ความเป็นตัวเป็นตนของเขาก็ก็นึกผูกพันอยู่กับความต้องการ
กามคุณอารมณ์ที่น่าปรารถนาอยู่อย่างแน่นแฟ้นด้วย

สำหรับพระอริยบุคคลผู้ที่หลุดพ้นจากอัตตวาทุพาทานอย่างสิ้นเชิงแล้ว ก็ยังทำกรรมดี
ด้วยแรงผลักดันจากกามูปาทาน ดังนั้นการให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา ของท่านอนาถ
บิณฑิกเศรษฐี นางวิสาขา มหาอุบาสิกา และพระเจ้ามโหชนามะ เป็นต้นนั้น อาจเกิดจากความ
ปรารถนาจะมีชีวิตที่เป็นสุขยิ่งขึ้นในมนุษย์โลก เทวโลกหรือพรหมโลก หรือเพื่อบรรลุมรรคผลที่สูง
ยิ่งขึ้นไปอีก

พระอนาคามีบุคคลอาจทำความดีด้วยความปรารถนาสุขในรูปภูมิหรืออรูปภูมิ การ
บรรลุอรหัตตมรรคซึ่งเป็นเครื่องประหารกามูปาทาน ความปรารถนาจะบรรลุอรหัตตผลที่เป็น
แรงจูงใจให้พระอนาคามีกระทำความดีนั้น เห็นได้จากเรื่องของอุคคคฤหบดี

๑. เรื่องอุคคคฤหบดี^{๙๒}

ท่านอุคคคฤหบดีอาศัยอยู่ในเมืองเวสาลี พระพุทธองค์ได้ตรัสสรรเสริญคุณอันน่า
อัศจรรย์ ๘ ประการของอุคคคฤหบดี เมื่อพระภิกษุรูปหนึ่งได้ถามอุคคคฤหบดีว่า คุณธรรมอันน่า
อัศจรรย์ ๘ ประการของเขานั้นคืออะไรบ้าง อุคคคฤหบดีตอบว่า เขาไม่ทราบเกี่ยวกับเรื่องนั้น
เพียงแต่ทราบว่าตนเองมีคุณธรรม ๘ ประการ ดังนี้ คือ

^{๙๑} พุ.พุทธ.อ. (ไทย) ๙/๒/-/๔๔๘.

^{๙๒} ดูรายละเอียดใน อัง.สตุตถก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๒๕๗-๒๖๐.

๑. เมื่อเขาได้พบพระพุทธองค์เป็นครั้งแรก เขาก็เกิดความเลื่อมใสในทันทีว่าพระสมณโคดมเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่แท้จริง

๒. เมื่อเขาได้สดับพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ ก็ได้ดวงตาเห็นธรรมรู้แจ้งอริยสัจ ๔ บรรลุเป็นพระอนาคามีบุคคล เขาสมทานรักษาศีล ๕ เป็นนิจ และรักษาพรหมจรรย์บริสุทธิ์

๓. เขาได้บอกกับภรรยาของเขาทั้ง ๔ คนถึงการรักษาศีลของเขา และอนุญาตให้พวกนางกลับไปสู่นบ้านบิดามารดา หรือหากพอใจชายใดก็จะยกให้ชายนั้นตามต้องการ เมื่อภรรยาที่หนึ่งขอแต่งงานกับชายคนรัก เขาก็ได้จัดพิธีสมรสและยกเธอให้ชายคนรักอย่างเต็มใจ

๔. เขามีความพอใจที่จะสละทรัพย์ทั้งหมดเพื่อแจกจ่ายให้แก่พระอริยบุคคลผู้มีคุณธรรมขั้นสูง

๕. เขาเข้าไปหาพระภิกษุด้วยความเคารพ

๖. เมื่อพระภิกษุแสดงธรรม เขาก็ฟังด้วยความเคารพ ถ้าพระภิกษุไม่แสดงธรรม เขาก็แสดงธรรมให้พระภิกษุฟัง

๗. เมื่อเทวดาบอกเขาว่า คำสอนของพระพุทธองค์เป็นธรรมอันประเสริฐ เขาตอบว่า พระธรรมเป็นคำสอนที่ประเสริฐ ไม่ว่าเทวดาจะกล่าวเช่นนั้นหรือไม่ และเขาไม่รู้สึกเยอหยิ่งที่ได้สนทนาธรรมกับเหล่าเทวดา

๘. เขาทราบว่ตนเองหลุดพ้นแล้วจากสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการ (คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะ และพยาบาท) ที่ชักนำไปปฏิสนธิในกามภูมิ

วันหนึ่งอุคคคฤหบดี พระอนาคามีผู้มีคุณธรรมนำอัศจรรย์ ๘ ประการ ได้ถวายภัตตาหารและผ้าเนื้อประณีตที่ตนพอใจยิ่งนักแก่พระพุทธองค์ พระพุทธองค์ได้ตรัสเรื่องอานิสงส์ของการให้ทานว่า

“มณฑปายี ลภเต มนابق โย อุชฺฐุตฺตสุ ททาติ ฉนฺทสา
อจฺฉาถนํ สยนมฺนฺนปานํ นานปฺการานิ จ ปจฺจยานิ.”^{๙๓}

“ผู้ที่ให้ของที่พอใจย่อมได้ของที่พอใจ ผู้ให้ทานแก่พระอริยบุคคลผู้ทรงคุณอันประเสริฐ เป็นผู้ทำบาปเพ็ญทานที่ผู้อื่นทำได้โดยยาก ดังนั้น จึงได้รับสิ่งที่เขาปรารถนา”^{๙๔}

หลายปีต่อมาอุคคคฤหบดีได้สิ้นชีวิตลงแล้วได้ไปบังเกิดในสุทธาวาสพรหมและได้บรรลุอรหัตตผล ณ ที่นั้น วันหนึ่งท่านได้มาเฝ้าพระพุทธองค์แล้วกราบทูลว่าตนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์

^{๙๓} อจ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๔/๔๕.

^{๙๔} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), ปฏิจจสมุปปาท เหตุผลแห่งวิภูสงสาร, แปลโดยพระคันธสาราภังค์, หน้า ๓๒๖.

ตามที่ปรารถนาเพราะได้ถวายภัตตาหารที่ชอบใจแต่สงฆ์ที่มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขในชาติก่อน พระพุทธองค์จึงได้ตรัสถึงอานิสงส์ของการบริจาคทานอีกครั้งว่า

“มณาปทายี ลภเต มณาปี อคคสส ทาตา ลภเต ปุณคค์
 วรรสส ทาตา วรรลาภี โหติ เสฏฐ ทโท เสฏฐมุเปติ จานี.”^{๙๕}

“ผู้ให้ของที่พอใจย่อมได้ของที่พอใจ ผู้ให้ของที่หายากย่อมได้ของที่หายาก ผู้ให้ของที่เลิศ
 ย่อมได้ของที่เลิศ ผู้ให้ของที่ประเสริฐย่อมเข้าถึงฐานะอันประเสริฐ”^{๙๖}

บทเรียนจากเรื่องที่น่ามาสาธกนี้ คือ บุคคลอาจจะบรรลุอรหัตตผลอันเป็นจุดมุ่งหมาย
 สูงสุดของพรหมจรรย์ ด้วยอานิสงส์ของการให้สิ่งที่พอใจและมีค่าที่สุด การบริจาคทานของอุคค
 คฤหบดีหรือนางวิสาขาเป็นต้น มีต้นเหตุมาจากความปรารถนาอรหัตตผลและความปรารถนานี้ก็
 เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า กามุปาทาน ทำหน้าที่เป็นแรงผลักดัน บางคนอาจไม่เห็นด้วยกับการใช้คำว่า
 กามุปาทานเป็นชื่อเรียกความปรารถนาอรหัตตผล และพอใจที่จะใช้คำว่า กุศลฉันทะ (ความ
 ปรารถนาที่เป็นกุศล) หากเป็นเช่นนั้น ก็จะต้องหาคำอธิบายว่า อุปาทานชนิดไหนเป็นเหตุให้พระ
 อริยบุคคลกระทำความกรรม เช่น ให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น ดังนั้น จึงควรถือว่ากุศลดังกล่าวเกิดจาก
 กามุปาทานที่ยังละไม่ได้ ในกระแสจิตของพระอริยบุคคล

๒. เรื่องหัตถกอุบาสก^{๙๗}

หัตถกอุบาสก เป็นราชโอรสของพระเจ้าอาฬวกะ แห่งกรุงอาฬวี ได้ฟังธรรมจากพระ
 พุทธองค์แล้ว บรรลุเป็นพระอนาคามี เมื่อท่านจะไปในที่ใด ๆ ก็จะมีอุบาสกผู้เป็นอริยะ ๕๐๐ คน
 ติดตามแวดล้อมตลอดเวลา พระพุทธองค์ตรัสถามว่ามีหลักสงเคราะห์บริษัทบริวารอย่างไร ท่าน
 กราบทูลว่า สงเคราะห์ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือ

๑. ทาน ถ้าเขายินดีด้วยการให้ ก็สงเคราะห์ด้วยการให้
๒. ปิยวาจา ถ้าเขายินดีด้วยการพูดจาไพเราะน่ารัก ก็สงเคราะห์ด้วยวาจาไพเราะน่ารัก
๓. อตถจริยา ถ้าเขายินดีด้วยการให้ทำกิจที่เกิดขึ้น ก็สงเคราะห์ด้วยการช่วยทำกิจที่
 เกิดขึ้น
๔. สมานัตตตา ถ้าเขายินดีด้วยการวางตนเสมอกัน ก็สงเคราะห์ด้วยการวางตนเสมอกัน

^{๙๕} อัง.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๔๔/๔๕.

^{๙๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), ปฏิจจสมุปบาท เหตุผลแห่งวิภูสงสาร, แปลโดย
 พระคันธสาราภิวังศ์, หน้า ๓๒๗.

^{๙๗} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๑๑๔/๑๖๗

พระพุทธองค์ทรงอนุโมทนาประกาศยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเป็นผู้เลิศกว่าอุบาสกทั้งหลาย ในฝ่ายผู้สงเคราะห์บริษัทด้วยสังคหวัตถุ ๔

ในหัตถกสูตร พระสุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต ได้กล่าวถึงหัตถกเทพบุตรไว้ว่า ได้สิ้นชีวิตก่อนพระพุทธองค์ และไปเกิดในพรหมโลกชั้นอวิหา เป็นเทพบุตรผู้เป็นธรรมกถีกองค์หนึ่ง โดยเทพยดาทั้งหลายก็มักจะมาฟังธรรมที่แสดงโดยหัตถกมหาพรหมองค์นี้เสมอ ดังเรื่องต่อไปนี้

ครั้งหนึ่ง หัตถกเทพบุตรเข้าไปเฝ้าพระพุทธองค์ ซึ่งประทับอยู่ที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี พระองค์ตรัสถามว่า ดูก่อนหัตถกนะ ธรรมที่เป็นไปแก่ท่านผู้เป็นมนุษย์แต่ครั้งก่อนนั้น บัดนี้ยังเป็นไปแก่ท่านอยู่หรือ หัตถกเทพบุตรกราบทูลว่า พระเจ้าข้า ธรรมที่เป็นไปแก่ข้าพระองค์เมื่อยังเป็นมนุษย์ครั้งก่อนนั้นบัดนี้ก็ยังเป็นไปแก่ข้าพระองค์อยู่ และธรรมที่มีได้เป็นไปแก่ข้าพระองค์ เมื่อยังเป็นมนุษย์ครั้งก่อนนั้น บัดนี้ก็ยังเป็นไปอยู่ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าเคลื่อนกล่นไปด้วยภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา พระราชา มหาอำมาตย์ของพระราชา เดียรถีย์ สาวกของเดียรถีย์อยู่ แม้ฉันใด ข้าพระองค์ก็ฉันนั้น พระเจ้าข้า เคลื่อนกล่นไปด้วยเทพบุตรอยู่ พวกเทพบุตรต่างมาจากที่ไกล ก็ด้วยตั้งใจว่าจักฟังธรรมในสำนักของหัตถกเทพบุตร ข้าพระองค์ยังไม่ทันอิม ยังไม่ทันเปื้ออธรรม ๓ อย่าง ก็ได้ทำกาละเสียก่อน”

หัตถกเทพบุตรได้กราบทูลเป็นคาถาประพันธ์ว่า

“ภควโต ทสสนสส	ติตติ อทธา กุทาจนั
สงฆสส อุกฺกุจฺจานสส	สทฺธมฺมสฺสวณสส จ
อธิสฺสิลลํ สิกฺขมาโน	สทฺธมฺมสฺสวเน รโต
ติณณัณ รมฺมานมตฺตโต	หตฺถโก อวิหิ คโต.” ^{๙๘}

“แน่ละ ในกาลไหน ๆ จึงจักอิมต่อการเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า การอุปัฏฐากพระสงฆ์ และการฟังพระสัทธรรม หัตถกอุบาสกยังศึกษาธิดีลอยู่ ยินดีแล้วในการฟังพระสัทธรรม ยังไม่ทันอิมต่ออธรรม ๓ อย่าง ก็ไปพรหมโลกชั้นอวิหาเสียแล้ว”^{๙๙}

๓. เรื่องอุคคตเศรษฐีอุบาสก

อุคคตเศรษฐีอุบาสก^{๑๐๐} นับเป็นอุบาสกที่ทรงความเป็นผู้ยอดเยี่ยมคนหนึ่งในบรรดาอุบาสกทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ชีวประวัติของอุคคตเศรษฐีอุบาสก ในพุทธสมัยของพระปฐมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยนับเวลาย้อนหลังกลับไปจากภัทรกัปนี้ได้หนึ่งแสนกัป

^{๙๘} อจ.ตีกก. (บาลี) ๒๐/๕๖๗/๓๖๐.

^{๙๙} อจ.ตีกก. (ไทย) ๒๐/๕๖๗/๓๑๔.

^{๑๐๐} อจ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒/-/๗๔.

อุคคตเศรษฐีอุบาสกนี้ ได้เคยเกิดขึ้นในเรือนของผู้มีตระกูลๆหนึ่งซึ่งอยู่ในพระนครหงสวดี เมื่ออุบลบุตรนั้นเจริญเติบโตแล้ว วันหนึ่งเขาได้ไปฟังพระธรรมเทศนาของพระปทุมุตตรสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้เห็นพระพุทธองค์ทรงแต่งตั้งอุบาสกผู้หนึ่งไว้ในตำแหน่งที่เป็นผู้ยอดเยี่ยมกว่าอุบาสกทั้งหลาย “ฝ่ายอุปัฏฐากพระสงฆ์” เขานึกพอใจในการรับตำแหน่งเอตทัคคะของอุบาสกผู้นั้น จึงได้กระทำความดี แล้วปรารถนาฐานันดรศักดิ์นั้น

ครั้งอุบลบุตรนั้นสิ้นชีวิตไปแล้ว ก็ได้ท่องเที่ยวบังเกิดเป็นเทวดาและมนุษย์อยู่ตลอดเวลา นานหนึ่งแสนกับ ทานได้มาเกิดในตระกูลเศรษฐี ที่อยู่ในบ้านหัตถิคาม ในพุทธกาลของพระสมณโคดมสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลายนี้ พวกญาติมีบิดามารดาเป็นต้นได้ตั้งชื่อท่านว่า “อุคคตกุมาร” ในกาลต่อมาอุคคตกุมารเจริญเติบโตแล้วก็ได้ครอบครองเรือนและเมื่อบิดาของท่านสิ้นชีวิตไปท่านจึงได้รับ “ตำแหน่งเศรษฐี” สืบแทนบิดาของท่านต่อมา

สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้ามีพระภิกษุสงฆ์ห้อมล้อมได้เสด็จจาริกไปถึงหัตถิคาม แล้วประทับอยู่ที่อุทยานชื่อว่า “นาคภวนะ”

ครั้งนั้น อุคคตเศรษฐีกำลังเป็นผู้มีวเมายุด้วยการดื่มน้ำเมาติดต่อกันมา ๗ วัน (คนติดสุราย่อมไม่เปื่อในการดื่มสุรา) ได้มีพวกหญิงนักพอนห้อมล้อมไปสู่นาคภวนอุทยาน ขณะที่ท่านเศรษฐีกำลังพาพวกหญิงนักพอนเที่ยวไปรอบ ๆ อุทยาน ก็ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านพลันเกิดหิริ คือความละอายใจ และโอดต้อปะ คือ ความเกรงกลัวบาปอย่างแรงกล้าขึ้นมาทันที และเมื่อเศรษฐีไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้าอาการเมาสุราได้หายไปหมดสิ้น จึงถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า แล้วนั่งลง ณ ที่สมควรแก่ฐานะของตนส่วนข้างหนึ่ง

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงธรรมโปรดอุคคตเศรษฐี เมื่อจบลงก็ได้สำเร็จมรรค และผล ๓ ชั้น (คือ ได้สำเร็จชั้นที่ ๑ พระโสดาปัตติผล ชั้นที่ ๒ พระสกทาคามีผล ชั้นที่ ๓ พระอนาคามีผล) นับแต่ท่านอุคคตเศรษฐีได้สำเร็จมรรคและผลชั้นที่ ๓ แล้ว ท่านได้ชี้แจงกับพวกหญิงนักพอนเหล่านั้นว่า “พวกเธอจงไปตามความพอใจเถิด” แล้วท่านได้ตั้งใจถวายทานแก่พระภิกษุสงฆ์เท่านั้น พอถึงเวลากลางคืน ได้มีเทวดามาบอกอุคคตเศรษฐีว่า “ดูก่อนเศรษฐี พระภิกษุรูปโน้น เป็นผู้สำเร็จวิชา ๓ ประการ พระภิกษุรูปโน้นได้สำเร็จจอกิณญา (ความรู้ยิ่ง) ๖ ประการ พระภิกษุรูปโน้นเป็นผู้มีศีลดี พระภิกษุรูปโน้นเป็นผู้ทุกศีล (มีศีลชั่ว คือ ประพฤติไม่ดี)”

อุคคตเศรษฐี ฟังคำบอกเล่าของเทวดาแล้ว ไม่ถือคำบอกเล่าของเทวดาไว้เป็นประมาณ เพราะเศรษฐีได้เป็นผู้รู้แจ้งตามความเป็นจริงแล้วจึงได้ถวายไทยธรรมด้วยจิตที่เสมอกันต่อพระภิกษุสงฆ์ทั้งปวง ถึงแม้ท่านนั่งอยู่ในที่ใกล้พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้กล่าวถึงคุณความดีข้อนั้น

ในกาลภายหลัง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับนั่งในพระเชตะวันมหาวิหาร เมืองสาวัตถี ทรงประกาศแต่งตั้งอุคคตเศรษฐี ไว้ในตำแหน่งเป็นผู้ยอดเยี่ยมหรือผู้เลิศกว่า อุบาสกทั้งหลายฝ่าย “อุปัฏฐากพระสงฆ์”

อนึ่งเรื่องของอุคคตเศรษฐี เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องถึงการอุปัฏฐาก คือ ผู้บำรุงพระภิกษุสงฆ์ ด้วยการทำจิตใจของท่านให้มีความนับถือพระภิกษุสงฆ์เสมอกัน อันเป็นหนทางที่จะทำให้การถวายทานของตนมีผลมากทำให้ทานของตนเป็น “สงฆทาน” ได้แก่ทานเพื่อหมู่ คือ ถวายเป็นกลาง ๆ ไม่เจาะจงพระภิกษุรูปหนึ่งรูปใด ซึ่งจัดเป็นทานมีอานิสงส์ (ผลแห่งบุญกุศล) มากที่สุด.

๔. เรื่องจิตตคฤหบดี^{๑๐๑}

จิตตคฤหบดี เป็นชาวเมืองมัจฉิกาสนฺทนะ แคว้นมคธ เป็นบุตรเศรษฐี ท่านจึงได้เป็นเศรษฐีสืบต่อกันมา ก่อนที่จะมานับถือพระพุทธศาสนา ได้มีโอกาสพบพระมหานามะ มีปฏิปทาน่าเลื่อมใส จึงเกิดศรัทธานิมนต์ท่านไปฉันภัตตาหารที่คฤหาสน์ของตน และได้สร้างที่พำนักถวายท่านในสวนชื่ออัมพาฎการาม นิมนต์ให้อยู่ประจำ พระมหานามะได้แสดงธรรมให้จิตตคฤหบดีฟัง อยู่เสมอ วันหนึ่ง ท่านได้แสดงเรื่อง आयตนะ ๖ หลังจากจบธรรมเทศนา จิตตคฤหบดีได้บรรลุอนาคามีผล จิตตคฤหบดีเอาใจใส่พิจารณาธรรมอยู่เนือง ๆ จนแตกฉาน มีความสามารถในการอธิบายธรรมได้ดี ความสามารถของท่านในด้านนี้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา และคุณธรรมที่ท่านประพฤติอยู่เป็นประจำ ดังนี้ คือ

๑. เป็นผู้ใฝ่ใจในการศึกษาธรรม จนได้รับการยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นอุบาสกผู้เก่งในการแสดงธรรมและการสั่งสอนธรรม ท่านเป็นคนฉลาด มีเหตุผลในการให้คำอธิบายหลักธรรมต่าง ๆ ที่เชื่อกันผิด ๆ ให้กลับเข้าใจในทางที่ถูกต้องได้
๒. เป็นคนใจบุญ อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาด้วยศรัทธามั่นคง พบพระสงฆ์ก็ทำบุญถวายทาน สร้างวัดถวาย เป็นต้น
๓. มีศรัทธาตั้งมั่นอยู่ในพระรัตนตรัย โดยมีศรัทธาความเชื่อที่ไม่คลอนแคลนในพระรัตนตรัย มากกว่าการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ
๔. เป็นแบบอย่างของอุบาสกที่ดี คือ ฟังธรรมตามโอกาส บรรยายธรรมตามโอกาส ปกป้องพระพุทธศาสนาเมื่อมีนักบวชในศาสนาอื่นจาบจ้วง และปกป้องด้วยสติปัญญาความสามารถ โดยไม่กล่าวร้ายตอบโต้

๕. เรื่องฉัตตปาณิอุบาสก^{๑๐๒}

^{๑๐๑} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑/๖๑.

^{๑๐๒} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/-/๒/๖๖.

ฉัตรปาณิอุบาสก เป็นชาวเมืองสาวตถิ แคว้นโกศล เป็นผู้รอบรู้พระไตรปิฎกจนได้ บรรลุธรรมระดับอนาคามี ท่านเป็นผู้ปฏิบัติตนให้เหมาะสมแก่ฐานะของบุคคล เมื่อครั้งพระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศลเสด็จมาเฝ้าพระพุทธองค์ ซึ่งขณะนั้นฉัตรปาณิกำลังฟังธรรมอยู่จึงมิได้ลุกขึ้นรับเสด็จเนื่องจากเห็นว่าเป็นการไม่สมควรเพราะพระราชาย่อมมีฐานะต่ำกว่าพระพุทธเจ้า จึงทำให้พระเจ้าปเสนทิโกศลชุ่นเคืองพระทัย

พระพุทธองค์ทรงทราบว่า พระราชาชุ่นเคืองพระทัย จึงตรัสถึงความฉลาดรอบรู้ของ ฉัตรปาณิอุบาสกว่าเป็นผู้ฉลาดรอบรู้ธรรม รู้กาลเทศะว่าควรปฏิบัติตนอย่างไรจึงจะเหมาะสม เมื่อพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ฟังจึงคลายความโกรธลง

ท่านเป็นผู้รู้จักความควรไม่ควร เมื่อได้มีโอกาสเข้าเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล ท่านก็แสดงความเคารพตามประเพณี พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงชักชวนให้ท่านเข้าไปแสดงธรรมในราชสำนัก แต่ท่านปฏิเสธโดยให้เหตุผลว่า ตนเป็นคฤหัสถ์ไม่สมควรจะเข้าไปสอนพระราชา ควรเป็นหน้าที่ของพระภิกษุสงฆ์โดยตรง คุณธรรมที่ท่านประพฤติอยู่เป็นประจำ ดังนี้ คือ

๑. เป็นผู้ศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง โดยรักษาอุโบสถศีล และเข้าเฝ้าฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าเสมอมิได้ขาด

๒. เป็นผู้มีปัญญามาก มีความฉลาดรอบรู้เข้าใจพระไตรปิฎกเป็นอย่างดี

๓. เป็นผู้รู้จักกาลเทศะ รู้จักควรไม่ควรในการเคารพบุคคลตามฐานะตามกาลอย่างถูกต้อง

๖. เรื่องมาติกมารดาอุบาสิกา^{๑๐๓}

มาติกมารดาอุบาสิกา เป็นมารดาของผู้ใหญ่บ้านแห่งหนึ่งอาศัยอยู่ที่เชิงเขา เรียนกรรมฐานจากพระภิกษุ ๖๐ รูป ได้บรรลุอนาคามี นางสามารถตรวจดูจิตพระภิกษุ ๖๐ รูปได้ว่ายังเป็นปุถุชนและยังขาดอาหารเป็นที่สบาย จึงจัดอาหารมาถวาย ต่อมาพระภิกษุทั้ง ๖๐ รูป ได้บรรลุอรหันต์แล้วนางกลับไปยังสำนักพระพุทธเจ้า เมื่อไปถึงพระองค์ตรัสถามถึงสุขทุกข์ ก็กราบทูลว่า “พวกข้าพระองค์ได้โยมอุปัฏฐากชื่อว่ามาติกมารดา นางล่วงรู้วาระจิตของพวกข้าพระองค์ เมื่อพวกข้าพระองค์ต้องการสิ่งใด ก็จะนำมาถวายจนพวกข้าพระองค์มีกายและจิตที่เบาสบาย ช่วยให้ปฏิบัติธรรมบรรลุอรหันต์ได้ในที่สุด” จากนั้นก็ทูลพรรณนาความดีของอุบาสิกา

ฝ่ายภิกษุรูปหนึ่งไม่ปรากฏชื่อ พอได้ยินว่าอุบาสิกาเป็นผู้รู้วาระจิต ก็อยากจะไปหาอุบาสิกานั้นเพื่อพิสูจน์ จึงเรียนกรรมฐานกับพระพุทธเจ้าแล้วทูลลาไปวัดแห่งนั้น พอไปถึงก็คิดว่า

^{๑๐๓} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๓๙๔.

เราเดินทางมาไกล เหน็ดเหนื่อย หากอุบาสิการู้ใจจริง ก็ควรจะส่งคนมาทำความสะอาดปิดกวาดที่
พักให้เรา ปรากฏว่าฝ่ายอุบาสิกานั่งอยู่ในเรือน รู้ว่ามีพระภิกษุมาร จึงส่งคนให้ไปปิดกวาดทำความสะอาด
สะอาดวิหาร

ต่อมาภิกษุนั้นคิดว่า เราเดินทางมาเหนื่อย หากได้น้ำปานะก็คงจะดี อุบาสิกาก็ส่งคน
ให้นำน้ำปานะไปถวาย ภิกษุนั้นคิดต่อไปว่า หากอุบาสิกานี้รู้ใจจริง พรุ่งนี้คงจะเอาข้าวต้มมาถวาย
ในตอนเช้า เมื่ออุบาสิการู้ก็จัดแจงทุกประการ

ภิกษุนั้นคิดว่า หากอุบาสิการู้จริงก็ควรจะมาเอง อุบาสิกาเมื่อรู้ว่าพระภิกษุอยากเห็น
หน้าตน ก็สั่งให้คนถือน้ำปานะไปที่วัด พอไปถึง พระภิกษุก็ถามว่า “มหาอุบาสิกา โยมใช้ไหมที่ชื่อ
มาติการดา” อุบาสิกาทอบว่า “ใช่แล้ว พระคุณเจ้า”

พระภิกษุถามว่า “ได้ยินว่าโยมรู้ใจคนอื่นจริงหรือ” อุบาสิกาย้อนถามว่า “พระคุณเจ้า
ถามดิฉันทำไมหรือ” พระภิกษุตอบว่า “ก็เพราะว่าไม่ว่าอาตมาจะคิดเรื่องอะไร โยมก็จัดการตาม
ความคิดของอาตมาทั้งหมด” อุบาสิกากล่าวว่า “พระคุณเจ้า พระที่รู้ใจคนก็มีอยู่จำนวนมาก”
พระภิกษุถามต่อว่า “อาตมาไม่ได้ถามถึงคนอื่น” อุบาสิกากล่าวว่า “พระคุณเจ้า คนเราหากรู้ใจคน
อื่น เขาก็จะทำตามใจคนนั้นเช่นนั้นแล” ภิกษุนั้นคิดว่า หากเราอยู่วัดนี้ต่อไปคงไม่ดีแน่ เพราะ
ปุณณยอมคิดสิ่งที่ดีบ้างไม่ดีบ้าง หากคิดสิ่งไม่ดีแล้วอุบาสิกานี้รู้ใจ ก็เหมือนกับโจรที่ถูกจับได้พร้อม
ของกลาง จึงลาอุบาสิกากลับไปยังสำนักพระพุทธเจ้า พระองค์ตรัสถามว่า “ภิกษุ เพราะเหตุไรเธอ
จึงกลับมา” ภิกษุนั้นกราบทูลว่า “ข้าพระองค์ไม่สามารถอยู่ได้ เพราะอุบาสิกาล่วงรู้ความคิดทุก
อย่าง พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ภิกษุ ถ้าเธอรักษาสิ่งหนึ่งได้ เธอก็สามารถอยู่ที่นั่นได้” ภิกษุจึงทูล
ถามว่า สิ่งนั้น คืออะไร พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า เธอจงรักษาจิตของเธอ เพราะว่าธรรมดาจิต
บุคคลรักษาได้ยาก เธอจงข่มจิตของเธอไว้ให้ได้” ดังนี้แล้ว จึงตรัสเป็นคาถาประพันธ์ไว้ว่า

“ทุนนิกคหสส ลหุโน ยตถ กามนิปาติโน
จิตตสส ทมโถ สาสู จิตต์ ทนตฺ สุชาวหฺ”^{๑๐๔}

“การฝึกจิตที่ข่มยาก เป็นธรรมชาติเบา มักตกไปในอารมณ์ที่น่าใคร่
ยอมเป็นการดี เพราะว่าจิตที่ฝึกดีแล้ว ย่อมเป็นเหตุนำสุขมาให้”^{๑๐๕}

ภิกษุนั้น ได้ฟังโอวาทแล้ว ทูลลาพระพุทธเจ้ากลับไปยังหมู่บ้านนั้น พอไปถึงอุบาสิกาก็รู้
ว่า พระภิกษุนั้นได้อาจารย์ผู้ให้โอวาทอย่างดีจึงกลับมามาติการดาอุบาสิกาอุปัฏฐากด้วยอาหาร

^{๑๐๔} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๒/๑๙.

^{๑๐๕} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๓/๑๔.

ต่าง ๆ ไม่นานนัก ภิกษุนั้นก็ได้รับบรรลุพระอรหันต์แล้วพิจารณาทบทวนการบรรลุมรรคผลของตน ใคร่ครวญว่า “อุบาสิกาเป็นที่พึ่งของเราอย่างดี เราได้อาศัยอุบาสิกาจึงทำให้ได้ทำการเล่น ออกไปจากภพ ชาตินี้อุบาสิกาเป็นที่พึ่งของเราอย่างใหญ่หลวง ในอดีตชาติ เธอได้เป็นที่พึ่งของเราหรือไม่หนอ ก็ทราบที่อุบาสิกาในอดีตชาติเคยเกิดเป็นภรรยาของท่านมา ๙๙ ชาติ และใน ๙๙ ชาตินี้ปรากฏว่ามีชู้ทุกชาติ และยังร่วมมือกับชู้ฆ่าท่านตายอีกทั้ง ๙๙ ชาติ ภิกษุเห็นกรรมหนักของอุบาสิกาที่ปลงสังเวยว่า โอ อุบาสิกาทำกรรมหนักจริง

อุบาสิกา นั่งอยู่ในเรือน ใคร่ครวญว่า ตอนนี่กิจแห่งบรรพชิตของพระภิกษุสำเร็จหรือยัง เมื่อตรวจไปก็พบว่าพระภิกษุได้รับบรรลุอรหันต์แล้ว รู้ว่าพระภิกษุนี้ย้อนไปในอดีต พบว่าตนเคยเกิดเป็นภรรยาของพระภิกษุนี้ และร่วมมือกับชู้ฆ่าพระภิกษุนี้ ถึง ๙๙ ชาติ ตอนนี่กำลังนั่งใคร่ครวญว่า อุบาสิกาได้ทำกรรมหนัก นางคิดว่า เราเคยทำอุปการะความดีให้กับพระภิกษุรูปนี้หรือไม่ ก็พบว่าในอัฐภาพที่ ๑๐๐ ตนเองได้เกิดเป็นภรรยาของพระภิกษุนี้เหมือนกัน ได้สละชีวิตเพื่อช่วยชีวิตสามี พระภิกษุนั้นก็ตรวจดูอัฐภาพที่ ๑๐๐ พบว่า ในอัฐภาพที่ ๑๐๐ นั้น อุบาสิกาเคยเกิดเป็นภรรยาและได้สละชีวิตเพื่อตน จึงเปล่งอุทานว่า โอ อุบาสิกาได้ทำอุปการะแก่เราในชาติที่ ๑๐๐^{๑๐๖}

มาติกมารดาอุบาสิกา ไม่ปรากฏว่าได้รับเอตทัคคะในทางไหน นางก็คงทำคุณงามความดี สร้างบุญสร้างกุศลต่อไป จนสิ้นอายุขัยแล้วไปบังเกิดในพรหมโลก

๖. เรื่องนันทมารดาอุบาสิกา^{๑๐๗}

นันทมารดาอุบาสิกา ชาวเมืองเวฬุกันฎกะ ลูกขึ้นในเวลาตอนตรู่ นั่งอยู่บนพื้นปราสาท ๗ ชั้น ให้ครึ่งราตรีผ่านพ้นไปด้วยกำลังแห่งสมาบัติ ได้บรรลุอนาคามีแล้ว จึงกล่าวปารายนสูตรประมาณ ๒๕๐ คาถาโดยทำนองสรภัญญะอันไพเราะ

ท้าวเวสวัณทรงตรวจดูวิมานที่ตั้งอยู่ในอากาศแล้ว ขึ้นสู่ยานนาริวาหะ เสด็จออกไปทางอันผ่านส่วนเบื้องบนปราสาทนั้น ได้ยินเสียงปารายนสูตรแล้ว ถามว่า พนาย นั้นเสียงอะไร เมื่อยกขบริวารทูลว่า นั่นคือเสียงสวดทำนองสรภัญญะของนันทมารดาอุบาสิกา ดังนี้แล้ว จึงเสด็จลงรอคอยจนเทศนาจบ ประทับยืนบนอากาศในที่ไม่วุ่นวาย

^{๑๐๖} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๒/๔๐๓.

^{๑๐๗} อง.สตุตถ. (ไทย) ๓๗/๕๐/๑๕๑.

ท้าวเวสวัณตรัสว่า พี่ท่าน พระธรรมเทศนาท่านรับมาดีแล้ว กล่าวดีแล้ว เราไม่เห็นอะไรที่จะต่างกันระหว่างวันที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับที่ป่าสาณกเจดีย์ ตรัสแก่ปารายณิกพราหมณ์ ๑๖ คน และที่นี้ท่านกล่าววันนี้ เหมือนกับพระดำรัสที่พระศาสดาตรัสแล้ว

ท้าวเวสวัณทรงเรียกอริยสาวิกากลับเป็นอนาคามีว่าพี่ เพราะพระองค์เป็นพระโสดาบัน จึ่งตรัสว่า พี่ท่าน แล้วจึงสำคัญอริยสาวิกากลับเป็นอนาคามีนั้นว่า เป็นน้อง เพราะนางยังอยู่ในปฐมวัย จึ่งตรัสเรียกพระองค์ว่า พี่ชาย นันทมารดาอุบาสิกากล่าวว่า ท่านผู้มีพักตร์อันเจริญ การมาของท่าน เป็นการมาดี ขอการกล่าวธรรมนี้ จงเป็นบรรณาการอย่างดียิ่งสำหรับท่าน เพราะข้าพเจ้ามองไม่เห็นสิ่งอื่นที่ควรให้แก่ท่านที่อันยวดยิ่งไปกว่านี้

ท้าวเวสวัณตรัสขอปตติทานเพื่อตนแล้วกล่าวว่า นี่เป็นสักการะเพื่อความเป็นพระธรรมกถิกของท่าน ดังนี้แล้ว ทำยุง ๑,๒๕๐ ยุงเต็มด้วยข้าวสาสีแดง อธิษฐานว่า ขอข้าวสาสีเหล่านี้อย่าได้หมดสิ้นไปตลอดเวลาที่อุบาสิกานี้ยังเที่ยวไปอยู่ แล้วหลีกไป

นันทมารดาอุบาสิกา ได้รับเอตทัคคะจากพระพุทธองค์ว่า เป็นผู้เลิศในทางยินดีในฌาน^{๑๐๘}

ตารางที่ ๓ แสดงการบรรลุอนาคามีของอุบาสกอุบาสิกาในพระพุทธศาสนา

ชื่อเรื่อง	ที่อยู่	ฟังธรรม	เอตทัคคะ
๑. อุคคคฤหบดี	เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี	ได้ฟังธรรมจากพระพุทธองค์จนได้ดวงตาเห็นแจ้งอริยสัจ บรรลุเป็นพระอนาคามี	เป็นผู้มีคุณธรรมนำ อัครจรรย ๘ ประการ
๒. หัตถกอุบาสก	เมืองอาฬวี แคว้นกุรุ	ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ในหัตถกสูตรจนบรรลุเป็นพระอนาคามีบุคคล	เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสก ทั้งหลายในฝ่ายผู้ สงเคราะห์บริษัทด้วย สังคหวัตถุ
๓. อุคคตเศรษฐี อุบาสก	นาคภวนอุทยานเมือง สาวัตถิ แคว้นโกศล	ฟังธรรมจากพระพุทธองค์ ได้สำเร็จเป็นพระอนาคามี	ผู้เลิศกว่าอุบาสก ทั้งหลายในด้าน อุปัฏฐากพระสงฆ์
๔. จิตตคฤหบดี	เมืองมิจฉิกาสันตะ แคว้นมคธ	ได้ฟังธรรมเรื่อง อายตนะจากพระมหา	เอาใจใส่ในการ พิจารณาคุณธรรมอยู่

^{๑๐๘} ๐ง.สตตก. (ไทย) ๓๗/๕๐/๑๕๑.

		นามะ จนบรรลุเป็น พระอนาคามี	เนื่อง ๆ เป็นผู้เลิศใน ด้านธรรมกถึก
๕. ฉัตตปาณิ อุบาสก	เมืองสาวัตถี แคว้นโกศล	เป็นผู้รอบรู้ พระไตรปิฎกจนบรรลุ ธรรมเป็นพระอนาคามี	เป็นผู้ฉลาดรู้ธรรม รู้กาลเทศะ
๖. มาติกมารดา อุบาสิกา	เมืองมतिकาม แคว้นโกศล	เรียนกรรมฐานจาก พระภิกษุ ๖๐ รูป ได้ บรรลุอนาคามี	จากการศึกษาพบว่า ไม่ได้รับการยกย่องเป็น เอตทัคคะในด้านใด
๗. นันทมารดา อุบาสิกา	เมืองเวพุกัณฐกะ	เข้าฌานสมาบัติได้ บรรลุอนาคามี	ได้รับเอตทัคคะในทาง ยินดีในฌาน

๔.๖ การใช้ชีวิตของพระอนาคามีในปัจจุบันภพ

คำถามว่าการใช้ชีวิตของพระอนาคามีเป็นเช่นใด มีครอบครัวได้หรือไม่ พฤติกรรมต่อเพศตรงข้ามเป็นเช่นไร จากการวิจัยพอสรุปความได้ดังนี้ คือ พระอนาคามี ครองเรือนอยู่กินฉันสามีภรรยาได้ปฏิบัติหน้าที่ได้สมบูรณ์ แต่ไม่มีเพศสัมพันธ์ ความโลภมีอยู่แต่เบาบางลง ความโกรธนั้นละได้เด็ดขาดแล้ว ส่วนความหลงยังมีอยู่อย่างเบาบาง

คุณธรรมของพระอนาคามีบุคคล ๑๐ ประการ ที่มีความต่างจากปุถุชนมีดังนี้

๑. เมื่อได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีบุคคลแล้วจะไม่กลับมาเกิดในกามภูมิอีกเลย คือไปเกิดในสุทธาวาสพรหม ๕ ภูมิใดภูมิหนึ่งเท่านั้น เพราะพระอนาคามี ละสังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ได้หมดแล้ว แต่ยังมีเหลือสังโยชน์เบื้องสูงอีก ๕ ประการเช่น

๑.๑. รูปราคะ มีความพอใจในรูปฌาน หรือ รูปธรรมอันประณีต หรือ ความพอใจในรูปภพ

๑.๒. อรูปราคะ มีความพอใจในอรูปฌาน หรือความพอใจในอรูปภพ

๑.๓. มานะ ระลึกและเห็นความสำคัญตนว่า เป็นผู้มียุคคุณธรรมเป็นอนาคามีแล้ว

๑.๔. อุทธัจจะ มีความฟุ้งซ่านของจิตได้บ้าง เช่น เกิดขึ้นก่อนเข้าฌานเป็นบางครั้ง

๑.๕. อวิชชา มีความไม่รู้แจ้งถึงคุณธรรมที่สูงกว่านั้น (คุณธรรมของพระอรหันต์)

๒. เป็นผู้มียศัลยกรรม คือ ถ้าเป็นคฤหัสถ์ก็มีศีล ๑๐ บริบูรณ์ มีจิตใจห่างไกลจากกาม ไม่ต้องการอยู่ร่วมกันอย่างสามี ภรรยา เหมือนเมื่อก่อน

๓. มีความต้องการสละทรัพย์สมบัติแม้กระทั่งลูกเมีย ต้องการยกให้คนอื่นดูแล ส่วนตัวเองมีจิตใจโน้มไปทางการบวชเป็นบรรพชิต

๔. ชอบความสงบวิเวก ไม่อยากให้เกิดตรงข้ามมารับใช้ใกล้ชิด
๕. ถ้าอยู่ครองเรือนภาระหน้าที่ต่าง ๆ ที่เคยทำมาก่อนต้องวางใจให้ผู้อื่นรับผิดชอบแทน
๖. มีจิตใจน้อมไปหาธรรมะ ชอบฟังธรรม ชอบบรรยายธรรม
๗. ชอบเข้ามานสมาบัติตัดความกังวลทางโลก
๘. มีจิตใจเอิบอิ่มด้วยปิติสุขเป็นประจำ
๙. มีจิตใจฝึกไฟในธรรม ประพฤติธรรมและรักษาศรัทธายิ่งกว่าชีวิต แม้ต้องตายก็ยอม
๑๐. เป็นผู้มีจิตใจเยือกเย็น ไม่โกรธเคืองใครอย่างเด็ดขาด

สรุปคือ บุคคลผู้ที่มีการประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติถูกต้องที่ต้องการบรรลุเพื่อการไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดเป็นสิ่งที่สูงสุดในพระพุทธศาสนา ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของพระอรหันต์ ที่รู้กันว่าเป็นบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่ง ผู้รู้วิธี ๔ อย่างถ่องแท้ล้วนสามารถบรรลุธรรมได้ในระดับที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป ย่อมบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ เหตุแห่งวิมุตติ คือ การหลุดพ้นจากอาสวะกิเลส

มีทศณะที่เป็นไปตามลักษณะสามัญ คือ การทำอนิจจสัญญาและอนัตตสัญญาให้ปรากฏ เป็นการเห็นธรรมชาติทั้งหลายตามความเป็นจริงเพื่อการละ และการถอนออกซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย และตัดชำระเงื่อนไขกิเลสด้วยอริยปัญญา เมื่อผู้ปฏิบัติเป็นผู้ประเสริฐ ลดมานะลงแล้ว ปลงภาระได้แล้ว ปราศจากสังโยชน์ แล้ว ละอสมิมานะ (การถือตัว) ได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว สามารถทำเขตไม่จำกัดในสังขารทั้งปวงว่า สังขารประมาณเท่านี้ ไม่เที่ยง นอกนี้จะชื่อว่าไม่เที่ยงก็หาไม่ได้ แล้วทำอนิจจสัญญาให้ปรากฏได้ กล่าวคือเป็นผู้พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงเป็นของไม่มั่นคง, มีใจไม่ยินดีในโลกทั้งปวง, มีใจออกไปจากโลกทั้งปวง, มีใจน้อมไปสู่นิพพาน, ละสังโยชน์เบื้องต่ำทั้งหลายได้หมด และเป็นผู้ประกอบด้วยเป็นผู้มีศีลอันยอดเยี่ยม และสมาธิบริบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณคือพระอนาคามี วิธีปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์ คือ การใช้วิธีแห่งวิปัสสนากรรมฐานโดยการน้อมเอาพระไตรลักษณ์มาเป็นอารมณ์ในการกำหนดรู้นามรูป ระหว่างภาวะที่เกิดก่อน และการกำหนดรู้ภาวะที่เกิดต่อมา ระหว่างสมาธิที่เกิดก่อน กับสมาธิที่เกิดต่อมา เป็นต้น ต่อเมื่อปรับอินทรีย์ทั้ง ๕ มีสหอินทรีย์ เป็นต้น ให้เกิดความสมดุลและมีพลังมากขึ้นแล้วก็จะก่อให้เกิดวิปัสสนาญาณที่แก่กล้าจนเกิดความรู้แจ้ง ตามลำดับญาณจนถึงระดับความรู้ที่สามารถละสังโยชน์ หรือ บรรลุ มรรค ผล ตามลำดับขั้นได้ กิเลสเป็นสภาพธรรมที่เกิดประกอบกับจิตตามเหตุปัจจัยและเป็นสิ่งที่บดบังไม่ให้เกิดปัญญาให้เห็นตามความเป็นจริง เพราะจะคอยขวางกั้นจิตใจของผู้ปฏิบัติธรรมไม่ให้ดำเนินไปตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้โดยง่าย อันเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมและการบรรลุธรรมอย่างแท้จริง เป็นสิ่งที่ต้องรีบกำจัดให้หมดสิ้นจาก

ใจ ผลของการบรรลุธรรมแต่ละระดับ สามารถจัดกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด สภาพะของการบรรลุธรรมในแต่ละช่วงของการบรรลุนี้มีความแตกต่างกัน แล้วแต่บุญกุศลและปัญญาบารมีของแต่ละบุคคล

ผู้บรรลุมรรคผลเข้าสู่กระแสนิพพาน หรือผู้มีหวังว่าจะต้อง พ้นทุกข์ในเวลาอันใกล้นี้ ตรงกันข้ามกับปุถุชน ซึ่งยังกำหนดไม่ได้ว่าเมื่อใดจะพ้นทุกข์แล้วเปรียบเทียบกับการเดินทาง พระอรหันต์เดินทางเป็นเส้นตรง ปุถุชนเดินทางเป็นวงกลม เดินไปข้างหน้าเรื่อย ๆ เดินนานเท่าใดก็ไม่เห็นที่สิ้นสุด เหมือนมดแดงไต่ขอบภาชนะที่เป็นวงกลม ส่วนการเดินทางของพระอรหันต์คือขั้นต้นโสดาบัน เมื่อรู้ธรรมเห็นธรรมบรรลุเป็นพระอนาคามี ก็เหมือนตัดขอบภาชนะที่เป็นวงกลม ยึดออกเป็นเส้นตรงเดินทางจากจุดนั้นไปจนสุดทาง นั่นคือ พระอรหันต์ท่านจะดำเนินชีวิตแบบเห็นโทษเห็นภัยในวัฏฏสงสารไม่ติดอยู่ข้องอยู่ในวัฏฏสงสาร อยากจะหนีไปเสียให้พ้น นั่นคือนิพพาน มุ่งไปนิพพาน อย่างไม่ลดละและไม่หลงหลีกหนีไปทางอื่น เนื่องจากรู้แจ้งเห็นแจ้งในนิพพานว่าเป็นแดนที่ปราศจากทุกข์

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “การศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” นี้ มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาการบรรลุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท ศึกษาหลักธรรมและหลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาค้นคว้าเอกสารจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งอรรถกถาฎีกา และรวมไปถึงตำรา เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ หรืองานวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา ซึ่งทำให้สามารถได้บทสรุปในการวิจัย และข้อเสนอแนะ ดังต่อไปนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

จากการวิจัยพบว่าการบรรลุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท คือ การรู้แจ้ง อริยสัจ ๔ กล่าวโดยย่อคือ บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ คือ บรรลุมรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ เข้าถึงความ เป็นพระอริยบุคคล เป็นผู้ไกลจากกิเลสไม่ดำเนินไปในทางเสื่อม ดำเนินไปแต่ในทางเจริญ ด้วยการ รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ โดยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เจริญสมณะและวิปัสสนา ตามหลัก สติปัฏฐาน ๔ คือ การกำหนดรู้ กาย เวทนา จิต ธรรม ทั้ง ๔ อย่าง รวมลงก็คือ “รูปและนาม” ให้ เห็นเป็นไตรลักษณ์ตามความเป็นจริง เมื่อวิปัสสนาญาณแก่กล้าดำเนินตามทางแห่งวิปัสสนาภาวนา ผู้ปฏิบัติก็สามารถละสังโยชน์และอนุสัยที่มีอยู่ในตน ได้ตามกำลังของมรรค สามารถบรรลุมรรคผล นิพพาน สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา มีพระโสดาบันเป็นเบื้องต้น พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์ตามลำดับ เป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์

บุคคลผู้ที่มีการประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติถูกต้อง เป้าหมายที่ต้องการบรรลุก็เพื่อ การไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดเป็นสิ่งสูงสุดในพระพุทธศาสนา ด้วยข้อปฏิบัติอันเป็นวงศ์ของ พระอริยะ ที่รู้กันว่าเป็นบำเพ็ญเพียรอย่างยิ่ง ผู้รู้ อริยสัจ ๔ อย่างถ่องแท้ล้วนสามารถบรรลุธรรมได้ ในระดับที่แตกต่างกันตามธาตุธรรมของจิต เหตุให้ทำให้บุคคลได้บรรลุธรรมตามคำสอนของพระ พุทธองค์คือ เหตุแห่งวิมุตติ ๕ ประการ ซึ่งเป็นเหตุให้จิตของผู้ไม่ประมาท มีความเพียร อุทิศกาย และใจอยู่ ยังไม่หลุดพ้น ย่อมหลุดพ้น อาสวะที่ยังไม่สิ้นไปย่อมถึงความสิ้นไป ย่อมบรรลุธรรมอัน

เป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่ได้บรรลุ เหตุแห่งวิมุตติคือการหลุดพ้นจากอาสวะกิเลส มีทัศนะที่เป็นไปตามลักษณะสามัญคือ การทำอนิจจสัญญาและอนัตตสัญญาให้ปรากฏ เป็นการเห็นธรรมชาติทั้งหลายตามความเป็นจริงเพื่อการละ และการถอนออกซึ่งสังโยชน์ทั้งหลาย และตัดชำระเดือนกิเลสด้วยอริยปัญญา เมื่อผู้ปฏิบัติเป็นผู้ประเสริฐ ลดมานะลงแล้ว ปลงภาระได้แล้ว ปราศจากสังโยชน์ แล้ว ละอัสมีมานะ คือ การถือตัวได้เด็ดขาดแล้ว ตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว สามารถทำเขตไม่จำกัดในสังขารทั้งปวงว่า สังขารประมาณเท่านี้ ไม่เที่ยง แล้วทำอนิจจสัญญาให้ปรากฏได้ กล่าวคือเป็นผู้พิจารณาเห็นสังขารทั้งปวงเป็นของไม่มั่นคง มีใจไม่ยินดีในโลกทั้งปวง มีใจออกไปจากโลกทั้งปวง มีใจน้อมไปสู่นิพพาน ละสังโยชน์ เบื้องต่ำทั้งหลายได้หมด และเป็นผู้ประกอบด้วยเป็นผู้มีศีลอันยอดเยี่ยม และสมาธิบริบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณคือพระอนาคามี วิธีปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์ คือ การใช้วิธีแห่งวิปัสสนากรรมฐาน โดยการน้อมเอาพระไตรลักษณ์มาเป็นอารมณ์ในการกำหนดรู้นามรูป ระหว่างภาวะที่เกิดก่อน และการกำหนดรู้ภาวะที่เกิดต่อมา ระหว่างสมาธิที่เกิดก่อน กับสมาธิที่เกิดต่อมา เป็นต้น ต่อเมื่อปรบอินทรีย์ทั้ง ๕ มีสัทอินทรีย์ เป็นต้น ให้เกิดความสมดุลและมีพลังมากขึ้นแล้วก็จะก่อให้เกิดวิปัสสนาญาณที่แก่กล้าจนเกิดความรู้แจ้ง ตามลำดับญาณจนถึงระดับความรู้ที่สามารถละสังโยชน์ หรือ บรรลุ มรรค ผล ตามลำดับขั้นได้ กิเลสเป็นสภาพธรรมที่เกิดประกอบกับจิตตามเหตุปัจจัยและเป็นสิ่งที่บังคับไม่ให้เกิดปัญญาให้เห็นตามความเป็นจริง เพราะจะคอยขวางกั้นจิตใจของผู้ปฏิบัติธรรมไม่ให้ดำเนินไปตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้โดยง่าย อันเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติธรรมและการบรรลุธรรมของพระอริยะอย่างแท้จริง เป็นสิ่งที่ต้องรีบกำจัดให้หมดสิ้นจากใจ ผลของการบรรลุธรรมแต่ละระดับ สามารถขจัดกิเลสได้ตามลำดับ ตั้งแต่กิเลสอย่างหยาบไปจนถึงกิเลสอย่างละเอียด สภาวะของการบรรลุธรรมในแต่ละช่วงของการบรรลุนี้มีความแตกต่างกัน แล้วแต่บุญกุศล และปัญญาบารมีของแต่ละบุคคล

พระอริยบุคคล หมายถึง ผู้บรรลุมรรคผลเข้าสู่กระแสนิพพาน หรือผู้มีหวังว่าจะต้องพ้นทุกข์ในเวลาอันใกล้นี้ ตรงกันข้ามกับปุถุชน ซึ่งยังกำหนดไม่ได้ว่าเมื่อใดจะพ้นทุกข์แล้ว เปรียบเทียบกับการเดินทาง พระอริยบุคคลทางเดินเป็นเส้นตรง ปุถุชนทางเดินเป็นวงกลม เดินไปข้างหน้าเรื่อย ๆ เดินนานเท่าใดก็ไม่เห็นที่สิ้นสุด พระอริยบุคคลท่านจะดำเนินชีวิตแบบเห็นโทษ เห็นภัยในวิภวสังสารไม่ติดอยู่ข้องอยู่ในวิภวสังสาร อยากจะหนีไปเสียให้พ้น นั่นคือนิพพาน มุ่งไปนิพพาน อย่างไม่ลดละและไม่หลงหลีกหนีไปทางอื่น เนื่องจากรู้แจ้งเห็นแจ้งในนิพพานว่าเป็นแดนที่ปราศจากทุกข์

ในส่วนของหลักธรรมและหลักการปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาทนั้น พบว่าได้แก่การอบรมจิตให้เกิดปัญญา คือการพิจารณาทางปัญญาจนเห็นสภาวะ

ตามความเป็นจริงในกฎแห่งหลักไตรลักษณ์ ว่าเป็นอนิจจัง ความไม่เที่ยง ทุกขัง ความเป็นทุกข์ อนัตตา ความไม่มีตัวตนที่แท้จริง พร้อมทั้งเข้าถึงความหลุดพ้นออกจากกิเลสตัณหา อันเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ หรือทำให้สิ้นอาสวะ ซึ่งหมายถึง การบรรลุธรรมอันสูงสุดในพระพุทธศาสนา คือ การเข้าถึงนิพพานเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการปฏิบัติโดยยึดหลักการปฏิบัติตามนัยแห่งสติปัฏฐาน ๔ เป็นเกณฑ์ โดยมีหลักโพธิปักขิยธรรม ๓๗ คอยสนับสนุน โดยมีหลักการเจริญสติปัฏฐานเพื่อความเป็นพระอนาคามีแบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภทคือ สมถยานิก คือ ผู้ดำเนินไปสู่มรรคผล นิพพานด้วยสมถฌาน แล้วเอาฌานเป็นบาทเจริญวิปัสสนาต่อ สามารถจะได้บรรลุมรรคผล นิพพาน และวิปัสสนายานิก หมายถึง ผู้เจริญวิปัสสนาด้วยการอาศัยฌานสมาธิเป็นฐานในการปฏิบัติ ทำให้ดำเนินไปสู่มรรคผล และนิพพานด้วยวิปัสสนาล้วน ๆ บุคคลประเภทนี้มีฌานสมาธิอย่างเดียว

การเจริญวิปัสสนาภาวนา โดยหลักสติปัฏฐาน ๔ ที่ประกอบพร้อมด้วยองค์คุณ ๓ คือ อาตปปี สัมปชาโน สติมา อย่างจดจ่อต่อเนื่องโดยไม่พราวจากอารมณ์ที่กำหนดตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งหลับไป และด้วยพลังแห่งสมาธิที่เกิดจากการเจริญสติ ทำให้เกิดความก้าวหน้าในวิปัสสนาญาณไปตามลำดับ ตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณจนบรรลุปฐมมรรคญาณ ก้าวสู่ผลญาณสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลประเภทที่ ๑ ชื่อว่า พระโสดาบัน แล้วพิจารณาภิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่เหลืออยู่ เรียกว่า ปัจจเวกขณญาณ เป็นอันจบกระบวนการเจริญวิปัสสนาญาณ ๑๖ รอบที่ ๑ และเมื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ต่อไปในรอบที่ ๒ จะเริ่มต้นตั้งแต่ญาณที่ ๔ คืออุทฺทพฺพญาณ ซึ่งเป็นวิปัสสนาญาณที่แท้จริง เมื่อเจริญให้มากกระทำให้มากตามหลักองค์คุณ ๓ วิปัสสนาญาณจะมีความก้าวหน้าขึ้นไปตามลำดับ จนบรรลุทุติยมรรคญาณ ก้าวสู่ผลญาณสำเร็จเป็นพระอริยบุคคลประเภทที่ ๒ ชื่อว่า พระสกทาคามี แล้วพิจารณาภิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่ยังเหลืออยู่ เป็นอันจบกระบวนการเจริญวิปัสสนาญาณ ๑๖ รอบที่ ๒ ส่วนการเจริญวิปัสสนาญาณ ๑๖ รอบที่ ๓ สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลประเภทที่ ๓ ชื่อว่า พระอนาคามี

ในการวิจัยศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท นั้นพบว่า ผู้ที่บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาผ่านโลกุตตรภูมิขั้นที่ ๒ มาแล้ว มีความปรารถนาที่จะบรรลุ มรรค, ผลขั้นนี้ จึงอุทิศสภาวะเจริญวิปัสสนาภาวนาให้ยิ่งขึ้น เมื่ออินทรีย์ทั้ง ๕ เสมอกันเป็นอันดี โดยที่วาสนาบารมีอันตนได้เคยสั่งสมอบรมมาเพียงพอ สภาวะแห่งวิปัสสนาญาณก็จะเกิดขึ้นตามลำดับ ตั้งแต่อุทฺทพฺพญาณเป็นต้นไปจนถึงสังขารุเปกขญาณ สภาวะญาณเหล่านี้จะปรากฏเด่นชัดแจ่มแจ้งกว่าสภาวะญาณที่ตนได้เคยผ่านมาในโลกุตตรภูมิก่อน ๆ อย่างไรก็ตามผู้ที่บำเพ็ญวิปัสสนาภาวนาเพื่อความเป็นพระอนาคามีต้องพบกับอุปสรรคคือ ตัณหา มานะ และทิฏฐิ ที่รวมเรียกว่า “ปปัญจธรรม” คอยขัดขวางเป้าหมายที่กำหนดหรือแผนการปฏิบัติ ให้เกิดความเนิ่นช้า ติดข้อง จนไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่วางไว้ แต่ถ้าผ่านอุปสรรคไปได้ต่อจากนั้น อนุโลมญาณ ก็

เกิดขึ้น ตามติดมาด้วย โวทาน ครั้นแล้วตติยมรรคคือ อนาคามิมรรคญาณ ก็พลันบังเกิดขึ้น ซึ่งทำการประหานกิเลสได้อย่างเด็ดขาดได้อีกส่วนหนึ่ง เมื่ออนาคามิมรรคบังเกิดขึ้นแล้ว อนาคามีผลก็จะปรากฏติดตามมา

พระอริยบุคคลในแต่ละประเภทนั้นสามารถดับกิเลสได้ตามลำดับกำลังของกิเลสกับระดับของอริยบุคคล ซึ่งกิเลสนั้นได้แก่ สังโยชน์ ๑๐ คือกิเลสอันผูกใจสัตว์ เป็นธรรมที่มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ หรือผูกสัตว์ไว้กับผลกรรม หมายความว่า สัตว์ทั้งหลายพากันเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในกามภพ รูปภพ อรูปภพ ประกอบด้วย

๑. สักกายทิฏฐิ คือ
๒. วิจิกิจฉา คือ ความลังเลสงสัย
๓. สีสัพพตปรามาส คือ ความถือมั่นสี่ลพรต
๔. กามฉันทะ(กามราคะ)สังโยชน์ คือ ความพอใจ ความใคร่ ความกำหนด
๕. พยาบาท (ปฏิฆะ)สังโยชน์ ธรรมชาติที่ประทุษร้ายใจ โกรธ กิริยาที่โกรธ ความโกรธ
๖. รุปราคสังโยชน์ ได้แก่ความพอใจยินดีในรูปภพ
๗. อรูปราคสังโยชน์ ได้แก่ความยินดีพอใจในอรูปภพ อรูปฌาน
๘. มานสังโยชน์ความถือตัว เห็นว่าตัวสำคัญยิ่งกว่าผู้อื่น
๙. อุทธัจจสังโยชน์ ความฟุ้งซ่านแห่งจิต ความไม่สงบแห่งจิต
๑๐. อวิชชาสังโยชน์ความไม่รู้

ผู้ที่สำเร็จเป็นโสดาบัน หรือสกทาคามีนั้น ประหานสักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีสัพพตปรามาส สังโยชน์ทั้ง ๓ นี้ได้ โดยเด็ดขาดแล้ว ฉะนั้น จึงพ้นจากเหตุภูมิสังสาระ คือ อบายภูมิทั้ง ๔ ได้ แต่ยังไม่พ้นจากมัชฌิมสังสาระ คือ มนุษย์ภูมิ เทวดาภูมิ และอรูปริมสังสาระ คือ รูปภูมิ และอรูปภูมิไปได้ เพราะสังโยชน์ที่เหลืออีก ๗ นั้น ยังอยู่ในขันธสันดาน และเมื่อได้สำเร็จเป็นพระอนาคามีแล้ว ก็ประหานกามราคสังโยชน์ และพยาบาทสังโยชน์ ทั้ง ๒ นี้ได้อีกโดยเด็ดขาด ฉะนั้น พระอนาคามีบุคคลนี้ จึงพ้นจากมัชฌิมสังสาระได้อีก เพราะอุทธัจจสังโยชน์ทั้ง ๕ ไม่มีแล้ว แต่ยังไม่พ้นอุปริมสังสาระ เพราะอุทธัจจสังโยชน์ยังมีอยู่ ต่อเมื่อได้สำเร็จเป็นพระอรหันต์แล้ว จึงพ้นจากอุปริมสังสาระได้ และเมื่อสิ้นชีวิตลงแล้วก็ก้าวเข้าสู่พระนิพพาน ทั้งนี้ เพราะว่าได้ตัดสังโยชน์ ๑๐ ขาดลงโดยสิ้นเชิงแล้ว ดังนั้น เพื่อจะไม่ให้สังโยชน์เหล่านี้ผูกไว้ได้ มีอยู่วิธีเดียวเท่านั้น คือ การเจริญวิปัสสนาภาวนาจนได้มรรค ผล นิพพาน

พระอนาคามี หมายถึง ผู้จะปรินิพพาน ไม่เวียนกลับมาเกิดเป็นมนุษย์อีก พระอนาคามีได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่มีศีลและสมาธิบริบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณ คัมภีร์บุคคลบัญญัติ ได้จำแนกพระอนาคามี ทั้งหมด ๕ ประเภท คือ

๑. อันตราปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้จะปรินิพพานในระหว่างภพ ได้แก่ พระอนาคามีที่เกิดในสุทธาวาสภูมิใดภูมิหนึ่ง โดยที่อายุยังไม่ถึงกึ่งของอายุขัย ก็ปรินิพพานโดยกิเลสปรินิพพาน

๒. อุปหัจจปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้จวนจะถึงปรินิพพาน คือ เมื่อพระอนาคามีอายุพ้นกึ่งของอายุขัย หรือจวนจะถึงสิ้นอายุขัย ก็ปรินิพพาน

๓. อสังขารปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้จะปรินิพพาน โดยไม่ต้องใช้แรงจูงมาก หรือ ปรินิพพานได้ง่าย ไม่ต้องใช้ความเพียรมาก

๔. สสังขารปรินิพพายี หมายถึง พระอนาคามีผู้ปรินิพพานโดยใช้แรงชักจูงมาก หรือ ต้องใช้ความเพียรมาก

๕. อุทังโสโตกนิภูฏคามิ หมายถึง พระอนาคามีผู้ผ่านกระแสในเบื้องต้นเพื่อไปสู่ชั้น อกนิภูฏคามิ คือ พระอนาคามีผู้เกิดในสุทธาวาสภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่งแล้ว เมื่อจุติลงจะไปเกิดในรูปภูมิที่สูงขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงชั้นอกนิภูฏคามิ แล้วจะปรินิพพาน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะในการนำข้อมูลไปใช้งาน

จากการศึกษาพบว่า พระอนาคามีเป็นพระอริยบุคคลผู้ซึ่งเป็นผู้มีศีลและสมาธิบริบูรณ์ มีปัญญาพอประมาณจะปรินิพพาน ไม่เวียนกลับมาเกิดในวัฏฏสงสารอีก หนทางเดียวที่ปุถุชนจะเป็นพระอนาคามีได้ คือต้องเจริญวิปัสสนาภาวนาเพื่อพัฒนาตนไปสู่การบรรลุมรรค ผล จำเป็นจะต้องละสังโยชน์ขั้นต่ำให้ได้ และเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งที่พุทธบริษัททั้งหลายควรส่งเสริมสร้างความรู้ในเรื่องการเจริญวิปัสสนาภาวนาที่ถูกต้อง โดยเฉพาะการมีกัลยาณมิตรที่ดี และความเพียรอย่างหาญกล้า ซึ่งผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

การศึกษาหลักปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏฐาน ๔ โดยมุ่งหวังการเจริญวิปัสสนาภาวนาขั้นสูง เพื่อให้เกิดปัญญารู้แจ้งตามความเป็นจริง หลุดพ้นจากอำนาจครอบงำของกิเลส และกระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานในที่สุด และศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับการละกิเลส โดยเฉพาะอย่างยิ่งอนุสัยกิเลส ที่มีอยู่ในจิตนั้นเบาบาง หรือหมดไปจากจิตของตน ซึ่งเหมาะสำหรับใช้เป็นแนวทางในการศึกษาเพื่อเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจและเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับผู้ตั้งใจใฝ่ศึกษาในการประพฤติปฏิบัติตามธรรมขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า และผู้เริ่มต้นปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาได้เป็นอย่างดี

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะในการทำวิทยานิพนธ์ครั้งต่อไป

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเรื่อง “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระอนาคามีที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท” เท่านั้น ยังไม่ได้วิเคราะห์เจาะลึกลงในรายละเอียดเกี่ยวกับกิเลสธรรมแต่ละข้อและวิธีละกิเลสธรรมดังกล่าวโดยเฉพาะปัจจัยธรรมที่คอยขัดขวางการเข้าสู่มรรคเบื้องสูง ดังนั้นเพื่อให้การศึกษาเรื่องกิเลสธรรมและวิธีละกิเลสธรรมด้วยการเจริญวิปัสสนาภาวนาสู่มรรคเบื้องสูงมีความชัดเจนยิ่งขึ้น จึงขอเสนอแนะการทำวิจัยเพิ่มเติมเพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและเจริญวิปัสสนาภาวนาต่อไป ดังนี้

๑. ศึกษาต้นทางและวิธีละต้นทางที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท
๒. ศึกษาทิวฏฐิและวิธีละทิวฏฐิที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท
๓. ศึกษามานะและวิธีละมานะที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธานุสสาเถรวาท

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย:

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๒.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณ์วิเสสภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูญาณ, ๒๕๓๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับสยามรัฐเถปิฎก ๒๕๒๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

_____. พระไตรปิฎกพร้อมอรรถกถา แปล ชุด ๙๑ เล่ม. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

คณะกรรมการโครงการจัดสร้างพระไตรปิฎกนิสสยะ. พระไตรปิฎกนิสสยะ (ฉบับพิเศษ) มหาสติปัฏฐานสูตร. แปลโดยจรัญญู ธรรมดา. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๔.

คณาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ธรรมภาคปฏิบัติ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

สุจินต์ บริหารวนเขตต์. ปรมัตถธรรมสังเขป จิตตสังเขป และภาคผนวก. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ โอ. เอส. พรินติ้งเฮาส์, ๒๕๕๓.

จำลอง ดิษยวณิช. **วิปัสสนากรรมฐาน และ เซวอาร์มณ**. เชียงใหม่: โรงพิมพ์แสงศิลป์, ๒๕๔๓.

ป. หลงสมบุญ. **พจนานุกรมบาลี-ไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๑๙.

ฝ่ายวิชาการ อภิธรรมโชติกะวิทยาลัย. **คู่มือการศึกษาหลักสูตรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๕.

ธนิต อยู่โพธิ์. **วิปัสสนาภิรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

มิลินทปัญหา ฉบับพร้อมด้วยอรรถกถา ฎีกา, แปลโดย ปู่ย แสงฉาย, (กรุงเทพมหานคร: ลูก ส.ธรรมภักดี, ๒๕๒๑).

พระกัมมัฏฐานนาจริยะ พระปิ่นตาดาววงศ์. **รู้แจ้งในชาตินี้**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๐.

_____. **โพชนงค์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖.

พระคันธสาราภิวงศ์. **โพธิปักขิยธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท บุญศิริการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕.

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์ (ประเสริฐ มนต์เสวี). **อานาปานสติภาวนา**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

_____. **สติปัฏฐานภาวนา**. ในเอกสารประกอบการสอนรายวิชาหลักสูตรพุทธศาสนาพุทธ ศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระปัญญาวโร ภิกขุ. **หลักการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาเบื้องต้น**. แปลโดย ฉัตรนคร องค์กร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระญาณชเถระ (แลตีสยาดอ), **อภิธัมมัตถสังคหะ และ ปรมัตถทีปนี**, แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑, กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ไทยรายวัน กราฟฟิค จำกัด, ๒๕๔๖.

พระธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ หลักสูตรชั้นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๖.

พระธรรมธีรราชมหาวิทยาลัย (โชดก ญาณสิทธิ). **วิปัสสนากรรมฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินท์ติ้ง จำกัด, ๒๕๕๓.

_____. **โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สัมปชัญญะ, ๒๕๔๙.

- _____ . **คู่มือสอบอากรมณักรรณฐาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.
- _____ . **หลักปฏิบัติสมณกรรมฐาน วิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.
- _____ . **เพชรในดวงใจ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: พัทธอักษร, ๒๕๓๙.
พระธรรมมังคลาจารย์ (ทอง สิริมงคล). **ทางสายเอก**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. เชียงใหม่: หจก. ดาราวรรณการพิมพ์, ๒๕๕๓.
- _____ . **พระพุทธโฆษาจารย์. คัมภีร์วิสุทธิมรรค**. แปลโดย สมเด็จพระพุทธปาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง, ๒๕๔๖.
- _____ . **พระพุทธทิตตเถระ. อภิธัมมาวตาร**. แปลโดย พระคันธसारากวีวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.
- _____ . **พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธธรรม (ฉบับปรับขยาย)**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม, ๒๕๕๕.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๙. นนทบุรี: บริษัท เอส. อาร์. พรินต์ติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๓.
- _____ . **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์** พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๕๓.
- _____ . **สยามสามไตร**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย, ๒๕๕๒.
- _____ . **ตื่นกันเสียที จากความเท็จของหนังสือ “เหตุเกิด พ.ศ. ๑”**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๗.
- _____ . **ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง**. พิมพ์ครั้งที่ ๖๓. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๖.
- _____ . **พระพรหมโมลี (วิลาส ญาณวโร).** **วิมุตติรัตนมาลี**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มิตรสยาม, ๒๕๓๙.
- _____ . **พระภิกษุทันตะ อาสภมหาเถระ ธรรมาจารย์ อัครมหาภิกษุญาณาวจรียะ,ดร. วิปัสสนาที่ปณีฎีกา**.
ชลบุรี: วัดภักทันตะอาสภาราม, ๒๕๑๓.
- _____ . **ปฐมวิปัสสนาวงศ์ในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท อมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๔.
- _____ . **จตุตถาโร สติปฎฐานา**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: หอรัตนชัยการพิมพ์, ๒๕๕๑.
- _____ . **พระมหากัจจายนเถระ. เนตติหารัตถที่ปณี อุปจาร และ นย**. แปลโดย พระธัมมานันทเถร.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมหาสมปอง มุทิโต. **คัมภีร์อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

_____ . **คัมภีร์ อภิธานวรรณนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ประยูรวงศ์พรีนติ้ง จำกัด,
๒๕๔๗.

พระมหาแสวง โชติปาโล. **ทางสายเอก**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เลี้ยงช้าง, ๒๕๔๕.

พระศรีวราญาณ (วิ) (บุญชิต ญาณสำโร). **หลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานในพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย ในเก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระสัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ. **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๓, ๗**. พิมพ์ครั้งที่ ๕.
กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

_____ . **ปรมัตถโชติกะ ปริเฉทที่ ๑-๒-๖ หลักสูตรชั้นจุฬารัตนธรรมิกะตรี**. กรุงเทพมหานคร:
หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๖.

_____ . **ปริเฉทที่ ๙ เล่ม ๒ วิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๔.

_____ . **วิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๘.

_____ . **มาติกาโชติกะธัมมสังคณีสรูปัตถนิสสยะ หลักสูตรชั้นจุฬารัตนธรรมิกะเอก**.
กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๓๕.

_____ . **วิถีมุตตสังคหะ ภูมิจตุกกะและปฏิสนธิจตุกกะ**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร:
หจก. ทิพย์วิสุทธิ, ๒๕๕๑.

พระสาสนโสภณ (พีจิตร จิตตฺตโน). **บทอภิมวิปัสสนากรรมฐานหลักสูตรก้าวหน้า ๑๐ วัน**. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: บริษัท ชวนพิมพ์ ๕๐, ๒๕๕๕.

พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ). **ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์.
กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

_____ . **ปฏิจจสมุปปาท เหตุผลแห่งวัฏสงสาร**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์.
กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, ๒๕๕๓.

_____ . **มหาสติปัฏฐานสูตร**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูร
สาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๕.

_____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูร
สาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๔๘.

_____ . **วิปัสสนานัย เล่ม ๒**. แปลโดย พระคันธสาราภิวงศ์. พิมพ์ครั้งที่ ๑. นครปฐม: หจก. ซีเอไอ
เซ็นเตอร์, ๒๕๕๐.

- _____ . **นิพพานกถา**. แปลโดย พระคันธसारากวีวงศ์. นครปฐม: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.
- พระอนุรุทธะ และพระญาณธชะ. **อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี**. กรุงเทพมหานคร: หจก. ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๒.
- พระอังกวีสังเถระ. **สัททนีติธาดุมาลา**. แปลโดย พระมหานิมิตร ธรรมสาโร และจำรูญ ธรรมดา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: ไทยรายวันการพิมพ์, ๒๕๔๖.
- พระอุปติสสเถระ. **วิมุตติมรรค**. แปลโดยพระราชวรมนู (ประยูร ธรรมจิตโต). กรุงเทพมหานคร: บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๕๑.
- พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ). **พจนานุกรม บาลี-ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๕๓.
- พุทธทาสภิกขุ. **ธรรมโฆษณอรรถานุกรม (ฉบับย่อ)**. กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๓๓.
- _____ . **ธรรมานุกรมธรรมโฆษณ ฉบับประมวลธรรม เล่ม ๓**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทาน มูลนิธิ, ๒๕๔๐.
- _____ . **ตามรอยพระอรหันต์**. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ม.ป.ป.
- _____ . **คู่มือมนุษย์ฉบับสมบูรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: สุขภาพใจ, ๒๕๔๑.
- พิจิตร ฐิตวณฺโณ. **อนุพุทธิกถาที่ปนี ภาค ๔ โทษของกาม**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: หจก. โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๔๗
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพมหานคร: อักษร เจริญทัศน์, ๒๕๓๑.
- _____ . **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: ศิริวัฒนา อินเตอร์พรีนท์, ๒๕๔๖.
- _____ . **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมี บุคส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖.
- วศิน อินทสระ. **ปัญญาธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๔๙.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก. **สัมมาทิฎฐิ**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. เชียงใหม่: โรงพิมพ์นันทพันธ์, ๒๕๕๔.
- สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร). **วิธีสร้างบุญบารมี**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๐.
- _____ . **จิตศึกษา**. นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ๒๕๕๓.

สมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (สมศักดิ์ อุปสมมหาเถระ). **อริยวัจนปฏิบัติ**. กรุงเทพมหานคร:
ห้างหุ้นส่วนจำกัด ประยูรสาส์นไทย การพิมพ์, ๒๕๕๔.

สมเด็จพระมหาธีรราชจารย์ (นิยม ฐานิสสรมหาเถระ). **ลักษณะที่จตุกกะ และ กรรมในเชิงลึก**.
สำนักพิมพ์ ม.ป.ป., ๒๕๕๕.

สยาดอภัททนต์วิโรจนะ. **วิธีเจริญมหาสติปัฏฐาน**. แปลโดย เมฆวดี. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดีเอ็มจี, ๒๕๕๖.

(๒) วิทยานิพนธ์:

พระครูนนทคุณวิสุทธ์ (สมพงษ์ สุทธิจิตโต). “ศึกษาหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติวิปัสสนา
ภาวนาในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาบุญธรรม บุญธมโม (ฐปจันทร์). “ศึกษาการบรรลุธรรมด้วยการกำหนดรู้เวทนาในคัมภีร์
พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาวิชาวิปัสสนา
ภาวนา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระปัญญา ฌนพลโย (บัวทอง). “ศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสมถัมมัญฐานในพระพุทธศาสนาเถรวาท”.
วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๒.

พระวิสุทธิญาณเมธี (ไพบูลย์ กตปุณโย). “ศึกษาการเดินจงกรมในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา”.
วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๔.

พระมหาอิสริเชษฐ์ ปณฺณาวชิโร (ใจมาสุข). “ศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดเรื่องวิปัสสนาญาณในพุทธ
ปรัชญาเถรวาทกับอัสมาติกญาณของโอโซ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓.

พระนิรุต จิตรฐิโก (เขี้ยวทอง). “ศึกษาอริยบุคคลที่ปรากฏในมุลปริยายสูตร”. **วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

พระสมรัตน์ ไรจนพโล (เรื่องบุญ). “ศึกษาการบรรลุธรรมของพระมหาปันถกเถระ”. **วิทยานิพนธ์
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,
๒๕๕๖.

นางสาวพัชรินทร์ พรชัยสำเร็จผล. “ศึกษาสังโยชน์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาตามหลักสติปัฏ
ฐาน ๔: เฉพาะกรณีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ๗ เดือน”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

นายประจวบ สะพุ. “ศึกษาตีเหตุกบุคคลกับการบรรลุธรรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

นายเมธี เมธีสถิตินนท์. “ศึกษาวิเคราะห์การเข้าถึงพระรัตนตรัยในปฐมสมณานิสัยกสูตร” **วิทยานิพนธ์พุทธ
ศาสตร์มหาบัณฑิต**. สาขาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๕.

นายอณิวัชร เพชรนรรัตน์. “ศึกษาวิเคราะห์ผลสัมฤทธิ์ในการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน ตาม
แนวของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์
มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-ฉายา/นามสกุล: พระปลัดสมเกียรติ เปมสีโล (โณมจิตร)

วัน/เดือน/ปี เกิด : วันที่ ๒๒ เดือนเมษายน พุทธศักราช ๒๕๐๘

ภูมิลำเนา : ๑๕ หมู่ ๑๐ ตำบลบ้านหีบ อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

การศึกษาทางโลก

พ.ศ. ๒๕๒๘ : ปริญญาตรี บธ.บ.

หลักสูตรบริหารธุรกิจบัณฑิต

วิทยาลัยกรุงเทพธนบุรี

การศึกษาทางธรรม

พ.ศ. ๒๕๕๕ : นักรธรรมเอก

สำนักเรียนวัดปากน้ำ เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร

ประสบการณ์การทำงาน

พ.ศ. ๒๕๔๘ : เป็นฐานานุกรม พระปลัดสมเกียรติ เปมสีโล

พ.ศ. ๒๕๕๐ : เป็นผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดชัยฉิมพลี เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร

พ.ศ. ๒๕๕๑ : เป็นครูสอนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม คณะสงฆ์ ภาค ๑

พ.ศ. ๒๕๕๒ : เป็นพระกรรมวาจาจารย์

พ.ศ. ๒๕๕๓ : เป็นกรรมการสนามหลวง แผนกธรรม

พ.ศ. ๒๕๕๔ : เป็นพระวินยาธิการประจำเขต

ประสบการณ์การปฏิบัติธรรม

พ.ศ. ๒๕๕๖ : ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ณ ศูนย์ปฏิบัติธรรม “ธรรมโมลี” อำเภอบางบาล
จังหวัดนครราชสีมา

: ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานและถือธุดงค์วัตร เป็นเวลา ๓๐ วัน

ณ วัดนาหลวง (อภิญาเทสิตธรรม) อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี

พ.ศ. ๒๕๕๗ : ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เป็นเวลา ๒ เดือน

ณ Mahasi Sasana Yeiktha Meditation Centre, Yangon, Myanmar

บรรพชา/อุปสมบท: วันที่ ๒๘ เดือนกุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๓๑

สังกัดวัด : วัดชัยฉิมพลี แขวงบางแกว เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๖๐

ปีที่เข้าศึกษา : พุทธศักราช ๒๕๕๕

ปีที่สำเร็จการศึกษา: พุทธศักราช ๒๕๕๘

ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดชัยฉิมพลี แขวงบางแกว เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๖๐

โทรศัพท์ : ๐๘ ๙๖๘๓ ๒๖๒๖

E-mail : SomKIAT2549@hotmail.com